TADAS IVANAUSKAS

Pasaulio paukščiai

TADAS IVANAUSKAS

Pasaulio paukščiai

VILNIUS 1971

ĮVADAS

Paukščiai — gana savotiška ir ryškiai išsiskirianti stuburinių gyvūnų klasė. Bene svarbiausias jų požymis — tai plunksnos ir sparnai. Tiesa, sparnus turi ir kiti stuburiniai bei bestuburiai, bet jų sparnai neplunksnoti. Plunksnas turi tiktai paukščiai. Paukščiai, kaip ir žinduoliai, turi pastovią kūno temperatūrą, kuri paprastai yra didesnė už aplinkos temperatūrą. Todėl jie gali gyventi šaltesniame klimate — priešingai tiems gyvūnams, kurie neturi pastovios kūno temperatūros. Ši temperatūra yra maždaug šešiais laipsniais didesnė už žinduolių.

Paukščių oda panaši į roplių, nes plunksnos yra ne kas kita, kaip pakitėję žvynai. Tą reiškinį galime pastebėti pas namines vištas, kurių kojos gali būti ir žvynuotos, ir plunksnotos, o, be to, šie abu padarai turi panašią cheminę struktūrą. Tad paukštis yra labai patobulėjęs ir labai pasipuošęs roplys.

Jau nuo senų laikų žmogaus vaizduotę žadino paukščio skrydis. Tačiau šis gebėjimas nėra nei pirmas, nei paskutinis gamtos „išradimas", nes skraido ir vabzdžiai, taip pat kai kurie ropliai, dalis žinduolių (šikšnosparniai) ir net žuvys. Kokiu būdu paukščiai „išmoko" skristi, mes tikrai nežinome ir galime vien spėlioti. Yra pagrindo manyti, kad pirmieji paukščiai vaikščiojo žeme ir laipiojo medžiais vien užpakalinėmis kojomis, o

savo priešakines galūnes panaudodavo kaip bures, jas išskėsdami. Panašiai skrenda skraidančioji žuvis, skrajojančioji voverė arba sportininko sklandytuvas, bet paukščiai šį skridimo būdą žymiai patobulino, ir su jais gali konkuruoti nebent vabzdžiai. Kartu su priešakinėmis galūnėmis pakitėjo ir visas skeletas — visų pirmiausia palengvėjo kaulai, virsdami oro pripildytais vamzdžiais, arba iškorijo. Tą pačią priemonę panaudoja žmogus, norėdamas sumažinti savo mašinų arba pastato svorį; pavyzdžiui, dviračio rėmas padarytas iš metalinių vamzdžių, stogas — iš gofruotos medžiagos ir pan. Antra skridimo priemonė yra platus ir stiprus krūtinkaulis — patikimas ramstis sparnų raumenims. Ir dar viena tam pačiam reikalui skirta priemonė — daugelio kaulų suaugimai. Antai didelė stuburo dalis sudaryta iš tarpusavy suaugusių slankstelių, taip pat suaugę pečių srities kaulai ir uodegos slanksteliai. Tuo būdu centrinė skeleto dalis sudaro stabilų pamatą visam skridimo aparatui.

Yra ir neskraidančių paukščių — jiems priklauso didžiuliai stručiai, kazuarai, nandai, emos ir išmirę paukščiai moa. Iš pradžios buvo manyta, kad šie paukščiai dar nepasiekė evoliucijos laipsnio, būdingo skraidantiesiems paukščiams, tad dar nespėjo išlavėti platus krūtinkaulis ir sparnams reikalinga ketera. Praeities laikų ornitologai paukščius skirstė į beketerius ir keteruočius. Šiandien tos nuomonės atsisakyta, nes yra daug įrodymų, kad beketeriai paukščiai, atvirkščiai, yra kilę iš keteruočių. Dauguma jų — stambūs padarai, kurie jau vien dėl savo ūgio gali išvengti priešų, ir sparnai jiems nereikalingi. Beje, pingvinai nors ir neskraido, bet keterą turi. Jų priešakinės galūnės virto irklais, o tam reikia stiprių raumenų ir tvirtos keteros.

Beketeriai paukščiai, kaip teigia paleontologai, prarado savo keterą jau prieš šešiasdešimt milijonų metų, terciaro periode. Bet ir tarp keteruočių galima aptikti įvairių tarpusavyje negimininingų rūšių, kurių ketera yra tiek sunykusi, kad jie jau nebeskraido arba tik su dideliu vargu. Jiems priklauso kai kurios vandeninės vištelės, papūgos, neseniai išmirusi didžioji alka ir drontas. Visa tai rodo, kad beketeriai yra kilę iš keteruočių, o ne atvirkščiai, kaip seniau buvo manoma.

Jau išsyk galima spėti, kad paukščių nervų sistema yra labai išlavėjusi. Aukšta kūno temperatūra apsprendžia didelę energiją. Retas gyvūnas turi tiek energijos, kiek paukščiai. Taip pat gerai išlavėję jutimo organai. Paskutinę šia prasme vietą užima uoslės organai. Paukščių uoslė yra labai menka — daugelis paukščių beveik nieko nesuuodžia. Išimtį sudaro tik keletas rūšių, gyvenančių Antarktikos kraštuose ir mintančių plūduriuojančiais banginių bei kitų didelių gyvūnų lavonais. Apie paukščių skonio pojūtį mažai teturime supratimo, tačiau atrodo, kad paukščiai, panašiai kaip ir žmonės, atskiria rūgštų, kartų, saldų, sūrų ir kitus skonius. Užtat regėjimas ir klausa puikiai išlavėję, ypač sakalų, vanagų, erelių. Paukščių akyse yra tam tikri organai, kurių žinduoliai neturi. Sunku būtų pasakyti, kokia yra šių organų funkcija. Prie jų, pavyzdžiui, priklauso vadinamoji vėduoklė *(pecten)*. Be dviejų vokų, kuriuos turi žmogus ir kiti žinduoliai, paukštis turi dar tretįjį voką, pusiau permatomą organą, kuris leidžia paukščiui žiūrėti tiesiai į saulę. Be minėtųjų organų, kuriuos gerai pažįstame, paukštis turi dar keletą kitų, apie kurių funkciją galime tik spėti. Antai tilvikų, ančių snapo gale yra mikroskopinio didumo organai, kurie leidžia paukščiui net tamsumoje, dumble, drėgnoje žemėje susirasti ir iššvejoti kirmėles bei kitus gyvūnus. Genio liežuvio gale yra pa-

našūs organai, o pats liežuvis ilgas (apie 20 cm), gale turintis aštrų durtuvą ir „žeberklus". Su šiuo „įrankiu" paukštis gali giliai medienoje sučiuopti ir iškrapštyti ten gyvenančias vabzdžių lervas.

Ne pro šalį paminėti paukščių virškinamuosius organus, turinčius daug ypatybių. Visų pirma nėra dantų. Manoma, kad ši ypatybė siejasi su skridimu, nes dantys reikalauja tvirtų kaulų ir nemaža raumenų kramtymui. Tie organai labai apsunkintų galvą ir perkeltų svorio centrą į priekį, tuo pačiu kliudydami skristi. Maistui smulkinti kai kurie paukščiai (pvz., plėšrieji) panaudoja snapą, o tie, kurie minta kietu maistu, pavyzdžiui grūdais, praryja smulkių akmenukų, kurie skilvyje veikia kaip girnos grūdams malti. Dėl to šių paukščių skilvis turi stiprių raumenų, sugebančių atlikti didelį mechaninį darbą. Paukščiams pakilti į orą reikia daug energijos, tad ir maisto reikia nemažai. Daugelio paukščių veikla pirmiausia pasireiškia renkant maistą. Kai kurie paukščiai (pvz., zylės) sulesa maisto kiekį, lygų jų kūno svoriui. Reikiamos energijos kiekiui pagaminti paukščiams reikalingas ir galingas kvėpavimo aparatas. Jų plaučiai yra aprūpinti papildomu kvėpavimo įrenginiu. Tai „oro maišai"— plėvėtos pūslės, kuriose telpa daug daugiau oro, negu plaučiuose. Šis oras sunaudojamas ir įkvepiant, ir iškvepiant, panašiai kaip akordeono oras, jį suspaudžiant ir ištempiant. Paukščiui skrendant, tai yra plasnojant sparnais, tas vyksta automatiškai ir įgalina, pavyzdžiui, vieversį, čiulbėti, kylant aukštumon.

Nuostabus yra paukščių balso aparatas: jis glūdi ne kaip pas mus, žiotyse, bet daug giliau krūtinės ertmėje, ten, kur trachėja pereina į du bronchus. Paukščių balsai labai įvairūs ir kartais nepaprasto gražumo, bet tas dažniausiai būdinga tik patinams.

Paukščio energijai pagaminti reikia ne tik daug maisto, ne tik galingo kvėpavimo aparato, bet ir tobulos kraujo apytakos sistemos. Paukščiai tokią sistemą turi. Jų širdis yra palyginti nemaža, kraujo temperatūra didelė — siekia net 42°. Paukščiai neturi šlapimo pūslės ir išskiria iš savo kūno ne šlapalą, bet šlapimo rūgštį. Tuo jie panašūs į roplius ir tuo skiriasi nuo žinduolių. Ant paukščio išmatų būna baltos nuosėdos — tai ir yra šlapimo rūgštis.

Kaip visiems žinoma, paukščiai deda gana didelius kiaušinius. Patelės lyties aparatas yra nesimetriškas, vien iš kairės pusės, o patino, kaip ir kitų stuburinių gyvūnų, iš dešinės ir kairės. Kiaušinio didumą apsprendžia tai, kad jame, be gemalo, yra labai didelis atsarginio maisto kiekis, t. y. trynys — maistas besivystančiam paukščiukui. Tokius didelius kiaušinius, be paukščių, turi vien ropliai. Gemalui vystytis reikalinga šiluma, apytikriai tiek laipsnių, kiek yra paukščio kūne. Tad paukščiai savo kiaušinius šildo, t. y. peri. Lizdai labai įvairūs. Kai kurios rūšys visai lizdų nesuka ir deda kiaušinius tiesiog ant žemės (pvz., leliai), kiti įsiruošia net labai sudėtingus lizdus — ant žemės, ant uolų, medžių šakose, išpuvusiuose medžiuose ir kt.

Svarbiausia paukščių apsisaugojimo priemonė yra jų gebėjimas skristi, o tos rūšys, kurios šį gebėjimą prarado, stengiasi gyvybę išlaikyti savo didumu, jėga, greitomis kojomis ir slaptu gyvenimo būdu. Šios priemonės gal buvo geros tolimoje praeityje, o dabar, suaktyvėjus žmogaus veiklai, jų nebeužtenka. Neskraidantiems paukščiams vis sunkiau apsaugoti savo gyvybę. Nemažas šios grupės rūšių skaičius jau galutinai žuvęs, o kitos rūšys praretėjusios ir veikiausiai išmirs.

Dėl dabartinio rūšių skaičiaus zoologai nėra vieningos nuomonės. Beveik visos žemės paukščiai jau yra

žinomi, ir tik retkarčiais, dažniausiai Pietų Amerikos žemyne, atrandama nauja rūšis. Žinomų rūšių skaičius padidėja dar dėl to, kad, patikrinant senas kolekcijas, pvz. muziejuose, randama iš senų laikų užsilikusius, neaprašytus egzempliorius. Bendras šiandien žinomų paukščių skaičius (įskaitant ir XVII a. gale išnaikintuosius) sudaro apytikriai 8 650 rūšių. Kiti autoritetingi mokslininkai siūlo tik 8 635, o didžiausias siūlomas skaičius yra 8 809 rūšys. Šis nuomonių skirtumas suprantamas, turint galvoje tuos neaiškumus, ką pripažinti atskira rūšimi ir ką laikyti vien skirtinga geografine rase (ar porūšimi). Vieniems zoologams, nustatant atskirą rūšį, užtenka nedidelių skirtumų, kiti čia įžiūri tik individualius skirtumus arba geografinę rasę. Senesnių laikų zoologai buvo linkę smulkinti paukščių (ir kitų gyvūnų) sistematiką, atrasdami begalybę rūšių, bet dabar šios krypties atsisakyta.

Tolimą paukščių praeitį nušviečia mokslo šaka, vadinama paleontologija, kuri, remdamasi seniai išmirusių gyvūnų palaikais, duoda mums supratimą apie jų kūno sudėtį, didumą ir net gyvenimo būdą. Tie palaikai vadinami fosilijomis. Paukščių fosilijų turima nedaug, nes jų skeletas dažniausiai sudarytas iš plonų, švelnių kaulų, kurie greit suyra, ir todėl paukščių fosilijos negali lygintis su stambiomis žinduolių ir roplių skeleto dalimis. Tik nedaugelio paukščių lavonai atsitiktinai pateko į vandenį ir buvo padengti sąnašomis.

Praėjo apytikriai 150 milijonų metų, kai nuo roplių klasės atsišakojo paukščių kamienas, davęs pradžią paukščių klasei. Sunku būtų tiksliai pasakyti, iš kurių roplių jie kilę. Atrodo, kad tai buvo vadinamieji archozaurai, kurie vaikščiojo užpakalinėmis galūnėmis — galėjo laikytis stati. Seniausias žinomas mums paukščių pirmtakas yra archeopteriksas *(Archaeopteryx)*, rastas

viršutinės juros uolienoje, Bavarijoje. Jo amžius — 150 milijonų metų. Tai buvo jau tikras paukštis, nes plunksnotas, varnos didumo. Archeopterikse nuostabiu būdu jungiasi roplio ir paukščio požymiai. Bendrumą su ropliais rodo dantys, kurių šiaip jokie paukščiai neturi, ir ilga, kaip driežo, uodega, sudaryta iš kelių dešimčių slankstelių. Priešakinės galūnės atrodo kaip paukščio — taigi buvo tikri sparnai. Turėta aiškūs pirštai, ginkluoti riestais nagais, kaip driežo. Krūtinkaulis silpnas, tad šis paukščių pirmtakas dar buvo silpnas lakūnas. Tokių skeletų rasta tik trys, ir jie už pasakišką sumą buvo parduoti Londono ir Berlyno muziejams. Be šių trijų skeletų, rasta beveik dviejų metrų ilgio irgi dantuotas paukštis, *Hesperornis*. Nuo eoceno epochos pradžios paukščių fosilijų randama daugiau — tai jau tikri paukščiai, panašūs į dabartinius.

Didesnė dalis praeities laikų fosilinių paukščių priklauso pliocenui ir pleistocenui, tai yra gyveno prieš 10 milijonų metų. Tik vėlesnių laikų paleontologai ėmė nagrinėti smulkius šiuose sluoksniuose rastus kauliukus, į kuriuos pirma nekreipta dėmesio. Bet šie smulkūs radiniai kaip tik davė medžiagos paukščių istorijai. Nors šiandien mokslas žino vos 10% šių fosilijų, bet jau galima daryti kai kurias išvadas. Pavyzdžiui, paaiškėjo, kad visi dabartiniai paukščiai gyveno jau pleistoceno laikotarpyje, bet didelė jų dalis išmirė netrukus po paskutinio ledynmečio. Remiantis Šiaurės Amerikos tyrinėjimo duomenimis, visame pasaulyje pleistoceno laikotarpyje gyveno apie 11 500 paukščių rūšių. Daugiausia rūšių buvo apytikriai prieš pusę milijono metų. Šis skaičius dabar vis mažėja. Ornitologas P. Brodkorbas apskaičiavo, kad vienos rūšies gyvavimo trukmė — apytikriai milijonas metų ir kad nuo archeopterikso laikų iki šiol gyveno nuo pusantro milijono iki dviejų mili-

jonų paukščių rūšių. Daugiausia randama stibinuočių fosilijų. Gal būt, ne dėl to, kad jų buvo gausiausia, bet todėl, kad jie gyveno vandenyje arba arti vandens, o vanduo yra gera fosilijų išlaikymo priemonė.

Kai kurie išmirusių paukščių palaikai, pvz. plunksnos ir kiaušiniai, rodo, kad šie paukščiai gyveno jau esant žmogui, bet, deja, apie juos neliko mums jokių dokumentų. Daugiausia palaikų priklauso paukščiui moa *(Dinornithidae)*. Iš palaikų nustatyta 22 jų rūšys, gyvenusios Naujojoje Zelandijoje. Taip pat Madagaskare gyveno milžiniški stručiai *(Aepyornithidae)* — jų nustatyta 11 rūšių, bet tik remiantis skeletais.

Mažiausia paukščių moa rūšis buvo kalakuto dydžio, o stambiausia — 4 m aukščio. Kodėl šie paukščiai taip staiga išnyko, nėra žinoma. Archeologai teigia, kad juos išnaikino atvykusi į Naująją Zelandiją maorių tauta, nes jos šiukšlynų palaikuose randama šių paukščių skeletų likučių. Tai įvyko apie 1350 metus, o iki šiol vietinių gyventojų tautosakoje minimas moa paukštis.

Apytikriai apie tą patį laiką yra išnykęs kitas milžinas paukštis — *Aepyornis*, gyvenęs Madagaskare. Jis buvo apie 2,7 m aukščio ir labai sunkus, iki pusės tonos svorio. Dar šiandien randami jų kiaušiniai, turėję apie 35 cm ilgio ir 9 litrus talpos. Tai buvo tie paukščiai rok, kuriuos mini jūrininkas Sindbadas savo nuostabiose kelionėse į pietų jūras.

Tarp kitų žmogaus nuodėmių tenka paminėti dronto *(Didus)* likimą. Tai buvo kalakuto dydžio paukštis, kresnas, trumpas padaras sunykusiais sparnais, gyvenęs Mauricijaus saloje. Septynioliktame šimtmetyje jis buvo atvykusių jūrininkų ir jų kiaulių galutinai išnaikintas, o mūsų dienas pasiekė tik tūlo olandų tapytojo paveikslas iš 1626 m., esantis viename Berlyno muziejuje. Be dronto, nuo tų laikų žmogus sunaikino ne mažiau

kaip 60 kitų paukščių rūšių, o, be to, nepriklausomai nuo žmogaus veiklos išmirė ir kitos paukščių rūšys.

Didelį paukščiams pavojų sukėlė žmogus, keisdamas tą vietovaizdį, kuris jiems įgimtas. Tai liečia pirmoje eilėje miškų naikinimą, pelkių sausinimą, upių reguliavimą, ežerų nuleidimą ir pan. Ypač nukentėjo Ramiojo vandenyno salos, kuriose įveistos ožkos, kiaulės, šunys, žiurkės galutinai sunaikino ne vieną paukščių rūšį, o kitų paliko taip mažai, kad jų padermės atstatymas vargiai galimas.

Europoje ir kituose žemynuose paukščių padėtis taip pat kritiška. Naują paukščiams pavojų sudaro nuodų (insekticidų) žalingiems vabzdžiams nuodyti skleidimas. Lesdami apnuodytus vabzdžius, paukščiai patys nusinuodija arba lieka sterilūs, t. y. nevislūs. Vartojami prieš vabzdžius nuodai urmu sunaikina visus vabzdžius, tiek žalingus, tiek naudingus, priversdami badauti ir žūti vabzdžialesius paukščius. Bet pasitaiko, jog kai kurie kenkėjai įgauna atsparumo (imunitetą) prieš tuos ar kitus nuodus ir tuomet neregėtai išsiplatina, nes jau nebėra paukščių, kurie juos naikintų.

Lietuvoje paukščių būklė yra sunki, ypač paskutiniame šimtmetyje. Išnyko arba baigia nykti gražiausios ir naudingiausios paukščių rūšys, kurios dar neseniai buvo būdingos mūsų kraštui. Prie tokių reikia priskirti keliolika plėšriųjų paukščių rūšių. Galutinai išnyko dideli ereliai, ir tik kai kur išliko erelis rėksnys. Taip pat retai aptiksi gyvatėdį ir erelį žuvininką. Dailusis raibasis sakalas, kuris dažnai minimas mūsų liaudies dainose, beveik visiškai išnyko arba pasirodo tik atklydęs iš vaišingesnių jam šiaurės kraštų. Gausi tetervinų šeima, kurią seniau laikyta būdinga Lietuvos miškams, tiek praretėjo, kad vargu ar ją pažįsta daugelis mūsų medžiotojų. O viena šios šeimos rūšis, baltasis tetervinas,

arba žvyrė, mūsų krašte beveik išnyko vos prieš dvidešimt metų. Atėjo eilė net paprasčiausiems mūsų paukščiams: visiems žinomas ir visų mylimas gandras 1968 metų apskaitos duomenimis per 10 metų gerokai apnyko. Retai kur Lietuvoje tebeperi gervės, o tie jų pulkai, kuriuos matome praskrendant pro mūsų kraštą, tai atvykėliai iš šiaurės kraštų.

Tačiau galime pasidžiaugti, kad žmonija pasigenda paukščių, pastebi tą žalą, kurią atnešė melioracija, miškų kirtimas, upių reguliavimas, vandenų užteršimas naftos ir chemikalų atliekomis, oro užteršimas dūmais ir visokiomis dujomis. Bet pastebėti blogybę — dar nereiškia ją pašalinti. Jeigu žmonijai pavyks atitaisyti savo klaidas, tai šis žygis pareikalaus nemaža laiko.

SISTEMATINĖ PAUKŠČIŲ APŽVALGA

KIVINIAI *(APTERYGIFORMES)*

Kiviai *(Apteryx)* — tai sena, labai savotiška paukščių grupė rudimentiniais vos 5 cm ilgio sparnų likučiais, paslėptais tarp tankių, plauko pavidalo plunksnų. Jie turi ilgą lenktą snapą su šnervėmis jo gale ir tuo skiriasi nuo visų kitų paukščių. Jų artimiausi giminės yra, be abejo, moa, kurie kartu su jais gyveno Naujojoje Zelandijoje. Dabar gyvena 3 jų rūšys, o, be to, dviejų rūšių palaikai yra žinomi iš pleistoceno fosilijų. Gaila, kad tie įdomūs paukščiai paskutiniame šimtmety labai praretėjo, tačiau pastaruoju metu gamtos apsaugos įstatymo globojami.

Jie gyvena sulindę į kerplėšas ar tankumynus, tad pamatyti juos nelengva. Minta sliekais ir kitais smulkiais bestuburiais. Lesinėdami nakties metu, vadovaujasi uosle. Tai išimtis paukščių tarpe. Spėjama, kad jie taip pat panaudoja esančius snapo pamate ilgus šerius, kurie atlieka lietimo organų vaidmenį. Jų akys mato labai menkai. Deda 2 ar 3 nepaprastai didelius kiaušinius — jie yra 12,5 cm ilgio ir sveria apie 400 gr, t. y. ketvirtį patelės svorio. Po 75—80 dienų prasikala jauniklis. Kivių balsas — šaižus švilpimas; nuo to maoriai ir davė šiam paukščiui vardą. Naujosios Zelandijos gyventojai labai didžiuojasi šiuo paukščiu, vadindami jį savo tėvynės simboliu. Jis atvaizduotas net valstybės

antspaude, piniguose, pašto ženkluose, mėgiamas ženklas mezginiuose, miltų įpakavime, kremuose ir kitose Naujosios Zelandijos prekėse. Net kariuomenės daliniai vadinami „kivi". Dėl šiam paukščiui reiškiamos simpatijos galima tikėtis, kad jis bus išsaugotas.

AFRIKOS STRUČIAI *(STRUTHIONIFORMES)*

Strutis *(Struthio camelus)* yra stambiausias šių dienų paukštis — patino galva siekia 2,5 m aukščio, o svoris — apie 100 kg. Patelė yra mažesnė. Jų tik viena rūšis, bet, remdamiesi tam tikrais skirtumais, zoologai nustato net 6 geografines rases. Neseniai stručiai gyveno visoje Afrikoje ir Arabijoje, bet Arabijoje dabar visai išnaikinti, o Afrikoje užima šiaurės vakarus ir pačią pietinę dalį.

Tinkama stručiams vietovė yra atviros sausos lygumos — ten jie laikosi būriais nuo 10 iki 50 galvų. Čia jie kartu su antilopėmis gnu, zebrais ir kitais stambiais žolėdžiais sudaro mišrius pulkus. Toks mišrus būrys jo nariams duoda abipusės naudos. Antilopės ir zebrai ganydamiesi pabaido vabzdžius, roplius ir smulkius graužikus, kuriuos suryja stručiai, o šie, būdami itin budrūs, laiku pastebi pavojų ir perspėja kitus būrio narius. Be gyvulinio maisto, stručiai minta dar žolėmis ir vaisiais.

Stručiai yra labai greiti, bet nesąžiningi rašytojai dažnai perdeda jų greitį, kalbėdami apie 100 km per valandą. Vejant juos automobiliu, nustatytas greitis iki 50 km per valandą. Tuo jie dažniausiai išgelbsti savo gyvybę. Įvarytas į nedidelį plotą, strutis moka gintis ir savo stipriais nagais gali perplėšti žmogui ar liūtui vidurius. Strutis savo kojoj turi tik du pirštus: vienas jų yra didelis, kitas mažas. Galima manyti, kad evoliucijos

eigoje mažasis pirštas išnyks ir liks vienas, panašiai kaip arklio kojoj.

Kiaušiniai, palyginus su paukščio dydžiu, maži — 15—20 cm ilgio. Vieno kiaušinio svoris sudaro tik vieną motinos svorio procentą. Jie yra šviesiai gelsvos spalvos, o visas lukštas aprūpintas gana didelėm porom.

Patelė išsikasa smėly duobę ir deda ten 10—12 kiaušinių. Kai dvi ar trys patelės sudeda juos į tą patį lizdą, kartais kiaušinių randama iki 30. Nakties metu peri patinas, o dieną jį pavaduoja patelė. Margas patinas ir naktį sunkiai pastebimas, o dienos metu pilkai rusva patelė lengvai gali užsimaskuoti. Nežinia, iš kur yra kilusi pasaka, kad strutis pavojaus akivaizdoje slepia vien savo galvą.

Po 40—42 dienų iš kiaušinių prasikala jaunikliai ir greit išmoksta sekti savo tėvus. Užauga per 3—4 metus. Kryžiaus karų laikais riteriai įvedė paprotį puošti šalmus stručių plunksnomis, o vėliau šis papuošalas virto heraldiniu simboliu. Bet didžiausia šių plunksnų paklausa atsirado XIX šimtmetyje — damų papuošalams. Tada, pvz. Vokietijoje, už svarą (411 gr) šių plunksnų mokėta nuo 1 000 iki 2 000 markių, tad kai kuriems atėjo galvon praktiška mintis kurti stručių fermas. Vieną svarą šių puošnių plunksnų gali duoti per metus vienas paukštis — jos gali būti nukirptos be jokios jam žalos. Pastaraisiais laikais buvo pritaikyta ir stručio oda — pirštinėms, piniginėms ir pan.

AMERIKOS STRUČIAI, ARBA NANDINIAI *(RHEIFORMES)*

Tai irgi dideli besparniai paukščiai, bet už Afrikos strutį žymiai mažesni. Patinas yra iki 1,5 m aukščio, o patelė apie 1,20 m; sveria iki 25 kg. Kaip ir Afrikos stručiai, jie gyvena stepėse, bet tik Pietų Amerikoje. Mūsų muziejaus ekspedicija neretai jų aptikdavo miškastepėje. Vieną kartą (pietaudami) prie pat namų pastebėjome jų būrelį ir be didelio vargo tris nušovėme.

Jie gyvena daugpatystėje — paprastai vienas patinas su 3—5 patelėmis. Patinas iškapsto žemėje apie 1 m skersmens duobę, į kurią visos patelės sudeda savo kiaušinius. Jų dydis — iki 12,5 cm. Kiaušinių paprastai būna apie 30, bet kartais ir iki 50. Peri patinas šešias savaites. Po šešių savaičių jaunikliai jau gali gyventi savarankiškai. Tik patinas gali sušaukti juos savo šaižiu balsu; patelė balso neturi. Nandai yra medžiojami dėl švelnios, baltos ir skanios mėsos. Ši mėsa ir išvaizda, ir skoniu labai panaši į vištieną, tad vietiniai medžiotojai nuo senų laikų šiuos paukščius medžiodavo, pavydami juos raiti ir panaudodami įnagį, panašų į lasą, t. y. ilgą diržą su keletu gale pritvirtintų akmenukų.

Dvi rūšys gyvena Pietų Amerikoje *(Rhea americana* ir *Pterocnemia pennata)*. Nandai lengvai pripranta prie žmogaus, ir kai kur Brazilijoje teko juos matyti laikomus kartu su naminiais paukščiais. Bet, panašiai kaip ir stručiai, jie pridaro žalos, nulesdami daržuose daržoves, o, be to, turi paprotį ryti visokius rastus blizgučius: laikrodėlius, žiedus ir panašiai.

AUSTRALIJOS STRUČIAI, ARBA KAZUARINIAI
(CASUARIFORMES)

Šių stambių paukščių tėvynė yra Australija, Naujoji Gvinėja ir kaimyninės salos. Taip pat ir jie turi sunykusius sparnus. Jų žinomos 3 rūšys, bet yra daug geografinių rasių. Galva ir kaklas neturi plunksnų. Viršugalvyje kietas kaulinis gumbas, apdengtas raginiu apdangalu. Turi tris pirštus; vidurinis didelis, aštrus ir yra svarbiausias paukščio ginklas. Ūgiu kazuaras prilygsta gulbei ar net ją praneša. Įdomu, kad kazuarų patelė yra už patiną didesnė. Tai retas paukščių tarpe reiškinys.

Nors ir dideli šie paukščiai, pamatyti juos nelengva. Tai yra baikštūs, prietemoje labai veiklūs paukščiai. Be to, jie mušeikos, puola žmogų, ir tokiu atveju geriausia lipti į artimiausią medį. Jų ginklas, viduriniojo piršto nagas,— tiesus ilgas durtuvas, kuriuo gali žmogų net mirtinai sužeisti.

Atrodo, kad kazuarams būdinga vienpatystė. Patelė padaro negilią duobutę ir sudeda 3—6 tamsiai žalios spalvos kiaušinius, bet peri juos vien patinas, o prasikalusius jauniklius augina abudu tėvai.

Pagrindinis kazuarų maistas — uogos, vaisiai, įvairios augalinės dalys, vabzdžiai ir šiaip smulkūs gyvūnėliai. Jie bėga labai greitai — iki 50 km per valandą, gerai plaukia. Jų balsai įvairūs. Kazuarų yra 6 rūšys.

Australijos rūšis — šalminis kazuaras *(Casuarius casuarius)* yra 1,5 m aukščio.

Tam pačiam būriui priklauso ema *(Dromiceius novaehollandiae)*. Yra tik viena rūšis, gyvenanti Australijos lygumose. Ji esti nuo 1,5 iki 1,8 m aukščio ir sveria apie 50 kg. Taip pat, kaip ir kazuarai, ji neskraido, nes sparnai dar labiau sunykę. Ant galvos neturi šalmo, o galva ir kaklas plunksnoti. Abi lytys viena nuo kitos mažai skiriasi, nebent balsu, nes patino garsesnis. Jie, kaip ir kazuarai, sparčiai bėgioja ir plaukia. Dažnai susimeta į nedidelius būrelius ir, jeigu nebaidomi, artinasi prie žmogaus, net seka paskui jį, tarytum domėtųsi jo veikla. Minta uogomis ir kitais vaisiais, taip pat vabzdžiais.

Savo tėvynėje ema nėra retas paukštis. Kai kur žmonės net skundžiasi jais dėl pagadintų tvorų ir ištryptų pasėlių. Buvo net atsitikimų (1930 m.), kai karo vyriausybė prieš šiuos paukščius siuntė kulkosvaidžių dalinius. Visą mėnesį truko ši ypatinga medžioklė, beveik nedavusi rezultatų.

Ema priklauso prie tų paukščių, kuriuos lengva laikyti pusiau laisvėje, panašiai kaip namines vištas. Todėl zoologijos sodai ir zooparkai mielai laiko juos (taip pat ir Kauno zoologijos sodas). Jie be vargo pakelia ir mūsų šaltą klimatą. Juos veisti nesunku, bet sunku sudaryti poras, nes tarp patino ir patelės išorinių skirtumų kaip ir nėra. Be to, neįmanoma vienoje patalpoje laikyti daugiau kaip vieną porą, nes veisimosi metu išvaro savo viengenčius. Patinas mielai išperi kiaušinius. Jaunikliai prasikala po 51 — 60 dienų.

TINAMINIAI *(TINAMIFORMES)*

Tai Pietų Amerikos paukščių grupė, ne tik savo išvaizda, bet ir papročiais labai panaši į mūsų kurapkas ar putpeles. Bet su tuo nesutinka anatomai, įrodę, kad šios dvi paukščių grupės nieko bendra neturi ir kad jų skeletas, ypač kaukolė, panaši į emų.

Kam teko medžioti Pietų Amerikos stepėje, tas tikrai aptiko šių paukščių ir be didelio vargo sumedžiojo. Jų yra pora dešimčių rūšių — nuo putpelės iki vištos dydžio. Jos bėgioja greit, kaip kurapkos, bet protarpiais priglunda prie žemės ir tada prisileidžia žmogų visai arti. Po to pakyla, bet skrenda labai netoli, dažniausiai ne daugiau dviejų šimtų metrų. Kartais įsivelia į šakas ir tada priverstos nusileisti. Gyvendami Brazilijoje, mūsų ekspedicijos nariai dažnai girdėdavo jų balsus — tai gana malonus švilpimas, kurį žmogui nesunku pamėgdžioti ir tuo pačiu prisivilioti paukštį.

Tinamai, kaip ir mūsų kurapkos, įsitaiso lizdą ant žemės, padeda nuo 2 iki 12 kiaušinių, kurie yra nepaprastai gražūs — porcelianinio žvilgesio, rausvos, bronzinės, žalios spalvos. Juos peri vien patinas. Kartais kelios patelės padeda savo kiaušinius į tą patį lizdą, o vėliau patinas vedžioja jauniklius, kol jie užauga. Mūsų ekspedicija Brazilijoje aptikdavo didįjį tinamą *(Tinamus major).*

Iš daugelio kitų rūšių paminėsime vien kuoduotąjį tinamą *(Eudromia elegans)*. Jis yra 40 cm ilgio, kiaušiniai beveik juodi, violetinio atspalvio.

Tinamai dėl puikaus jų mėsos skonio yra uoliai medžiojami. Bandyta juos aklimatizuoti Didžiojoje Britanijoje, bet nesėkmingai — veikiausiai dėl lietingo klimato.

KRAGINIAI *(PODICIPEDIFORMES)*

Šiam būriui priklauso savotiškos išvaizdos paukščiai: jų kūnas ilgas, primenantis laivelį, o kojos visai užpakalyje, kaip motorinės valties sraigtas. Kaklas labai laibas ir ilgas, o sparnai neproporcingai maži. Savotiškos ir jų kojos. Pirštai turi plaukimo plėveles, bet jos nejungia pirštų — kiekvienas pirštas turi savo plaukimo įtaisą. Iš tolo atrodo panašūs į antis, bet pažinti juos galima iš laibo, smailiu galu snapo.

Jų visas gyvenimas susijęs su vandeniu — jie puikiai plauko bei nardo ir labai retai išeina sausumon. Laikosi gėlųjų vandenų, bet žiemoja ir jūroje. Gyvena poromis arba nedidelėmis grupėmis. Jų plunksnos labai tankios, nepraleidžia vandens, tad paukštis iš gelmės kaip kamštis išstumiamas į vandens paviršių. Kadangi kragai apsiplunksnavę labai puošniai, jų kailiukai seniau buvo plačiai naudojami damų papuošalams, muftoms, kepuraitėms. Uodegos plunksnos visai mažos, tad paukštis ir ore, ir vandenyje vairuoja ne uodega, bet kojomis.

Šie paukščiai prastai skraido ir, prieš pakildami į orą, pirma turi įsibėgėti vandens paviršiumi. Pakilę gali nuskristi didelius atstumus. Esant pavojui, turi paprotį pasinerti gilumon ir kuo toliau nusiirti nuo tos vietos, kur buvo pabaidyti.

Kragų visame pasaulyje randama 18 rūšių, ir pusė jų priklauso Naujajam pasauliui. Lietuvoje aptinkama penkios rūšys. Iš jų dažniausiai randamas ausuotasis kragas *(Podiceps cristatus).* Kai kurios kragų rūšys gyvena labai aukštų kalnų ežeruose, pvz., viena rūšis (neskraidanti) gyvena Bolivijos Anduose, Titikakos ežere, 3 854 m aukštyje. Kita rūšis gyvena Peru valstybėje, Junino ežere, 3 900 m aukštumoje. Viena rūšis gyvena Madagaskare, viena Naujojoje Zelandijoje, viena Australijoje ir viena Folklendo salose.

Apie kragų kilmę paleontologai turi labai maža supratimo. Seniausios jų fosilijos, turinčios 80 milijonų metų (*Neogaeornis* rūšies), rastos Čilėje, viršutinės kreidos sluoksniuose.

Kragai nėra triukšmingi paukščiai, bet jų balsai gana įvairūs: mūsiškis ausuotasis kragas veisimosi metu balsiai karkia, ir šis karkimas girdėti gal už kilometro. Mažasis kragas šaukia spiegiamu drebančiu balsu. Tuo metu jie žaidžia savotiškus tuoktuvių žaidimus: patinas ir patelė rodo vienas kitam visokią medžiagą, tinkamą lizdui krauti, lyg sakydami, kad metas pradėti šį darbą. Paskui prasideda jau tikras lizdo sukimas vandenyje, dažniausiai tarp meldų ar nendrių. Kiekviena rūšis kiaušinių deda nevienodai. Smulkiosios rūšys deda daugiau, apie 10. Mažieji kragai peri 20 dienų, stambieji — iki 30 dienų. Kiaušiniai esti baltos spalvos, bet netrukus paruduoja, kai tėvai pridengia juos visokiais supuvusiais lapais, žolėmis ir pan. Prasikalę paukščiukai iš karto gali gerai plaukti, bet jiems patogiau užlipti ant tėvų nugaros. Kadangi ne visi tą pačią dieną prasikala, pirmuosius vaikus paima globon patinas, o vėliau atsiradusius — motina. Tuo būdu susidaro tarytum dvi šeimos.

Viena kragų mitybos ypatybė dar laukia aiškinimo: šie paukščiai suryja nemaža savo plunksnų. Net visai jauni paukščiukai skilvyje turi didžiausius plunksnų kamuolius. Gal tokiu būdu jie gauna vitamino A, kurio yra pasturgalinės liaukos sekrete. Šiuo sekretu paukščiai paprastai ištepa visas plunksnas.

NARINIAI *(GAVIIFORMES)*

Tai nedidelė, bet labai savotiška paukščių grupė, panaši į kragus. Šis panašumas yra, zoologų žodžiais tariant, konvergentinio pobūdžio, t. y. kilęs ne iš giminingumo, bet dėl vienodo gyvenimo būdo. Jų kūnas, lygiai kaip ir kragų, yra per ilgas, laivelio formos, o kojos — pačioje užpakalinėje kūno dalyje ir iki pat kulnų įtrauktos po oda. Tai vieninteliai paukščiai, turintys tokias kojas. Trys pirštai sujungti didele plaukimo plėve, o pati koja, tiksliau kalbant, pastaibis, suplotas iš šonų ir todėl laisvai juda vandenyje. Kojos užpakalyje atlieka šoninius judesius, panašiai kaip laivelio irklininkas, besiiriantis dviem irklais. Dėl tokios kojų padėties tie paukščiai negali vaikščioti, o atsidūrę sausumoj, nevikriai šliaužia pilvu, padėdami sau kojomis. Tad sausumoje jie visai bejėgiai, net negali pakilti į orą. O patekti sausumon pasitaiko, pvz. užskridus ant telefono ar telegrafo laidų, radijo antenų ir pan. Tuomet paukščiai žuvę. Kauno zoologijos muziejus per pastaruosius 50 metų ne kartą yra gavęs gyvų narų, tokiu būdu patekusių į žmogaus rankas. Šiaip jie gali paskristi tiktai įsibėgėję vandens paviršiumi, bet paprastai, bėgdami nuo priešo, pasineria į vandenį.

Jų užimama sritis — tolimi Europos, Azijos ir Amerikos kraštai, žinoma, tik vasaros metu. Žiemą jie turi pasitraukti į pietus, kur jūros neužšąla.

Jų yra keturios rūšys: trys pasitaiko ir Lietuvoje. Tai ledinis naras *(Gavia immer);* pats didžiausias pas mus pasitaiko tik atsitiktinai. Gana paprastas, bet tik praskridimo metu, yra juodakaklis naras *(Gavia arctica);* šiek tiek mažesnis, bet labai puošnus paukštis ir rudakaklis naras *(Gavia stellata).* Juodakaklis naras peri, nors ir retai, Lietuvos ežeruose. Rudakaklis naras randamas visame Ledinuotajame vandenyne; kartais žiemoja Baltijoje, Lietuvos pakraščiuose. Narai minta žuvimis, daugiausia menkavertėmis jų rūšimis. Daug narų žūva įsipainioję į pastatytus tinklus. Kai kur žvejai, pvz. Japonijoje, šiuos paukščius globoja, kadangi jie talkininkauja, žvejojant žuvis — padeda suvaryti į vieną vietą jų būrius. Paukščiai prie šios globos taip priprato, kad pasidarė visai jaukūs.

PINGVININIAI *(SPHENISCIFORMES)*

Pingvinai, tie keisti tolimojo Pietų ašigalio gyventojai, nors gana seniai žinomi, bet geriau ištirti, tik žmogui arčiau susipažinus su Antarktikos žemynu. Šiandien yra žinoma 14 ar 15 jų rūšių, kurios skirstomos į šešias gentis. Jie yra būdingi šio krašto paukščiai. Jų kūno sudėtis idealiai pritaikyta gyvenimui jūroje. Lig šiol tebėra neaiškūs jų giminystės ryšiai su kitais paukščiais. Jų priešakinės galūnės praradusios skridimo funkciją ir apaugusios žvynuota oda, labai panašia į roplių odą. Tačiau tos galūnės yra sujungtos su gerai išlavėjusiu krūtinkauliu, netgi su ketera. Visa tai gali būti įrodymu, kad pingvinai kilę iš sparnuočių paukščių. Kadangi nėra alkūnės sunėrimo, priešakinė galūnė juda tik per patį sunėrimą. Be to, snapo makštis *(rhamphoteca)* susideda ne iš vienos dalies, bet iš kelių, tad galima būtų įžiūrėti giminystės ryšius su audrapaukščiais, kurių snapas panašios sudėties. Iš paleontologinių palaikų paaiškėjo, kad pingvinai jau tarciaro laikotarpyje (t. y. prieš 50 milijonų metų) gyveno tame pačiame žemės plote, kaip ir dabar. Jau tada buvo susidariusios tos sistematinės jų grupės, kurios gyvena dabar. Jeigu pingvinų protėviai jau prieš 100 milijonų metų prarado skridimo funkciją, tai paraleliai su šiuo reiškiniu išlavėjo jų gebėjimas gyventi vandenyje, pasiekęs tokio

tobulumo, kaip ruonių, delfinų. Jų trumpos, bet tankios plunksnos visai nepraleidžia vandens. Yrimosi funkciją perėmė sparnai, kurie juda kaip du valties irklai. Kojos — vaikščiojimo ir vairavimo organas.

Dėl visų šių ypatybių didesnė pingvinų gyvenimo dalis prabėga vandenyje, ir tikrumoje juos galima vadinti vandens gyvūnais. Keleiviai, plaukusieji garlaiviu šešiolikos mazgų greičiu (apie 28 km), stebėjo adeli pingvinų būrelį, kuris, plaukdamas ta pačia kryptimi, neatsilikdavo nuo laivo. Protarpiais jie gali išnirti iš vandens ir „pasinerti" ore iki 1,80 m aukščio. Tokiu būdu pingvinai, esant reikalui, užlipa ant stačių uolų ar ledo.

Sausumoje jų trumpos, pačiame kūno gale esančios kojos labai varžo judesius, tad paukštis priverstas stovėti stačias, o vaikščioti gali vien smulkiais žingsniais. Jų tėvynėje, kur nėra sausumos plėšrūnų, jiems nėra pavojaus. Bet jų kiaušiniams ir vaikams pavojingi didieji audrapaukščiai ir kirai plėšikai, kurie be paliovos sergsti pingvinų koloniją ir tik laukia progos stverti savo grobį. Suaugusius paukščius jūroje puola jūrų leopardai ir plėšrieji banginiai. Kai kurios pingvinų rūšys (pvz., adeli) peri savo kiaušinius toli nuo kranto ir todėl turi nukeliauti ilgoką kelią. Jie daro taip: žengę keletą žingsnių, atsigula ant ledo ir šliaužia tolyn, panašiai kaip rogės, stumdamiesi sparnais ir kojomis. Tokio keliavimo greitis prilygsta slidininko greičiui.

Šių paukščių maistas yra žuvys, galvakojai moliuskai, įvairūs vėžiagyviai. Jie nėra pratę maitintis sausumoje, todėl, patekę į zoologijos sodą, iš pradžių badauja ir ilgokai turi būti maitinami dirbtiniu būdu, kol pagaliau pramoksta pasičiupti jį patys. Jūrą jie palieka tik veisimosi metu, taip pat šerdamiesi. Visa tai užima

daug laiko, ir tuomet jie nieko nelesa. Tokiais atvejais visą gyvybinę energiją jie semia iš savo poodinių riebalų.

Pati stambiausia pingvinų rūšis yra imperatoriškasis *(Aptenodytes forsteri)* ir karališkasis pingvinas *(A. patagonicus)*. Jie esti 1 m — 90 cm aukščio; adeli pingvinas *(Pygoscelis adeliae)* yra tik 60 cm, kiti dar mažesni. Pingvinai susiburia į dideles perėjimo kolonijas. Antai Ros Ailende buvo pusės milijono paukščių kolonija (adeli pingvinų), bet ten buvo pastatyta aviastotis, ir pingvinai turėjo pasitraukti. Leduose radus pusiau mumifikuotų lavonų, nustatytas jų amžius (apie 650 metų). Žiedavimo būdu nustatyta, kad adėli pingvinas (veikiausiai ir kitos rūšys) yra labai prisirišęs prie savo gimtosios vietos. Kasmet jie grįžta į tą pačią kolonijos vietą ir vis susiranda tą patį kampą, kur praėjusiais metais buvo jų lizdas.

Dauguma pingvinų rūšių peri paprastai, panašiai, kaip kiti paukščiai. Vienintelė ir, be to, skurdi medžiaga lizdui — tai smulkūs akmenukai, šiek tiek mirusių dumblių bei žolės. Tik smulkiosios pingvinų rūšys pasirenka lizdui akmenuotus urvus. Abi stambiosios rūšys — imperatoriškasis ir karališkasis — lizdo visai nesuka, bet išlaiko vienintelį savo kiaušinį tarp kojų, tam tikroje odos raukšlėje (panašioje į sterblinių žinduolių sterblę).

Imperatoriškasis pingvinas bene bus vienintelis paukštis, niekuomet neišeinantis į krantą. Didesnę metų dalį jis praleidžia tarp susigrūdusių ledų, žvejodamas jo pakraščiuose gausią gyvūniją. Jo veisimosi laikas, priešingai negu kitų paukščių, prasideda ne pavasarį, bet rudenį. Tada kovo mėnesį (tai yra Pietų pusrutulio ruduo) užaugę pingvinai buriasi savo tradicinėse veisimosi vietose, kurias jie ryžtingai ir tiksliai kasmet už-

ima, ir čia vyksta jų tuoktuvės. O gegužės mėnesį, kai saulė ilgos antarktinės žiemos pradžioje pradeda virš horizonto nebepakilti, patelė deda pirmąjį ir vienintelį kiaušinį, kurį bematant savo globon perima patinas. Patelė tuoj pasitraukia į atvirą jūrą ir ima sočiai maitintis, kad kompensuotų 7—8 savaičių badavimą, kai iš atviros jūros pateko į ledų sangrūdą. Likę patinai kiekvienas su pavestu jam kiaušiniu susiburia krūvon, kad apsisaugotų nuo siautėjančių šalčių ir vėjo. Buvęs pakrašty paukštis po kiek laiko pereina į centrą, o buvęs centre — į pakraštį, ir tuo jie primena bičių elgesį avilyje žiemos metu. Birželio, liepos mėnuo — tai žiemos vidurys, pats šalčiausias laikas ir visiška tamsuma. Temperatūra krinta žemiau — 40°, įsiviešpatauja pašėlę vėjai. Perėjimas trunka 62—64 dienas, bet nė vieną sekundę tėvas nepalieka kiaušinio. Perinčio paukščio svoris sumažėja apie 11 kilogramų, t. y. apie trečdalį kūno svorio. Nepaisant tų nuostolių, perinčio patino gūžyje gaminasi maistas, kad būtų kuo pirmosiom gyvenimo dienom pamaitinti jauniklį. Dabar atvyksta patelės — apvalios, blizgančios, riebios,— nuo tėvų perimti rūpesčius, paleisti juos, kad po dviejų mėnesių badavimo pasisotintų ir atgautų savo svorį. O tam tereikia tik poros savaičių. Jau rugpiūčio mėnesio pabaigoje jie grįžta ir prisideda prie vaiko globos. Po keturių mėnesių jauniklis jau užaugęs. Tuomet, gruodžio mėnesio pirmosiomis dienomis, prasideda gražiausias metų laikas — tirpsta ledas ir stoja antarktinė vasara.

AUDRAPAUKŠTINIAI *(PROCELLARIIFORMES)*

Visi šio būrio paukščiai yra jūrų gyventojai, be to, puikūs lakūnai, sugebą per trumpą laiką aplėkti visas žemes ir vandenynus. Ne specialisto akimis žiūrint, jie yra panašūs į kirus, ir net jūrininkai dažnai šias dvi grupes painioja. Būdingas grupės požymis yra snapo makštis *(rhamphoteca)*, sudaryta iš kelių raginių dalių. Šnervių paviršiuje atsiveria du trumpi vamzdeliai.

Trumpą laiką, veisimosi metu, jie praleidžia sausumoje — vienos rūšys kraunasi atvirus lizdus, kitos — urvuose. Peri vien nakties metu, ir dėl to perėjimo laikas labai ilgas. Jų skilvyje susidaro aliejus, kuriuo jie maitina savo vaikus. Šį aliejų jie gali išsvirkšti pro žiotis arba pro šnerves, pvz., jei naktį apšviestume perintį paukštį. Šiems paukščiams būdingas savotiškas nemalonus kvapas, kuris net iškamšose negreit pranyksta.

Audrapaukščių yra žinoma apie 70 rūšių, gyvenančių daugiausia pietinio pusrutulio jūrose. Jų ūgis įvairus — nuo kregždės dydžio iki žąsies, bet dauguma vos varnos ūgio. Sparnai yra neproporcingai ilgi, pirštai sujungti plaukimo plėvele. Jų maistas susideda iš žuvų ir šiaip visokių jūros gyvūnų. Mielai minta dvėsena. Iš visų audrapaukščių bene labiausiai girdėti yra albatrosai. Jūrininkams, kurie praplaukė pusiaujus, jie yra įprastinis reginys. Tiesą sakant, iš 15 žinomų rūšių dau-

gelis jūrininkų tesugeba atskirti tik baltuosius ir juoduosius.

Jų skrydis remiasi sklandytuvo principais, tad jiems būtinai reikalingas vėjas. O. Austinas, Amerikos ornitologas, rašo kasdien stebėjęs albatrosus, lydinčius greitą okeaninį laivą. Netekę pastebėti nė menkiausio sparno judesio, tačiau jie darę sudėtingus vingius, pasirodydami čia priešakyje, čia užpakalyje laivo, raitydami aštuoniukes arba S pavidalo vingius. Bet jų sparnai netinka plasnojamam skridimui, ir todėl, nesant vėjo, jie bejėgiai. Natūralu, kad jų geografinis paplitimas atitinka tas jūras, kur viešpatauja stipriausios audros. Tą jūrininkai pastebėjo jau senais laikais. Šių dienų albatrosams tinkama vandenyno dalis yra tarp Ožiaragio tropiko ir poliaus rato. Plačiausiai žinoma albatrosų rūšis yra didžiulis paprastasis albatrosas *(Diomedea exulans)* — iš viršaus beveik juodas, apačioje baltas, geltonu snapu. Jo išskėstų sparnų tarpugalis siekia 3,3 metro. Dauguma albatrosų peri okeano salose, kolonijomis. Perėjimo laikas ilgas; didžiųjų rūšių — iki 80 dienų. Kad jauniklis galėtų skristi, reikia dviejų su puse ir net trijų mėnesių. Ne per seniausiai šie paukščiai beveik neturėjo priešų, ir net jūrininkai laikėsi prietaro jų neskriausti, nes tai užtrauktų jiems nelaimę.

Žiaurios albatrosų žudynės prasidėjo XIX šimtmečio pabaigoje. Kaip ir daugeliu atvejų, kaltas moterų vaikymasis papuošalų, sunaikinęs milijonus gražiausių paukščių. Didžiosios plasnojimo plunksnos buvo panaudojamos šukuosenoms, o kitos, smulkiosios,— pagalvėms ir pan. Ramiojo vandenyno šiaurinės dalies albatrosų kolonijas pirmiausia sunaikino japonai, vėliau įsijungė amerikiečiai, prancūzai, kanadiečiai. Didžiausia ir plačiausiai žinoma albatrosų kolonija tuomet buvo Leisano saloje, apie 1 600 km nuo Havajų. Čia 1909 m.

įvyko negirdėtas ligi tol paukščių žudymas, kuris prezidentą Ruzveltą privertė įsikišti. Ši sala, taip pat ir Levardo salos buvo paskelbtos gamtos rezervatais. Bet ir ši priemonė nepadėjo, nes buvo medžiojama slapta. Vien tik mados pasikeitimas padarė tam galą. Su antruoju pasauliniu karu siejasi ligi šiol negirdėtas žmogaus veržimasis į tolimiausias salas. Tuomet japonai užėmė Veiko salą (Mažųjų Antilų salyne), o kai, baigiantis karui, japonai buvo priversti ją apleisti, ši albatrosų kolonijom išgarsėjusi sala buvo visiškai tuščia, nes alkani kareiviai viską suvalgė. Midvėjaus saloje nuo senų laikų buvo didžiulė albatrosų kolonija. Pokariniais metais, kai ši sala virto svarbiu transokeaninių lėktuvų ruožu, šimtai keleivių galėjo grožėtis šiais paukščiais. Galima buvo matyti albatrosus perint prie pat asfaltuoto kelio, kur pravažiuodavo šimtai autovežimų. Bet netrukus atėjo liūdni, net tragiški laikai. Įvedus aviacijoje naujo tipo motorus, pavojus susidurti lėktuvams su paukščiais padidėjo. Be to, paukščiui patekus į mašinos veikimo sferą, gali įvykti eksplozija. Dešimt metų Jungtinės Amerikos Valstijos rūpinosi šia problema. Visi bandymai perkelti albatrosų koloniją į kitą salą buvo nesėkmingi, nes paukščiai kasmet grįždavo į savo tradicinę vietą. Pagaliau liko viena priemonė — išžudyti bent dalį šios paukščių kolonijos. Buvo užmušta trisdešimt tūkstančių albatrosų, bet nuo to susidūrimai su lėktuvais nė kiek nesumažėjo. Dabar studijuojami kiti būdai užkirsti kelią pavojui. Yra projektas išžudyti visus Midvėjaus salos albatrosus, o čia peri trečdalis viso pasaulio šios rūšies paukščių.

Tarp audrapaukščių yra gausi pufinų gentis *(Puffinus)*. Vienas jų atstovų — juodasnapis — gana dažnai sutinkamas Europos pakraščiuose. Kadangi tie paukščiai gausūs ir žmogui lengvai prieinami, su jais atlikta daug

bandymų, siekiant nustatyti paukščių orientaciją pasaulio erdvėje. Didžiulės plonasnapių pufinų *(Puffinus tenuirostris)* kolonijos peri salose tarp Australijos ir Tasmanijos. Jau penkiolika metų vyksta žiedavimas ir kitoki tyrimai, tad duomenys yra tikri ir labai įdomūs. Atrodo, kad tie paukščiai ilgai gyvena, nes patelė pradeda perėti vos po penkerių metų, o patinas — po septynerių. Padeda lapkričio mėnesį į urvą tik vieną kiaušinį. Pirmąsias 12—14 dienų peri patinas, o kitas (iki 52—55 dienų) — patelė. Užimtas šia pareiga, paukštis nelesa ir negeria. Jauniklius lesina abu tėvai. Jų maistas yra pusiau suvirškinti ir atryti visoki vėžiagyviai. Nežiūrint, kad jauniklis yra lesinamas kas 2—3 dienos, jis auga labai greit. Po 4—6 savaičių savo svoriu jis jau pranoksta tėvus. Pasirodžius didelėms plasnojimo plunksnoms, tėvai ima kaskart rečiau lesinti ir pagaliau visai liaujasi. Tuomet jauniklis — tikras aliejingų riebalų kamuolys. Visą savaitę trunka tokia jauniklio būklė. Tada jis gyvena savo taukų atsargomis; užauga jo plasnojimo plunksnos, o svoris mažėja. Pagaliau vieną naktį jis palieka gimtąjį urvą ir pasileidžia skristi priprastu šiai rūšiai keliu — į šiaurę, tam, kad grįžtų po 3—4 metų į tėviškę.

Kaip tik tuo laiku, kai nutukę jauni paukščiukai ruošiasi apleisti lizdą, paukščių „rinkikai" ima juos gaudyti. Pvz., Tasmanijos gyventojai, išvilkę paukščiukus iš lizdų, užmuša juos, pakabina galva žemyn, kad iš jų skilvio išlašėtų vertingas aliejus, ir konservuoja juos skardinėse. Seniau jie būdavo paprasčiausiai sūdomi. Paskutinio karo metu Australijos kareiviai dažnai gaudavo tokių konservuotų „Tasmanijos viščiukų" ir pasigėrėdavo jų skanumu. Žinoma, kilo pavojus, kad ši pramonės šaka gali sunaikinti visą paukščių padermę, bet,

laimė, vietinė vyriausybė laiku susigriebė ir šią pramonę sureguliavo.

Artima pufinams rūšis yra didysis audrapaukštis *(Macronectes gigantëus).* Tai milžinas, iki 85 cm ilgio, visas jo kūnas tamsiai durpinės spalvos, geltonu snapu. Savo stipriu snapu jis moka išmėsinėti net didelių gyvūnų lavonus, o, be to, skriaudžia pingvinų kolonijas. Vokiečių ornitologas A. Reichenovas rašo, kad ir žmogui šis paukštis gali būti pavojingas. Vienas į jūrą įkritęs matrosas negalėjo būti išgelbėtas, nes šis paukštis puolęs ir sužeidęs jam galvą. Jūreivis viena ranka norėjęs prisidengti galvą, bet ranka buvusi bematant paukščio iškapota. Tad teisingai ši paukščių rūšis vadinama poliarinių jūrų grifu.

Šiam paukščių būriui priklauso ir mažyčiai paukšteliai, vos didesni už mūsų kregždes. Kai ką gal ir stebina, kad tokioj rūsčioj stichijoj, kaip vandenynas, gali gyventi šie švelnūs padarėliai. Baltijoje pasitaiko viena rūšis, vadinama petreliu *(Oceanodroma leucorrhoa),* ir, galimas daiktas, kad ji nuklysta iki Lietuvos krantų. Paukščiukas yra tamsiai dūminės spalvos, baltu antuodegiu. Jau senovės jūrininkai pastebėjo, kad, audrai artinantis, tie paukščiukai pasirodo arti laivo ir dėl to buvo laikomi audros pranašais. Jų elgsena labai savotiška — jie laksto prie pat vandens paviršiaus ir protarpiais savo kojytėmis atsiremia į bangos keterą — atrodo, lyg bėgtų bangų paviršiumi. Jų gretinimąsi prie laivų galima aiškinti tuo, kad laivo sraigtas, ypač audros metu, iškelia iš gilumos daugybę smulkių gyvūnėlių, kuriais šie paukščiukai maitinasi. Peri jie salose. Patelė iškasa iki 1,2 m ilgio požeminį urvą. Dedamas tik vienas kiaušinis, maždaug 8 g svorio, kurį abudu tėvai pe-

ri pakaitomis, nuo 2 iki 4 dienų kiekvienas. Jauniklis išbūna lizde 49 dienas ir yra sočiai tėvų maitinamas, tad, kaip ir kiti audrapaukščiai, būna nepaprastai nutukęs. Bet paskutinėmis buvimo lizde dienomis yra prastai maitinamas ir badauja. Tai bendras visiems audrapaukščiams reiškinys.

IRKLAKOJINIAI *(PELECANIFORMES)*

Šiam būriui priklauso 6 šeimos, kurių kiekviena turi savo ypatybes, bet, iš kitos pusės, visos jos turi tiek bendrų požymių, kad paukščių sistematikas ramia sąžine jungia jas į vieną būrį. Visų pirmiausia pažymėtina, kad visi keturi kojų pirštai sujungti plaukimo plėvele; iš čia ir irklakojų pavadinimas.

Jų kojos yra trumpos, bet plaštaka ilga, su 11 didžiųjų plasnojimo plunksnų, kurių pati kraštutinė labai sunykusi. Visos rūšys puikiai laksto ir gerai plaukioja, turi didelį, kartais net neproporcingai ilgą snapą su mažomis šnervėmis, o kartais ir be šnervių. Po apatiniu žandu yra (dažniausiai plikas) odos maišas maistui laikyti. Visos rūšys (išskyrus kormoranus ir žalčiagalvius) turi korėtus kaulus ir net poodinį audinį, kuriame gali laikyti didelį oro kiekį. Lizdas jų menkas; deda 1—6 kiaušinius, kuriuos peri abu tėvai.

Evoliucinis šio būrio amžius siekia tolimą praeitį. Vienos kormoranams gimininga rūšies paleontologinis amžius siekia 100 milijonų metų, o dabartinės rūšys jau buvo susidariusios prieš 40 milijonų metų. Atrodo, kad artimiausia jiems gimininga grupė yra audrapaukščiai. Šio būrio priešakyje — nepaprasto grožio paukščių šeima, vadinama faetonais *(Phaëthontidae)*. Savo gražiomis formomis ir grakščiais judesiais jie primena žuv-

ėdras. Kaip ir žuvėdrų, jų ilgi sparnai, o uodega trumpa, bet dvi vidurinės kaspino pavidalo vairavimo plunksnos turi daugiau nei 30 cm ilgio.

Jie paplitę tropikų jūrose; aplamai tai pakraščių paukščiai, bet kartais nukeliauja šimtus kilometrų į jūrų platybes. Jų maistas susideda iš žuvų ir moliuskų, kuriuos jie gaudo panašiai kaip žuvėdros.

Kaip ir kitur, taip ir čia žmogus yra didžiausias šių paukščių priešas. Šių paukščių eiles Bermudų salose jau praretino kiaušinių rinkėjai, bet pastaruoju metu, įsikišus gamtos apsaugai, šių paukščių pagausėjo. Tačiau Vest Indijos perėjimo kolonijos smarkiai nukentėjo nuo žiurkių, kurios suėda kiaušinius ir jauniklius. Pietų salų vietiniai gyventojai labai vertina dvi ilgas uodegos plunksnas, nes iš jų daromi tualeto pagražinimai. Jauniems paukščiams šios dvi plunksnos išraunamos iš uodegos.

Antrą irklakojinių šeimą sudaro pelikanai *(Pelecanidae)*. Šį vardą žinojo jau romėnai, o nuo jų perėmė kone visos kultūringos tautos. Viso labo yra žinomos 6 pelikanų rūšys, kurių 4 gyvena Senajame, o 2 Naujajame pasaulyje, subtropikų ir tropikų vandenyse. Tai yra didžiuliai paukščiai, apytikriai gulbės ūgio, o jų išskėstų sparnų tarpugalis siekia 2,7 m. Pelikanams būdinga nepaprastai išlavėjusi oro takų sistema. Kaip ir visi paukščiai, jie turi oro maišus. Gausios oro pūslelės išsidėsčiusios po visą odą — tarytum oro pripūstas čiužinys, supantis visą kūną.

Kadangi tai sunkūs paukščiai (rožinis pelikanas sveria iki 11 kg), jiems pakilti į orą nelengva. Jie ilgai ruošiasi, norėdami pagauti tinkamą vėjo kryptį. Pakilę skrenda gerai, su nuostabia ištverme. Jie gyvena būriais, yra susigyvenę tarp savęs — žvejoja organizuotai, ilsisi organizuotai. Nusileidę iš padangių į vandenį arba

į sausumą, visi laiko iškėlę galvą aukštyn, nulenkę žemyn snapą. Labai įdomiai atrodo skrendantis būrys, išsirikiavęs viena eile; tada kiekvienas nulenkia kaklą taip, kad pakaušis atsiduria tarp pečių. Žvelgdamas į tokį būrį, norom nenorom prisimindavau aristokratus, sėdinčius prabangiam vežime. Savotiškas pelikanų požymis yra jų didžiulis snapas, nuo žiočių kampo iki galo turintis apie 45 centimetrus. Tarp dviejų apatinio žando pusių yra platus odos maišas. Jis susirangęs smulkiomis raukšlėmis ir šiaip nežymus, bet gali tiek išsiplėsti, kad jame telpa iki 2 kg žuvų. Jie žvejoja kolektyviai, sudarydami lanko formos grandinę. Tokiu būdu suvaro žuvis seklumon, kur jas lengva pagauti. Čia jiems padeda kormoranai, kurie moka nardyti ir atvaro žuvis tiesiog į snapą. Prie šios žvejybos taip pat prisideda ir kirai, neretai iš pelikanų žiočių ištraukdami jau pagautą žuvį.

Savo lizdus pelikanai įsitaiso tiesiog ant žemės. Astrachanės rezervate jiems kartais įrengiami plaustai, kuriuos šie paukščiai mielai panaudoja dėti kiaušiniams. Deda 1—4 baltos spalvos kiaušinius. Vienos poros šeima, kad užaugintų savo vaikus, sunaudoja apie 70 kg žuvų. Atrodytų, kad ši paukščių rūšis ūkiui atneša žalos, tačiau ši žala nėra tokia didelė, nes jų sužvejotos žuvys daugiausia esti prastos rūšies. Tropikų ir subtropikų kraštuose, pvz. Egipte, pelikanai suartėjo su žmogum labiau, negu mūsų varnos, bet šiaip, kur žmogus juos persekioja, jie yra baikštūs ir vengia žmogaus. Kaspijoje man pavyko nušauti tik vieną pilkąjį ir vieną rožinį pelikaną. Į Lietuvą pelikanai užklysta tik retkarčiais.

Minimam paukščių būriui taip pat priklauso kormoranai, sudarantys atskirą šeimą *(Phalacrocoracidae)*. Stambesnės jų rūšys yra apytikriai naminės antiės dy-

džio. Kaip ir pelikanai, tai labai senobinė grupė, nes iškasamiems jų palaikams priskiriama 50 milijonų metų (oligocenas). Šiandien jie yra paplitę tiek šiltuosiuose, tiek šaltuosiuose kraštuose. Stambi jų rūšis — didysis kormoranas *(Phalacrocorax carbo)*, gyvenantis ir Europos šiaurėje, pvz. Murmane, (Kolos pusiasalis) ir Europos pietuose, pvz. Kaspijos jūroje. Lietuvoje seniau gausu jų buvo Nerijoje ir ežeruose, bet dabar tai reti paukščiai, nes žmogus juos išnaikino.

Kaip ir pelikanai, kormoranai — tai žuvų ėdikai, bet daugiausia minta menkavertėmis žuvimis, ir jų daroma žmogui žala nėra labai didelė. Jie puikiai nardo, iriasi kojomis ir sparnais. Gali pasiekti dideles gelmes — buvo atsitikimų, kad žvejai savo tinklais iškeldavo kormoranus iš 30 metrų gilumos.

Įvairiuose kraštuose labai vertinamos kormoranų išmatos, kurios per daugelį metų sudarė storus itin vertingų trąšų sluoksnius. Tokie sluoksniai susidarė Pietų Amerikos vakariniame pakrašty (Peru); Pietų Afrikoje įtaisomos platformos nakvoti kormoranams. Kažkas panašaus įrengiama vakariniame Floridos krante. Japonai po medžiais, kur nakvoja kormoranai, patiesia šiaudų, kad surinktų šių paukščių mėšlą ryžių laukams tręšti.

Jau nuo senų laikų japonai, kinai, indai panaudoja kormoranus žūklės sportui, ir kiekviena šių tautų turi savo metodus. Japonijos žvejai turi keliolikos paukščių ekipą, kurioje kiekvienas paukštis pririštas ilgu plonu diržu. Žvejyba vyksta nakties metu. Žvejai, įsitaisę laivo gale žibintą, lėtai plaukia pavandeniui. Paukščiai puola pasitaikiusias žuvis, stveria jas, bet negali praryti, nes kliudo tam tikras žiedas, užmautas ant kaklo. Žvejys atima žuvį ir vėl paleidžia paukštį į vandenį. Žūklės pabaigoje žiedas ant kaklo atleidžiamas tiek, kad paukštis galėtų prisiryti žuvų. Tada žiedas užmau-

namas virš prarytų žuvų kamuolio, kadangi paukščiai yra tiek pripratę atiduoti prarytą kąsnį, kad atryja ir tą porciją, kuri jiems teisėtai priklauso.

Nauji įrankiai ir metodai seniai nukonkuravo žūklę su kormoranais, bet, nežiūrint to, Japonijos valdovas iš tradicijos, o taip pat turistų pritraukimui palaiko šį seną sportą ir net išmoka subsidiją vienam senam cechui, esančiam prie Nugaros upės, netoli Gifu, kuris šią tradiciją praktikuoja. Šie žvejai savo verslui panaudoja vieną kormoranų veislę iš šiaurės rytų Hanšu. Ši veislė didoko ūgio ir gali sužvejoti stambesnes žuvis.

Daug kormoranų gyvena Murmano pakraštyje, bet, gal būt, dar daugiau jų yra Kaspijos jūroje, ypač Volgos deltoje. Ten prieš pusę šimto metų įkurtas Astrachanės rezervatas jūrų paukščiams globoti. Šiame rezervate peri keletas tūkstančių kormoranų porų kartu su baltaisiais, purpuriniais, pilkaisiais garniais, girnovėmis ir kitais paukščiais. Šis rezervatas — viena iš įdomiausių ornitologui vietų. Pastaruoju metu pastebėta, kad kormoranų jau ten per gausu ir kad jie žuvų ūkiui pridaro per daug nuostolių. Ta dalis kormoranų (apie 10 tūkstančių) kasmet yra nušaunama ir parduodama Astrachanės turguje.

Šiaip Europoje kormoranai beveik išnaikinti, ir tik pastaraisiais laikais, iškilus gamtos apsaugos idėjai, buvo įsteigta paukščių, taip pat ir kormoranų, rezervatų. Artimiausi mums rezervatai yra Mozūrų ežeruose, Lenkijoje. Lietuvoje kormoranai neperi maždaug nuo praėjusio šimtmečio pabaigos, bet retkarčiais šie paukščiai pas mus pasirodo.

Viena kormoranų rūšis išmirė XVIII šimtmetyje. Kai 1741 m. rusų laivo įgula, vadovaujama V. Beringo, pateko į Komandoro salas, ten gyveno stambi kormoranų rūšis, nepaprastai pasitikinti žmogum. Ji per trum-

pą laiką buvo visai išnaikinta. Viena kormoranų rūšis sunykusiais sparnais *(Ph. harrisi)* gyvena Galapagų salose, bet jų taip mažai, kad kiekvienu momentu gali baigti savo gyvavimą.

Į kormoranus daug panašumo turi žalčiagalviai *(Anhingidae)*; šeima, kurią kai kurie zoologai jungia su kormoranais. Bendra jų išvaizda primena kormoraną, bet krinta į akis nepaprastai ilgas ir plonas kaklas, maža laiba galvelė. Tom kūno dalim jie panašūs į žaltį. Jie gyvena visų žemynų pusiaujo kraštuose. Man teko su jais susidurti Amerikos pietuose. Netoli mūsų stovyklos buvo nedidelė pelkė, kurios gyvūnija mane labai domino, todėl per savo medžioklinės išvykas dažnai ten lankydavausi. Šios pelkės pakraščiuose buvo miškas ir kaip tik ten, senuose medžiuose, dažnai tupėdavo žalčiagalviai. Kaip ir dauguma tropikų paukščių, jie nebuvo baikštūs, tad, pirmą kartą juos pamatęs, panorau nušauti nors porą mūsų muziejui. Išrinkęs du arti vienas kito tupinčius paukščius, paleidau šūvį ir — o laimė! Visi paukščiai, kurie ten tupėjo, kaip akmenys pabyrėjo į vandenį. Einu juos rinkti, bet nerandu nei vieno. Jie pasielgė sulig savo papročiu — išgąsdintas žalčiagalvis galvotrūkčiais krenta į vandenį ir pasinėręs nuplaukia į saugesnę vietą, o ten, iškišęs galvą, atsikvepia ir vėl pasislepia vandenyje.

Irklakojų būriui priklauso ir padūkėlių *(Sulidae)* šeima. Vardas „sula" yra paskolintas iš senosios skandinavų kalbos, o viena plačiausiai žinoma rūšis *(S. bassana)* gavo pavadinimą nuo Baso salos, esančios netoli rytinio Škotijos kranto. Kai kuriose kalbose (vokiečių, lenkų, rusų) šie paukščiai vadinami kvailiais. Šis nevykęs vardas kilęs iš to, kad jie iš didelio aukščio suglaudę sparnus kaip akmuo puola į vandenį, kad pagautų žuvį. Lietuvių kalboj mes ligi šiol neturime šiam paukš-

čiui vardo, tad siūlau „padūkėlio" vardą, kuris nėra žeminantis ir daugiau atitinka šio paukščio drąsius veiksmus.

Šiai šeimai priklauso 9 rūšys. Tai beveik žąsies dydžio paukščiai aptakiomis kūno formomis, ilgais smailiais sparnais, stipriu, aštriu snapu, pleišto pavidalo uodega ir trumpomis kojomis, kurių visi 4 pirštai sujungti plaukimo plėvele. Kaip ir pelikanai, po oda jie turi gausią sistemą oro pūslelių, kurios amortizuoja smūgį, kai paukštis iš aukštumos puola į vandenį; taip pat padeda jam išnirti iš gilumos į paviršių. Senas paukštis yra baltos spalvos su juodomis plasnojimo plunksnomis, gelsvu pakaušiu ir sprandu, bet jauni paukščiai yra rusvai pilki, balta kūno apačia. Jie gyvena Atlanto vandenyne, Europos, Afrikos, Amerikos, Australijos ir Tasmanijos pakraščiuose. Minėtosios devynios rūšys mažai tarp savęs skiriasi, ir galima spėti, kad tai yra vienos rūšies geografinės rasės. Jie nukeliauja dideles keliones, ypač jaunikliai. Apžieduoti jauni paukščiai buvo rasti už 6 500 kilometrų nuo žiedavimo vietos, o seniausias jų turėjo 16 metų.

Jie peri neprieinamose uolų aukštumose, panaudodami net nedideles jų pakopas. Kai žymus Amerikos zoologas J. Audubonas 1833 m. aplankė S. Lorenco įlankos uolas, jis iš toli pastebėjo apklojusį jas sniegą, bet prisiartinęs įsitikino, kad tai ne sniegas, o šimtai tūkstančių perinčių padūkėlių. 1869 m. Kanados vyriausybė čia įsteigė jūros švyturį, ir žvejams atsirado galimybė gaudyti šiuos paukščius, kad panaudotų jų mėsą masalui žvejojant žuvis. Apie šio šimtmečio pradžią ši didžiulė paukščių kolonija buvo beveik visai išnaikinta, liko tik lizdai neprieinamuose kriaušiuose. Pastaraisiais lai-

kais Kanados vyriausybė įsteigė čia apsaugos įrenginius, ir paukščių kolonija palaipsniui didėja.

Lizdas — tai menkas ir žemas pastatas iš jūrų augalų, bet kasmet prie jo pridedama naujos medžiagos, ir jis didėja. Šie paukščiai neturi perėjimo dėmės, tad savo vienintelį kiaušinį pridengia kojomis ir pagaliau visu kūnu. Peri 42 dienas. Jauniklis pradžioje yra plikas ir aklas, bet netrukus apauga pūkais. Tėvai jį lesina 10—12 savaičių, o paskui liaujasi rūpintis. Apie savaitę jauniklis dar užtrunka lizde, vien išnaudodamas savo riebalų rezervus, paskui apleidžia lizdą. Kurį laiką laikosi vandens paviršiuje, paskui pakyla į orą. Svarbiausias jų maistas — silkės. Iš 30—100 m aukštumos paukštis statmena kryptimi puola į vandenį, o vanduo nuo to ištykšta iki 3 m aukščio. Savo laimikį jie praryja po vandeniu, iškyla į paviršių ir netrukus vėl pakartoja tą patį manevrą.

Padūkėliai pasitiki žmogum, dažnai nutupia laivų takelaže, ir jūrininkai lengvai jų ten pasigauna. Gal būt, šie paukščiai savo gyvenimą pratęsė iki mūsų dienų vien dėl to, kad lizdus įsitaiso žmogui neprieinamuose stačiuose kriaušiuose. Europiečiams geriausiai žinoma ir pati stambiausia rūšis — Baso padūkėlis *(Sula bassana)*. Šis Atlanto paukštis retkarčiais užklysta iki Pabaltijo kraštų.

Kai kur padūkėliai turi didelės reikšmės žmogaus ekonomikai, nes jie vieni svarbiausių guano producentų. Milijonus metų gyvendami pietinės Amerikos pakraščiuose, jie savo išmatomis suklojo storus sluoksnius, vadinamus guano. Tai vertingos trąšos, kurios eksportuojamos į daugelį valstybių.

Nors visi paukščiai daugiau ar mažiau jaudina gamtos mėgėją, tačiau kai kurios jų rūšys palieka žmogui

neužmirštamą įspūdį. Prie tokių priklauso fregatos *(Fregatidae).* Jų vardas taurus, o išvaizda dar tauresnė. Nors jos priklauso tam pačiam būriui, kaip ir pelikanai, tačiau išvaizda visai skirtinga — jos greičiau panašesnės į didžiules kregždes. Nors visas jų gyvenimas susijęs su jūra, tačiau jos vengia vandens, o jei sušlampa, negali paskristi. Taip pat nevikrios jos yra ant žemės, tad poilsiui pasirenka aukštus medžius, stulpus ar laivybos signalizacijos pastatus, kad iš tenai be kliūčių pakiltų į orą. Jos grakščiai sklando dangaus aukštybėje, bet mėgsta laikytis arti uostų, nes ten yra kirų ir kitų paukščių, kuriems fregata lengvai ir, sakysime, elegantiškai atima maistą. Jos yra tokios geros lakūnės, kaip kregždės, nors sveria apie porą kilogramų, o jų išskėstų sparnų tarpugalis siekia 2 m. Fregatos nevengia jūros pakraščių miestų. Man dažnai tekdavo jų matyti Rio de Žaneiro uoste, ypač ties turgum, kur į vandenį patenka visokių maisto atliekų. Maistą iš kitų paukščių jos atima labai vikriai, puola juos ir kankina tol, kol auka šventos ramybės dėlei išmeta iš snapo, o kartais atryja jau prarytąjį kąsnį. Tuomet fregata, padariusi ore grakštų ratą, stveria kąsnį pirmiau, negu jis pasiekia vandenį. Fregatos yra linkusios apsigyventi arti kitų paukščių kolonijų, kad, progai pasitaikius, stvertų svetimą vaiką. Net yra žinoma, kad ir savo viengenčius jos kai kada sulesa.

Jų lizdavietės dažniausiai esti salose, kartu su kitų jūros paukščių lizdais. Lizdas yra menkas pastatas, panašus į mūsų pilkojo garnio lizdą, dažnai medy, kartais krūme ar net tiesiog ant žemės. Patinas tam reikalui suieško vietą ir, pradėjęs krauti lizdą, smarkiai išpučia savo gurklį, kuris tada pasidaro tamsiai raudonas — tai

ženklas patelei, kad jau galima pradėti perėti. Esti tik vienas kiaušinis. Patelei pradėjus perėti, raudona patino pūslė blanksta ir pagaliau pasidaro vien oranžinės spalvos. Tik po dvejų—trejų metų jauniklis yra visiškai suaugęs.

Paminėtina taip pat puošnioji fregata *(Fregata magnificens)*.

GANDRINIAI *(CICONIFORMES)*

Šią sistematinę grupę sudaro 114 rūšių, skirstomų į septynias šeimas. Beveik visos rūšys yra prisitaikiusios gyventi sekliuose vandenyse, ir vien keletas rūšių gyvena sausose vietose. Tai yra vidutinio dydžio (iki 1,5 m aukščio) paukščiai. Kojos, kaklas ir snapas labai ilgi, koja aukščiau kulno plika; yra 4 pirštai, bet neturintys plaukimo plėvės. Plunksnos gana retos, bet kai kur pakaušyje, kaklo pamate, nugaroje gali būti ypatingų, labai puošnių, ilgų plunksnų. Tai labai sena paukščių grupė, kurios palaikai yra ištirti iki Kreidos laikotarpio, t. y. iki 100 milijonų metų.

Pradėsime garnių *(Ardeidae)* aprašymą, o jų yra apie 62 rūšys. Jų galva, gal tik išskyrus snapo pamatą, yra plunksnuota (kitų šeimų gali būti plika). Kadangi kaklas labai ilgas, jis paprastai esti sulenktas (raidės S pavidalo). Vidurinio piršto kraštas dantytas; tokiu būdu pasidaro tarytum šukos „tualeto" reikalams. Taip pat „tualetui" skiriamos „pudrinės" plunksnos. Tai dvi ar keturios švelnios pagalvėlės iš minkštų pūkų, augančių krūtinės šonuose. Jų laisvieji galai nuolat nutrupa. Tokiu būdu pasidaro vadinamoji „pudra", paskleidžiama kitose plunksnose. Savo savybėmis ji primena žmogaus vartojamą pudrą arba talko miltelius, nesugeria vandens, tad plunksnos nuolat esti sausos.

Garnių šeimoje ypač paminėtini didieji baubliai, kurių yra žinoma 12 rūšių. Vardą jie gavo nuo baubiamo balso, kuris gal kiek panašus į buliaus baubimą ir labai toli girdimas. Baubliai yra išplitę tiek Europoje (taip pat ir Lietuvoje nereti), tiek Šiaurės bei Pietų Amerikoje, Azijoje, Australijoje ir Afrikoje. Dėl jų panašumo kai kurie zoologai linkę juos laikyti vienos rūšies geografinėmis rasėmis. Mūsų rūšis, didysis baublys *(Botaurus stellaris)*, yra apie 70 cm ilgio, gyvena sekliuose ežeruose ar pelkėse. Esant pavojui, baublys atsistoja stačias, atkreipęs į priešą krūtinę, kuri mažai tesiskiria nuo sausų švendrų bei nendrių, ir tokiu būdu gerai užsimaskuoja.

Be didžiojo baublio, mūsų krašte bei kituose kontinentuose gyvena lyg ir jo miniatiūra — mažasis baublys *(Ixobrychus minutus)*, vos 30 cm ilgio. Veikiausiai mažai kas jį pažįsta, nors gana paplitęs. Moka puikiausiai slapstytis, o kartais apsigyvena visai arti žmogaus, pvz. nedideliuose sodo tvenkiniuose, kūdrose ir pan. Gal geriau jį pažinsi iš keisto balso, panašaus į šuniuko lojimą.

Nepaprastai graži garnių šeimos rūšis, vadinama naktikovais *(Nycticorax nycticorax)*. Tai kosmopolitinė rūšis, ypatingai gerbiama Japonijoje. Jo papilvė balta, šilko žvilgesio, o viršutinė kūno dalis pilkšvai melsva. Viršugalvis juodas, o nuo jo eina savotiškas papuošalas — trys ilgos laibos baltos plunksnos. Savotiškas ir šio paukščio balsas, panašus į „kva-kva". Nuo to šis paukštis ir gavo vardą rusų kalba. Lietuvoje naktikovai reti, bet gausiai galima jų aptikti Kaspijos nendrynuose, ypač Astrachanės rezervate.

Nuostabiai gražūs paukščiai ir baltieji garniai *(Egretta alba)*. Plunksnos yra baltos kaip sniegas, tik snapas juodas, su geltonu pamatu vasaros metu ir visai gelto-

nas žiemą. Tai didokas paukštis, mūsų pilkojo garnio dydžio. Į jį panašus mažasis baltasis garnys *(E. garzetta)*, tik žymiai mažesnis. Abi šios rūšys veisimosi metu pasipuošia ypatingomis ilgomis plunksnomis, augančiomis iš sparnų pamatų. Vienu metu (šio šimtmečio pradžioje) užėjo mada moterims šias plunksnas nešioti skrybėlėse. Tada masiškai imta šiuos paukščius medžioti, ir mažai betrūko, kad šie puikūs paukščiai būtų visai išnaikinti. Minėtieji garniai yra pietų kraštų gyventojai, bet retkarčiais užklysta ir Lietuvon.

Iš gandrinių paukščių mūsų visuomenė, žinoma, geriausiai pažįsta pilkąjį garnį *(Ardea cinerea)*. Ypač gerai jį žino pietinės Sūduvos, Zarasų krašto ir Nemuno žemupio gyventojai. Tai didokas, už gandrą nedaug mažesnis, bet labai puošnus paukštis. Jo viršutinė kūno dalis melsvai pilkšvos spalvos, pakaušyje ilgas kuodukas, o krūtinės priešaky tarytum barzda, susiklosčiusi iš ilgų puošnių plunksnų. Jie daugiausia laikosi seklių vandenų ir maitinasi smulkiomis žuvimis. Peri miškuose, kartais gana toli nuo savo žvejybos vietų. Įsitaiso kolonijas kartais iš pusės šimto lizdų, daugiausia pušų viršūnėse.

Kalbėdami apie gandrinius paukščius, negalime nepaminėti keisto, griozdiško Afrikos pelkių gyventojo — pavadinsime jį klumpiasnapiu *(Balaeniceps rex)*. Šis lotyniškas vardas reiškia „banginiagalvį", bet, mano manymu, jo didžiulis platus snapas daugiau panašus į lietuvišką klumpę. Jis yra daugiau nei metro aukščio, gyvena aukštutinio Nilo brūzgynuose, minta didelėmis žuvimis ir dvėseliena.

Artima garniams šeima yra gandrai *(Ciconiidae)*. Jai priklauso 17 rūšių, paplitusių Europos, Azijos, Afrikos ir Amerikos šiltesniuose kraštuose. Nuo garnių jie skiriasi tuo, kad neturi „pudrinių" pūkų, taip pat vidurinysis

pirštas be piūklo. Jie beveik visai neturi balso, gali tik šnypšti. Užtat susirado kitų „muzikos" prietaisų — kalena snapu. Gana būdingas jų skrydis — plasnoja sparnais, o po kiek laiko sklando, ir tie du skridimo būdai eina pakaitomis. Dvi gandrų rūšys gyvena Europoje, bet išskrenda žiemoti į Afriką. Manoma, kad tolimoje praeityje gandrai krovėsi lizdus vien aukštuose medžiuose, uolose, bet vėliau baltasis gandras sakytum įvertino žmogaus palankumą ir ėmė suktis lizdus žmogaus pastatuose. Juodasis gandras išlaikė savo senus papročius ir liko miškų gyventoju. Gandrų, ypač baltojo gandro, maistas — visokie smulkūs gyvūnėliai, ypač žiogai, sliekai, dėlės, drūgių vikšrai, pelės, varlės ir smulkios žuvys. Žiemai išskrenda į Afriką, net iki Pietų Afrikos. Kita dalis iš Europos vakarų pro Ispaniją ir Gibraltarą skrenda į Afrikos vakarus. Gandrai — tai tolimi keliautojai: tik į vieną pusę jie nuskrenda apie 10 tūkstančių kilometrų ir antra tiek atgal. Jų kelionė trunka apie du su puse mėnesio.

Žiedavimo metodu nustatyta, kad pažymėti gandrai gyveno iki 20 metų, bet yra pagrindo manyti, kad jų gyvenimas ilgesnis. Patelė padeda 3—6 kiaušinius. Po 33—34 dienų prasikala vaikai, o po 8 savaičių išskrenda iš lizdų. Mūsų gandrai pavasarį pasirodo pirmosiomis balandžio mėnesio dienomis, o rudenį palieka mūsų kraštą rugsėjo mėnesio pradžioje.

Be baltojo gandro, mūsų krašte ir toliau, iki Azijos rytų, gyvena juodasis gandras. Gandrų skaičius Lietuvoje kasmet mažėja. Svarbiausia priežastis — beriami žalingiems vabzdžiams nuodyti insekticidai. 1958 m. Lietuvoje baltųjų gandrų užimtų lizdų buvo 7 165 ir išsiperėjo 18 961 jauniklis, o 1968 m. užimtų lizdų buvo 6 500 ir išsiperėjo 16 000 jauniklių. Juodųjų gandrų 1958 m. buvo užimti 322 lizdai, ir apie 960 jauniklių; 1968 m. už-

imtų lizdų — 250 ir 577 jaunikliai. Tiek baltasis, tiek juodasis gandras lengvai pakelia nelaisvę arba pusiau laisvę, todėl tie du paukščiai dažnai laikomi zoologijos soduose. Aš savo tėviškės kieme turėjau porą prijaukintų juodųjų gandrų — jie buvo paimti iš lizdo Gudų girioje; labai priprato prie manęs, o paaugę išskrisdavo į artimiausią pelkę pasiganyti. Jie buvo nepaprastai ėdrūs ir lengvai prarydavo 6—7 nušautus jiems žvirblius.

Baigdamas kalbėti apie gandrus, noriu paminėti didžiulį, kone žmogaus ūgio Afrikos balnasnapį gandrą *(Ephippiorhynchus senegalensis)* ir dar didesnį Amerikos gandrą — žabiru *(Jabiru mycterica)*. Plaukdamas Parakatu upe, turėjau progos su šia rūšimi susitikti ir vieną egzempliorių nušoviau Kauno muziejaus reikalams.

Taip pat pažymėtinas didžiulis keistas gandrų giminaitis marabutas, apie 1,5 m aukščio. Priešingai kitiems gandriniams paukščiams, marabutai gyvena sausose vietose, net toli nuo vandens, Afrikoje ir Indijoje. Jie turi pliką galvą, o po kaklu kabo didžiulis plikas odinis maišas, kuris, esant gerai nuotaikai, gali būti pilnas oro. Minta smulkiais gyvuliukais, dvėseliena, tad laikosi arti kaimų, kur esti kritusių galvijų. Taip pat sekioja didelius plėšrūnus ir sulesa jų grobio likučius. Jų fizinė jėga pasibaisėtina, net šunys jų bijo. Ir grifai bijo artintis prie dvėselienos pirmiau, negu marabutas baigia lesti. Dėl to šie paukščiai vertinami kaip sanitarai, o tropikų kraštuose, kur siaučia daugybė užkrečiamų ligų, ši paukščių veikla yra žmogui labai naudinga.

Gandrams gimininga grupė yra ibisai ir girnovės *(Threskiornithidae)*. Tai vidutinio ūgio paukščiai, kurie gyvena įvairių kraštų subtropikuose ir tropikuose. Ibisų požymis — plika galva ir kaklas, o girnovių — savotiškas snapas, praplatėjęs gale, kaip šaukštas. Viena ibisų rūšis — šventasis ibisas *(Threskiornis aethiopica)* turi

tam tikros reikšmės kultūros istorijoje, nes tai buvo senovės egiptiečių tikybinio kulto objektas. Jo atvaizdą dažnai galima aptikti senuose karstuose, piramidėse. Taip pat dievo Toto atvaizdas turi šio ibiso galvą. Dabar šis paukštis Egipte beveik visai išnaikintas. Europos pietuose gyvena kita ibiso rūšis: tamsiai bronzinės spalvos, metalinio žvilgesio. Daug jų Volgos deltoje, ypač Astrachanės rezervate, kur jie peri bendrose garnių, naktikovų ir kitų paukščių kolonijose. Pasak zoologo F. Tišlerio, vieną kartą buvo pastebėtas Lietuvoje prie Nemuno, netoli Gelgaudiškio.

Ne tik ibisų, bet ir daugelio kitų paukščių grožį praneša baltai raudonas ibisas *(Eudocimus ruber)*. Dvejopą vardą jis turi dėl to, kad pasitaiko du šios rūšies variantai — vieni balti, kiti ryškiai raudoni. Šie paukščiai gyvena pietinėje JAV dalyje, taip pat ir Pietų Amerikoje. Deja, dabar šis puikus paukštis kai kur Amerikoje visai išnaikintas.

Paminėtina girnovė *(Platalea leucorodia)*. Tai maždaug vištos didumo paukštis, subtropikų ir tropikų kraštų gyventoja Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Amerikoje. Europoje gyveno viena rūšis — baltoji girnovė, bet ji visai išnaikinta ir užsiliko tik kai kur rezervatuose. Mačiau perinčią grupę Olandijoje, pajūrio vietovėje, taip pat Volgos deltoje, Astrachanės rezervate.

JAV pietuose ir Pietų Amerikoje gyvena nuostabaus grožio rožinė girnovė. Deja, daug kur šis puikus paukštis yra visiškai išnaikintas, pvz. Floridoje, kur jo gyvenamos pelkės yra nusausintos ir paverstos kultivuojamais laukais. Pietų Amerikoje mažai apgyventose vietose aš porą kartų aptikau šiuos paukščius ir atsivežiau vieną egzempliorių Kauno zoologijos muziejui.

Keista ir graži gandrinių būrio grupė yra flamingai *(Phoenicopteridae)*. Visų pirmiausia krinta į akis jų

ūgis — europinio flamingo rūšis yra 1 m 33 cm ilgio ir sveria iki 3 kg, kaklas ir kojos nepaprastai ilgi, trys pirštai sujungti plaukimo plėvele. Snapas labai didelis ir trumpas. Nuostabiausia jo spalva — šviesiai ar tamsiai rožinė bei raudona, tik plasnojimo plunksnos juodos. Yra žinomos trys rūšys, gyvenančios Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Amerikoje. Seniau daug jų buvo pietiniame Europos pajūryje, bet pastaruoju metu jie beveik išnaikinti ir galima jų matyti tik keliuose rezervatuose.

Tarybų Sąjungoje flamingų likučių dar galima matyti Kaspijos pakraštyje, kur jiems įrengtas rezervatas (Kyzyl Agačo vietovėje). Prancūzijoje panašus rezervatas įsteigtas Ronos upės žiotyse — ten gyvena apie 10 000 šių paukščių. Dabartiniais laikais flamingams gresia naujas pavojus — aviacija. Pasirodo, šie paukščiai nepaprastai baidosi pralekiančių lėktuvų. Yra buvę atsitikimų, kai turistiniai lėktuvai, norėdami parodyti keleiviams flamingų kolonijas, sukeldavo tų paukščių tarpe pasibaisėtiną paniką. Paukščiai, palikę lizdus, iškrikdavo į visas šalis ir nebegrįždavo į savo priprastas vietas. Sumedžioti flamingų irgi nesunku. Kaspijos pakraščių brakonieriai pasakoja, kad geriausia medžioti nakties metu: medžiotojas kartu su yrėju tyliai priplaukia prie nakvojančio seklumoje flamingų būrio ir staiga apšviečia juos stipriu prožektorium. Tuomet laimikis tikras. Kitas brakonierių vartojamas būdas yra dar paprastesnis. Jūros seklumose nutiesiamos lygiagrečiai su vandeniu plonos, bet stiprios virvės, maždaug tokio aukščio, kaip flamingo kaklas. Paukščiams braidžiojant, ši virvė įsispraudžia į kaklo (S raidės pavidalo) išlenkimą, ir to užtenka, kad paukštis būtų sustabdytas ir negalėtų išsinarplioti.

Savotiškas šių paukščių mitybos būdas. Snapas, kaip ir kitų paukščių, sudarytas iš antsnapio ir posnapio, bet

posnapis labai didelis, o antsnapis mažas ir tinka posnapiui kaip dangtelis kokiai mažai dėžutei. Lesinėdamas flamingas laiko nuleidęs galvą, ir tuomet antsnapis atsiduria apačioje, o posnapis viršuje. Abi snapo pusės, net ir liežuvis, turi daugybę kietų plokštelių, atstojančių tarytum filtrą. Paukštis savo mėsingu liežuviu siurbia vandenį, perkošia jį pro šį filtrą ir iššvirkščia pro abiejų žandų kampus. Išfiltruotus smulkius organizmus suryja. Maistas pusiau gyvulinis, pusiau augalinis. Sulesa daug moliuskų, ypač *Cardium*, smulkių vėžiagyvių. Svarbus maistas yra vienaląstis dumblis *(Aphanathece sobina)*. Jo labai daug Kaspijos jūroje. Kitas maistas yra dumblio *Ruppia maritina* vaisiniai kūnai. Flamingas gana gerai pakelia nelaisvę ir neretai laikomas zoologijos soduose.

ŽĄSINIAI *(ANSERIFORMES)*

Tai didoka paukščių grupė, apimanti net 148 rūšis, paplitusias visame pasaulyje. Jai priklauso gulbės, žąsys, antys, dančiasnapiai. Tai kresni, ilgakakliai, trumpakojai vandenų paukščiai. Jie turi 11 didžiųjų plasnojimo plunksnų, plunksnotą užpakalinę liauką, tarp plunksnų tankius pūkus. Jaunikliai apaugę pūkais ir gali tuoj palikti lizdą. Jie visi turi platų, minkšta odele aptrauktą snapą su „nagu" gale, kur glūdi kažkokie jutimo organai. Su jais šie paukščiai net tamsumoje arba dumble gali susirasti sau maisto. Dauguma šių paukščių gyvena būriais. Jie būriais išskrenda rudenį ir būriais grįžta pavasarį. Kai kurios rūšys peri kolonijomis. Praeities laikų ornitologai, pavyzdžiui A. Reichenovas, skirstydavo šį būrį į keturias šeimas, bet dabartiniai mokslininkai mini tik vieną šeimą su keliais pošeimiais, kurie gerokai tarp savęs skiriasi. Juos lengvai atskiria net ne specialistai. Gulbė, žąsis paprastai priskiriama vienam žąsų pošeimiui *(Anserinae)*, o kitos rūšys — ančių pošeimiui *(Anatinae)*. Tie pošeimiai dar skirstomi į smulkesnes sistematines grupes — tribas.

Gulbių yra 7 rūšys. Daugelis jų baltos spalvos, pavyzdžiui visiems žinoma gulbė nebylė, gulbė giesmininkė, mažoji gulbė ir juodsnapė gulbė. Pirmoji šių rūšių *(Cygnus olor)* gyvena ir mūsų krašte ir nuo senų

laikų yra domestikuota. Vienu tarpu buvo gerokai apnaikinta, bet dabar (nuo 1937 m.) vėl paplito mūsų kraštė ir jau nebe retenybė. Rudenį ir pavasarį mūsų kraštą aplanko gulbė giesmininkė *(Cygnus cygnus)*, keliaujanti iš pietų kraštų į Ledinuotojo vandenyno pakraštį ir atgal. Šiaurės Amerikos valstybėse gyvena žmogaus išnaikintos juodsnapės gulbės likučiai. Pietų Amerikoje gyvena juodkaklė gulbė *(C. melancoryphus)*, o Australijoje ir Tasmanijoje — juodoji gulbė *(C. atratus)*. Pastaroji rūšis yra jau pusiau domestikuota ir kaip papuošalas laikoma parkuose.

Iš 14 žąsų rūšių penkios yra pilkos spalvos, bet lengvai atskiriamos pagal dydį ir rašto ypatybes. Jos visos gyvena tolimos šiaurės kraštuose ir iki šiol išliko tik dėl to, kad žmogus tuos kraštus retai pasiekia. Iš penkių pilkųjų žąsų tik viena rūšis dar netolimoje praeityje gyveno Lietuvoje ir net Vakarų Europos kraštuose, bet dabar beveik visiškai išnaikinta. Tai pilkoji žąsis *(Anser anser)*, naminės žąsies pirmtakas.

Amerikos šiaurėje gyvena didžiulė kanadinė rūšis *(Branta canadensis)*. Pastaruoju metu gamtos apsaugos įstaigų rūpesčiu ji ten iš dalies domestikuota. Ledinuotojo vandenyno salose gyvena visai balta (tik juodais sparnų galais) snieginė žąsis *(Anser hyperboreus)*, o Sibiro pakraščiuose stebuklingo grožio rudkaklė *(Branta ruficollis)*, kuri retai užklysta iki Lietuvos; Lietuvą neretai aplanko juodoji berniklė *(Branta bernicla)* ir baltaskruostė berniklė *(Branta leucopsis)*.

Didesnę šio būrio grupę sudaro antys *(Anatinae)* siauraja šio žodžio prasme. Joms būdingas platus (antinis) snapas, trumpos kojos. Patinai skiriasi nuo patelių tiek savo spalva, tiek ūgiu. Beveik visuomet sparnai yra papuošti žibančiu „veidrodėliu". Šios grupės antys gali būti skirstomos dviem pogrupiais, kuriuos pažinti

nesunku, nes vienų rūšių užpakalinis pirštas turi plaukimo plėvelę (nardančiosios antys), o kitų rūšių užpakalinis pirštas yra paprastas, vadinasi, plaukimo plėvelės neturi (kaip naminių ančių). Pažymėtina, kad ančių, gyvenančių šiaurėje, patinai labai skiriasi nuo patelių ne tik didumu, bet ir puošnumu. Pavyzdžiu gali būti paplitusi mūsų krašte didžioji ir šaukštasnapė antis, kurių patinai žėri puikiomis spalvomis, o patelės yra kuklių, pilkšvų spalvų. Tropikų antys šio skirtumo neturi, ir atskirti patiną nuo patelės gana sunku.

Tarp mūsų krašto plaukiančiųjų ir nardančiųjų ančių yra ir papročių skirtumai. Pirmosios dažniausiai randa sau maistą plaukdamos arba tik panardina galvą ir kaklą, o antrosios nardo tikra to žodžio prasme ir ilgokai užtrunka po vandeniu. Skiriasi ir maistas — plaukiančiosios, gal būt, daugiau minta augaliniu maistu, o nardančiosios mėgsta gyvulinį maistą. Augalinį maistą sudaro jauni augalų ūgliai ir sėklos. Dėl sėklų, pvz. didžiosios antys, kiaurus sezonus lankosi javų laukuose, bet ir vienos, ir kitos sulesa daug smulkių gyvuliukų, jų tarpe ir moliuskų. Vieną kartą, išleidęs iš voljerų į ežerą prijaukintas laukines antis, stebėjau, kaip jos godžiai rijo ne tik gyvus moliuskus, bet ir tuščias jų kriaukles — matyt, dėl esančių ten kalkių.

Lietuvoje ligi šiol užregistruota 21 ančių rūšis, įskaitant ir dančiasnapius.

Iš visų ančių rūšių skaitytojas, be abejo, geriausiai pažįsta didžiąją antį *(Anas platyrhynchos)*, juo labiau, kad iš šios rūšies yra kilusi paprasta naminė antis. Ši rūšis yra kosmopolitinė, bet ir šiaip kitos ančių rūšys lengvai prie žmogaus pripranta ir virsta kone naminiais paukščiais.

Kai kurios ančių rūšys prarado gebėjimą skristi, o kai kurios vien bėga vandens paviršiumi, padėdamos

sau sparnais. Be minėtos didžiosios antiės, gana plačiai paplitusios kryklės — dryžgalvė ir rudgalvė *(Anas querquedula* ir *A. crecca)*. Tai plaukiančiosios antys. Iš nardančiųjų paminėsime tokias gražuoles, kaip kuoduotąją antį *(Aythya fuligula)*, ledinę antį *(Clangula hyemalis)*, klykuolę *(Bucephala clangula)*.

Savitą ančių grupę sudaro kairinos. Jos esti stipriais riestais nagais; čia galima įžiūrėti prisitaikymą gyventi medžiuose. Tai grupei priklauso viena stambiausių ančių, vadinamoji kairina, randama Amerikos pietuose. Ekspedicijos į Braziliją metu mes apsčiai jų rasdavome miškinguose ežeruose ir be didelio vargo sumedžiodavome. Jos neretai tupėdavo eilėmis aukštų medžių šakose, ir vienu šūviu galima būdavo nušauti po keletą. Tropikinės Amerikos tautos jau iki Kolumbo laikų buvo šią rūšį prisijaukinę; vėliau ji pateko į Europą ir įėjo į naminių paukščių sąstatą.

Kalbėdamas apie ančių grožį, pirmiausia noriu paminėti dvi rūšis: mandarininę ir karolininę. Šios dvi rūšys yra bene vieni gražiausių pasaulio paukščių, ir todėl paukščių mėgėjai jas labai vertina. Pirmoji gyvena Azijos rytuose — jų patinai yra nepaprasto grožio, o patelė — nežymių, kuklių spalvų. Karolininė antis gyvena Šiaurės Amerikoje, nuo Kanados iki Meksikos. Ji yra nelepi ir ją sekasi auginti net mūsų klimate. Mandarininė daug lepesnė, ir jos auginimas sudaro nemaža keblumų.

Savotiška antinių paukščių grupė — dančiasnapiai. Paprastai jie randami šiauriniame žemės pusrutulyje. Dvi jų rūšys, jei dar nėra išmirusios, greitu laiku turėtų išmirti. Mūsų krašte pasitaiko trys rūšys: didysis dančiasnapis *(Mergus merganser)*, vidutinysis dančiasnapis *(Mergus serrator)* ir mažasis *(Mergus albellus)*. Jų pas mus nėra labai daug, bet, pavyzdžiui, Estijoje ir Ledi-

nuotojo vandenyno pakraštyje pasitaiko dažnai. Minėtos pirmosios dvi rūšys pas mus peri, o praskrenda pro mūsų kraštą visos trys. Dančiasnapiai dažnai peri medžiuose, būtent uoksuose, pvz. senuose alksniuose, gluosniuose. Šių paukščių lizdų teko aptikti Merkio pakraščiuose, tačiau jų kaskart mažėja, nes vietiniai žmonės išvagia kiaušinius. Visi dančiasnapiai labai dailūs paukščiai, bet savo švelniomis spalvomis ypatingai krinta į akį mažasis dančiasnapis (patinukas). Didysis dančiasnapis neretai aptinkamas net ir žiemos metu Nemuno properšose.

Savotiška antinių paukščių gentis — gagos. Iš jų plačiausiai žinoma paprastoji gaga *(Somateria mollissima)*, gyvenanti palei Šiaurės ašigalį (čia taip pat gyvena ir kitos šios genties rūšys). Tai didoki ir labai spalvingi paukščiai. Juos gerai pažįsta Ledinuotojo vandenyno pakraščio gyventojai. Paprastoji gaga jau paplitusi Estijoje; retkarčiais užklysta ir mūsų jūron.

Gaga, kaip ir kitos antys, iškloja lizdus savo pūkais. Tie pūkai — šaltuose kraštuose puiki medžiaga drabužiams. Islandijoje, Norvegijoje ir kitur žmonės tuos pūkus renka. Vietiniai gyventojai gerai žino, kad gaga turi pūkų savo kiaušiniams pridengti pusantro karto daugiau, negu jų reikia, ir todėl iš lizdo paimama tik jų perteklius. Likusioji dalis paimama tik tada, kai jaunikliai išsiritę iš kiaušinių. Įdomu, kad minėtuose šiaurės kraštuose gagos yra labai pripratusios prie žmonių, ir pūkų rinkimas jų visai nebaido.

PLĖŠRIEJI PAUKŠČIAI *(FALCONIFORMES)*

Dažniausiai tai didoki paukščiai, mintantys stambiu grobiu ir turintys tam reikalui pritaikytą trumpą, bet labai stiprų snapą su ilgoku, kabliuko pavidalo antsnapiu. Prie specialių organų priklauso stiprūs nagai, taip pat lenkti ir labai aštrūs. Visi šio būrio paukščiai turi galingus sparnus, tad jų skrydis yra patvarus. Būdingas šių paukščių požymis yra vadinamoji vaškinė *(ceroma)*,— spalvota odelė, aptraukianti snapo pamatą kartu su šnervėmis. Nors vartojame terminą „plėšrieji paukščiai", vis dėlto jis nėra vykęs, nes dauguma kitų paukščių irgi minta gyvu grobiu ir todėl turėtų taip pat vadintis plėšriaisiais. Todėl kai kurių tautų zoologai (pvz., vokiečiai vadina juos „Greifvögel") siūlo šio vardo atsisakyti.

Šio būrio paukščių randama visuose kraštuose, išskyrus Antarktiką. Visi riboto vislumo, nes kiaušinių deda mažai, kartais tik vieną, o be to, peri labai ilgai. Jaunikliai prabūva lizde irgi labai ilgai. Apžvelgsime penkias plėšriųjų paukščių šeimas.

Visų pirma paminėtini Amerikos grifai *(Cathartidae)*. Praeities laikų zoologai jų neskirdavo nuo Senojo pasaulio grifų, bet dabar mokslininkai, remdamiesi lyginamosios anatomijos duomenimis, tarp šių dviejų grupių įžiūri žymius skirtumus ir linkę iš buvusios vienos

šeimos daryti dvi. Tam pagrindo duoda ir paleontologija, įrodanti, kad Naujojo pasaulio grifai yra kaip tik senesnė grupė ir kad be šešių nūnai gyvenančių rūšių ten rasti dar 20 išmirusių rūšių palaikai. Amerikoje rasti ne mažiau kaip 8 rūšių palaikai, kurių amžius siekia 55 milijonus metų. Tad Amerikos grifai yra daug senesni už europinius, o be to, šios grupės geografinis paplitimas daug platesnis. Kai kurios fosilinės rūšys buvo tikri milžinai (pvz., pleistoceno *Teratornis incredibilis*, kurio išskėstų sparnų tarpugalis siekė 4,80—5,10 metrų, taip pat už jį nedaug mažesnis *Teratornis merriami*, gyvenęs Floridoje dar ledynų periode).

Šiandien, deja, tokių milžinų nebėra, net Kalifornijos kondoras *(Gymnogyps californianus)*, didžiausias Šiaurės Amerikos paukštis, yra retenybė. Ne taip seniai, kai pirmieji emigrantai pateko į Ameriką, šis kondoras plačiai gyveno Kalifornijos kalnuose, bet šiandien (1940—1950 m. apskaičiavimais) jų yra ne daugiau kaip 60 perinčių porų. Tad ir šį kartą žmogus pasirodė esąs didžiausias kondoro naikintojas. Ne medžiotojai jį išnaikino, bet fermeriai, kurie, norėdami apsisaugoti nuo kojotų (Amerikos vilkų), išdėstydavo strichninu užnuodytą dvėselieną. Be abejo, turėjo tam reikšmės ir bendra maisto stoka, taip pat menkas kondoro vislumas (jis padeda tik vieną kiaušinį ir užsiaugina geriausiu atveju vieną vaiką). Tačiau netrumpas kondoro amžius. Zoologijos soduose jie išgyvendavo iki 50 metų.

Kita kondorų rūšis, vadinama Andų *(Vultur gryphus)*, mažiau nuo žmogaus nukentėjo, bet irgi nėra gausi. Jos gyvenamas plotas apima Andų viršūnes nuo Venecuelos ir Kolumbijos iki Patagonijos. Tai plotas, kurį žmogus mažiau palietė, ir ši aplinkybė gal pratęs šio paukščio gyvenimą.

Trečiąjį Amerikos grifą pavadinsime karališkuoju grifu *(Sarcorhamphus papa)*, kuris, gal būt, puošniausias iš visos giminės. Jo plunksnose maišosi juoda, balta, raudona, geltona ir žalia spalva. Jis nėra toks retas, kaip dvi minėtosios rūšys; bent kelis kartus teko sutikti šią rūšį Brazilijoje. Plačiausiai paplitę Amerikos grifai yra kurkinis ir varninis grifai *(Cathartes aura* ir *Coragyps atrata)*. Vietiniai gyventojai šias rūšis vadina urubais. Tai dvi populiariausios rūšys, paplitusios visoje Amerikoje. Keleivis, artėjantis prie Amerikos krantų, bene pirmiausia juos pamato — tiek mieste, tiek kaime. Jie visur lydi ir žmogų, ir naminius bei laukinius gyvulius, nes svarbiausias jų maistas — dvėseliena ir visokie maisto likučiai, patekę į šiukšlynus ir sąšlavų duobes. Prie mūsų stovyklos Brazilijoje nuolat nakvodavo jų būrys, kantriai laukdami, kada bus išmestos kokios nors atliekos. Manoma, kad urubų regėjimas labai tobulas, nes jie, sukdami ore ratą, iš didelio aukščio pamato kritusį gyvulį. Jie net gali atpažinti įklimpusį į pelkę gyvulį ir susibūrę kantriai laukti, kada jis nusibaigs. Manoma, kad urubų uoslė, priešingai negu kitų paukščių, yra nebloga ir kad jie suuodžia savo grobį. Kai kas vertina šiuos paukščius už jų sanitarinius nuopelnus — mat, jie beregint sulesa kritusius gyvulius.

Savotišką, nors ir nedidelę plėšriųjų paukščių grupę sudaro sekretoriai *(Sagittariidae)*. Nuo kitų plėšriųjų paukščių šeimų jie skiriasi labai ilgomis, bėgimui pritaikytomis kojomis. Tuo jie šiek tiek panašūs į gerves. Jų vardas kilęs nuo ilgų plunksnų kuokšto ausies srityje, panašiai kaip senų laikų teismo sekretorių. Jie gyvena stepėse ir minta smulkiais gyvuliukais — žalčiais, gyvatėmis, žiurkėmis, jaunais paukščiais. Aptikęs gyvatę, sekretorius užgula ją vienu sparnu, o koja prispaudžia galvą ir išmėsinėja. Afrikos valstiečiai sekre-

torius už kenkėjų naikinimą globoja, bet stengiasi neprileisti prie viščiukų.

Savo fizine jėga, drąsa ir grožiu išsiskirianti plėšriųjų paukščių tarpe vanaginių šeima *(Accipitridae)*. Kartu tai didžiausia grupė, susidedanti iš 205 rūšių, skirstomų į 70 genčių. Jie yra labai įvairaus dydžio — nuo mažyčio paukštvanagio (patino), kuris prilygsta kėkštui, iki didžiulės harpijos, kurios ilgis siekia 1 m ir kuri medžioja beždžiones bei kitus žvėris. Senajame pasaulyje randame ir didžiulių grifų, tačiau jie nėra gimininigi Naujojo pasaulio rūšims. Šių dviejų grupių panašumas yra konvergentinio pobūdžio. Be didelio ūgio, grifai, panašiai kaip ir kondorai, išsiskiria savo didžiuliais sparnais. Dėl to jie nepavargdami gali laikytis aukštai ore ir nuskristi didelius atstumus, ieškodami dvėselienos, kuri yra jų pagrindinis maistas. Antras, gal dar ryškesnis grifų požymis — savotiškas galvos ir kaklo apdaras: vietoje plunksnų randame švelnius trumpus pūkus. Tai leidžia grifams, negadinant plunksnų, kišti galvą į maitą ir išsirankioti tinkamiausius maisto gabalus. Kojomis grifai mažai panašūs į kitus plėšriuosius paukščius, nes nagai mažai riesti ir daugiau panašūs į vištinių paukščių nagus.

Grifai, nors ir didelio ūgio, nepuola gyvų gyvūnų, o minta tik lavonais. Indijoje, kur lavonai deginami, grifai laukia, kol ugnyje liks nesudegusios kūno dalys. Turėdami galingus sparnus, grifai iš savo gimtinės, šiltųjų kraštų, nusibasto gana toli į šiaurę ir jų pasitaiko net Lietuvoje. Kauno zoologijos sodas keletą metų laikė porą palšųjų grifų *(Gyps fulvus)*, pagautų apie Girkalnį, o Kauno zoologijos muziejuje yra egzempliorius, užmuštas apie Klaipėdą.

Grifai priklauso prie tų retų plėšriųjų paukščių, kurie peri kolonijomis. Vietą pasirenka stačiuose kalvų

kriaušiuose. Deda tik vieną kiaušinį ir peri 48—52 dienas. Kelios patelės peri bet kuriame lizde ir bendromis jėgomis maitina jauniklį. Jaunas paukščiukas užtrunka lizde apie 3 mėnesius. Be minėtojo palšojo grifo, retkarčiais pas mus užklysta tamsusis grifas *(Aegypius monachus)*, o Rusijos pietuose pasitaiko bene mažiausia grifų rūšis — maitgrifis *(Neophron percnopterus)*, perintis net Podolėje, Dnestro krantuose. Visos grifų rūšys vertinamos kaip sanitarai.

Greta grifų minėtinas dailus vapsvaėdžių pošeimis — *Perninae*. Iš jų mums labiausiai žinomas ir Lietuvoje neretai randamas vapsvaėdis *(Pernis apivorus)*, bet tik vasarą, nes žiemą jis praleidžia šiltesniuose kraštuose. Tai yra maždaug kranklio dydžio paukščiai. Jų vardas kilęs iš to, kad jie maitinasi vapsvų ir kitų plėvesparnių vabzdžių lervomis, taip pat (mano žiniomis) sulesa daug žiogų. Lesdamas vapsvas, vapsvaėdis atmeta šių vabzdžių pilvelio užpakalinę dalį, kur yra geluonis.

Šalia vapsvaėdžių pažymėtinas peslių pošeimis, kurio paprasčiausia rūšis yra juodasis peslys, dažnai sutinkamas ežeringoje mūsų krašto dalyje. Dar dažnesnis yra pietinėje Rusijoje, ypač žemutinės Volgos pakraščiuose. Maitinasi smulkiais gyvuliukais, pastipusiomis žuvimis. Už šią rūšį daug retesnis rudasis peslys. Abi peslių rūšis nesunku pažinti iš to, kad uodega yra dvišakė (panašiai kaip kregždžių).

Stambiausias šio pošeimio atstovas yra aviedra *(Gypaëtus barbatus)*. Jis yra 1,2 m ilgio, o jo sparnų tarpugalis siekia 2,4—3 m. Gyvena kalnuotuose pietinės Europos kraštuose, Azijos pietuose ir kai kur Afrikoje. Minta dvėseliena, rečiau puola sveikus gyvulius. Dažnai ryja kaulus, o jeigu jie per dideli, iškelia aukštyn ir, metęs į uolas, sutrupina.

Iš vanaginių šeimos pažymėtinas vanagų pošeimis, susidedantis apytikriai iš 40 rūšių, gyvenančių vidutinio ir tropinio klimato kraštuose. Jų kūno sudėtis prisitaikiusi medžioti smulkius žinduolius ir paukščius. Visi jie turi ilgas kojas, ilgą uodegą, bet gana trumpus apvalius sparnus, pritaikytus net ir miško tankumynuose atlikti staigius posūkius, gaudant savo laimikį.

Iš vanagų pošeimio bent pas mus labiausiai žinomas yra vištvanagis *(Accipiter gentilis)*. Ypač jį pažįsta kiemų šeimininkės, nes dažnai įpranta lankytis ūkiuose dėl ten laikomų vištų ir karvelių. Čia kai kas įžiūri didelę šio paukščio nuodėmę, tad retas medžiotojas susilaiko nepaleidęs į jį šūvio. Tokia nuomonė ne visai pagrįsta. Žinomas plėšriųjų paukščių žinovas O. Utendorferis, ištyręs Rytprūsiuose 317 šių vanagų lizdų, rado juose 1 485 kėkštų liekanų ir daug mažiau naminių karvelių, kurapkų, strazdų ir kt. Kadangi kėkštas aplamai yra žalingas paukštis, vištvanagis žmogui yra iš dalies naudingas ir turėtų būti žmogaus globojamas. Lietuvoje ligi šiol būdavo neretas paukštis, bet pastaruoju metu labai praretėjo. Jis gyvena ir Azijoje, ir Šiaurės Amerikoje.

Nuo senų laikų vištvanagis buvo naudojamas sakalininkystei. Ypač jis buvo vertinamas Japonijoje aristokratinių sluoksnių medžiotojų. Pasižymėję vanagai buvo žymimi tam tikrais ženklais; pavyzdžiui, medžioklinis vanagas, kuris sugebėjo nugalėti didžiulę mandžiūrinę gervę, turėjo teisę nešioti purpurinę karališką kokardą.

Tai pačiai genčiai priklauso už jį daug mažesnis paukštvanagis *(Accipiter nisus)*, mūsų krašte labai dažnas paukštis. Jis taip pat nuo senų laikų iki mūsų dienų naudojamas medžioklės reikalams, tik, žinoma, mažam laimikiui sumedžioti. Rytų tautos, pvz. tadžikai,

labai mėgsta šią medžioklę ir todėl stengiasi šį paukštį įsigyti. Vidurinės Azijos respublikose neretai galima matyti medžiotoją paukštvanagiu ant kumščio nešiną. Tai dažniausiai putpėlių medžiotojas, nes Vidurinėje Azijoje putpelių labai gausu. Neretai paukštvanagius laiko arabų tautos, ypač Tuniso gyventojai. Kartu su kitais smulkiais paukščiais šio krašto gyventojai gaudo ir paukštvanagius, bet vertina tik pateles, nes jos yra už patinus stambesnės ir tinka gaudyti didesniems paukščiams. Iš Lietuvos Statuto matyti, kad paukštvanagių sportas buvo praktikuojamas ir Lietuvoje. Dabartiniu metu šie vanagai neretai pasitaiko sodybų kiemuose, kur jie lankosi dėl žvirblių. Žvirbliais jie daugiausia maitinasi. Šių paukštelių papročius jie gerai išstudijavę ir moka, netikėtai puolę į kiemą, pagauti savo laimikį.

Pas mus paukštvanagio lizdą dažniausiai galima aptikti eglynuose. Tai nedidelis lizdas ir gana sunkiai įžiūrimas. Esti iki 7 kiaušinių, baltos spalvos, su didelėmis, tamsiomis dėmėmis. Jaunikliai iš jų išsirita tarytum vatos kamuoliukai, apaugę pūkais. Seniai, ypač motina, pasiaukojamai gina savo vaikus. Kartą buvo liepta užkopti į lizdą piemenukui, tačiau šis negalėjo jo pasiekti, nes motina, atsitūpusi lizdo pakrašty, neprileido. Didžiausią vanagų pošeimį sudaro suopių pošeimis *(Buteoninae)*. Jis susideda iš 90 rūšių, skirstomų į 29 gentis. Jie yra paplitę visame pasaulyje — vidutinio ūgio arba ir dideli paukščiai, trumpesniu negu vanagų pastaibiu, trumpesne uodega ir ilgesniais, šiek tiek apvalokais sparnais. Dvidešimt šešias genties *Buteo* (suopis) rūšis galima laikyti būdingomis šiai šeimai. Suopių yra gana daug — ir pas mus, ir Amerikoje (9 rūšys). Lietuvoje dažniausiai aptinkamas paprastasis suopis *(Buteo buteo)*, kuris žiemą apleidžia mūsų kraštą, o vietoje jo iš poliarinių kraštų pasirodo tūbuotasis suopis *(B. lago-*

pus) apžėlusiu plunksnomis pastaibiu. Ši rūšis aptinkama ir Šiaurės Amerikoje.

Visi suopiai — sunkūs, mažai paslankūs paukščiai, ir tuo jie skiriasi nuo vanagų bei sakalų. Taip pat jie nėra išrankūs, medžiodami maistą. Daugiausia minta vabzdžiais, ropliais, varliagyviais, smulkiais žinduoliais, ypač pelėmis, rečiau paukščiais. Bado verčiami ima dvėselieną. Kadangi jie sunaikina labai daug pelinių žvėriukų, jų reikšmė žmogaus ūkiui teigiama. Deja, didelė dalis medžiotojų, ypač tų, kurie apie biologiją turi menką supratimą, šaudo juos kaip sportinį laimikį.

Tam pačiam pošeimiui, kaip ir suopiai, priklauso kilniausia plėšriųjų paukščių grupė, vadinama ereliais. Ereliai žinomi ne tik zoologui, bet ir šiaip žmogui. Šių paukščių atvaizdas yra kelių valstybių herbe, nes erelio išvaizda iš tiesų imponuojanti. Dabartiniais laikais erelių skaičius yra sumažėjęs iki minimumo, o jų likučiai randa sau prieglaudą neprieinamuose kalnuose ar bent ten, kur mažiau žmonių. Didžiosios erelių rūšys sumedžioja jaunos stirnos didumo žvėris, lapes, kiškius ir didelius paukščius. Dabar erelių skaičius, bent jau gyvenusių pas mus kilniųjų erelių *(Aquila chrysaëtos)*, tiek sumažėjo, kad su jų daroma žala nereikia skaitytis. Atvirkščiai, jau reikia jų padermę palaikyti.

Vidurinės Azijos kraštuose, ypač Kazachstane, didžiosios erelių rūšys, pvz. kilnusis erelis, ligi šiol nenustojo savo reikšmės sakalininkystės sporte. Rusų ornitologas G. Dementjevas, didelis plėšriųjų paukščių mėgėjas, aprašo metodus, kuriuos taiko kazachai ereliams prijaukinti. Prijaukintas erelis lengvai sumedžioja lapę (korsaką), džeiraną, gali sulaikyti ir vilką. Kazachai labai rūpinasi savo naminiais gyvuliais gal būt, labiau, negu europiečiai, ir prijaukintas erelis jiems tarnauja daug metų.

Kilnieji ereliai Lietuvoje jau nebeperi, vien rudens ir pavasario kelionių metu aplanko mūsų kraštą. Kasmet keletas jų žūsta nuo medžiotojų rankos — tą yra užfiksavęs Kauno zoologijos muziejus.

Man tik vieną kartą teko aptikti kilniojo erelio lizdą su vienu jaunikliu. Tai buvo Kara Kumų dykumoje. Lizdas buvo sukrautas nelabai aukštai — uoloje, užsilikusioje iš praeities geologinių formacijų. Nors laukiau pusę dienos, lizdo šeimininkai nepasirodė. Pasak prityrusių zoologų, jauniklis užtrunka lizde 11 savaičių.

Be kilniojo erelio, Lietuvoje dar gyvena mažasis erelis rėksnys *(Aquila pomarina)*. Seniau jis buvo paplitęs didesniuose mūsų krašto miškuose, ypač Gudų girioje ir Rūdninkų girioje, bet dabar ši rūšis smarkiai praretėjusi. Labai retai mūsų miškuose pasirodo didysis erelis rėksnys *(Aquila clanga)*. Šios dvi rūšys yra mažesnio ūgio ir ne tokios „šaunios", kaip kilnusis erelis.

Be minėtų erelių rūšių, paminėtinas jūrų erelis *(Haliaeëtus albicilla)*. Jis didesnis už kilnųjį erelį (patino sparnų tarpugalis — iki 2,250 m, patelės — iki 2,278 m). Tai stambiausias mūsų erelis. Kad ir didelio ūgio, jis pasitenkina prastesniu maistu, pvz. žuvimis, kurias dažnai atima iš erelio žuvininko, ir net nesibiauri padvėsusių žuvų, kurias renka vandenų pakraščiuose. Antra vertus, jis medžioja vandeninius paukščius, triušius ir net stambesnių gyvulių jauniklius. Paprastai jis atidžiai seka medžiotoją ir pasinaudoja pašautais paukščiais bei gyvuliais. Vieną kartą, man medžiojant Kaspijos pakraštyje, jis pasivijo mano pašautą laukinę žąsį ir trumpu laiku ją nugalabijo. Mūsų krašte juos galima matyti dažniau, negu kilniuosius erelius. Neretai jis pasinaudoja kur nors numesta maita, kiek leidžia jam varnos ir krankliai. Pas mus šią erelių rūšį galima matyti rudenį arba pavasarį, ypač Kuršių marių pakraštyje. Bet nie-

kur jų tiek neteko matyti, kaip Volgos deltoje — net 18 paukščių suko ratą virš mūsų valties. Taip pat nemaža visame Kaspijos pakraštyje. Pasitaiko jų Europoje, Azijoje ir Šiaurės Amerikoje. Nuo kitų erelių rūšių (bet tik seną paukštį) galima atskirti iš baltos uodegos. Ji aiškiai matoma net iš toli.

Kalbant apie šiuos didžiulius plėšrūnus, pravartu paminėti harpiją *(Harpia harpyra)* — apie 1 m ilgio, gyvenančią Amazonės srityje iki Meksikos. Minta beždžionėmis ir tinginiais.

Greta erelių pažymėtinas lingių pošeimis, turintis apie 17 rūšių. Tai grakštūs paukščiai, apytikriai varnos dydžio, ilgomis kojomis ir šiek tiek panašia į pelėdos galva. Savotiškas jų skrydis — linguojant į šonus (nuo to gal šiems paukščiams ir duotas lietuviškas vardas). Tai atviro vietovaizdžio, plačių pievų, pelkių ir stepių paukščiai, kurių pas mus randama kaskart rečiau. Pietų Sibiro plačiuose plotuose tie paukščiai randami dažnai, nes ten jiems ir maisto gausiau. Savotiška šių paukščių ypatybė — didelis skirtumas tarp patino ir patelės. Patinas (bet ne visų rūšių) yra šviesiai žilos spalvos, iš toli net atrodo baltas. Vien didelės plasnojimo plunksnos juodos. Patelės apdare vyrauja ruda ar bronzinė spalva. Gamtininkui nepaprastą įspūdį daro šių paukščių pora, nes jie vis laikosi poromis. Deja, šie paukščiai pas mus kaskart retėja. Norint juos pamatyti, tenka važiuoti į tolimus Rytų kraštus. Šiaip jie yra paplitę, išskyrus Australiją ir poliarinius kraštus. Jų maistas susideda iš smulkių graužikų, roplių ir kitų mažų gyvuliukų. Mūsų krašte gyvena 4 rūšys: iš jų trys pasižymi minėtu lytiniu dimorfizmu (patinas yra beveik baltas), o vienos rūšies (nendrinės lingės) ir patinas, ir patelė yra tamsiai bronzinės spalvos.

Paskutinėje vietoje tenka paminėti gyvatėdžių *(Cir-*

caëtinae) pošeimį. Tai stambūs paukščiai (iki 2 kg svorio), kurių vienas *(Circaëtus gallicus)* gyvena ir mūsų krašte, ypač pelkėtose vietose, kur netrūksta driežų, gluodenų, gyvačių ir žalčių. Bet ir tų gyvuliukų pas mus kaskart mažiau, tad mažiau ir gyvatėdžių.

Greta gyvatėdžių paminėtinas keistų papročių plėšrusis paukštis — žuvininkas *(Pandion haliaëtus).* Kai kurie autoriai jį vadina ereliu žuvininku. Kai kada jis panašesnis į žuvėdrą, negu į plėšrųjį paukštį. Tai vienintelė šios genties rūšis, tačiau paplitusi visame pasaulyje (išskyrus ašigalių kraštus). Didumu prilygsta vištvanagiui. Ore savo ilgais sparnais ir stambiu baltu kūnu primena didelę žuvėdrą. Ypatingos ir jo kojos — du pirštai atsukti į priekį, du į užpakalį.

Įprastas jo maistas — žuvys, ir tik bado verčiamas minta įvairiais gyvūnais. Skrisdamas viršum vandens, jis įsižiūri žuvį ir, pusiau suglaudęs sparnus, puola į vandenį. Valandėlę išnyksta iš akių, bet po kelių sekundžių išnyra iš vandens su žuvim naguose, pasipurto, nukratydamas nuo plunksnų vandenį, ir nešasi žuvį į saugią vietą.

Savotiški žuvininko lizdai: jie sukrauti iš palyginti trumpų šakų, kurias greičiausiai susirankioja vandenyje. Tad žuvininko lizdą nesunku atskirti nuo kitų plėšriųjų paukščių lizdų. Pas mus įsitaiso lizdus dažniausiai pušyse. Ši maždaug prieš 50 metų gana gausi rūšis dabar labai praretėjo ir yra pavojus, kad visai išnyks. Kaip parodė praktika, žuvys, kuriomis jis maitinasi, mažai naudingos žmogui. Seniau buvo kitaip manyta, ir, pavyzdžiui, Škotijoje žuvivaisininkai šį paukštį visai išnaikino. Vėliau buvo stengiamasi šį paukštį vėl aklimatizuoti, tačiau šias pastangas niekais pavertė kiaušinių kolekcionieriai. Vis dėlto 1958 metais paukščių globėjams pavyko išsaugoti vieną perinčią porą ir sulaukti

iš jos suaugusių vaikų. Pasisekimas paskatino globėjus, ir kitais metais buvo vėl pakartotas šis bandymas.

Gana margą plėšriųjų paukščių šeimą sudaro sakalai *(Falconidae)*. Šeimoje esti smulkių, vos 16 cm ilgio paukščiukų, o taip pat ir didokų, iki 60 cm ilgio medžioklinių sakalų. Vienos rūšys minta jų pačių pagautu grobiu, kitos rūšys, pavyzdžiui karakara *(Caracara cheriway)*, maita. Nuo šio pošeimio ir pradėsime šios šeimos aprašymą; šis paukštis paprastai gyvena Pietų Amerikoje. Meksika šį paukštį įdėjo savo valstybės herban. Mūsų ekspedicijos nariams dažnai tekdavo susidurti su karakaromis. Jas dažnai galėdavai matyti prie mūsų stovyklos, tykant preparuojamų gyvulių mėsos. Kadangi tas pats rūpėjo ir grifų urubų būriui, tarp šių paukščių nuolat kildavo peštynės.

Sakalų pošeimiui priklauso apie 35 rūšys tikrųjų sakalų, t. y. tokių, kurie jėga ir vikrumu susimedžioja grobį. Iš jų labiausiai pagarsėjęs sakalas keleivis *(Falco peregrinus)*, tas mūsų tautosakoje dažnai minimas „raibas sakalėlis". Jis užima didžiulį geografinį plotą — visą Europą, didesnę Azijos dalį, Afriką ir Australiją. Tiesa, jo nėra Naujojoje Zelandijoje, bet kai kuriose salose įveistas dirbtiniu būdu. Dabartiniai medžiotojai, kuriems kiekvienas plėšrusis paukštis yra „vanagas", šią taurią sakalų rūšį beveik galutinai išnaikino. Nuo senų laikų medžioklė su sakalais buvo paplitusi taip pat ir Lietuvoje, o sakalai tam tikslui buvo daugiausia gaudomi Neringoje. Medžioklė su sakalais ligi šiol praktikuojama kai kuriuose kraštuose, pvz., Japonijoje tai yra prašmatni karališkojo dvaro pramoga. Turtingesni žmonės galėjo išlaikyti dar stipresnius — Islandijos ir Grenlandijos sakalus (beveik baltos spalvos paukščiai). Jie minimi ir Lietuvos statute, ir ten pat nurodoma bauda už jų nužudymą. Be to, Lietuvos Statutas mini ir mažytį

startsakalį „dremliuga" *(Falco columbarius)*, tik neaišku, kokios reikšmės jis galėtų turėti, nes dėl mažo ūgio jis vargiai galėtų sumedžioti didesnį už putpelę paukštį.

Visi sakalai nelabai linkę krauti sau lizdus — paprastai užima bet kokį seną kito paukščio lizdą arba uolos atbrailą. Tundroje neretai sakalų lizdų randama ant žemės.

VIŠTINIAI *(GALLIFORMES)*

Vištiniai paukščiai sudaro didoką būrį, net apie 240 rūšių, skirstomų į šešias aiškiai apibrėžtas šeimas. Jų kūnas apvalainas, labiau pritaikytas gyventi sausumoje. Taip pat ir lizdus įsitaiso ant žemės. Tokį gyvenimo būdą atitinka ir trumpas, bet stiprus, šiek tiek lenktas snapas, kuriuo paukštis, ieškodamas maisto, darbuojasi nelyginant kauptuku. Jų kojos ilgokos, labai stiprios, su trim priešakiniais ir vienu užpakaliniu pirštu. Taip pat turi stiprius nagus, kuriais jie, panašiai kaip snapu, iškapsto ir išpurena žemę. Turėdami gerai išlavėjusias kojas, jie vikriai bėgioja ir kojomis net dažniau naudojasi, negu sparnais. Plaukti nesugeba. Jų sparnai gana trumpi ir išlenkti taip, kad gerai apgaubia kūną, nevaržydami kitų judesių. Nors jie ir gali gerai skristi, bet jų skrydis trumpalaikis. Nusileidę ant žemės, toliau naudojasi kojomis. Jie gana sėslūs ir kiaurus metus prabūna toj pačioj vietoj. Yra rūšių (putpelė, poparza), kurios periodiškai keliauja.

Kaip teigia paleontologai, ši paukščių grupė buvo susiformavusi terciaro laikotarpyje, vadinasi, prieš 60 milijonų metų. Kadangi jų kūno sudėtis labai specializuota, sunku būtų juos išvesti iš kitų paukščių grupių.

Prie paukščių evoliucijos labai prisidėjo žmogus, ir tai ypač matyti vištiniuose paukščiuose. Žmogaus dė-

mesį atkreipė jų kiaušinių skaičius, didumas, mėsos kiekis ir, gal būt, graži išvaizda. Visos šios vištinių paukščių ypatybės prisidėjo prie to, kad žmogus išplatino juos toli už įgimto arealo ribų. Tik negausios paukščių rūšys, ypač žąsiniai paukščiai, savo naudingumu ir grožiu gali konkuruoti su vištiniais.

Šio būrio sistematiką pradėsime nuo šeimos, kuri ir lotyniškai, ir šiaip kalbose pavadinta didžiakojais *(Megapodiidae)*. Jie evoliucijos kely mažai nutolo nuo roplių — neperi kiaušinių, bet išnaudoja natūralius šilumos šaltinius, panašiai kaip daro žalčiai, krokodilai.

Tai įvairaus didumo paukščiai, nuo mažų vištelių iki kalakuto dydžio. Apie 10 žinomų šio būrio rūšių yra paplitę nuo Australijos iki Filipinų, Samoa ir Nikobarų salų. Kaip ir kiti vištiniai paukščiai, jie nelabai mėgsta skristi ir verčiau pasinaudoja savo stipriomis kojomis, tačiau kai kurios jų rūšys leidžiasi į nemažas keliones. Kai kurios šių paukščių rūšys panašios į kalakutus — plika galva, plikas kaklas ir pliki odos auskarai; viena rūšis turi ant galvos raginį šalmą, o kitos turi kuodą. Tarp patino ir patelės yra ūgio ir spalvos skirtumų. Kai kurios rūšys turi skardų nakties metu girdimą balsą, panašų į kalakuto ar gaidžio balsus. Pagrindinis jų maistas — vaisiai ir grūdai, taip pat smulkūs gyvūnėliai, krabai. Gyvena miškuose, taip pat krūmų ir visokių augalų brūzgynuose.

Įdomus šių paukščių perėjimo būdas. Stovėdamas ant vienos kojos, paukštis kita koja sukasa į krūvą nubyrėjusius miško lapus maždaug iš ploto 100 m spindulių. Taip susidaro apie 1,5—2 m aukščio ir 6 m pločio krūva. Dažniausiai šį darbą atlieka viena pora; kartais bendrai darbuojasi kelios poros. Lapai sumaišomi su žeme, ir tada visa krūva ima fermentuotis, panašiai kaip daržininkų šiltadaržiuose. Nuo to susidaro šiluma iki

50°C. Dabar ant krūvos užlipa patelė ir iškasa ten maždaug metro gylio duobę, į kurią paeiliui, kasdien po vieną, padeda apie dešimtį kiaušinių. Iš pradžios jie esti baltos spalvos, bet vėliau, veikiant pūvančioms medžiagoms, paruduoja. Nuo susidariusios šilumos per 8—9 savaites iš jų prasikala paukščiukai. Visą laiką tėvai laikosi arti kiaušinių ir kontroliuoja jų temperatūrą: jei tik šilumos per daug, kiaušiniai atkasami, jei per šalta — užkasami giliau. Paukščiukas prasikala be pašalinės pagalbos. Jis iš karto esti apsiplunksnavęs, gali skristi ir aplamai savarankiškai gyventi.

Dar keistesnis yra šios šeimos paukštis, vadinamas *Leipoa ocellata*, gyvenantis sausuose Pietų Australijos eukaliptų miškuose, kur retai pasitaiko lietaus. Jie įsitaiso maždaug 3 m pločio ir 1 m gylio duobę, kurią pripila sausų augalų ir žemės mišinio. Tokiu būdu susidaro iki 6 m pločio ir 0,6—0,9 m aukščio kalnelis. Ten anksti pavasarį, kai dar yra pakankamai drėgmės fermentacijai ir tuo pačiu šilumos, patelė padeda savo kiaušinius. Vėliau, perėjimo pabaigoj, kai dėl sausros sustoja fermentacija ir saulės spinduliai suteikia pakankamai šilumos, šią pareigą pasiima patinas, liežuviu liesdamas kiaušinius ir, jei yra reikalas, pridengdamas juos smėlio sluoksniu. Kai kurie šio būrio paukščiai kasmet panaudoja tą patį pastatą, kiti, priešingai, kasmet iškasa naują duobę ir pripila supuvusių lapų.

Gana gausi stambių vištinių paukščių grupė yra kraksai, daugelyje kalbų vadinama „hoko" *(Cracidae)*. Jie gyvena tropinėje ir subtropinėje Amerikoje. Daugelis jų yra stambaus gaidžio dydžio, laikosi daugiausia ant žemės. Čia ir susiieško sau maistą, susidedantį iš visokių vaisių, vabzdžių ir smulkių gyvūnėlių. Pabaidyti pakyla skristi į medžių viršūnes. Tai reta vištinių paukščių grupė, sau lizdus krąunanti medžiuose. Deda 2—3

kiaušinius, kurie yra neproporcingai dideli ir baltos spalvos. Šių stambių paukščių galva dažnai papuošta garbanotomis plunksnomis ir oranžinės spalvos snapu; kartais jo pamate esti melsvos spalvos vaškinė. Patinai dažniausiai juodi, su balta apačia, o patelių tarpe vyrauja ruda ar bronzinė spalva. Jie — pageidaujamas medžiotojų laimikis, nes jų mėsa balta ir švelni kaip fazanų arba geriausių naminių vištų. Brazilijoje mūsų ekspedicija neretai jų sumedžiodavo. Tai būdavo visai nesunku, nes šie paukščiai visai nebaikštūs. Braziliečiai kartais laiko šiuos paukščius prie savęs; šią būklę jie be vargo pakelia ir virsta kone naminiais paukščiais.

Į kraksus panaši gentis *Penelope* apima net 13 rūšių. Tai triukšmingi paukščiai — žmogaus pabaidyti, nutupia šakose ir garsiai rėkia. Šiaip šie paukščiai nėra labai baikštūs ir dažniausiai praneša apie save šauksmais.

Pereiname prie tetervinų *(Tetraonidae)* šeimos aprašymo. Tai paukščiai, kurie mūsų šaltokame klimate yra nuostabus reiškinys. Jie gyvena tiktai Šiaurės pusrutulyje ir neturi daug rūšių. Jų yra viso labo 18, bet visos šios rūšys padaro neišdildomą įspūdį tiek biologui, tiek medžiotojui. Tai dideli arba vidutinio dydžio paukščiai. Pvz., kurtinys sveria iki 5 kg, o mažiausia rūšis, virbė, apie 0,5 kg. Ypatingos jų kojos: pastaibis apaugęs plunksnomis, ir jis atrodo nelyginant apautas veltiniu. Kartais ne vien pastaibis turi tokį apavą, bet ir visa koja iki pirštų galų apaugusi plunksnomis (pvz., abiejų rūšių poparzų). Kartais pirštai nėra plunksnoti, bet tada abiejuose jų šonuose auga raginės ataugos, tarytum šukos. Ir vienu ir kitu atveju šitaip aprūpinta koja yra apsaugota nuo sniego ir šalčio. Šios raginės šukos kasmet yra mainomos, senos numetamos ir auginamos naujos. Kai kurie šio būrio paukščiai savotiškai šeriasi, pvz. tetervinas, be plunksnų mainymo vasaros

metu, jau pavasarį keičia savo galvos ir kaklo apdarą. Tada trumpam laikui patino galva pasidaro panaši į patelės. Vasaros gale patinas esti jau normaliai apsiplunksnavęs. Dar keistesnis yra poparzos (žvyrės) plunksnų mainymas. Žiemą jos baltos, ir todėl paukštis lengvai užsimaskuoja sniege, o pavasarį keičia savo plunksnas — atsiranda kanapėtų ir samanų spalvos plunksnų. Tai vėl padeda užsimaskuoti įprastinėje aplinkoje. Būdingas šios šeimos požymis — plunksnotas snapo pamatas. Tuo ši šeima skiriasi nuo fazanų šeimos. Tenka dar pridėti, kad tetervinų šeimose (išskyrus gal virbę) ryškus lytinis dimorfizmas — patinas yra didesnio ūgio ir skirtingų spalvų. Šis reiškinys, be abejo, yra susijęs su jų poligamija. Peri kiaušinius, vedžioja vaikus ir aplamai jais rūpinasi vien patelė, todėl jai itin reikalinga slepiamoji spalva.

Seniau tetervinų šeimos paukščiai buvo paplitę visoje Europoje ir Azijoje — nuo pat vakarų iki Ramiojo vandenyno rytuose. Dabar šios rūšys Europoje jau retenybė, nes civilizacija išstūmė jas iš šių kraštų. Gal tik Švedijoje, Norvegijoje ir Suomijoje yra jų daugiau. Tą patį galima pasakyti apie Sibirą. Iš minėtų rūšių poparza *(Lagopus lagopus)* Lietuvoje šio šimtmečio pradžioj buvo dar gana gausi, o dabar beveik visiškai išnyko. Tetervinas, kurtinys ir virbė daugely vietų irgi reti. Šių paukščių baikštumas ir slaptas gyvenimo būdas leido nedidelei jų daliai išlikti tankiai žmogaus gyvenamuose kraštuose.

Kurtinys *(Tetrao urogallus)* yra kiekvienos šaunios medžioklės objektas. Ypač garsios pavasarinės medžioklės per vadinamas tuoktuves. Tuoktuvės dažniausiai esti toje pačioje vietoje, tad ją paprastai žino vietiniai medžiotojai. Per tuoktuves patinas išduoda tam tikrus netoli girdimus garsus, ir tam tikru metu paukštis nieko

negirdi. Tuo naudojasi medžiotojas, prislinkdamas prie laimikio.

Kurtiniai yra pušynų paukščiai, tad jų paplitimo riba sutampa su pušies paplitimu. Kurtinių maistas — visokios uogos, medžių ir kitų augalų lapai. Patinai (tiktai jie) suryja daugybę pušų spyglių. Patelės ir jaunikliai minta švelnesniu maistu, taip pat sulesa daug vabzdžių.

Artima kurtiniui rūšis yra tetervinas *(Lyrurus tetrix)*, bet už jį daug mažesnis. Patinas yra juodas, su ryškiu metalo spalvos žvilgesiu, baltu pauodegiu ir dviem baltais dryžiais skersai sparnus. Ypatingas patino papuošalas yra lyros pavidalu išlenkta uodega ir, be to, raudoni kaip kraujas antakiai. Patelė yra kuklių kanapėtų spalvų, panaši į kurtinio patelę. Tetervino gyvenamoji vietovė skiriasi nuo kurtinio. Tai ne miško paukštis, nors nevengia ir miško. Jam daugiau tinka miško pakraščiai, raistų tankumynai, pelkių pakraščiai. Tetervinas, panašiai kaip kurtinys, dalyvauja tuoktuvėse, bet jo ceremonialas yra kitokio pobūdžio. Taip pat kitoks balsas, nors ir duslus, bet toli girdimas. Mūsų liaudis teisingai tuos balsus vadina burbuliavimu. Tetervinų tuoktuvės irgi tinka medžioklei ir sukelia romantiškų įspūdžių. Tetervino gyvenamasis plotas beveik sutampa su kurtinio gyvenamuoju plotu. Tetervinas ne taip seniai buvo Lietuvoje labai paplitęs, bet šio šimtmečio pradžioje šių paukščių mūsų krašte labai sumažėjo.

Kad kurtinys ir tetervinas yra giminingos rūšys, įrodo tai, kad šios dvi rūšys gali kryžmintis. Iš to kilę mišrūnai, vadinami gargatunais, turi ir kurtinio, ir tetervino požymių.

Greta mūsų kurtinio paminėtinas mažasnapis kurtinys *(Tetrao parvirostris)*, beveik to paties dydžio. Vyraujanti spalva — juoda, baltai pamarginta viršutinėje kūno dalyje. Snapas palyginti mažas, juodos spal-

vos. Jis gyvena Sibiro rytuose, nuo Baikalo į rytus, ir Sachalino saloje. Retkarčiais patenka į europinius rinkinius.

Pati smulkiausia tetervinų šeimos rūšis yra virbė, arba jerubė *(Tetrastes bonasia)*, maždaug kurapkos dydžio (sveria apie 400 g). Ji užima didžiulį geografinį plotą: Europoje nuo Ispanijos iki Uralo ir visą vidurinę Aziją iki Ramiojo vandenyno. Mūsų krašto miškuose virbė ne taip seniai buvo labai paplitęs paukštis; dabar jų skaičius katastrofiškai sumažėjęs. Kitoks vaizdas Rusijoje, ypač Sibire, kur virbė yra palyginti dažnas paukštis. Neseni tie laikai — šio šimtmečio pradžia — kai iš Sibiro milijonais buvo išvežami šie paukščiai. Virbės mėsa nepaprastai švelnaus skonio, tad šios prekės paklausa buvo labai didelė. Mūsų krašte ir Europos Vakaruose virbė dėl savo retumo prarado ekonominę reikšmę.

Kalbėdami apie virbę, turime paminėti į ją panašų paukštį, gyvenantį Sibiro šiaurės rytuose ir Kamčiatkoje. Jį rusai vadina dikuša *(Falcipennis falcipennis)*. Paukščio dydis — vidurkis tarp virbės ir tetervino. Ją mažai kas pažįsta, nes gyvena sunkiai prieinamuose tolimos Azijos kraštuose. Medžiotojai, susidūrę su dikuša, pažymi vieną keistą jos ypatybę, būtent, nepaprastą pasitikėjimą žmogum. Aptikta miške, dikuša nutupia medyje vos keli metrai nuo žmogaus. Tad paplitęs jų gaudymas su pritvirtinta prie karties kilpa, kuri užmaunama paukščiui tiesiog ant kaklo. Keletas panašių rūšių gyvena Šiaurės Amerikoje.

Ypatingą tetervinų šeimos pogrupę sudaro poparzos (žvyrės, arba baltieji tetervinai). Tai yra šaltųjų kraštų gyventojai, pasižymintys tuo, kad koja iki pirštų galų yra apaugusi plunksnomis. Jiems būdingas sezoninis dimorfizmas — žiemą beveik visas kūnas apsidengęs bal-

tomis plunksnomis, o pavasarį šis apdaras įgauna kanapėtų ar samanų spalvos plunksnų. Taip atrodo dvi rūšys, gyvenančios Europoje, Azijoje ir Amerikoje *(Lagopus lagopus* ir *L. mutus).* Pirmosios rūšies rasė, gyvenanti Didžiojoje Britanijoje, žiemą nepabąla ir visus metus išlaiko tamsųjį apdarą. Šį reiškinį galima aiškinti šiltesniu Didžiosios Britanijos klimatu. Tarybų Sąjungos tundrose poparzos kai kur labai gausios, todėl medžiojamos pramonei. Antros čia minėtos poparzų rūšies *(Lagopus mutus)* gana keistas geografinis paplitimas: ji gyvena tolimuose ašigalių kraštuose, tačiau ją galima aptikti kalnų viršūnėse, kur viešpatauja toks klimatas, kaip ir ašigaliuose. Mat, ledynmetyje, kai didesnėje Europos dalyje buvo atšiaurus klimatas, poparzos visur rasdavo tinkamas gyvenimo sąlygas. Pasibaigus ledynmečiui, jos pasitraukė į šiaurę. Tik aukštuose kalnuose, kur klimatas nepasikeitė, poparzos galėjo išlikti. Tokios rūšys, kurios, pasikeitus gyvenimo sąlygoms, išliko vietoje, priimta vadinti reliktais. Taigi poparza, gyvenanti Alpių viršūnėse, yra reliktas.

Nuo ką tik aprašytos tetervinų grupės žymiai skiriasi fazanų *(Phasianidae)* šeima. Ji yra nemaža, nes susideda iš 178 rūšių, kurios jau savo ūgiu labai tarp savęs skiriasi: pvz. mažytė kiniška putpelė ir didžiulis argusas arba povas. Kai kurios rūšys yra nežymių, kuklių spalvų, o kitų spalvos primena gražias gėles arba tropinius drugius. Ryškūs fazanų šeimos bruožai — plunksnomis neapaugęs snapo pamatas ir aiškiai matomos šnervės (priešingai nei tetervinų šeimoje), dažniausiai pridengtos nedidele ragine skiautele. Kai kurių rūšių pastaibis, be keturių pirštų, turi vadinamąjį pentiną (ypač patinai). Senstant paukščiui, šis pentinas didėja, ir iš to galima bent apytikriai nustatyti paukščio amžių. Aplamai fazanų grupė gyvena subtropikų ir tropikų krašte, bet jų

nėra ašigalių kraštuose. Lietuvoje yra vien 2 rūšys (kurapka ir putpelė). Specialistai siūlo visą fazanų šeimą skirstyti į tris pošeimius.

Senojo pasaulio kraštuose gyvena gana kuklių spalvų kurapkų, putpelių ir frankolinų grupė, susidedanti apytikriai iš 95 rūšių. Kai kurios rūšys labai smulkios, kone žvirblio ūgio. Dažniausiai tai sėslūs paukščiai, bet viena jų rūšis, mūsų paprastoji putpelė *(Coturnix coturnix)*, yra paukštis keleivis, nes žiemą išskrenda į Šiaurės Afriką. Yra pagrindo manyti, kad istorinėje praeityje didžiuliai šių paukščių būriai rudenį keliaudavo į šiltuosius kraštus ir atgal. 1920 metais iš Egipto buvo eksportuota 3 milijonai putpelių, ir pagaliau apie 1950 metus milžiniški putpelių būriai išnyko. Ne kitoks buvo vaizdas ir kituose putpelių kraštuose. Dar 1920 metais netoli Port Artūro milijonai putpelių buvo sumedžiota skrendant joms per Geltonąją jūrą ir nusiųsta į parduotuves. Kiek geriau šį klausimą išsprendė japonai. Jie pavertė jas pusiau naminiu paukščiu. Prijaukintos putpelės laikomos mažyčiuose narveliuose, kur patelė per metus sudeda apie 200 palyginti didelių kiaušinių. Tokijo turguje ir valgyklose putpelių kiaušinių galima lengviau gauti, negu vištos. Amerikiečiai, norėdami pajvairinti medžiotojų laimikį, bandė įveisti savo krašte putpeles. Apie 1955 m. buvo atvežta ir paleista keletas tūkstančių putpelių. Rudenį paukščiai, sulig savo papročiu, išskrido į pietų kraštus, bet pavasarį nebegrįžo. Manoma, kad paskendo Meksikos įlankoje.

Mūsų krašte putpelių skaičius katastrofiškai sumažėjo. Jos buvo dar labai gausios šio šimtmečio pradžioje. Kiauras naktis buvo galima girdėti jų balsus: „putpelė... put-pelė" (nuo to jos ir gavo savo vardą). Dabar retai kur vieną kitą išgirsi, o, atrodo, būtų nesunku jas reaklimatizuoti.

Amerikiečiai yra padarę šioje srityje daug bandymų, bet rezultatai labai nevienodi — vieni labai geri, kiti — blogi. Gerai pasisekė išplatinti kalifornines putpeles *(Lophortyx californicus)*. Ji dirbtiniu būdu išplatinta iki Kanados ir net Naujojoje Zelandijoje. Ji net prisitaikė prie miesto gyvenimo ir miesto parkuose kai kur virto įprastu paukščiu.

Iš vištinių paukščių fazanų pošeimis išsiskiria savo grožiu, bet labai gražūs vien patinai, o patelės esti nežymių spalvų. Savotiškas šios grupės požymis — pentinas (kartais jo nėra) ir ilga, pleišto pavidalo, ryškių spalvų uodega. Geografinis šios grupės centras yra Vidurinė ir Pietų Azija iki Malajų salyno. Tik vienai rūšiai, Kongo povui *(Afropavo congensis)*, pavyko iki nesenų laikų išsislapstyti Afrikos miškuose. Jau nuo senų laikų žmogus pastebėjo šios grupės naudą bei grožį ir ėmė šiuos paukščius domestikuoti, dirbtiniu būdu platindamas jų geografines ribas. Dėl šių priežasčių šiandien fazanų pošeimio paukščiai yra labiausiai paplitę visame pasaulyje. Iš šios grupės, be abejo, labiausiai paplitęs paukštis yra naminė višta. Panašios į naminę vištą yra 4 rūšys, jungiamos į vieną gentį *Gallus*. Jos gyvena nuo Rytų Indijos ir Kinijos pietų iki Zondo salyno. Viena tų rūšių, vadinama bankiva *(Gallus gallus)*, yra naminės vištos protėvis. Savo didumu ji prilygsta mažoms naminėms vištoms. Ypač jos panašios į bentamo veislės vištas. Bankivos domestikacija, t. y. pavertimas naminiu paukščiu, įvyko labai seniai; Kašmire iki Javos tai įvyko prieš 3 200 metų iki mūsų eros, o į Vidužemio kraštus vištos pateko apytikriai prieš 700 metų iki mūsų eros. Pas romėnus tai buvo aukoms ir pranašauti ateičiai skiriamas paukštis. Kinijoje vištos, kaip naminiai paukščiai, jau buvo žinomos 1 400 metų prieš mūsų erą; Azijos jūrininkai nuvežė jų į Filipinus ir į Polinę-

zijos salas. Dar neseniai buvo manyta, kad pokolumbiniais laikais vištos buvo nuvežtos į Ameriką, bet naujesni tyrimai tam prieštarauja. Įrodyta, kad dar gerokai pirma Kolumbo vištos buvo žinomos Amerikos indėnams, ir manoma, kad jų ten atsivežė polineziečių jūrininkai.

Per ilgus amžius išvesta labai įvairių vištų veislių — įvairaus dydžio, įvairios spalvos ir įvairių kitų savybių veislių, kurios su savo laukiniais protėviais prarado bet kokį panašumą. Žmogus nukreipė natūralią šio paukščio evoliuciją naudinga sau kryptimi: naminė višta yra didesnė už laukinę, tad duoda daugiau mėsos; ji greit nutunka, yra vislesnė. Miškinė bankiva deda apie 6—8 kiaušinius, o žmogus pasiekė to, jog kai kurios naminės rasės padeda per metus daugiau nei 300 kiaušinių. Kai kam rūpėjo estetiniai sumetimai, pvz. gaidžio išvaizda. Buvo išvesta nepaprastai puošni rasė su ilga, iki 4—5 m uodega (ši rasė vadinama *Phoenix*, arba Jokohamos višta). Kitiems rūpėjo net gaidžio balsas. Tuo tikslu buvo išvesta nepaprasto balso veislė. Vienas naminių vištų požymis, kurio autorius, be abejo, yra žmogus, yra skridimo panaikinimas — požymis, bendras ir kitiems naminiams paukščiams. Naminių paukščių nesugebėjimas skristi yra žmogui naudingas. Įdomu pažymėti, kad kai kurios vištų rasės šį gebėjimą iš naujo atgavo. Medžiodamas Turkmėnijoje, kartais pabaidydavau visą vištų būrį, kuris, nuskridęs keletą šimtų metrų nusileisdavo saugesnėje vietoje. Vieną kartą pažįstamas turkmėnas mane paprašė poros šovinių, norėdamas nušauti keletą vištų, kurių kitaip jis negalįs pagauti.

Fazanų pošeimyje, be abejo, visiems geriausiai žinomas yra medžioklinis fazanas *(Phasianus colchicus)*. Šio paukščio genties vardas yra kilęs iš Phasio upės (dabartinis Rionas) pavadinimo. Iš čia, reikia manyti, senovės

graikai pirmą kartą gavo šį paukštį, o žodį „colchicus" davė jam klasifikacijos tėvas K. Linėjus (nuo žodžio Kolchis — kraštas Juodosios jūros rytiniame pakraštyje). Kol žmogus nebuvo įsikišęs į šio paukščio gerinimą, jo paplitimo plotas užėmė didžiulį kraštą nuo Mažosios Azijos per visą pietinę Aziją iki Korėjos ir Usurio. Naujesniais laikais fazano tėvynė labai padidėjo, nes jis yra įveistas toli už savo pirmykštės tėvynės ribos. Jau apie 1 000 mūsų eros metus fazanas pateko į daugelį Europos kraštų, be kita ko, ir į Didžiąją Britaniją.

Medžioklinis fazanas yra labai plastiška rūšis, t. y. lengvai įsigyja naujų ypatybių, ypač naujų spalvų, tad nenuostabu, kad yra aprašyta apie 40 įvairių jų formų. Šis įvairumas dar didesnis todėl, kad fazanų rūšys lengvai tarp savęs kryžminasi ir taip pat duoda mutacijų. Pavyzdžiui, yra šios rūšies fazanų su balta apykakle arba be jos. Ne taip seniai Europos medžioklės ūkiuose atsirado nauja mutacija, kuri labai skiriasi nuo tipo. Ši naujoji mutacija yra visa žalsvos spalvos. Ši spalva leidžia lengvai užsimaskuoti ir tuo būdu apsisaugoti nuo natūralių priešų. Šiai mutacijai duotas vardas *tenebrosus*.

XVIII šimtmečio pabaigoje medžioklinis fazanas buvo nuvežtas į Ameriką ir gana greit paplito Jungtinėse Valstijose bei Kanadoje. Dabar net leidžiama jį laisvai medžioti. Taip pat yra jis aklimatizuotas Naujojoje Zelandijoje, Havajų salose, Samoa ir Šv. Elenos saloje.

Kalnuotuose Himalajų kraštuose ir toliau į rytus, Kinijoje, Japonijoje, Formozoje, gyvena grupė puikių fazanų, kuriuos galima aptikti zoologijos soduose. Tarp jų yra lepių rūšių, kurias išlaikyti nelaisvėje nelengva. Nepaprasto grožio yra auksinis *(Chrysolophus pictus)*, sidabrinis *(Gennaeus nycthemerus)* ir ypač deimantinis *(Chrysolophus amherstiae)* fazanai. Nepaprastai ilgą

uodegą turi karališkasis fazanas *(Syrmaticus reevesii)*. Jo bendras ilgis nuo snapo iki uodegos galo — 2,1 metro. Rečiau aptinkamas Ziomeringo fazanas *(Syrmaticus soemmeringii)*, gyvenantis Japonijos kalnuose. Ši rūšis sunkiai pakelia nelaisvę, ir tik pastaruoju metu atrastas jos veisimo metodas.

Fazanai gyvena tokiose neprieinamose vietose, kad žmogus vargiai gali juos surasti. Apie 1900 metus vienas Britanijos kolekcionierius gavo iš Taivano kalnų dvi ilgas juodas plunksnas, kurių jis negalėjo atpažinti. Tik po metų jis gavo visą egzempliorių. Jis tapo pavadintas Mikado fazanu *(Syrmaticus mikado)* ir yra labai nepanašus į kitus fazanus.

Didelės sensacijos susilaukė ornitologai 1936 m. Iki to laiko buvo manyta, kad fazanų Afrikoje nėra, bet viename Belgijos zoologijos muziejuje buvo rastos dvi nežinomo paukščio plunksnos. Zoologas daktaras Dž. Čepinas per 20 metų tikro detektyvinio ieškojimo pagaliau rado ieškomą paukštį Kongo miškų glūdumoje. Jis pavadintas Kongo povu *(Afropavo congensis)*.

Himalajų aukštakalnyje ir gretimuose Indijos bei Kinijos kraštuose gyvena trumpauodegiai fazanai, vadinami tragapanais, arba satyrais. Nuo kitų fazanų jie skiriasi tuo, kad gyvena ir net lizdus kraunasi medžiuose. Iš šių rūšių ypatingai išsiskiria *Lophophorus impejanus*, kuris dėl nepaprasto plunksnų grožio Tibete yra rezervuojamas vien dalailamos reikalams.

Malakos pusiasalio, Sumatros ir Borneo salos miškų glūdumoje yra arguso *(Argusianus argus)* tėvynė. Jo pečių plunksnos yra nepaprastai ilgos ir plačios. Tuo pačiu bendras kūno ilgis irgi labai didelis — siekia net 2,1 m ilgio. Jis yra nepaprastai atsargus ir todėl mažai teištirtas paukštis.

Geriau yra žinoma povo *(Pavo cristatus)* istorija. Jo tėviškė — pietinė Indija ir Ceilonas, bet jis buvo jau žinomas seniesiems egiptiečiams, graikams ir romėnams. Keliose biblijos vietose minima, kad karalius Saliamonas apie 1000 metus prieš mūsų erą šį paukštį atgabeno į žadėtąją žemę.

Patarškių *(Numididae)* šeima su savo septyniomis rūšimis gyvena tik Afrikoje, į pietus nuo Sacharos. Visos jos maždaug tarp savęs panašios. Bendrą jų vaizdą gali duoti paprasta naminė patarškė. Stambiausia jų rūšis, vadinamoji grifinė patarškė, gavo šį vardą nuo to, kad jos plika galva šiek tiek panaši į grifo. Miškingose ir krūmuotose pietinės Afrikos vietose gyvena trys rūšys. Iš vienos rūšies yra kilusi mūsų naminė patarškė *(Numida meleagris)*.

Patarškes pirmučiausiai įveisė pas save kartaginiečiai ir egiptiečiai, o vėliau šiuos paukščius perėmė graikai ir romėnai, kurie ir davė jiems numidinių paukščių vardą. Vėliau, mūsų eros pradžioje, ši naminių paukščių šaka išnyko, ir patarškės per visus vidurinius amžius buvo Europoje nežinomos. Tik XV šimtmetyje Portugalijos jūrininkai jų vėl atvežė.

Naminės patarškės, lyginant su laukine jų forma, mažai pasikeitė, bet atrodo, kad padidėjo jų ūgis, taip pat neretai pasireiškia albinizmas. Genetikai šią ypatybę aiškina mažu genetinių plastiškumu, kuris kiekvienos rūšies kitoks. Ūkinė nauda iš jų maža — deda mažai kiaušinių, bet mėsa skani ir švelni. Gamtoje patarškės laikosi būriais — nuo keliolikos iki kelių šimtų. Tik poravimosi metu jų būriai pakrinka, bet kai tik jaunikliai paauga, ir vėl būriuojasi. Kadangi šie paukščiai puikiai bėgioja (paprastai jie, būdami pėsti, vengia savo priešų), per dieną gali padaryti iki 35 km kelio. Skrenda jos taip pat neblogai. Nakvoja paprastai me-

džiuose — ir prijaukinti, ir laukiniai. Kuboje ir Haičio salose naminės patarškės sulaukėjo.

Kalakutai daug kuo panašūs į fazanus, bet turi ir skirtumų, todėl jie išskiriami į atskirą šeimą *(Meleagridae)*. Nesuprantama, kodėl anglai vadina juos „turkey" (t. y. turkas). Beje, senovėj daugelis iš užjūrio kilusių gyvulių ir net augalų buvo vadinama turkų vardu, tačiau anglai kalakutus pažinojo dar XV šimtmetyje, kai pirmą kartą Europoje šio paukščio kepsnys buvo patiektas į karaliaus Henriko VIII stalą.

Kalakutas yra kilęs Amerikoje. Ispanai, Amerikos užkariautojai, rado šį paukštį prijaukintą pas Meksikos actekus ir iš ten atvežė į Europą. Yra žinomos trys kalakutų rūšys, paplitusios tropinės Amerikos kraštuose. Europoje labiausiai paplitusi prijaukinta rūšis yra Meksikos kalakutas *(Meleagris gallopavo)*. Jis yra ir didžiausio ūgio. Už Meksikos kalakutą mažesnis bronzinis kalakutas *(Meleagris americana)*. Jis įveistas Europoje (Vengrijoje, Vokietijoje) kaip medžioklės objektas.

Pirmieji Amerikos kolonistai aptiko nepaprastą daugybę kalakutų. Jie buvo parduodami turguje, ir vienas kalakutienos kilogramas kainuodavęs 2—4 centus. Bet kartu su civilizacija nyko miškai, medžiotojai šaudydavo viską, kas tik pasitaikydavo. Jau praėjo daugiau nei šimtas metų, kai laukiniai kalakutai išnyko daugelyje valstybių. Dabar jų dar yra Pensilvanijoje iki Floridos ir net trumpai leidžiama juos medžioti.

Nors kalakutas jau keturis šimtmečius laikomas nelaisvėje, iki šiol nepavyko paįvairinti jo veislės. Pavyko tik išvesti mažo ūgio baltąjį kalakutą, kuris auga sparčiau ir tiekia didesnį kiekį švelnios baltos mėsos.

Baigiant kalbėti apie vištinius paukščius, tenka paminėti dar vieną paukščių grupę, kuri turi daug savo-

tiškų ypatybių, o gal dar keistesnis jų gyvenimo būdas. Juos galima būtų išskirti į savarankišką būrį, bet jie taip pat turi bendra ir su vištiniais paukščiais. Ši paukščių grupė sudaro hoacinų *(Opisthocomidae)* šeimą, kurioje yra viso labo viena rūšis *(Opisthocomus hoazin)*. Jie yra apytikriai varnos dydžio, pailgos formos, panašūs į gegutes, apie 60 cm ilgio. Jų snapas trumpas ir stiprus, galva maža, kaklas plonas ir ilgas. Kojos vidutinio ilgio, stipriais nagais, sparnai ir uodega gana ilgi, apvalainiai, šaižaus balso.

Hoacinai gyvena upių pakraščių tankumynuose Pietų Amerikos šiaurės rytuose. Ten, nedidelėje aukštumoje, jie kraunasi gana gremėzdiškus lizdus, į kuriuos padeda 2—3 baltus, tamsiais taškais kiaušinius, savo išvaizda panašius į vandeninių vištų kiaušinius.

Kaip rūpinasi jie savo vaikais, ligi šiol dar nėra žinoma. Taip pat nėra žinoma, kiek laiko trunka perėjimas. Vaikai iš pradžios esti visai pliki, bet sparnai turi po du gerai išlavėjusius nagus. Vos prasikalę iš kiaušinių, jaunikliai pradeda rėplinėti po šakas, kabindamiesi visų keturių galūnių nagais. Tie nagai yra stiprūs ir gerai laiko paukščiuką šakose. Šie nagai po 2—3 savaičių išnyksta. Šis faktas yra labai reikšmingas lyginamajai anatomijai, nes parodo, kokiu būdu archeopterikso priešakinė galūnė galėjo virsti sparnu. Šie jauni paukščiukai puikiai plaukia, jeigu pasitaiko įkristi į vandenį, ir prireikus vėl įlipa į medį. Be to, šie paukščiai turi savotišką puvenų kvapą, dėl to kai kurios tautos vadina juos „dvokpaukščiais".

Dar viena anatominė šio paukščio ypatybė yra didžiulis raumeningas gūžys, kuris, kaip manoma, atlieka priešskilvio funkciją. Jo maistas tai *Arum* augalo lapai. Į šį priešskilvį ne tik sukraunami tie lapai, bet ir pusiau suvirškinami. Šis organas yra toks didelis, kad prilygs-

ta kone viso kūno trečdaliui. Tuo pačiu jis deformuoja ir išstumia iš vietos krūtinkaulį, raktikaulį ir mentikaulį. Šis anatominis pakitimas susilpnina sparnų galią, todėl šie paukščiai labai menki lakūnai. Jų skridimas apsiriboja tuo, kad jie perlekia iš vieno paupio medžio į kitą. Tuo galima aiškinti tą faktą, kad ši paukščių rūšis gyvena nedidelėmis atskiromis populiacijomis, kurios tarp savęs nesusisiekia. Iš šio trumpo aprašymo matyti, kad hoacinuose keistu būdu maišosi progresyvūs ir regresyvūs požymiai — iš vienos pusės, tai yra reliktinės formos, o iš kitos — modernios.

GERVINIAI *(GRUIFORMES)*

Šiai paukščių grupei priklauso 11 šeimų, bet yra ištirta dar apie 10 išmirusių šeimų. Gyvenančių ar neseniai išmirusių rūšių viso labo yra 199. Šis būrys labiausiai panašus į vištinius ir stibinuočius. Jų paplitimo plotas apima visą žemę, išskyrus ašigalių kraštus. Tai sena grupė, kuri gyveno jau terciaro laikotarpy. Deja, šis būrys dabar išmiršta, nes neseniai išmirusių ir dabar mirštančių rūšių procentas labai didelis.

Nelengva šį būrį kiek tiksliau apibūdinti. Pasitenkinsime nurodę, kad jam priklauso paukščiai, daugiausia ilgakojai, ilgasnapiai, gyveną vandenų pakraščiuose. Keletas rūšių gyvena ir dykumose. Tik kai kurios rūšys (vandeninės vištos) turi tarp pirštų plaukiojimo plėvelę. Ryškios plunksnų spalvos pasitaiko retai; vyrauja juoda, balta ir pilka spalva, o tarp abiejų lyčių dažniausiai nėra didelio skirtumo. Didumas įvairus — nuo didžiulių gervių iki mažyčių, žvirblio didumo tilvikų. Būdinga jų skrydžio poza — ištemptas kaklas ir į užpakalį ištiestos kojos. Jaunikliai, prasikaldami iš kiaušinio, yra apaugę tankiais pūkais ir esti tokių spalvų, kad gali lengvai užsimaskuoti savo aplinkoje.

Praleisdami keletą gervinių būrio šeimų, aptarsime gervių *(Gruidae)* šeimą, susidedančią iš 14 rūšių. Paskutiniame šimtmetyje ši labai įdomi paukščių grupė didžiai nukentėjo, ir jų skaičius nepaprastai sumažėjo.

Visos gervės — tai grakštūs paukščiai. Plunksnų spalvos nepasižymi margumu, priešingai, jų spalvos neryškios, bet labai darnios ir daro gražiai pasiūto šilkinio kostiumo įspūdį. Jeigu prie to pridėsime lanksčius gervės judesius, tai sutiksime, kad tai yra vienas grakščiausių paukščių. Jos turi tam tikrus papuošalus — viršugalvis gali būti plikas ir ryškiai raudonos spalvos, uodega trumpa ir paprastai nematoma, nes ją dengia garbanotos sparno pamato plunksnos. Užpakalinis pirštas yra iškilęs aukščiau kitų pirštų, ir ši jo padėtis neleidžia gervėms tupėti medžiuose. Bėga gervės labai greit, kad net žmogus negali jų pavyti.

Visos gervės yra stambaus ūgio paukščiai, o jų įprastinis vietovaizdis — atviros pelkės, drėgnos lygumos, stepės. Mūsiškė pilkoji gervė gyvena ir miškų raistuose. Jos gyvena visuose pasaulio kraštuose, bet jų nėra Pietų Amerikoje, Indomalajų salyne, Ramiojo vandenyno salose ir Naujojoje Zelandijoje. Ypatingas gervių anatomijos požymis yra jų trachėja. Kiekvienos gervių rūšies kitokia, bet aplamai ji sudaro išlankstytą, tarytum muzikinio trimito vamzdį, ilgesnį už kaklą. Jai sutalpinti yra atskiras ruimas, įterptas į krūtinkaulį. Šiuo organu gervės gali sukelti toli girdimą, ausį veriantį balsą. Tai gervių būriui aukštai padangėje padeda palaikyti tarp savęs ryšius.

Ne poravimosi metu gervės mėgsta laikytis būriais, taip pat būriais skrenda į dausas. Tuomet būriai susitvarko V raidės pavidalu. Kartais taip daroma aukštai, kartais — iki 3 000 metrų. Jos tuomet ritmingai plasnoja sparnais, bet, nusileisdamos į žemę, lekia sklandydamos.

Gervių maistas susideda iš visokių gyvūnėlių, taip pat ir iš augalinių dalių. Aplamai jų maistas labai įvai-

rus. Labiausiai mėgsta grūdus, uogas, švelnias šakneles ir ūglius, bet mielai lesa vabzdžius, jų lervas, kirmėles, moliuskus, varliagyvius, roplius ir smulkius žinduolius, pvz. peles, retkarčiais ir jaunus paukščiukus. Jos mėgsta kapstytis dumble ir turškia panašiai kaip antys, ieškodamos gardesnio kąsnio. Joms reikia vandens ir jei apsigyvena sausose vietose, turi bent du kartu per dieną aplankyti vandenį, kad atsigertų. Be to, jos mėgsta maudytis, kol sušlampa visos plunksnos. Naktį praleidžia saugioje vietoje, pvz. klampiame raiste, bet turi paprotį, panašiai kaip naminiai gaidžiai, nakties metu kelti triukšmą.

Visai gervių šeimai įgimtas paprotys yra jų šokiai. Tiek patinas, tiek patelė dalyvauja tuose šokiuose. Paprastai ši ceremonija prasideda nuo iškilmingos eisenos ratu dideliais žingsniais ir ištiestais kaklais, o paskui pusiau išskėstais sparnais pašoka į orą; kartais žaidžia kokiu šakos gabaliuku ar kitu daiktu, išmesdami ir pagaudami jį ore.

Poravimosi metu gervių šokiai įeina į „vedybų" iškilmių apeigą, bet ir kitu metu tą galima matyti. Kai kurie ornitologai laiko juos gyvybinio džiaugsmo išraiška ar energijos pertekliumi. Kai kurios rūšys, pvz. Kanados gervė, per šiuos žaidimus pašoka aukštyn 4—5 m. Kai kada šituose šokiuose dalyvauja visas gervių būrys.

Gervės lizdą kraunasi ant žemės — jie yra didžiuliai ir gana aukšti. Žuvinto ežero pakraštyje rasdavau gervių lizdus asiūklių tankumynuose. Paprastai padedami 2 arba 3 kiaušiniai, rečiau vienas. Kiaušinių pagrindinė spalva — pilkšva, su tamsiomis dėmėmis. Abu kiaušiniai dedami su 2 dienų protarpiu, ir patelė iš karto pradeda perėti. Vienas jauniklis esti vis dviem dienom vyresnis už kitą. Gervės peri 28—35 dienas. Krauna lizdą, peri kiaušinius ir augina vaikus abu tėvai. Vaikai nuo pir-

mos gyvenimo dienos yra apaugę švelniais, rusvos spalvos pūkais ir todėl gali natūraliai užsimaskuoti. Po 10 savaičių jie jau moka skristi.

Gervės gyvena ilgai. Japonijoje šis paukštis laikomas ilgo amžiaus simboliu; manoma, kad jo amžius — 1 000 metų (vėžlio amžius — 10 000 metų). Šių dviejų gyvūnų simboliška kombinacija dažnai dovanojama naujagimiams arba jaunavedžiams šalia kitų laimės linkėjimų. Bet tikrumoje vargu ar taip yra; zoologijos soduose ilgiausias gervių amžius neviršija 55 metų (duomenys iš Vašingtono zoologijos sodo). Deja, gamtoje šiam paukščiui nelemta greit veistis ir ilgai gyventi. Per vasarą jie išaugina tik vieną vaikų vadą, kiaušinių deda mažai. Civilizacija daugeliu atvejų irgi gervių priešas, nes naikinamos perėjimo ir žiemojimo vietos. Taip pat nuo naminių gyvulių plinta užkrečiamosios ligos, jau nekalbant apie nepalankias sąlygas kelionėje ir žiemojimo vietose. Gervės išnyko daugelyje Europos kraštų. Ši grėsmė verčia mus susirūpinti gervės likimu ir Lietuvoje.

Tarybų Sąjungoje yra 7 gervių rūšys, bet Europoje viso labo tik 2 rūšys. Ne taip retai tenka pas mus matyti pilkųjų gervių *(Grus grus)*, bet dažniausiai rudenį ar pavasarį, iš toli praskrendant pro šalį. Kitu laiku matyti mūsų krašte gerves retenybė, nes jos peri tik kai kur ir tai labai ribotas skaičius. Gervių lizdavietės išliko mažiau paliestuose pelkėtų miškų masyvuose, pvz. Gudų girioje (ypač Čepkelių raiste) ir Rūdninkų girioje. Dar neseniai Žuvinto rezervate perėjusios poros čia jau nebeperi. Kaip ir kitos gervių rūšys, mūsų pilkoji gervė neblogai pakelia nelaisvę ir greit pripranta prie žmogaus. Todėl dauguma zoologijos sodų stengiasi jų turėti. Jos moka atskirti asmenis, savuosius nuo svetimų, vieniems reiškia palankumą, kitiems priešišką jaus-

mą. Dėl visų šių savybių gervė zoologijos sode visuomet yra vienas iš patraukliausių objektų.

Antra Europoje pasitaikanti rūšis yra mažoji gervė *(Anthropoides virgo)*, paties mažiausio ūgio, bet labai dailios išvaizdos paukštis, gyvenantis Kryme, Ukrainoje, žemutinės Volgos kraštuose. Iš svetimų kraštų gervių paminėtina Kanados gervė *(Grus canadensis)*, gyvenanti Šiaurės Amerikoje, taip pat Azijos šiaurės rytų kampe. Šiaurės Sibire, Obės ir Indigirkos žemupiuose, gyvena baltoji gervė *(Grus leucogeranus)*. Tai išmirštanti rūšis. Svarbiausia to priežastis, kad vietiniai gyventojai renka jų kiaušinius. Šiaurės Amerikoje gyvena irgi baltos spalvos, bet kitos rūšies didžiulė gervė *(Grus americana)*. Savotiškos išvaizdos yra gyvenanti Afrikoje karūnuotoji gervė *(Balearica pavonina)*. Ji yra nedaug mažesnė už mūsų gervę, turi pakaušyje savotišką karūną, susidedančią iš kietų šerių. Ši rūšis dažnai laikoma pusiau nelaisvėje, norint apvalyti daržus nuo kenksmingų vabzdžių ir gyvačių.

Gervių niekur nėra daug, išskyrus budistinius kraštus, kur jos globojamos religinio kulto sumetimais. Antrasis pasaulinis karas, atrodo, priartino šio paukščio galą. Tai ypač liečia puikią Amerikos gervių rūšį. Nežiūrint visų Audubono[1] draugijos rūpesčių, 1960 metais gamtoje buvo tik 36 paukščiai, neminint 6 paukščių, buvusių įvairiuose zoologijos soduose. Šiek tiek geresnis buvo Kanados gervės likimas — jų skaičius, nors ir nedaug, bet padidėjo. Korėjoje ir Japonijoje gervės naudojosi dideliu žmonių palankumu.

Artima gervėms, kartu ir vandeninėms vištoms, yra aramų *(Aramidae)* šeima, gyvenanti tropikinės Amerikos kraštuose. Apsiplunksnavimo, skeleto ypatybėmis

[1] Gamtos apsaugos organizacija.

aramai yra artimi gervėms, o virškinimo aparatu, papročiais jie panašūs į vandenines vištas. Į laukius panašūs tuo, kad gerai plaukia. Jie dideli rėksniai, ir jų balsai dažnai girdimi vakarais ar naktimis. Jie gyvena pelkėse, šlapiuose miškuose ir pamatyti juos nesunku, nes mažai paiso žmonių ir arti prisileidžia. Ten, kur drėgnuose miškuose iškirsti medžiai, o ant kelmų kabinasi vijokliniai augalai, neretai kelmo viršutinėje dalyje, tarp vijoklių tankumyno, galima rasti lizdų. Jų pagrindinis maistas yra moliuskai, kuriuos jie sugeba išsiimti iš kriauklių. Šiaurės Amerikos valstybėse, kur tankiai gyvena žmonės ir daug medžiotojų, šie paukščiai kai kur yra išnaikinti dėl jų skanios mėsos. Pietų Amerikoje (bent mūsų aplankytoje Brazilijoje) paukščių medžiojama mažiau, nes pakanka žvėrių. Medžiotojai daugiausia ginkluoti graižtviniais ginklais, tad į paukščius nelabai kreipiama dėmesio.

Vandeninių vištų *(Rallidae)* šeima yra didžiausia ir įvairiausia visame gervinių paukščių būryje. Ji susideda iš 132 įvairaus didumo rūšių. Vienos rūšys naminės vištelės ūgio, o kitos prilygsta žvirbliui. Jie esti nežymių spalvų, tad savo aplinkoje lengvai užsimaskuoja. Dauguma jų — pelkių gyventojai. Vardą jie gavo nuo to, kad jų pozos, ypač judesiai, turi kažką bendra su vištomis. Jų kūnas priplotais šonais, pleišto formų. Visa tai leidžia joms lengvai judėti augalų tankumyne. Palyginti didelės kojos ir neproporcingai ilgi pirštai padeda bėgioti net klampiausiose vietose. Kai kurių rūšių, pvz. laukio, pirštai aprūpinti plaukimo plėvelėmis, ir jie gali bėgioti net vandens paviršiumi, jeigu ten plūduriuoja nors kiek vandeninių augalų. Jų gyvenamosios vietos žmogui sunkiai prieinamos. Norint juos pamatyti, reikia turėti daug kantrybės: įsiirti į nendrių, švendrų ar ajerų tankumyną ir kantriai laukti, kol

paukštis pasirodys. Lengviau yra juos išgirsti — kai kurios rūšys, pvz. laukys, yra net labai triukšmingi ir dienos, ir nakties metu. Kai kurių rūšių balsas, pvz. švygždos, yra švilpiamas.

Jų maistas mišrus — ir augalinis, ir gyvulinis. Tai yra šių paukščių pranašumas, leidęs jiems paplisti visame pasaulyje, net nežymiose vandenynų salose. Geologinis šių paukščių amžius labai didelis — siekia 70 milijonų metų. Per šį laikotarpį jie spėjo pasiekti visas šalis, išskyrus ašigalių kraštus.

Tos rūšys, kurių gyvenimas labiau susijęs su vandeniu, iš meldų ar nendrių lapų dirbdinasi vandenyje gana griozdišką lizdą, bet pritvirtintą prie vandeninių augalų. Rūšys, kurios gyvena sausesnėse vietose, pvz. griežlė, sukasi menką lizdą, išklotą minkšta medžiaga. Kiaušinių skaičius svyruoja nuo 6 iki 16. Jų spalva balsva, išmarginta rusvais ar juosvais taškais. Peri kiaušinius abudu tėvai. Prasikalę jaunikliai esti apaugę tankiais pūkais, tikri maži, juodos spalvos „velniūkščiai". Jie tuoj palieka lizdą ir pasileidžia plaukti.

Visi šios grupės paukščiai, ar jie turi plaukiojimo plėves, ar neturi, ne tik sparčiai bėgioja, bet ir vikriai plaukia. Išskyrus laukį, kuris dažnai laikosi atviro vandens, kitos rūšys mėgsta seklius vandenis, prižėlusius tankios augmenijos.

Mūsų krašte, bent medžiotojams, geriausiai žinoma rūšis yra laukys *(Fulica atra)* — mažos naminės vištelės dydžio, tamsiai pilkos (šiferio) spalvos, baltu gumbu snapo pamate ir kaktoje. Pirštai turi plaukiojimo plėveles. Tai vienas paprasčiausių mūsų vandenų paukščių. Stojus žiemai, laukiai, kaip ir kiti vandeniniai paukščiai, pasitraukia iš mūsų krašto į pietus, bet nelabai toli. Sibiro laukiai nesuskaitomais pulkais keliauja į Kaspijos jūrą, kurios pietinė dalis neužšąla. Įspūdingai atro-

do, kai didelis jūros plotas tarytum juoda pluta yra apdengtas žiemojančių laukių. Kaspijos vandenyse laukiai — gana svarbus medžioklės objektas (vadinamas „kaškaldak"), o šis laimikis vietinėse valgyklose gaunamas kaip ir kiti paprasti patiekalai.

Savo sudėtimi panaši į laukį sultonvištė *(Porphyrio porphyrio)*, bet didesnio ūgio ir pirštai neturi plaukiojimo plėvelių. Nuostabiausia yra jos spalva — vyrauja ryškus (ultramarino) mėlynumas, kojos ir snapas raudonos spalvos, taip pat plikos odos plokštelė nuo antsnapio pamato iki kaktos. Ji gyvena Afrikoje, Indijoje, Zundo salose ir Australijoje. Nedidelis Tarybų Sąjungos kampelis, būtent, Azerbaidžanas tarp Lenkorano ir žemutinės Kuros, yra jų apgyventas, ir ten šis paukštis nėra labai retas. Keista matyti šį egzotišką paukštį tokiame ne per šilčiausiame krašte, kaip Azerbaidžanas. Pasak Rusijos zoologų, šaltomis žiemomis nemaža jų ten žūva.

Savo kūno sudėtimi į sultonvištę panaši nendrinė vištelė *(Gallinula chloropus)*, bet daug mažesnė ir kitos spalvos. Jos kojos žalios, snapas ir plikosios plokštelės kaktoje — raudonos spalvos. Jos gyvenamoji sritis labai plati — didesnė Amerikos dalis, Afrika, Europa, Azija, Indija ir Indonezija. Pas mus tai neretas paukštis, tačiau mažai žinomas, nes gyvena žmogui neprieinamose klampynėse. Gal daugiausia progų jas pamatyti turi malūninkai, nes malūnų tvenkiniai — mėgiamos šių paukščių buveinės.

Mūsų gyvūnijai dar priklauso švygžda *(Porzana porzana)*, apytikriai varnėno ūgio vištelė, labai vikrus ir žvalus paukštis, bet taip pat retai matomas, dažniau girdimas. Jos balsas — tai švilpimas, kurį ežerų bei pelkių kaimynai gali girdėti nakties metu. Bet surasti ir sumedžioti šį paukštį nelengvas darbas, nes jis retkarčiais

pakyla į orą, o dažniau gelbėjasi savo vikriomis kojomis. Tą patį galima pasakyti apie plovinę vištelę *(Porzana parva)*, patį mažiausią šios paukščių grupės atstovą. Dėl paslaptingo gyvenimo būdo jis dar mažiau žinomas, bet pasitaiko Žuvinto rezervate. Vienas įdomiausių vištelių grupės paukščių yra ilgasnapė vištelė *(Rallus aquaticus)*, ilgu lenktu snapu paukštis.

Baigdami vandeninių vištelių šeimos aprašymą, turime paminėti griežlę *(Crex crex)*. Dar netolimoje praeityje tai buvo vienas populiariausių Lietuvos paukščių, nes retas buvo žmogus, kuris jo balso nebūtų girdėjęs. Tai tarškiantis balsas, kuris mūsų tautosakoje rado atgarsį pamėgdžiojime: „krės, krės varškės, o kam — vaikam, kokiem — mažiem". Ne taip seniai ir nežinia dėl kokių priežasčių atėjo tam paukščiui galas. Dabar jis Lietuvoje gana retas, o prieš pusšimtį metų šio paukščio, kartu ir putpelės, giesmelę galima buvo girdėti kiauras naktis.

Savotiška vandeninių vištelių ypatybė yra ir ta, kad šis būrys apima nemaža rūšių, kurios menkai skrenda arba visai nesugeba skristi ir gyvena salose. Nedideliame salos plote, jeigu tik jame nebuvo natūralių priešų, jiems nebuvo reikalo skristi, bet kai ten atvyko žmogus su savo įprastiniais palydovais — žiurkėmis, katėmis ir šunimis, šiems paukščiams stojo mirties valanda. Dėl to per paskutinius 100 metų vandeninių vištelių šeimoje išmirė 15 rūšių, ir tik kai kurie muziejai turi po vieną ar dvi iškamšas. Toks buvo likimas rūšių, gyvenusių Oklende, Naujojoje Zelandijoje, Taityje, Fidžyje, Veike, Naujojoje Kaledonijoje, Havajuose, Samoa, Jamaikoje ir izoliuotoje pietinio Atlanto Tristano da Kunjos saloje. Šiaurės Amerikos vyriausybė stengėsi išsaugoti Laisano salos vandenines vištveles, ir iki antrojo pasaulinio karo ši nedidelė paukščių kolonija klestėjo.

Bet iš sustojusio prie salos laivo atėjo žiurkės ir šiems globojamiems paukščiams padarė galą. Kita šio karo auka buvo Veiko salos vandeninė vištelė, kurią iki paskutinio paukščio suvalgė badaujantis japonų kariuomenės dalinys. Visi tie paukščiai išgyveno milijonus metų iki to laiko, kol atėjo žmogus ir nutraukė jų gyvenimą. Neseniai vienas moliuskų kriauklių rinkėjas Bermudų saloje rado penkių nežinomų vandeninių vištelių rūšių skeleto likučius. Sprendžiant iš rastų kaulų, jos nesugebėjo skristi. Reikia manyti, kad tie paukščiai dar atskrido į Bermudus. Vėliau jų sparnai redukavosi, kol visai prarado skridimo funkciją, o vėliau dėl nežinomos mums priežasties išmirė.

Tačiau ornitologai nepraranda vilties, kad gal kokioje nežinomoje vietoje pavyks surasti tuos paukščius, kurių mums žinoma vien palaikai. Tokia viltis jau kelis kartus pasiteisino Naujosios Zelandijos saloje. Ten iki šiol randami skeletai paukščio, kurį maoriai vadina „takahe"; 1885 metais net buvo rasti 3 pilni egzemplioriai. Paukštis *(Notornis hochstetteri)* buvo apytikriai nedidelio kalakuto dydžio, žibančia mėlyna kaktos plokštele. Daugybė jo kaulų, kartu su didžiulio moa kaulais, rasta pleistoceno sluoksniuose. 1948 metais, kaip buvo manoma, praėjus šimtui metų po išmirimo, pietinėje N. Zelandijos saloje, Merčisoro rajone, slėnyje, apie 600 m virš jūros paviršiaus, rasta nedidelė gyvų takahe kolonija. Dabar šiame ir dar viename slėnyje gyvena apie 100 šitų paukščių. Nuostabu, kaip galėjo šios kolonijos išsilaikyti įvežtų šermuonėlių ir kitų plėšriųjų gyvūnų kaimynystėje. Dabar Naujosios Zelandijos vyriausybė imasi visų žmogui prieinamų priemonių, kad palaikytų šio paukščio gyvavimą. Bėda, kad šie paukščiai deda tik 4 kiaušinius. Šiaip ši paukščių rūšis turi

kai kurių išsigimimo požymių ir tuo ji panaši į hateriją, garsųjį N. Zelandijos roplį.

Naujojoje Zelandijoje gyvena dar viena vandeninių vištelių rūšis, kurios likimas panašus į takahe. Tai veka vištelė *(Gallirallus australis)* — vištos didumo paukštis, juodai ir rudai margas, nesugebąs skristi taip pat, kaip ir takahe. Buvo pavojaus, kad žmogaus įvežti plėšrūnai greit ją sunaikins, bet nelauktai įsitikinta, kad šis paukštis sugeba pats apsiginti ir kad pelės bei žiurkės šio paukščio sulesamos.

Praleisdamas keletą šeimų, kurioms irgi gresia mirties pavojus, noriu atkreipti dėmesį į seriemų *(Cariamidae)* šeimą. Jų yra tik dvi rūšys, kurių viena *(Cariama cristata)*, bent savo krašte, t. y. Amerikos pietuose, yra labai populiari. Be to, ji dažnai patenka ir į Europos zoologijos sodus. Iš tolo seriema panaši į gervę ir taip pat į Afrikos plėšrųjį paukštį sekretorių. Bet šis dvejopas panašumas paremtas ne giminystės ryšiais, o vien panašiu gyvenimo būdu. Šitoks reiškinys (konvergencija) zoologams yra gerai žinomas. Kam teko būti Amerikos pietų stepėse, tas, be abejo, yra seriemą matęs. Jos ilgos raudonos kojos, ilgas kaklas ir kuoduota galva, iškylanti virš žolių. Greičiu seriema prilygsta automobiliui. Jos balsas girdimas toliau nei už kilometro.

Seriemos yra paskutiniai palikuonys paukščių milžinų, kurie gyveno Pietų Amerikoje oligoceno ir plioceno laikotarpyje. *Mesembriornis* ir *Brontornis* buvo tikri milžinai: aukštis siekė 2,4 m ir net daugiau. Kadangi jie maitinosi mėsa, turėjo būti baisūs plėšikai. Jiems giminiga buvo *Diatryma* gentis, taip pat daugiau nei 2 m aukščio paukštis, trumpu kaklu, didele galva ir į kirvį panašiu snapu. Kaip manoma, tai buvo irgi žiaurus plėšikas.

Mūsų ekspedicija Brazilijoje dažnai aptikdavo seriemų, o jų balsai net iš namų buvo toli girdimi. Kiek patyrėme, jos maitinosi vabzdžiais, smulkiais ropliais ir, gal būt, smulkiais žvėriukais.

Kalbant apie seriemas, pravartu paminėti jų gimines — sauliapaukščius *(Eurypygidae)*. Vienintelė jų rūšis *(Eurypyga helias)* gyvena tropikinėje Amerikoje, lėtai tekančių ir stovinčių vandenų pakraščiuose. Krinta į akis jos grakšti išvaizda, laibos kojos ir smailus snapas, bet užvis labiausiai — margos plunksnos. Paukštis, lyg žinodamas apie savo grožį, tarytum dar stengiasi jį paryškinti — išskečia savo sparnus, uodegą, vėduojasi, atsistoja, tarytum pasirengęs pulti ir pan. Tada tikrai matyti, kad tai dailus gyvūnas. Sauliapaukščiai daugiausia minta smulkiomis žuvelėmis, kurias moka perverti savo žeberklotu smailiu snapu.

Minėtoms seriemoms artima giminė yra einių *(Otididae)* šeima, ryškiai apibrėžta paukščių grupė. Einiai, kaip ir gervės, gyvena plačiose lygumose, o jų paplitimo centras yra Afrika. Turi 16 rūšių. Dar 6 rūšys gyvena Europos pietuose ir Australijoje. Ši paukščių grupė turi seną geologinę praeitį, nes yra žinomi jos palaikai prieš 50 milijonų metų (europinis eocenas). Tai baikštūs, didelio ūgio paukščiai; mažesnės rūšys yra vos vištos didumo, o didžiosios rūšys, pvz. einio patinas, gali sverti iki 16 kg (patelė perpus mažesnė). Tai vienas stambiausių skraidančių paukščių. Jų kojos stiprios, užpakalinis pirštas yra išnykęs. Tai rodo, kad jie greiti bėgikai. Viršutinė jų kūno dalis yra smulkiai margų spalvų, ir tas leidžia paukščiui gerai užsimaskuoti.

Plačiausiai žinoma rūšis yra didysis einis *(Otis tarda)*, gyvenantis Europoje ir Azijoje iki Altajaus, Mon-

golijos ir Mandžiūrijos, bet iš tų šiurkštaus klimato kraštų žiemai pasitraukia į Indiją ir vidurinę Kiniją. Kaip ir kitų stambių medžiojamų paukščių, jų gyvenamoji sritis sumažėjo. Svarbiausia to priežastis — žmogus. Tačiau keista, kad kultūra mažiau trukdo didžiajam einiui, negu mažosioms einių rūšims, ir tai duoda vilties palaikyti jų gyvavimą. Lietuvoje, bent man, neteko aptikti didžiojo einio, bet yra dokumentų, kad XIX šimtmetyje buvo jų sumedžiota. Lenkijoje jis ir dabar retkarčiais sumedžiojamas. Taip pat dažniau jis pasitaiko Čekoslovakijoje ir Vokietijoje. Pasak rusų ornitologų, šis paukštis Rusijoje nelaikomas retenybe, o kai kur net gana dažnas.

Blogesnis yra mažojo einio, kitaip vadinamo strepetu *(Otis tetrax)*, likimas. Tai taip pat Europos ir Azijos stepių paukštis, bet už didįjį einį daug mažesnis (vidutinės vištos dydžio). Neseni tie laikai, kai stepių srityje strepetas buvo gausus paukštis, bet jis vengia sukultūrintų plotų. Dabar, kai stepės yra paverčiamos ariamais laukais, šių paukščių žymiai sumažėjo. Azijoje, kur ši žmogaus įtaka nėra taip žymi, kaip Europoje, strepetų yra daugiau. Man teko juos stebėti Azerbaidžane. Gyvendamas Kumbašio kaime, Kaspijos pakrašty, kelis kartus matydavau didelius būrius, praskrendančius pro mūsų kiemą. Iš ten ir yra tie keli egzemplioriai, esantys Kauno zoologijos muziejaus rinkinyje. Strepetas yra labai puošnus paukštis poravimosi periode, bet, žiemai stojus, jis praranda visą savo gražumą.

Už strepetą nedaug didesnis yra rytinis einis, arba rytinė hubara *(Chlamydotis undulata)*. Tai vidutinio didumo, bet didesnis už strepetą paukštis, su gana puošniu baltų plunksnų kuoduku. Viršutinė kūno dalis rus-

vai pilkšva, išmarginta tamsesnėm rainelėm. Šis paukštis yra tuščių dykumų gyventojas, įsikūręs toli nuo žmogaus. Gyvena Šiaurės Afrikoje, Arabijoje ir Vidurinėje Azijoje, ypač Turkmėnijoje. Kauno zoologijos muziejuje esantys egzemplioriai kilę iš centrinės Kara Kumų dalies. Jie buvo pagauti spąstais, kuriuos iš vakaro paspendė turkmėnas, mūsų ekspedicijos vadovas.

STIBINUOČIAI. KIRINIAI *(CHARADRIIFORMES)*

Šis didelis būrys susideda iš 16 šeimų, kurios iš pirmo žvilgsnio labai skirtingos, bet anatominiu ir biologiniu požiūriu turi daug bendrų bruožų. Taip pat yra bendras plasnojimo plunksnų skaičius. Turi pūkais apaugusią pasturgalinę liauką; be to, plunksnos turi atžalą. Panašus yra jų gomurio skeletas. Remiantis šiais panašumais, kai kurie autoriai davė pavadinimą *Laro-Limicolae*, tuo pažymėdami, kad šiam būriui priklauso kirai, sėjikai ir tilvikai.

Smulkiosios rūšys turi 12 cm ilgio, o stambiosios — iki 80 cm. Jų plunksnos labai prigludusios prie kūno, bet vandens nepraleidžia. Spalvos neryškios — pilkšvos, rusvos, baltos. Tarp abejų lyčių skirtumas nežymus, tik retais atvejais pasireiškia ryškus lytinis dimorfizmas (pvz., gaidukų, plaukikų). Snapas dažniausiai ilgas, plonas ir minkštas. Tai patogus įrankis pajusti maistą dumble ir tamsumoje. Maistas daugiausia gyvulinis — vabzdžiai, kirmėlės, smulkios žuvelės. Kojos labai ilgos ir plonos, plikos net aukščiau kulno. Dauginasi nesparčiai, nes daugelis jų peri tik kartą per metus, o kiaušinių deda ne daugiau keturių. Peri nuo 2 su puse iki 4 savaičių. Daugeliu atvejų abu tėvai rūpinasi vaikais, bet perkūno oželių ir artimų jiems rūšių patelės vienos tą pareigą atlieka ar bent pasiima didesnę jos dalį. Keis-

tą išimtį sudaro plaukikai, kurių patinai peri kiaušinius ir globoja vaikus.

Gografinis šių paukščių paplitimas apima visus žemės kampus, net iki poliarinių kraštų. Jie gyvena dažniausiai prie vandens — jūrų, upių ir ežerų pakraščiuose. Nedaugelis rūšių gyvena kalnų ežeruose, o kitos net stepėse ar smiltynuose.

Paleontologiniai šių paukščių palaikai siekia apie 75 milijonus metų, ir jie įrodo giminingus ryšius su žakanomis, gervėmis ir storkulniais.

Žakanos *(Jacanidae)* — tai paukščių šeima, kuri iš pirmo žvilgsnio šiek tiek panaši į mūsų vandenines vištelės. Jie gyvena Senojo ir Naujojo pasaulio pelkėse bei ežeruose, kur gausi vandens augmenija juos slepia ir maitina. Šių paukščių vardas paimtas iš centrinės Amerikos indėnų ir perkeltas į ispanų bei anglų kalbas.

Yra žinomos šių paukščių 7 rūšys, turinčios šiuos labai būdingus bruožus: ilgas kojas, nepaprastai ilgus pirštus ir plonus, beveik tiesius nagus. Tokios kojos leidžia jiems bėgioti net vandeninių augalų lapų paviršiuje. Panašiai, kaip mūsų vandeninės vištelės, jie turi pliką spalvotą odos plokštelę kaktoje ir sparnuose pentiną. Centrinės ir pietinės Amerikos žakana savo tėviškėje gana paprastas paukštis, kurį galima aptikti visuose sekliuose vandenyse. Jie nėra triukšmingi ir nėra baikštūs; jie prisileidžia žmogų, bet, pajutę pavojų, nuplaukia arba pasineria. Tarp patino ir patelės nėra aiškaus skirtumo, bet pažymėtina, kad didesnė dalis rūpesčių apie kiaušinius ir jauniklius priklauso tėvui. Čia duotas paukščio aprašymas daugiausia liečia Pietų Amerikos rūšį *(Jacana spinosa)*. Šios šeimos paukščių galima rasti ir Afrikoje, ir Indijoje. Indonezijoje ir Filipinuose gyvena vandeninių fazanų *(Hydrophasianus chirurgus)* rūšis su ilga kaip fazano uodega.

Šiam būriui taip pat priklauso jūrų šarkų *(Haemätopodidae)* šeima. Savo vardą šie paukščiai gavo nuo juodos ir baltos spalvos kombinacijos. Šios šeimos paprasčiausias ir daug kam žinomas paukštis — jūrų šarka *(Haematopus ostralegus)* — maždaug naminio karvelio dydžio, juoda galva, krūtine ir nugara, baltu pilvu; kojos ir ilgas stiprus snapas raudonos spalvos. Snapas pritaikytas moliuskų kriauklėms pradaryti, bet šis paukštis minta ir kitais vandeniniais gyvūnėliais. Tai jūrų pakraščių gyventojas. Gyvena Europoje ir Azijoje, Amerikoje, Atlanto ir Ramiojo vandenyno pakraštyje, taip pat Australijoje, sudarydamas keliolika (apie 17) geografinių rasių. Gausiai jų galima aptikti Murmano pakraštyje iki pat Nordkapo, ir galima pasakyti, kad tai tipiškas šio pajūrio paukštis. Jis labai triukšmingas, bent poravimosi metu. Jo balsas labai stiprus, girdimas anksčiau, negu pats paukštis pasirodo. Tarp aukštų fiordų šių balsų aidai tiesiog apkurtina žmogų. Lizdų rasdavau Murmane, jie būdavo duobutėje, beveik be jokio patiesalo. Deda 2—4 kiaušinius. Perėjimo metu prie lizdų šie paukščiai labai agresyvūs, baisiai šaukdami palydi kiekvieną atėjūną. Vidaus vandenyse jis pasitaiko retai, tačiau Lietuvoje aptiktas kelis kartus.

Labai didelė šiam būriui priklausanti yra sėjikų *(Charadriidae)* šeima. Vardą ji, be abejo, gavo nuo to, kad jų gausiausias atstovas, dirvinis sėjikas, pasirodo pas mus rugių ir kviečių sėjimo metu. Be to, laikosi apsėtų laukų. Ši šeima susideda iš 63 rūšių, kurias galima būtų padalinti į du pošeimius: pempes *(Vanellinae)* ir tikruosius sėjikus *(Charadriinae).*

Jų dydis svyruoja tarp vieversio ir naminio karvelio. Turi tris arba keturis pirštus, dažnai nėra užpakalinio piršto arba jis labai sunykęs. Jie nėra ryškių spalvų — vyrauja pilka, rusva spalva. Jų snapas paprastai trum-

pesnis už galvą. Maistas susideda iš smulkių gyvūnėlių, vabzdžių, vėžiagyvių, kirmėlių. Pasibaigus poravimuisi, jie dažnai renkasi į būrius ir tuomet traukia į šiltesnius kraštus. Lizdus kraunasi atvirose vietose. Pats lizdas esti menkas, duobutė išklota minkštesne medžiaga. Deda 4 margus kiaušinius, turinčius apytikriai kriaušės formą. Jų laibgaliai esti atsukti į lizdo centrą. Jų periodinės kelionės gali būti labai tolimos, pvz. iš Sibiro rytų iki Australijos ar Afrikos pietų. Bet šiaip jie gyvena visuose žemynuose.

Pempių pošeimyje plačiausiai žinomas paukštis yra paprastoji pempė, arba knyvė *(Vanellus vanellus)*. Apie kovo mėn. 15 dieną atskridusios iš dausų pasirodo Lietuvoje pirmosios pempės. Šiaip jos gyvena didesnėje Europos dalyje ir Azijoje. Iki nesenų laikų tai buvo įprastinis Lietuvos pievų bei pelkių paukštis ir visiems buvo žinomas jo malonus šauksmas „gyvi-gyvi". Bet dabar dėl agrotechninių priemonių, melioracijos ir panašių darbų pempių skaičius žymiai sumažėjo. Šio paukščio laimė, kad jo prigimtis lanksti, ir jis kartais sugeba prisitaikyti ir prie sukultūrinto vietovaizdžio, pvz. prie melioruotų pievų ir net javų laukų. Vieną žmogaus suduotą smūgį, jau seniau, irgi teko pempei pakęsti. Ne taip seniai, iki šio šimtmečio pradžios, Europos Vakaruose buvo paprotys valgyti šio paukščio kiaušinius, nes jie esą labai gero skonio. Turguose jie buvo pardavinėjami lygiai kaip ir naminių paukščių kiaušiniai. Dar apie 1920 m. Vokietijoj buvo didelė jų paklausa, bet Lietuvoje šia prekyba vargu ar kas vertėsi.

Panašiai kaip mes mylime savo pempę, pietinės Amerikos gyventojai daug palankumo reiškia savo krašto pempei, kurią zoologai pavadino Kajenos pempe *(Belonopterus cayennensis)*, o žmonės ją vadina „quero-

quero", nes ji panašiai šaukia. Tai mūsų pempės didumo, bet kitokių spalvų paukštis su pentinu sparnuose. Ji yra neatskiriama piemenų palydovė, nes jai patinka plačios ganyklos. Esant kokiam pavojui, ji garsiai šaukia. Jos balsą pažįsta ir kiti paukščiai ir tokiu būdu gali apsisaugoti nuo priešų.

Iš sėjikų mūsų medžiotojams turėtų būti žinomas dirvinis sėjikas *(Pluvialis apricaria)*. Tai maždaug didelio strazdo (pvz., amalinio strazdo) dydžio paukštis. Įvairiais metų laikais jis esti vis kitokios išvaizdos. Poravimosi metu, t. y. pavasarį ir pirmąją vasaros pusę, jo apatinė kūno dalis yra gražios juodos spalvos, o viršutinė tamsiai pilka, su gelsvai auksiniais smulkiais taškeliais. Tai nuolatinis šiaurės tundros gyventojas: visa Europos ir Azijos tundra, galima sakyti, nusėta šiais paukščiais. Labai anksti, jau rugpiūčio mėnesį, jie pasileidžia į pietus ir atsiranda (bent seniau taip būdavo) mūsų krašte, dažniausiai javais apsėtuose laukuose. Čia užtrunka kartais iki gruodžio mėnesio. Pabuvę mūsų krašte, jie praranda savo puošnumą, nes jau kelionėje iš šiaurės keičia savo plunksnas ir pasidaro balsvai pilki. Pas mus jie labai nutunka ir nuo senų laikų yra laikomi pageidaujamu medžioklės laimikiu.

Dirvinio sėjiko artima giminė yra mornelis *(Charadrius morinellus)*, taip pat tundros gyventojas, bet ne toks dažnas, kaip dirvinis sėjikas. Aš jų aptikdavau Murmano tundrose ir buvau nustebintas jų nepaprastu pasitikėjimu žmogumi. Nuostabią šio paukščio istoriją aprašo švedų rašytojas B. Bergas. Lizdą kartu su perinčiu paukščiu jis buvo pakėlęs nuo žemės, o paukštis vis tiek ramiai perėjo jo rankose. Vėliau perinčiam paukščiui jis pasiūlydavo sliekų, ir paukštis su pasitikėjimu imdavo ir rydavo juos. Mornelį Lietuvoje tik retkarčiais galima aptikti jo periodinių kelionių metu.

Užtat labai dažnai pasitaiko tos pačios genties paukščiukas, vadinamas kirliku *(Charadrius dubius)*. Vardą savo jis gavo nuo aiškiai tariamo šio dviskiemenio žodžio (kir-li). Visur Nemuno pakraščiuose, ypač šmiltynuose, beveik pačiame Kaune, galima kirlikų pamatyti, o dar dažniau, net nakties metu, galima išgirsti jo malonų šauksmą.

Tilvikų *(Scolopacidae)* šeima daug kam pažįstama, o kai kurios rūšys dažnai minimos net grožinėje literatūroje, pvz. slanka. Šiai šeimai priklauso 82 rūšys; jų snapas plonas, gana minkštas, tiesus arba šiek tiek lenktas, dažniausiai ilgesnis už galvą. Jie daugiausia paplitę Šiaurės pusrutulyje, bet kai kurios rūšys peri ir Pietų pusrutulyje. Juos galima būtų suskirstyti į kelis pošeimius, kurių svarbiausias rūšis čia ir suminėsime.

Šiam pošeimiui priklauso didžioji kuolinga *(Numenius arquata)*, maždaug nedidelės vištelės ūgio paukštis. Jo snapas — apie 13,5 cm ilgio, lenktas. Šis didelis paukštis yra baikštus ir retai prisileidžia per šūvio atstumą. Jis gyvena Europos ir Azijos šiaurinėje dalyje, kur poravimuisi pasirenka panašius į tundrą klampius raistus. Poravimosi metu šis atsargus paukštis pasidaro nebe baikštus ir neretai praskrenda arti žmogaus galvos. Dar neseniai kuolingos Lietuvoje perėjo daugely vietų, vietose, kurias žemaičiai vadina tyruliais. Daug jų buvo Rekyvos ežero pakrašty, Radviliškio tyruliuose, Kamanuose, bet dabar jos beveik išnykusios. Panaši būklė ir Europos Vakaruose — daugely kraštų jos išnykusios.

Savo ūgiu ir stuomeniu į kuolingą panašus griciukas *(Limosa limosa)*. Jis taip pat turi ilgą, bet tiesų snapą ir ilgas kojas. Vardas jam duotas dėl savotiško balso, primenančio „gryciu, gryciu". Griciukai gyvena Europoje ir Azijoje iki Mongolijos. Be minėtos rūšies, taip

pat Europoje ir Azijoje, bet tik toli šiaurėje, gyvena kita griciukų rūšis, vadinama laplandiniu griciuku *(Limosa lapponica)*.

Daugelis tilvikų medžiotojų vertinami kaip pageidaujamas laimikis, ypač šios rūšys: slanka, stulgys, perkūno oželis ir oželis nykštukas. Visi jie gyvena ir mūsų krašte, bet rudenį ir pavasarį jų padaugėja, nes tuomet jie pro mus perskrenda iš šiaurės ar iš pietų. Slankos daugiausia medžiojamos pavasarį, per jų tuoktuves. Tada šie paukščiai (dažniausiai patinai) po kelis kartus praskrenda virš miško, išduodami savotiškus garsus. Medžiotojai šią slankos veiklą vadina traukimu, o iš esmės tai yra tuoktuvės. Sudėtingesnės yra perkūno oželio *(Gallinago gallinago)* tuoktuvės. Jos vyksta padebesiais, kai patinukas šaukia: „tikut-tikut", o paskui, išskėtęs savo uodegą, kaip akmuo leidžiasi žemyn. Tada virpančios uodegos plunksnos sukelia ypatingą garsą, panašų į jauno ožiuko ar avinėlio bliovimą. Iš to ir yra kilęs lietuviškas šio paukščio vardas. Kitokio pobūdžio yra stulgio *(Gallinago media)* tuoktuvės. Jos vyksta ant žemės. Susirenka keliolika ar keliasdešimt paukščių, patinukai atsistoja savotiškoj pozoj ir, iškėlę galvas, išskėtę sparnus, išduoda gana tylų, dažnai kartojamą garsą, kurį būtų sunku pamėgdžioti. Tie susirinkimai vyksta vis toje pačioje vietoje, ir seniau paukščiai jų metu būdavo gaudomi kilpomis arba lengvai nušaunami. Dar šio šimtmečio pradžioje stulgių tuoktuvės vykdavo plačiose Merkio pievose (prie Madziūnų kaimo), Katros pakraščiuose (palei Zubravo kaimą) ir Katros aukštupyje, ties Mataros ežeru. Rusijos kraštuose tuo metu būdavo medžiojama šautuvais ir tinklais. Tos medžioklės buvo pražūtingos šiems paukščiams ir prisidėjo prie jų išnaikinimo.

Būtina paminėti mažytį ožėlį nykštuką *(Lymnocryptes minimus)*, vos vieversio didumo paukštelį. Tai Europos tundrų gyventojas, bet traukimo metu Lietuvoje neretai aptinkamas. Jis labai nebaikštus — nuo žmogaus pakyla net per porą žingsnių ir, nuskridęs ne daugiau kaip dešimt metrų, vėl nutupia. Per tuoktuves jis išduoda keistus garsus, kuriuos galima palyginti su pagedusio rato tarškėjimu (arba su žodžiais „hotentot-hotentot"). Ar šis paukščiukas peri Lietuvoje, sunku pasakyti.

Greta perkūno ožėlių ir stulgių reikia paminėti vieną simpatiškiausių mūsų pelkinių paukščių — tuliką *(Tringa totanus)*, kuris pats save taip pavadino, nes šaukia: „tuli-tuli". Neseniai jie buvo aptinkami visose mūsų pelkėse, daug jų buvo Žuvinto rezervate. Rečiau Lietuvoje pasitaiko tamsusis tilvikas *(T. erythropus)* — juoda apatine kūno dalim ir raudonomis kojomis. Mūsų miškuose dar neretas tikutis *(T. glareola)* ir taip pat brastinis tilvikas *(T. ochropus)*. Vienas iš paprasčiausių mūsų krašto tilvikų — krantinis tilvikas *(T. hypoleucos)*.

Paminėtini bėgikai *(Erolia*, arba *Calidris* gentis). Tai mažiausi iš mūsų stibinuočių. Jų tėvynė yra tolimi šiaurės kraštai, bet traukdami apsilanko Lietuvoje, ypač mūsų pajūryje. Iš jų plačiausiai žinomas yra juodkrūtis bėgikas *(E. alpina)*, kurio geografinis paplitimas siekia Lietuvą. Dvi mažiausios bėgikų rūšys yra bėgikas mažutis *(E. minuta)* ir Teminko bėgikas, sveriantis apie 30 g *(E. temminckl)*. Visų šių bėgikų rudenį pas mus pasirodo didžiuliai pulkai. Jie pasitiki žmogumi ir arti prisileidžia.

Keistas, į kitus stibinuočius nepanašus paukštis yra gaidukas, arba gudgaidis *(Philomachus pugnax)*. Patinai labai skiriasi nuo patelių. Jie yra už pateles didesni ir sveria apie 200 g. Balandžio mėnesį patinai šeriasi ir pasipuošia nauju, labai nuo patelių besiskiriančiu

drabužiu. Ant kaklo jiems užauga didelių plunksnų apykaklė, o viršugalvyje — dvi plunksnų kuokštos, tarytum dvi auselės; skruostuose atsiranda geltonos arba raudonos karpelės, kojose — geltonos arba oranžinės spalvos. Kiekvieno patino šie papuošalai skirtingi. Iš dešimt patinų vargiai rasi du panašius. Tai ypač būdinga apykaklei ir auselėms — jos gali būti juodos arba baltos, gali būti rudos ir geltonos spalvos. Neretai patinai esti margi, rainuoti, nelyginant paukštvanagis. Tuoktuvės vyksta tam tikrose nužiūrėtose vietose: dažniausiai tai yra aukštėlesnė vieta pelkėje, pievoje, ganykloje, vieta nuo kasdieninio naudojimo ištrypta, šen ten primėtyta plunksnų. Tuoktuvių žaidimai pasireiškia patinų peštynėm; patelės tuo metu iš šalies stebi jas. Bet atrodo, kad tos peštynės yra vien formalūs žaidimai, panašiai kaip teatro vaidinimas.

Patelės yra kuklių, neryškių spalvų, visai neturi tų papuošalų, kuriais apdovanoti patinai. Peri kiaušinius ir vedžioja vaikus tik patelės. Apie birželio vidurį patinai šeriasi; tada numeta savo puošnias plunksnas ir pasidaro panašūs į pateles.

Gaidukai seniau buvo labai dažni paukščiai. Jų tuoktuvių vietos kaimiečiams buvo gerai žinomos ir ten statomos jiems gaudyti kilpos. Bet gaidukus ištiko visų pelkinių paukščių likimas — žmogus, pakeisdamas vietovaizdį, iš karto sunaikino jo gyvūniją. Dabar tai gana retas mūsų krašto paukštis. Bet šiaip mažiau žmogaus apgyventuose kraštuose — Europos šiaurėje ir Sibire — gaidukas neretas paukštis.

Stibinuočių tarpe išsiskiria avocečių šeima *(Recurvirostridae)*, susidedanti iš 7 rūšių, gyvenančių Europoje, Azijoje, Australijoje, Afrikoje, Pietų Amerikoje ir Naujojoje Zelandijoje. Mums gal geriausiai pažįstama viena avocečių rūšis *(Recurvirostra avosetta)*. Tai var-

nos dydžio paukštis, turintis nepaprastai ilgas kojas. Pirštai sukabinti gana trumpomis plaukimo plėvelėmis. Labai keistas snapas — ilgas, plonas, ylos formos, užriestu galu. Tokia snapo forma pritaikyta imti maistui — smulkiems gyvūnėliams, plaukiojantiems vandens paviršiumi arba judantiems dumble. Snapas veikia nelyginant kreivas anatominis pincetas. Kūnas yra dviejų spalvų — baltos ir juodos.

Šio paukščio gyvenamoji vieta — jūros pakraštys, kur yra seklumų. Vidurinėje Europos zonoje dabar avocetės yra iškrikusios atskiromis grupėmis. Olandijoje, pritaikius griežtą apsaugą, gyvena apie 1 000 egzempliorių. Vokietijoje — apie 100. Didžiojoje Britanijoje šis paukštis buvo visiškai išnaikintas, bet pastaruoju metu, padarius jūroje dirbtinę salą, dabar ten jų gyvena apie 20 porų.

Esu jų aptikęs Azerbaidžane, netoli Lenkoranės. Du egzemplioriai Kauno zoologijos muziejuje kaip tik iš ten. Lietuvoje (ne visai tikrais duomenimis) buvo pastebėtas Kuršių Neringoje.

Iš visų stibinuočių labiausiai krinta į akis savo ilgomis kojomis kūjokas *(Himantopus himantopus)*. Šiaip jis panašus į avocetę, bet šiek tiek mažesnis (sveria apie 160 g), o jo kojos dar ilgesnės. Jis gyvena Afrikoje, Australijoje, pietinėje Amerikoje, pietinėje Azijoje, neretas Tarybų Sąjungos Vidurinės Azijos respublikose. Europos Vakaruose perėjo ir gal dar retkarčiais peri Prancūzijoje, Olandijoje, Ispanijoje; ypač jis mėgsta užtvindytus ryžių laukus, kurių yra Ronos žiotyse.

Nedideli savotiški stibinuočiai yra plaukikai. Dėl savo kūno sudėties ir savotiško gyvenimo būdo jie išskiriami į savarankišką šeimą *(Phalaropidae)*. Šioje šeimoje yra viso labo 3 rūšys. Iš tolo plaukikas panašus į kurį nors smulkų tilvikėlį. Jie yra apytikriai varnėno

ūgio. Lietuvoje dažniausiai randama gal vienintelė rūšis *(Phalaropus lobatus)*, sverianti apie 40 g. Iškart ją pažinsi iš to, kad pirštai aprūpinti plaukimo skiautelėmis, panašiai kaip laukio ar krago. Savotiškas ir šio paukščiuko gyvenimo būdas. Jie gyvena Šiaurės ašigalio kraštuose, Europoje, Azijoje ir Amerikoje. Jų daug Murmane ir Šiaurės Sibire. Būdamas Murmane, jų aptikdavau toje pakraščio juostoje, kur bangos išsiverčia į sausumą. Šitam daikte bangos ritina smulkius akmenukus, visokias nuotrupas ir gyvus padarus. Lesinėjančio tokioje vietoje plaukiko elgesys nepaprastai įdomus ir toks patrauklus, jog gali ilgesnį laiką stovėti, nenuleisdamas nuo jo akių. Paukščiuką, nutūpusį vandens pakraštyje, tuoj pačiumpa pirmoji banga, pakelia ir nunėša toli į krantą, bet jis to nesibaido ir, kaip kamštis laikydamasis paviršiuje, vėl atnešamas į jūrą; visą tą laiką jis vikriai plaukinėja, sukinėdamas šen ir ten galvutę, kaip daro vaikščiodamas karvelis, ir kaskart stvarsto pasirodžiusius smulkius gyvūnėlius. Dažniausiai medžioja abudu porelės nariai, kurie, kaip ir karveliai, labai prisirišę vienas prie kito. Pažymėtina, kad peri ne patelė, bet patinukas. Priešingai negu kiti paukščiai, patelė yra prašmatnesnių spalvų. Perintis paukštis prisileidžia žmogų taip arti, kad beveik ranka gali jį pasiekti. Lietuvoje plaukikas pasirodo nedažnai. Vieną teko matyti Žuvinto ežere, vienas buvo nušautas ties Ventės Ragu, keletas buvo pastebėta Kauno mariose, Kretuono ežere.

Stibinuočiams priklauso ir storkulniai *(Burhinidae)*, šeima, dėl kurios ornitologai neturi tvirtos nuomonės. Mat, šie paukščiai panašūs ir į einius, ir į sėjikus. Jų yra žinomos 9 rūšys. Vardą jie gavo nuo to, kad kulno sąnarys labai storas ir aplamai labai stiprios kojos. Plačiausiai žinoma rūšis *(Burhinus oedicnemus)* gyvena Eu-

ropoje; kitos rūšys — Afrikoje ir Indijoje. Retkarčiais atklysta Lietuvon. Tai maždaug kuosos didumo, rusvai pilkas, su išilginėmis juodomis dėmėmis paukštis. Jo snapas ne ilgesnis už galvą, gana stiprus. Palyginti didelė galva ir didelės pelėdiškos akys byloja, kad tai daugiau naktinis paukštis. Dienos metu jis labai neveiklus, o naktį duoda apie save žinią savo stipriu švilpimu. Gyvena sausose vietose, dykumose ir todėl turi toli skristi gerti.

Savotiška paukščių grupė, kurią pavadinsime makščiasnapiais *(Chionididae)*, gyvena Pietų ašigalio kraštuose nuo piečiausio Pietų Amerikos galo iki Folklendo ir Kergeleno salų. Iš pirmo žvilgsnio jie atrodo tarytum balti naminiai karveliai. Tai karvelio dydžio paukštis. Jo snapo pamate yra raginė makštis, kuri pridengia šnerves. Įdomu pažymėti, kad ir kiti Pietų ašigalio paukščiai, pavyzdžiui albatrosai ir audrapaukščiai, turi panašų snapą. Panašiai kaip ir kai kurie tilvikai, jie tarp akies ir snapo pamato turi plikos odos plokštelę ir raginį pentiną sparnuose, o tarp pirštų yra neišlavėjusi plaukimo plėvelė. Jūros pakraštyje jie vikriai ieškosi maisto. Savo stipriais snapais jie lengvai suardo moliuskų kriaukles; taip pat lesa vėžiagyvius ir dumblius, dvėselieną ir paukščių kiaušinius. Kaip ir sėjikai, jie turi didelę akląją žarną. Nors jų sparnai trumpi, bet skrydis galingas. Apaugę tankiom ir šiltom plunksnom. Lizdus sukasi uolų plyšiuose ar kituose užnarviuose; deda 2—3 margų spalvų kiaušinius. Peri 28 dienas. Jaunikliai esti apaugę bronzos spalvos pūkais.

Plėšrieji kirai *(Stercorariidae)*, vadinami plėšikais, labai panašūs į tikruosius kirus ir jiems giminingi. Pasižymi nepaprasta drąsa ir plėšrumu. Jūrų paukščių tarpe tai tikri piratai, nes atima iš kitų paukščių laimikį. Lenktu galu snapas, panašus į vanago snapą, byloja apie

šį jų paprotį. Būdingas yra snapo apdangalas, sudarytas iš keturių raginių plokštelių. Tuo jie skiriasi nuo paprastųjų kirų; be to, šnervės arti snapo viršūnės. Trys pirštai sukabinti plaukimo plėvele. Plėšrieji kirai nuo kitų kirų jau iš tolo skiriasi savo tamsiomis spalvomis, be to, jų skrydis kitoks, greičiau panašus į sakalo skrydį.

Plėšriųjų kirų gentis susideda iš 4 rūšių. Rūšis, vadinama skua *(Stercorarius skua)*, yra net 58 cm ilgio. Vyrauja tamsiai bronzinė spalva. Retkarčiais užklysta į Baltijos ir Barenco jūrą, bet šiaip paplitusi visose jūrose. Kitos rūšys: bukauodegis plėšikas *(Stercorarius pomarinus)*, smailiauodegis plėšikas *(Stercorarius parasiticus)* ir uodeguotasis plėšikas *(S. longicaudus)*. Šios trys rūšys pasitaiko Baltijoje ir kai kada nusibasto toli sausumon.

Plėšrieji kirai minta beveik tuo pačiu maistu, kaip ir kirai. Tik didžioji skua daugiausia sulesa kitų paukščių kiaušinių. Pietų ašigalyje, kur peri pingvinai, ji yra nuolatinis jų kaimynas. Valandų valandas ji tyko pingvinų kolonijose, laukdama progos pastverti kiaušinį. Kitos rūšys, nors mažesnės ir silpnesnės, bet ne mažiau įžūlios. Kai ramiai sklendžia oru, beveik neplasnodamos sparnais, maža kuo tesiskiria nuo paprasto kiro. Bet pakanka plėšikui išvysti kirą ar žuvėdrą, laimikiu nešiną, staiga visa jo elgsena pasikeičia. Dalgio pavidalu išskėtęs sparnus, pakyla labai aukštai ir ten pradeda ataką. Jo auka, dažniausiai žuvėdra, stengiasi pakilti aukščiau, pasiduoda į šalį, leidžiasi žemyn, bet plėšikui pavyti ją tik menkniekis. Gražu žiūrėti į tokį puolimą — tai lyg vikri korsaro jachta, užpuolusi sunkų prekybinį laivą. Nors plėšikas pats moka sužvejoti kokią žuvelę ar vėžį, bet jam lengviau atimti grobį iš kitų. Paviję paukštį, jis tol puola, muša, gainioja, kol tas atiduoda savo

laimikį. Paprastai kiras ar žuvėdra, puoliko nukankinti, meta snape laikomą žuvį arba, jei laimikis buvo prarytas, atryja jį. Tuomet plėšikas sakalo judesiu, pusiau suglaudęs sparnus, vikriai pagauna ore išmestą kąsnį. Todėl plėšikai visų jūros paukščių nekenčiami, ir kai tik tas nenaudėlis pasirodo kitų paukščių kolonijoje, tuoj kyla neapsakomas triukšmas. Ir sausumoje jis pridaro nedorų darbų — lesa kitų paukščių kiaušinius ir jauniklius. Jo drąsa pats turėjau progos įsitikinti. Būdamas Murmano tundroje, radau plėšiko lizdą. Jų šeimininkai rėkdami puolė mane, o kai nusisukau, pamačiau, kad ir mano draugas buvo užpultas — staiga jo kepurė nulėkė nuo galvos. Pasirodė, kad jam smūgį sudavė šis paukštis. Tundroje auga vertinga uoga pliurė — vienintelis tolimosios Šiaurės vaisius. Murmano moterys, eidamos uogauti, turi su skara apsivynioti galvą ir veidą, nes bijo šių paukščių puolimo.

Kirai siaurąja prasme *(Laridae)* — labai būdingos kūno sudėties ir būdingų spalvų paukščiai. Jie esti įvairaus dydžio — nuo didelio strazdo iki nedidelės žąsies. Jų priskaičiuojama 43 rūšys. Apatinėje kūno dalyje vyrauja balta spalva, o nugara ir sparnai — dažnai juodi arba gražios, melsvai pilkos spalvos. Stiprus, nelabai ilgas snapas ir stiprios kojos su plaukimo plėvelėmis. Uodegos galas dažniausiai apvalios formos. Jauni paukščiai labai skiriasi nuo senių savo tarytum murzinomis spalvomis. Kartais balta kūno spalva turi rožinį atspalvį (pvz., juodgalvio kiro, rožinio kiro). Jie yra susiję su viso pasaulio vandenimis, ypatingai su jūromis, tačiau jiems tinka tik pakraščių juosta, o tolimų jūros platybių vengia. Išplaukiant iš uosto dideliam transatlantiniam laivui, keleiviai gali matyti daugybę jį lydinčių kirų. Juo tolyn, juo retesnis darosi šis baltųjų paukščių būrys ir pagaliau jie visi grįžta atgal. Pažymė-

tina, kad kirai savo „pareigomis" pasidalino su varnomis: varnos yra sausumos valytojai ir sanitarai. Jos sulesa visokias atmatas, maisto likučius, apvalo šiukšlynus, sulesa pastipusius gyvūnėlius; kirai atlieka panašų vaidmenį jūroje, ypač uostuose, kur ir jūrininkai, ir pakraščių gyventojai išmeta į jūrą viską, kas jiems nereikalinga, o jūrų paukščiams iš to yra naudos. Tik kai kurios jų rūšys gyvena ežeruose ir pelkėse. Prieš žiemą, kai susirasti maisto vis sunkiau, kirai keliauja į šiltesnius vandenis.

Žiedavimo praktika parodė, kad kirai gali sulaukti gana senyvo amžiaus. Dauguma jų miršta pirmaisiais, antraisiais gyvenimo metais. Šis reiškinys yra būdingas ir kitiems paukščiams, nes jaunas paukštis, dar neturėdamas gyvenimo patyrimo, nemoka apsisaugoti nuo pavojaus. Rekordinis mums žinomas pavyzdys yra sidabrinis kiras, kuris su uždėtu jam žiedu pragyveno 32 metus. Visi kirai yra labai draugiški paukščiai — jie keliauja, žvejoja, nakvoja ir pešasi bendrai. Poravimuisi parenka bendrą vietą ir dažnai krauna lizdus vienas prie kito. Tad kartais susidaro didelė kolonija, net iš kelių rūšių paukščių.

Dauguma kirų įsitaiso nemažą lizdą, išklotą jūrų žolėmis ar kitais augalais, tiesiog ant žemės arba uolų kyšuliuose. Deda 2—3 kiaušinius ir peri 20—30 dienų. Maitina vaikus abudu tėvai. Jaunikliai jau nuo pirmos dienos esti apaugę švelniais, tankiais pūkais, kuriuose vyrauja gelsvai ruda spalva, išmarginta juodomis dėmėmis. Ši spalva labai padeda jauniems paukščiukams pasislėpti, prisiglaudus prie graužo ar akmens. Bet lizde jauni paukščiukai ilgai neužtrunka — išbėgioja iš lizdo, o, esant pavojui, priglunda prie žemės. Skraidyti pradeda po 4—6 savaičių. Nedidelės okeaninės salelės — mėgiamos perėjimo vietos, tur būt, dėl to, kad ten lizdai

nepasiekiami lapėms ir kitiems plėšrūnams. Bet pavojingesnis priešas yra žmogus, kuris gali ten atplaukti valtimi. O kirų kiaušiniai jau nuo senų laikų pagarsėjo kaip vertingas maisto produktas. Kadangi, pagausėjus gyventojams, kiaušinių rinkimas kaskart spartėjo, kirams iškilo rimtas pavojus. Pastaruoju metu kai kuriuose kraštuose kirų kiaušinių rinkimas yra įstatymo reglamentuotas, pvz. leidžiama juos rinkti tam tikru metu. Amerikoje kirų globa rūpinasi Audubono draugija. Ji išpirko saleles ir kitas paukščiams perėti patogias vietas. Europoje irgi imamasi panašių priemonių.

Kirai yra gana lankstūs paukščiai, sugebantys prisitaikyti prie naujų aplinkybių, pvz., žmogaus įrengimų, žmogaus duodamo maisto ir pan. Tą gerai žino žvejai, nes jų darbas jūroje visuomet lydimas šių paukščių. Tarytum baltas spiečius sukasi jie apie žvejų laivą, išdrįsdami net iš tinklo stverti įstrigusią silkę arba sardinę.

Geriausiai pažįstama kirų rūšis yra rudgalvis kiras *(Larus ridibundus)*. Ypač gražūs seni paukščiai pavasarį — didesnė kūno dalis balta kaip sniegas, šokolado spalvos galvutė, melsvai pilkšva nugara. Ši rūšis Europos Vakaruose jau seniai žinoma, bet pas mus buvo reta. Tik maždaug nuo 1920 metų pradėjo rodytis Lietuvoje ir labai sparčiai gausėjo. Dabar tai vienas paprasčiausių paukščių, kaip seniau varnos (varnų skaičius pas mus dabar sumažėjo). Tai viena iš tų rūšių, kur mažiausiai paiso žmogaus. Nuo ankstyvo pavasario, kai tik nutirpsta sniegas, o ypač kai upėse išeina ledas, rudgalvių kirų dažnai galima matyti. Jų gyvenimo būde atsispindi jūrų ir aplamai vandeninių paukščių papročiai ir tuo pačiu lauko paukščio ypatybės. Jų apstu Nemune, ypač Kaune, Klaipėdoje; taip pat ir kitose Kauno apylinkėse jau ankstyvą pavasarį jie būriuojasi arimuose. Jie, kaip ir varnos ar kovai, supranta, ką reiškia dirvos

arimas, ir seka paskui artoją ar traktorių, rungtyniauja su varnėnais. Pavasarį, kol dar laukuose stovi klanai, jie mėgsta ir tenai pabuvoti ir savo baltomis spalvomis į juodus laukus įneša malonaus margumo. Bet vis dėlto jų drąsumas taip nekrinta į akis, kaip Vakarų kraštuose. Ypač tai akivaizdu Šveicarijoje, kur viešose vietose, prieplaukose ir net turguose jie zuja tarp žmonių. Panašų vaizdą teko matyti Estijoje, Kure Sarės saloje. Kai kuriuose Vokietijos miestuose mačiau, kaip kirai laukia ateinančio traukinio, artinasi prie vagonų, kad išprašytų iš keleivių duonos ar kito maisto. Pas mus jų apsčiai aptinkama, pvz. Žuvinto ežere, Urkio ežere, Kretuono ežere. Minėtose vietovėse peri šimtai jų porų. Aplamai kirai visus darbus mėgsta atlikti bendrai. Ten, kur jie peri, susidaro glaudi kolonija, kartais lizdas liečia lizdą. Nuostabus daiktas, kaip poros atpažįsta savo kiaušinius arba vaikus tarp svetimų kiaušinių ir vaikų. Toks kirų susibūrimas tikriausiai yra priemonė bendromis jėgomis apsiginti nuo savo priešų, nes kiaušinių ir paukštienos mėgėjų yra daug — visų pirma varnos, krankliai, lingės. Iš tiesų įdomu stebėti, kas dedasi, kai vienas šių vagišių apsilanko kirų kolonijoje. Visi perintieji paukščiai ūmai pakyla iš lizdų, jų šauksmai aliarmuoja tuos, kurie dar pavojaus nepastebėjo, ir visi bendromis jėgomis stengiasi išvaryti įsibrovėlį. Bet tai ne visuomet jiems pavyksta; varna ar lingė vis tiek stveria kiaušinį ar mažytį pūkuotą paukščiuką ir nešasi tolyn, kur niekas nekliudo jį sudoroti.

Tolimuose Šiaurės kraštuose, kur gyvena stambios kirų rūšys, pavojus mažam, silpnam rudgalviui kirui yra dar didesnis. Balnuotasis kiras, sidabrinis kiras arba didysis poliarinis kiras visai nepaiso mažųjų lizdų gynėjų — apiplėšia pirmą pasitaikiusį lizdą, ryja kiaušinius kartu su lukštu arba ir mažyčius pūkuotus vai-

kus, nes gamtoje pasigailėjimo nėra, o tik rūpestis bet kokia kaina išsaugoti savo gyvybę.

Lietuvoje aptikta 8 tikrųjų kirų rūšių, bet dauguma jų — užklydėliai. Baltijoje nedaug žuvų, ir todėl šie paukščiai mieliau renkasi tolimą Ledinuotąjį vandenyną, kur mažiau žmonių ir daugiau maisto. Vis dėlto Palangos pajūry galima matyti sidabrinį kirą *(Larus argentatus)*, silkinį kirą *(Larus fuscus)*, balnuotąjį kirą *(Larus marinus)*. Vidujiniuose Lietuvos vandenyse galima retkarčiais matyti nepaprasto grožio mažytį juodgalvį kirą *(Larus minutus)*. Kartais jis peri Žuvinto ežere. Atrodo, kad visų gražiausias yra rožinis kiras *(Rhodostethia rosea)* — mažytė rūšis šviesiai melsvos spalvos sparnais ir nugara, švelnios rožinės spalvos apatine kūno dalim ir siaura juoda „apykakle". Gaila tik, kad ši rožinė spalva daugelio paukščių iškamšose labai greit pranyksta. Šios rūšies kiras gyvena Jakutijos tundrose, o kituose kraštuose pasitaiko tik kelionių metu. Tai reta ir, atrodo, nykstanti paukščių rūšis.

Tai pačiai šeimai, kaip ir kirai, priklauso žuvėdros. Jos turi tam tikro panašumo į kirus, bet yra ir skirtumų, kurie leidžia lengvai šias dvi grupes atskirti. Žuvėdros — grakštūs paukščiai, truputį panašūs į kregždes, tad ir daugelyje kalbų jos vadinamos jūrų kregždėmis. Svarbiausias skiriamasis požymis — tai dvišakė uodega. Vadinasi, kraštutinės plunksnos yra ilgesnės už vidurines ir tuo primena kregždės uodegą. Žuvėdrų snapas yra laibas, gana ilgas, smailiu galu, nežymiai lenktas. Kojos — mažos, trumpos, tarp pirštų yra plaukimo plėvelė, bet dažniausiai ji maža, t. y. nesiekia pirštų galų. Tikslumo dėlei vis dėlto turime pasakyti, kad viena kirų rūšis *(Xema sabini)* taip pat turi dvišakę uodegą.

Iš 39 žuvėdrų rūšių septynios rūšys peri Europoje, bet pastaruoju metu kai kurios rūšys praretėjo, nes, re-

guliuojant upes, išnaikintos jų lizdavietės. Dažniausiai pas mus randama rūšis yra upinė žuvėdra *(Sterna hirundo)*. Iš tolo ji atrodo gana didelis paukštis, bet tikrumoje jos kūnelis nedidelis, tik dideli sparnai ir uodega. Ji turi juodą „kepuraitę", kuri apima visą viršugalvį. Apatinė kūno dalis balta, bet nugara ir sparnai yra švelnios, melsvai pilkšvos spalvos. Kojos ir snapas raudoni. Nors kojos turi plaukimo plėveles, bet ji retai kada plaukia ir maisto sau ieškosi ore. Išvydusi žuvelę, ji iš aukštumos stačia galva puola į vandenį ir iš inercijos pasineria, bet trumpam laikui. Nusipurčiusi skrenda tolyn, nešdamasi savo laimikį. Jos lizdas — tai duobutės smėlyje ar grauže, į kurį dėda 2—3 kiaušinius. Ten, kur vandens pakraščiuose esti pelkė, ši žuvėdra įsitaiso iš pelkinių augalų nuotrupų menką lizdelį. Šis lizdelis tiek menkas, kad subyra, jeigu paliestum jį irklu. Seniau šių žuvėdrų buvo daug ir Lietuvoje, ir kaimyniniuose kraštuose, bet dabar sumažėjo.

Į šiaurę nuo Lietuvos, Estijoje, Suomijoje, o ypač Ledinuotojo vandenyno pakraščiuose gyvena artima mūsų upinės žuvėdros giminė — uodeguotoji žuvėdra *(Sterna macrura)*. Iš tolo ją lengva pažinti iš ilgokos ir grynai baltos spalvos uodegos. Ilgauodegė žuvėdra yra vienas iš paukščių, kurie nukeliauja nepaprastai tolimas keliones. Nanseno vadovaujama „Framo" ekspedicija jų rado 84° 32' š. pl. Vengdamos Šiaurės ašigalio žiemos, jos iš Europos, Azijos ir Amerikos ašigalio kraštų pasiekia Pietų ašigalį, kad praleistų antarktinę vasarą Roso ir Vedelio jūrose. Įdomiausia tai, kad visą kelionės metą jos išbūva ore; bent niekas nėra pastebėjęs, kad jos būtų nusileidusios į vandenį, nors gali plaukti. Daugybę šių žuvėdrų esu matęs Barenco jūroje, Murmano pakraštyje. Šituose kraštuose tai vienas gausiausių paukščių.

Paminėtina dar mažoji žuvėdra *(Sterna albifrons)* — ji gyvena Europoje iki 58 paralelės, Azijos pietuose, o žiemoja Afrikoje. Tai yra mažiausia žuvėdrų rūšis, maždaug vieversio didumo. Pas mus dar gana paplitusi juodoji žuvėdra *(Chlidonias nigra)*, už mažąją nedaug didesnė. Vestuviniame apdare vyrauja juoda spalva, tad šią rūšį nesunku pažinti. Jos gyvenvietė — seklūs ežerai, pelkėti upių pakraščiai ir net pačios pelkės. Tokia vieta yra Žuvinto ežeras, ir ten šios žuvėdros yra įprastas paukštis. Paminėtina visų stambiausia žuvėdra — plėšrioji žuvėdra *(Hydroprogne tschegrava)* — maždaug varnos dydžio. Pas mus ji retai pasitaiko, bet šiaip rasi ją kone visame Europos Atlanto pakraštyje, be to, Užkaspijyje, Amūro, Usurio krašte, Afrikoje ir Šiaurės Amerikoje.

Labai keista paukščių grupė yra žirkliasnapiai *(Rynchopidae)*. Iš pirmo žvilgsnio, ypač jei paukštis tupi ant žemės, atrodo panašus į žuvėdrą, nes sparnai ilgi, net jų galai susikryžiuoja, o kojos mažytės ir trumpos. Visame pasaulyje yra jų 3 rūšys: viena rūšis Amerikoje *(Rynchops nigra)*, viena rūšis Afrikoje *(R. flavirostris)* ir viena rūšis Indijoje *(R. albicollis)*. Man teko susipažinti tik su pirmąja rūšimi. Plaukdamas mažu garlaiviuku Parakatu upe (Brazilijoje), smėlėtoje saloje pamačiau keistus paukščius. Jie nejudėdami, tarytum apsnūdę tupėjo ant smėlio ir buvo panašūs į žuvėdras. Viršutinė kūno dalis ir sparnai buvo juodi, o visa apatinė kūno dalis — balta. Išlipęs iš garlaivio ir priėjęs, pažinau tuos paukščius — tai buvo žirkliasnapiai. Keisčiausia jų kūno dalis — tai galva ir snapas. Galva gana didelė, o snapas gal keliolikos centimetrų ilgio. Posnapis žymiai ilgesnis už antsnapį, ir abidvi snapo dalys labai suplotos, kaip du peiliai arba abi žirklių pusės. Išilgai antsnapio eina vaga, kurioje glūdi posnapis. Apla-

mai antsnapio ir posnapio funkcijos panašios į kišeninio peiliuko ašmenų ir kriaunos funkciją. Paukštis, panašiai kaip ir žuvėdros, minta smulkiomis žuvelėmis ir kitais vandeniniais gyvūnėliais. Vos vos aukščiau vandens paviršiaus ramiai skrenda paukštis, laikydamas posnapį vandenyje ir tarytum ardamas jo paviršių. Tokiu būdu jis renka plūduriuojančius arba negiliai pasinėrusius gyvūnėlius. Veiksmas esti tikslus ir greitas. Stovint netoli skrendančio paukščio, kai jo posnapis vagoja vandenį, girdimas tylus šnaresys, bet nei sparnais, nei kitomis kūno dalimis jis vandens neliečia. Žinoma, tokia žvejyba galima, jeigu vanduo visiškai ramus. Paprastai paukštis pasirenka ramius užtakius, kur nebūna vėjo, o toks oras stoja dažniausiai vakare arba naktį, juo labiau, kad tuo laiku smulkūs gyvūnai iškyla į viršutinius vandens sluoksnius. Jo vyzdžiai yra ne apskriti, o turi statmeno plyšio formą, ir tokiu būdu akis yra apsaugota nuo vandens atspindžio. Čia galima įžiūrėti tam tikro panašumo į krokodilus, kurių akis yra panašiai sudaryta. Šių paukščių, kaip ir krokodilų, vyzdžiai gali susitraukti iki siauro plyšelio.

Žirkliasnapiai gyvena nedidelėmis kolonijomis. Smėlėtoje vietoje jie savo lizdams iškasa nedidelę duobutę, į kurią padeda 2—5 kiaušinius. Jaunikliai yra apaugę šviesiai pilkais pūkais, kurie juos gerai užmaskuoja. Iš pradžios jauniklių antsnapis ir posnapis yra vienodo ilgio, o vėliau posnapis pailgėja.

Alkų *(Alcidae)* šeimą sudaro vienalytė paukščių grupė, gimininga kirams ir sėjikams. Jie yra prisitaikę vandeniniam gyvenimui. Panašiai kaip pingvinai Pietų ašigalyje yra susiję su jūra, taip ir alkų šeima yra būdinga Šiaurės ašigalio gyvūnijai. Šia proga noriu atkreipti dėmesį į vieną kalbinę keistenybę: vardas „pingvinas" priklauso kaip tik alkoms. Šį vardą joms

davė prancūzai, o vėliau kažin kokiais sumetimais jis buvo perkeltas Pietų ašigalio pingvinams.

Mažosios alkų rūšys — vos didelio strazdo ūgio, o didelės prilygsta stambiai ančiai. Liemuo kresnas, sparnai, kojos ir uodega trumpi, pirštai sujungti plaukimo plėvele. Snapas labai įvairios formos, kartais skirtingais metų laikais keičia savo formą. Didesnę gyvenimo dalį praleidžia jūroje ir tik poravimosi metu išeina sausumon, bet nuo jūros nenutolsta. Minta smulkiais vandeniniais gyvūnėliais, žuvelėmis ir visokiais bestuburiais. Sausumoje juda sunkiai, o norėdami pakilti į orą, turi gerokai įsibėgėti. Gal būt, dėl to jie dažniausiai nutupia aukštuose stačiuose kriaušiuose, nuo kurių pakilti lengviau. Pakilę į orą, jau skrenda gerai. Šie paukščiai poravimosi metu sudaro didžiules bendruomenes, vadinamas „paukščių mugėmis", kur perinčių porų skaičius kartais siekia kelių tūkstančių. Tokį vaizdą galima matyti poliarinių jūrų salose, pvz. Naujojoje Žemėje. Lizdų nedaro, o deda kiaušinį į menką uolos įdubimą. Kiaušinis didelis, gali sverti apie 11% paukščio kūno svorio. Vienų rūšių jaunikliai, būtent, tų paukščių, kurie peri atvirose vietose, palieka šią vietą anksčiau, negu išsivysto sparnai, ir stengiasi patekti į vandenį. Kadangi ši vieta dažnai esti aukštai uolose, jaunas paukščiukas neretai užsimuša, nepasiekęs vandens, o kitais, laimingesniais atvejais gyvas puola į vandenį, ir ten užauga jam sparnai. Dauguma šios šeimos paukščių gyvena ašigalių kraštuose, bet kai kurios rūšys (alka, mormonas) peri net Prancūzijos pakraščiuose. Daugiausia įvairių rūšių aptinkama Ramiajame vandenyne. Yra žinoma 20 rūšių; iš jų 18 gyvena Tarybų Sąjungos jūrose.

Šiaurės kraštų žmogui šios šeimos paukščiai teikia daug naudos: jų mėsa ir kiaušiniai — vertingas maistas, iš kailiuko siuvami šilti drabužiai. Tik gaila, jog kai ku-

riuose kraštuose šie paukščiai neracionaliai panaudojami ir bematant nyksta. Praėjusiame šimtmetyje šiaurinėje Atlanto vandenyno dalyje gyveno didžiulė neskraidanti didžalkė *(Pinguinus impennis)* — apie 75 cm ilgio. Sausumoje ji buvo visiškai bejėgė, tad jūrininkai be vargo galėjo jomis ar jų kiaušiniais aprūpinti visą laivą. Paskutinė šių paukščių porelė 1844 m. birželio mėn. buvo užmušta mažoje salelėje netoli Islandijos, ir jos kiaušiniai sunaikinti. Nė vienas mokslininkas nespėjo ištirti šio paukščio gyvenimo būdo, ir vienintelis mūsų dienom žinių šaltinis yra apie 90 kailiukų ar šiaip kūno dalių įvairiuose muziejuose. Nedaug žinių randame senų jūrininkų užrašuose, ir ne ką daugiau duoda paleontologai. Tarp kitko, toli pietuose, Gibraltare ir Floridoje, priešistorinių laikų palaikuose rasta šių paukščių skeleto dalių — įrodymas, kad šio paukščio arealas buvo daug platesnis, negu naujaisiais laikais.

Paukščių žiedavimas davė įrodymų, kad alkos ir narūnėliai labai prisirišę prie gimtosios vietos, nes kasmet grįžta perėti į savo lizdavietes. Savo vaiką peri ir lesina abudu tėvai; jauniklis esti apaugęs pilkais pūkais, o po dviejų savaičių — jau apsiplunksnavęs, tik sparnai dar neturi plunksnų. Greitas vaikų augimas kiek sumažina tą pavojų, kuris gresia jiems iš kirų, o kirai yra dideli jaunų paukščiukų mėgėjai. Bet kai kurios rūšys moka paslėpti savo kiaušinius uolų plyšiuose, o kiti paukščiai, pvz. mormonai, savo stipriais, kirvio pavidalo snapais sugeba išsikasti urvą net sušalusioje žemėje. Taip daro, pvz., *Fratercula arctica,* ir įdomu pažymėti, kad šios rūšies jaunikliai užsiaugina sparnus dar būdami savo urvuose (tai trunka 6—8 savaites). Jauniklis, išėjęs iš savo urvo, jau gali gerai skraidyti. Šios šeimos paukščių apstu Šiaurės ašigalio jūrose. Ten rūšių įvairumas nėra didelis, bet individų skaičius milži-

niškas, o daugiausia jų apie Beringo sąsiaurį. Daugybę aptikdavau, išvykęs į Barenco jūrą, bet niekur nepatyriau tiek įspūdžių, kiek dviejose salose ties Varangerio fiordu. Plačiausiai žinomos rūšys: paprastoji alka *(Alca torda)* — mažos antelės didumo paukštis, balta apačia, juoda galva ir juoda visa viršutine kūno dalim, baltu dryželiu skersai sparnų. Savotiškas jos snapas — įspaustais šonais, bet labai stiprus. Alka rečiau pasitaiko Baltijos jūroje, bet dažniausiai šiaurinėje jos dalyje. Į mano rankas pateko vienas egzempliorius, sumedžiotas ties Ventės Ragu. Į alką, bent iš tolo, šiek tiek panašus narūnėlis *(Uria aalge)*, tik jo snapas laibas, o ne suplotas, kaip alkos. Jis gyvena visose Šiaurės ašigalio jūrose. Pasitaiko, nors ir retai, Lietuvos pakraščiuose. Savo keista, gal net komiška išvaizda visuomet mane stebindavo mormonas *(Fratercula arctica)* — trumpas, drūtas, maža uodegėle, plėvėtomis kojomis paukštis. Užvis keisčiausia jo galva ir snapas. Galva gana didelė, apginkluota galingu snapu. Jis esti trijų spalvų — raudonos, melsvos ir gelsvos ir maždaug trikampio formos. Toks snapas būna tik vasarą (poravimosi metu), o rudenį visos spalvotos snapo dalys ir kiti galvos papuošalai dingsta. Po akimi ir virš akies, taip pat žiočių kampuose esti plika, raudonos spalvos odelė; skruostai balti. Kūno apačia balta, nugara — juosva. Poliarinių salų gamtai mormonai teikia savotiško grožio. Man liko neužmirštamas įspūdis iš Heina Sareto salų Barenco jūroje, kur peri tūkstančiai šių paukščių. Peri jie apie 1 m ilgio urvuose, įšalusiame žemės sluoksnyje, o ore kaip bičių spiečius skraido daugybė šių paukščių. Būdingas yra mormonų (ir kitų šios grupės paukščių) skrydis, kadangi uodega trumpa ir paukštis ja negali vairuoti. Tam reikalui panaudoja kojas, plačiai išskėsdamas plaukimo plėveles. Toks vairavimas yra netobulas — vieną kartą

skrendantis mormonas užlėkė ant manęs ir krito man po kojomis.

Be aprašyto mormono, zoologams ir jūrininkams gerai pažįstama kita rūšis — kirviasnapis *(Lunda cirrhata)*. Tai labai puošnus paukštis, turintis palei akis dvi ilgas gelsvas „kasas", o kūno apačia ir nugara yra juosvos spalvos. Ši rūšis gyvena Ramiojo vandenyno šiaurėje.

Šios grupės paukščiai Šiaurės kraštuose turi nemažos ekonominės reikšmės — renkami jų kiaušiniai bei jauni paukščiukai, tūkstančiai suaugusių paukščių gaudoma, kepama ir konservuojama. Narūnėlių ir alkų kiaušinių rinkimas nėra lengvas, nes šie du paukščiai peri stačiose fiordų uolose, kur su pintine rankose nusileidžia rinkėjas, laikomas virvėmis. Kultūringuose kraštuose šis kiaušinių ir jauniklių rinkimas yra reglamentuojamas įstatymo, kad nebūtų peržengta riba. Šiaip Islandijoje kasmet yra sugaunama apie 250 000 alkų, o Fero salose — 225 000 mormonų. Dideli šių paukščių sambūriai yra Naujojoje Žemėje. Rusų ornitologai deda pastangas juos išsaugoti, bet tokiuose tolimuose šiaurės kraštuose gamtos apsaugos kontrolė yra nelengva.

Šiame skyriuje aprašytus paukščius vargu ar galima pamatyti zoologijos soduose. Tai plačios jūros gyventojai, pripratę prie švaraus oro. Nelaisvėje bematant apkrečia savo kvėpavimo organus grybinėm ligom ir žūva.

KARVELINIAI *(COLUMBIFORMES)*

Karvelių būrys — tai gana ryškiai apibrėžta grupė, kurią nesunku nuo kitų atskirti. Jų iškasenos yra žinomos iš oligoceno laikų, t. y. iš laikotarpio prieš 40 milijonų metų, tačiau galima spėti, kad jų amžius siekia dar ankstyvesnius laikus. Mat, jų kūne randama ir primityvių bruožų, ir gerai išsirutuliojusio organizmo ypatybių. Yra žinoma viena išmirusi šeima ir dvi, dar gyvenančios visame pasaulyje, išskyrus abiejų ašigalių kraštus.

Visi šio būrio paukščiai gyvena sausumoje, visi turi standžias, tvirtas plunksnas, kurios vis dėlto prastai laikosi ir nuo menko stuktelėjimo išbyra. Todėl preparatoriai, darydami šių paukščių iškamšas, turi apdairiai elgtis, kad neišbyrėtų jų plunksnos. Minta beveik vien augaliniu maistu, o vaikus maitina pusiau suviršKintu maistu, kurį atryja iš savo gūžio. Deda du arba tik vieną kiaušinį ir tik išimtinais atvejais — tris. Geria vandenį kitaip, negu visi paukščiai — įsiurbdami jį, bet po kiekvieno gurkšnio nepakeldami galvos.

Bene įdomiausi šio būrio paukščiai — smiltvištės, arba stepinės vištelės *(Pteroclidae)*. Jos iš pirmo žvilgsnio panašios į karvelį — nedidele galvute, mažu snapu, panašiu į vištinių paukščių snapą. Sparnai ilgi, uodega su pailgintom dviem vidinėm plunksnom. Kojos mažy-

tės, iki pat pirštų apžėlusios plunksnomis ir „pamuštos" kietu padu, nelyginant plačia nuospauda.

Yra žinoma 16 rūšių, beveik vienodo (karvelio) didumo. Plačiausiai žinoma viena rūšis — sadža *(Syrrhaptes paradoxus)*. Jų kūno spalvos — geltona smėlio spalva su tamsiais skersiniais dryžiais ir didele juoda dėme papilvėje (tik patino). Ši rūšis gyvena dykumose ir pusiau dykumose tarp Volgos iki Mongolijos, o Šiaurėje siekia 51°. Viena šio paukščio ypatybė yra ta, kad retkarčiais iš savo tėvynės leidžiasi į tolimas keliones vakarų kryptimi ir tada aplanko mažne visus Europos kraštus, iki Ispanijos ir Anglijos imtinai. Kokia yra šių kelionių priežastis, nėra žinoma. Gal palankiais gyvenimui metais susidaro jų perteklius, juo labiau, kad šis paukštis, atrodo, neturi natūralių priešų. Europoje užregistruota keletas tokių antplūdžių. Ypač didelis antplūdis buvo 1888 metais. Kauno zoologijos muziejuje yra iškamša paukščio, nušauto 1859 m. Švenčionių apskrityje. Ties Tilže buvo nušauti du egzemplioriai. Atkeliavę iš Rytų tėvynės ir apsigyvenę įvairiuose Europos kraštuose, sadžios ėmė krautis lizdus, dėti ir perėti kiaušinius, bet vis dėlto visos šio paukščio pastangos įsikurti Europoje nuėjo niekais. Kad ir buvo jiems suteikta apsauga, po kelerių metų visai išnyko. Sadža yra labai prisitaikiusi gyventi savo gimtinėje. Ji skrenda nepaprastai greitai, o nutūpusi savo rudu ir juodu plunksnų raštu taip gerai užsimaskuoja, kad vargiai pastebima. Tėvynėje sadžos maitinasi skurdžia dykumų ir pusdykumių augalija, sėklomis, daigais ir vadinamųjų halofitų (druskingų dirvų augalų) žiedais. Kadangi jos gyvena sausose vietose, turi labai toli, kelias dešimtis kilometrų, keliauti, kad atsigertų. Tą jos daro periodiškai, paprastai tarp 9 ir 10 val. ryto.

Sadžos mėsa — skanus patiekalas. Vietiniai gyventojai gaudo jas tinklais. Aš, dar būdamas studentu Peterburge, stropiai peržiūrėdavau turguje šaldytus Sibiro ir Vidurinės Azijos paukščių transportus ir dažnai rasdavau šių paukščių. Jie būdavo nesužaloti ir gerai tikdavo iškamšoms, tad manau, kad jie būdavo gaudomi tinklais. Į paprastąją sadžą panaši Tibeto sadža *(Syrrhaptes tibetanus)* — didesnio už paprastąją ūgio, labai gražiomis kaklo ir pagurklio plunksnomis, tankiu ir glaudžiu apsiplunksnavimu, nes tai prie kalnų klimato prisitaikiusi rūšis. Gyvena kalnuotame Centrinės Azijos kraštе: Tibete, Ladake, Kara Kumuose, Pamire. Ši rūšis dar mažai teištirta.

Gimininga sadžai gentis yra *Pterocles,* kurią turkmėnai vadina buldriuku. Zoologai skirsto ją į dvi rūšis — kurių viena juoda, o kita balta kūno apačia *(P. orientalis* ir *P. alchata).* Jie yra maždaug naminio karvelio dydžio, sveria apie 500 g. Kaip ir sadža, buldriukai — dykumų ir pusdykumių paukščiai. Šį vietovaizdį atitinka ir jų spalvos. Jų paplitimo plotas labai didelis: Pirėnų pusiasalis, iš dalies pietinė Prancūzija, Mažoji Azija, Vidurinė Azija, Iranas, Palestina, šiaurinė Afrika.

Bene geriausiai visiems pažįstamas paukštis yra karvelis, nes jis virto žmogaus palydovu. Jo yra apie 200 rasių, kilusių iš vienos laukinės rūšies. Tai geras rūšies kitimo pavyzdys, kurį Č. Darvinas panaudojo savo evoliucijos teorijai.

Karveliai sudaro *Columbidae* šeimą, susidedančią iš 288 rūšių, gyvenančių vidutinio ir tropinio klimato kraštuose, dažniausiai orientaliniame ir Australijos — Azijos regione. Visiems gerai žinoma jų išvaizda: kresnas kūnas, mažytė galva, trumpas, šiek tiek lenktu galu snapas su švelnia vaškine, iš dalies dengiančia šnerves. Dauguma šių rūšių yra vikrūs lakūnai, bet jų plunksnos

silpnai laikosi odoje ir lengvai iškrenta. Karvelių balsai įvairūs: mes dažnai girdime naminius karvelius, o atogrąžų kraštų karvelių balsai kitoki — toli girdimi, kartais melodingi. Jie gali būti įvairaus dydžio — nuo didžiulio, vištos ūgio karvelio *Goura*, kuris sveria apie 2 kg, iki mažyčių, vos vieversio didumo Pietų Amerikos karveliukų.

Svarbiausias karvelių maistas yra augalinės kilmės. Tai sėklos, net iki ąžuolinės gilės dydžio, uogos, jauni daigai ir lapai. Kai kurios karvelių rūšys neatsisako nuo vabzdžių ir net ryja moliuskus kartu su jų kriauklėmis. Kai kurie karveliai mielai lesa druskos trupinius.

Visų karvelių rūšių lizdas panašus savo paprastumu ir, galima būtų pasakyti, nesaugumu. Vienos rūšys statosi lizdus medžiuose, pritvirtinę juos prie šakų, kitos — uolų plyšiuose, kitos — medžių uoksuose, kai kurios tiesiog ant žemės. Sukrauti medžiuose lizdai esti labai menki — sudėti iš sausų šakelių ir kartais tokie skysti, kad iš apačios matyti kiaušiniai. Deda dažniausiai 2 baltos spalvos kiaušinius. Smulkiosios rūšys peri 12 dienų, stambiosios — iki 4 savaičių. Iš kiaušinių prasikala pliki jaunikliai, ir abudu tėvai juos lesina. Tėvų gūžyje sustorėja sienelė, ir iš jos ima sunktis skystimas, panašiai kaip žinduolių pienas. Jauniklis per tėvų snapą paima šį „pieną". Vėliau, vaikams paaugus, tokiu pat būdu tėvai ima juos maitinti pusiau suviršKintu maistu. Jie auga greit ir po 2—3 savaičių jau apleidžia lizdą. Nors karveliai deda mažai kiaušinių, tačiau turi daug vaikų, nes per vasarą išveda dvi vadas.

Iš daugelio karvelių šeimos padalinių plačiausiai yra žinomi karveliai siaurąja žodžio prasme. Prie jų priklauso naminiai karveliai. Atrodo, kad karvelis yra vienas anksčiausiai domestikuotų paukščių, nes jam skiriamas didelis vaidmuo senųjų tautų tautosakoje ir reli-

gijoje. Šių paukščių gebėjimas susirasti kelią į namus jau seniai buvo žmogaus panaudojamas laiškams siųsti (pvz., Cezaris karvelio „paštu" pranešė apie savo laimėjimus kare su galais). Keturiomis dienomis anksčiau, negu pasiuntiniai arkliais ir laivais, karveliai pranešė žinią į Londoną apie Napoleono nesėkmę prie Vaterlo. Dar per pirmąjį pasaulinį karą pašto karveliai buvo plačiai panaudojami karo žinioms pranešti. Karveliai yra patogūs paukščiai įvairiems eksperimentams (tarp kitko, su karvelių pagalba stengiamasi nušviesti paukščių orientavimąsi erdvėje). Plačiai karveliai auginami mėsai, nes jie, ypač jauni karveliukai — prabangos patiekalas. Be to, žmogus, tenkindamas savo estetinius polinkius, išvedė daugybę puošnių veislių. Naminiai karveliai ir visos auginamų namie puošniųjų karvelių veislės, o taip pat „gatvių" karveliai, kurie gyvena visuose miestuose, nėra kilę iš mūsų laukinių karvelių Naminio karvelio protėvis yra rūšis, vadinama uolų karveliu *(Columba livia)*, kuri laukinėje būklėje gyvena palei Vidaržemio jūrą Europoje, Azijoje ir Afrikoje. Uolų karvelis yra melsvai pilkos spalvos, skersai sparnų turi du juodus dryžius ir baltą antuodegį; balsas toks pat, kaip ir naminio karvelio.

Šiaip mūsų krašte gyvena keturios laukinių karvelių rūšys. Tai karvelis keršulis *(Columba polumbus)*; pati stambiausia rūšis turi apie 500 g svorio. Visas jo kūnas melsvai pilkas, su balta dėme kaklo šonuose ir baltu priešakiniu sparno kraštu. Ši rūšis nevengia žmogaus ir neretai apsigyvena miestų parkuose, ypač Europos vakaruose ir Didžiojoje Britanijoje. Antras pagal didumą yra karvelis uldukas *(Columba oenas)* — visas melsvai pilkas, turintis metalo blizgesį kakle ir pagurklyje. Mažytė karvelių rūšis — karvelis purplelis (kuris šaukia „turr-turr"), gyvenantis mūsų miškuose.

Pastaruoju metu mūsų paukščių šeima padaugėjo viena nauja rūšimi. Ši rūšis — tai karvelis, nedaug didesnis už mūsų purplelį, pavadintas pietiniu purpleliu *(Streptopelia decaocto)*. Šio paukščio istorija labai įdomi. Vyraujanti plunksnų spalva — pilkšvai bronzinė, kūno apačia šiek tiek šviesesnė, rausvo ir melsvo atspalvio, baltas uodegos galas ir juodas dryžis skersai kaklo. Jo balsas skamba taip, lyg tartų „rukrugu". Seniau pietinis purplelis gyveno Azijoje, nuo Japonijos iki Mažosios Azijos. Europoje jis gyveno Bulgarijoje iki Jugoslavijos, o paskui ėmė plėsti savo gyvenamąjį plotą. 1932 m. jis pirmą kartą perėjo Vengrijoje, 1939 m.— Čekoslovakijoje, 1943 m. — Austrijoje ir Italijoje, 1946 m.— Vokietijoje. Jis 1948 m. peržengė Danijos sieną, 1949 m.— Švedijos ir Lenkijos, 1950 m.— Olandijos. Lietuvoje vienas egzemplioriu buvo nušautas 1954 m. Dabar ši rūšis nėra reta Lietuvoje, ypač jos vakarinėje dalyje, Kaune, Palangoje, Kapsuke, taip pat Panevėžyje; 1969 metais aptiktas ir Vilniuje. Kaune turi savo mėgstamų nakvynės vietų. 1969 m. rudenį skvere prie Kultūros muziejaus buvo suskaičiuota 300 su viršum nakvojančių purplelių, bet atrodo, kad 1969—1970 m. žiema jiems buvo pragaištinga, nes jų labai sumažėjo. Vokiečių ornitologas E. Stresemanas rašo, kad šis paukštis iš pradžios buvo stepių gyventojas, o dabar, pasiekęs kitus kraštus, virto žmogaus palydovu ir apsigyveno miestuose. Tas pats autorius rašo, kad pietinis purplelis peri apie 14—15 dienų, o kiaušinis sveria 9 g. Jaunikliai po 18 dienų išskrenda iš lizdo. Per metus jie užaugina po 3—4 vadas.

Dažnai laikomas narveliuose cukrinis karvelis *(Streptopelia roseogrisea)*, taip vadinamas dėl savo šauksmo „kukru" (gal kas girdi „cukru"). Kilęs iš Afrikos ir pietinės Arabijos.

Graži karvelių gentis yra goura *(Goura)*. Jie turi puikų kuodą, o kūno ilgis — 78 cm. Trys šios genties rūšys gyvena Naujojoje Gvinėjoje ir gretimose salose. Mažiausias man pažįstamas karvelis yra rolinja *(Columbina picui)*, gyvenantis Brazilijoje. Jis nedaug didesnis už žvirblį. Šis mažytis karveliukas, panašiai kaip žvirblis arba kregždė, susidraugavo su žmogum ir apsigyveno miestų parkuose. Dėl jo pasitikėjimo žmogumi ir malonaus būdo braziliečiai jaučia jam daug palankumo ir jį globoja.

Kalbėdami apie karvelius, turime paminėti vienos Amerikos rūšies, karvelio keleivio *(Ectopistes migratorius)* tragišką istoriją. Maždaug prieš 50 metų ši karvelių rūšis buvo bene gausiausia visame pasaulyje. Didžiuliai jų būriai dideliuose žemės plotuose tikrąja žodžio prasme užtemdydavo saulę. Jų kolonijos buvo nepaprasto dydžio. 52 kilometrų plote jie savo lizdais užversdavo visus ąžuolų ir bukų medžius. Išimtinais atvejais kiekviename medyje buvo vienas lizdas, bet kartais ir keli šimtai. Nuo paukščių, aptūpusių medžius, lūžo šakos. Paskutinė jų lizdavietė 1878 metais Viskonsine užėmė apie 2 200 kvadratinių kilometrų ir davė prieglaudą 136 milijonams paukščių. Bet greitu laiku žmogus šias paukščių mases sudorojo. Kasmet jie buvo naikinami ir šautuvais, ir tinklais, o jų mėsa patiekiama prekybai. Paskutinis lizdas buvo rastas Mineapolyje 1895 metais, paskutinis paukštis laisvėje — 1899 metais, o paskutinis paukštis, buvęs Cincinačio zoologijos sode, nugaišo 1914 metais. Galima priekaištauti žmogui, naikinusiam šias paukščių rūšis, bet, nepriklausomai nuo žmogaus veiklos, biologų nuomone, turėjo būti ir natūralių faktorių, nulėmusių šio paukščio žuvimą. Ši rūšis buvo labai specializuota, o šis požymis paprastai pranašauja jos gyvavimo galą. Prie tokių siauros specia-

lizacijos reiškinių priklauso masiškas roplių veisimasis kreidos periode ir gana staigus jų išmirimas terciaro pradžioje. Gal didžiulės šių karvelių kolonijos buvo reikalingos jų gyvavimui, o kai žmogus jas sunaikino, rūšis nebegalėjo toliau gyvuoti. Nėra blogio be gėrio. Šio paukščio sunaikinimas pagimdė gamtos apsaugos idėją ir daugybės gamtos rezervatų steigimą.

Laikui bėgant, ne vienas karvelis išnyko. Pvz., išmirė Mauricijaus salų mėlynasis karvelis, paskutinį kartą matytas 1826 m., o dvi retos rūšys Naujojoje Zelandijoje išliko vien dėl to, kad jos minta kukmedžio vaisiais, ir nuo to jų mėsa turi nepriimtiną žmogui skonį. Svarbiausia šių paukščių nykimo priežastis — čia atvykę žmonės, o ypač atsivežtos katės. Vietiniai paukščiai, nepratę prie tų plėšrūnų, nemokėjo nuo jų apsisaugoti ir lengvai virsdavo jų grobiu.

Viena karvelinių paukščių būrio šeima taip pat kelia zoologams didelį pasigailėjimą. Tai drontų *(Raphidae)* šeima, žuvusi vien dėl žmogaus kaltės. Viskas, ką apie šį paukštį žinome, tai dvi kaukolės, dvi kojos ir pora skeletų. Laimė, yra išlikę keli jų paveikslai; juos piešė XVI—XVII amž. olandų dailininkai iš natūros — gyvus paukščius, kuriuos atvežė prekybininkų laivų įgulos. Nors nuo šių laikų mus skiria tik pora šimtų metų, mūsų dienas pasiekė labai nedaug žinių apie šį nepaprastą neskraidantį karvelių giminaitį. Mes nieko nežinome, kaip jis pateko į tas mažytes Maskarėnų salas Indijos vandenyne. Pagal duomenis, paimtus iš laivų dienynų, 3 drontų rūšys šio salyno miškuose gyveno iki to laiko, kol jas XVI šimtmetyje atrado žmogus. Viena rūšis gyveno Mauricijaus saloje, o kitos dvi Rejunjono ir Rodrigeso salose.

Tai buvo kresni, drūti, riebūs paukščiai, maždaug kalakuto didumo ir apie 20 kg svorio; jie turėjo galingą

riestą snapą lenktu galu, stiprias kojas, menkus, neveikiančius sparnus ir minkštas, žemyn nusvirusias plunksnas. Spalva pilkšvai balsva; patinai buvo didesni, patelės — tamsesnių spalvų. Jų maistą sudarė įvairūs vaisiai, sėklos, uogos ir lapai. Dėdavo tik vieną kiaušinį, kurį perėdavo abudu tėvai.

Pirmieji jūrininkai, išsikėlę salose, išnaikino daugybę šių paukščių. Prie jų nykimo labiausiai prisidėjo kiaulės ir beždžionės, kurias XVI amžiuje atsivežė portugalai. Apie 1680 metus Mauricijaus saloje išnyko drontai, Rejunjone gyveno iki 1750 metų, o Rodrigese dar jų buvo iki 1800 metų. Iš dabar randamų skeleto dalių nustatyta, kad drontai buvo gimininginiai karveliams, ir vandens vištelėms.

PAPŪGINIAI *(PSITTACIFORMES)*

Papūgų būrį su 315 jų rūšių pažinti nesunku, nes jų būdingieji bruožai labai ryškūs. Jos yra įvairaus dydžio — nuo žvirblio iki mažos vištos, bet kai kurios rūšys, pvz. ara, labai ilgos, nes jų uodega ilga. Visos papūgos yra ryškių spalvų; vyrauja žalia spalva. Dažnai pasitaikančios spalvos yra raudona, geltona, balta ir juoda. Šių spalvų deriniai labai įvairūs. Jų galva gana didelė, o kaukolė stiprių kaulų, nes palaiko galingą snapą. Brazilijoje yra nemaža palmių, vedančių kietus riešutus. Vieną kartą miške aptikęs tokią palmę, pamačiau papūgų būrelį, aižančių jos riešutus. Jeigu paukščiai arba beždžionės ėda kokius vaisius, vadinasi, tie vaisiai nenuodingi, tad tų riešutų parsinešiau namo, bet turėjau vargo išaižydamas, nes lukštas buvo nepaprastai kietas. Turėjau pasidėti tokį riešutą ant plokščio akmens ir, pasiėmęs kitą akmenį (apie 2 kg svorio), daužyti riešutą. Nežiūrėdamos tokio riešutų kietumo, papūgos triūsė kiaurą dieną, juos aižydamos. Tad vargas medžiotojui, neatsargiai stvėrusiam sužeistą papūgą. Savo stipriu snapu ji gali rimtai sužaloti ranką.

Ypatingos ir papūgų kojos — jos trumpos, bet vikrios bei stiprios. Du jų pirštai atsukti į priekį, o du atgal (panašiai kaip mūsų genių). Jos ne tik puikiai laipioja, bet ir gali, pasikabinusios už kojų, miegoti galva žemyn. Kojas jos taip pat panaudoja maistui prilaikyti, pana-

šiai kaip mes, paėmę buterbrodą, atsikandame po kąsnį. Aplink akis dažnai esti plikos odos žiedas.

Kūno sudėtimi jos truputį primena karvelius ir gegutes. Kadangi jos daugiausia gyvena medžiuose, aplinka nesudaro palankių sąlygų skeletams išsilaikyti, tad papūgų iškasenų randama nedaug. Seniausios iškasenos iš mioceno, tai yra iš laikotarpio prieš 15 milijonų metų. Šie dokumentai taip pat byloja, kad papūgos kadaise buvo paplitusios plačiau, negu dabar. Jos gyveno Europoje iki Prancūzijos, o Šiaurės Amerikoje iki Kanados. Dabar jos gyvena vien pusiaujo kraštuose, išskyrus patį pietinį Afrikos galą ir tolimas Ramiojo vandenyno salas iki Azijos pietryčių, o Amerikoje iki Šiaurės Meksikos ir Jungtinių Šiaurės Amerikos valstijų.

Papūgos naminiais paukščiais nevirto, bet nuo senų laikų žmogus mėgdavo laikyti jas prisijaukinęs. Šis pomėgis nebuvo svetimas net puslaukinėms tautoms, pvz. Amerikos indėnams. Senovės graikai ir romėnai savo raštuose mini šių paukščių gebėjimą pamėgdžioti žmogaus kalbą. Aplamai papūgų psichika yra išsivysčiusi labiau, negu kitų paukščių, nebent tik varnos šia prasme yra joms artimos. Jos lengvai prijunksta, net atpažįsta atskirus asmenis, rodo palankumą savo šeimininkui ir nemėgsta svetimo žmogaus. Jos gali sulaukti senyvo amžiaus, tačiau mes nežinome, kiek jos išgyvena laisvėje. Be to, laisvėje paukštis dažniausiai žūva nuo savo natūralių priešų. Nelaisvėje ne kartą papūgos išgyvendavo iki 50 metų, o buvo atvejis, kad net sulaukė 80 metų.

Maždaug prieš 50 metų buvo madinga laikyti naminę papūgą, ypač pilkąją papūgą (žako), amazonę arba arą. Apie 1930 metus buvo išaiškinta papūgų liga — psitakozė, ir tada kone visos Europos valstybės įvedė draudimą įvežti papūgas. Vėliau buvo surasti geri vaistai

prieš šią ligą, be to, buvo patirta, kad ja suserga ne tik papūgos, bet ir daugybė kitų paukščių (vištos, antys, karveliai). Tad šiai ligai be reikalo duotas toks vardas („psittacos"— reiškia papūga), ir ją tiksliau būtų vadinti ornitoze (nuo žodžio „ornis"— paukštis). Taip pat reikia pridurti, kad ir žinduoliai serga šia liga. Šiandien papūgų vėl įsivežama. Kai kurios papūgų rūšys, pavyzdžiui banguotoji papūgėlė *(Melopsittacus undulatus)*, nukonkuravo seniau laikomas kanarėles. Laisvėje gyvenančių papūgų balsai — vien šaižus riksmas, kuris žmogaus ausiai paprastai nemalonus, tačiau jos sugeba pamėgdžioti ir šiaip visokius garsus. Viena moteris skundėsi, kad jos papūga, nuolat girdėdama kaimynystėje dirbančius statybininkus, išmoko pamėgdžioti piūklo zirzėjimą ir todėl tiek įgriso savininkei, kad turėjo ją atiduoti kitiems. Man teko girdėti, kaip viena papūga paukščių parodoje nuolat kartodavo populiarų keiksmažodį, ir dėl to irgi turėjo būti iš parodos pašalinta.

Gamtoje papūgos daro malonų įspūdį savo judrumu, neramiu būdu, šnekumu. Jos yra draugiškos, atrodo, kad kalbasi tarp savęs, visuomet kuo nors užimtos. Vakare vis tuo pačiu metu keliauja į savo nakvynes, o ryto metą tuo pačiu keliu grįžta į savo dienos buveines. Kai mūsų ekspedicija Brazilijoje atvyko į Entreribeiro fermą, pirmąjį rytą turėjo malonumą pasigrožėti papūgomis. Fermoje gyveno šeimyna, kurios pareiga buvo prižiūrėti galvijų bandą — tarp kitko, į didelį lovį viduryje kiemo galvijams buvo pilama druska. Galvijams pasisotinus, atskrisdavo margas papūgų būrys lesti druskos likučių. Neišdildomą įspūdį padarė pirmoji diena, kai ryto priešaušryje už lango išgirdau sumišą paukščių šnekučiavimą ir, pažvelgęs į kiemą, pamačiau šimtus papūgėlių, lesančių iš lovio druskos kristalus.

Puiki papūgų gentis yra ara *(Ara)*. Ji turi 15 rūšių, gyvenančių vidurio ir pietinėje Amerikoje. Dauguma jų — tai dideli paukščiai, bet pasitaiko ir smulkių rūšių. Puiki yra didžiulė makao ara *(Ara macao)* — tai raudonų ir mėlynų spalvų paukštis, galingu trumpu snapu ir ilga uodega. Bendras šio paukščio ilgis — apie 90 centimetrų. Už ją nedaug mažesnė ararauna *(Ara ararauna)*, o viena rūšis, tarytum apsivilkusi žalia uniforma, mėlynais sparnais, pavadinta kareiviška ara *(Ara militaris)*. Mūsų ekspedicija aptikdavo jų Brazilijoje, bet jos būdavo labai baikščios.

Nelabai spalvinga, bet įdomi yra kalita, arba kotora,— taip ją vadina Pietų amerikiečiai *(Myiopsitta monachus)*. Jos spalvos gana kuklios — viršutinė kūno dalis, galva ir krūtinė žalsvai pilki, tik plasnojimo plunksnos mėlynos. Savo dydžiu ji prilygsta dideliam strazdui. Šios papūgėlės tėvynė yra didelė Pietų Amerikos dalis. Šiaip apie šio paukščio gyvenimą žinių turime nedaug, išskyrus jo veisimosi būdą, kuris yra gana gerai ištirtas, nes ir nelaisvėje jis veisiasi be vargo. Šiaip papūgos savo lizdams parenka uoksus, o minėtoji papūga sukasi iš žagarų, dygių šakučių ir žolės didžiulius dengtus lizdus. Prie vieno surėsto lizdo prisideda antra, trečia. Taip atsiranda didžiulis lizdas, padalintas į skyrius, kuriuos užima atskiros poros. Bendra lizdų krūva tokia didelė, kad gali sverti apie 200 kg, ir neretai šakos lūžta nuo jų sunkumo. Kartą, apsilankęs Berlyno zoologijos sode, buvau didžiai nustebęs, matydamas laisvai skraidant šių papūgėlių būrį. Visą vasarą jos esti laisvos, bet grįžta į savo narvus ir nakvoja inkiluose.

Noriu paminėti ir netolimą kalitos giminę vos žvirblio didumo — žvirblinę papūgėlę *(Psittacula passerina)*, kurią neretai aptikdavau Brazilijos miškuose. Ji yra visa žalia, tik sparnų pamatai puikios mėlynos spalvos. Ji

atkreipdavo dėmesį tuo, kad perėdavo jau panaudotuose pečniko *(Furnarius)* lizduose.

Dažniausiai nelaisvėje laikoma papūgų rūšis yra amazonės. Tai grupė, susidedanti apytikriai iš 25 rūšių, maždaug mūsų kuosos dydžio. Jų kūne vyrauja žalia spalva, bet yra mėlynų, raudonų ir geltonų lopinių. Papūgos, būdamos nepaprasto grožio, taip pat nukentėjo nuo žmogaus. Liūdna yra Karolinos papūgos *(Conuropsis carolinensis)* istorija. Seniau šita rūšis buvo labai paplitusi JAV — nuo Ajovos ir Merilendo iki Luizijanos. Jos buvo žalios spalvos, oranžine galva ir geltonais sparnų kraštais. Sporto dėlei ir dėl to, kad šie gražūs paukšteliai kenkė javams, jie buvo masiškai naikinami. Nelaimė, šie paukščiai turėjo paprotį visų būriu rinktis prie nušauto draugo, ir tai leisdavo vienu šūviu pakloti kone visą būrį. Jau šio šimtmečio pradžioje Karolinos papūgėlė labai praretėjo; paskutinį kartą ji buvo pastebėta Floridoje. Keli egzemplioriai buvo laikomi narvuose, bet jie rūšies neišgelbėjo ir paskutiniai likučiai išmirė.

Labai populiari papūga, daugely kalbų vadinama „Žako", arba pilkoji papūga *(Psittacus erythacus)*. Ji paprastai yra brangiausia dėl jos išsivysčiusios psichikos ir gebėjimo „šnekėti". Žinoma, nereikia manyti, kad papūgos tikrai kalba: jos tik gali pakartoti kai kuriuos garsus ir žodžius, bet tie žodžiai toli gražu neturi tokios prasmės, kokią joms teikia žmogus. Žako tėvynė — Kongo miškai nuo Aukso Kranto iki Kenijos ir Tanganikos. Ten dažnai galima matyti jų būrelius sukant ratą viršum miško. Afrikos vakaruose ji yra žalinga javų laukams.

Įdomi yra „neperskiriamų" papūgų gentis, susidedanti iš kelių rūšių žvirblio didumo trumpauodegių paukščių, kurie daugiausia gyvena Afrikoje ir Mada-

gaskare. Paukščių mėgėjai labai jas vertina pirmiausia dėl spalvų, o antra, dėl jų malonaus būdo. Jie yra tarp savęs dar labiau draugiški, negu karveliai. Narve patinukas su patele tupi susiglaudę, vienas kitą „glostinėja", maitina, todėl visomis kalbomis vadinami neperskiriamais. Gamtoje jie telkiasi būreliais. Tarp patino ir patelės paprastai esti mažas skirtumas.

Nepaprastai graži papūgėlių grupė — liorų gentis *(Lorius).* Apie dešimt jų rūšių gyvena Naujojoje Gvinėjoje, kaimyninėse salose ir Molukuose. Jos yra vidutinio dydžio. Vyrauja raudona spalva su žaliais sparnais, vietomis — mėlyna ir geltona spalva. Viena jų rūšis *(Lorius roratus)* ypatinga tuo, kad patinas yra ryškiai žalios spalvos, o patelė — puikios raudonos spalvos. Lioros minta ir gėlėmis, kurias sutrina snapu ir išsiurbia jų nektarą.

GEGUŽINIAI *(CUCULIFORMES)*

Šis būrys turi tam tikro panašumo į papūgas, pvz. taip pat, kaip papūgų, du pirštai yra atsukti į priekį, o du į užpakalį, bet kojų vaidmuo toli gražu nėra toks didelis, kaip papūgų. Pvz., jos savo pirštais negali stverti maisto, negali pasikabinti ant kojų, kadangi kojų raumenys ir sausgyslės kitaip sudarytos. Taip pat kitoks yra snapas — mažiau išlenktas ir daug silpnesnis. Tai laibesni, silpnesni paukščiai. Jų uodega susideda iš 7—10 vairavimo plunksnų (vietoj 12—14, kaip, pavyzdžiui, papūgų).

Gegužinių paukščių iškasenos rastos iki oligoceno, tai yra prieš 30—40 milijonų metų. Šiandien šis būrys skirstomas į dvi šeimas: pirmoji — turakai, ryškiomis spalvomis pasipuošę paukščiai, mintą vaisiais ir gyveną Afrikoje; antroji — gegutės, mintančios gyvuliniu maistu, daugiausia vabzdžiais, ir gyvenančios tropinio bei vidutinio klimato kraštuose. Ir viena, ir kita šeima gyvena daugiausia miškuose ir laikosi medžiuose; aiškaus lyčių skirtumo nėra. Visi (su mažomis išimtimis) yra geri lakūnai. Jų balsai stiprūs, bet neįvairūs.

Turakų šeima *(Musophagidae)* gyvena Afrikoje, susideda iš 19 rūšių, kurios daugiausia minta vaisiais, bet taip pat ir lapais, jaunais ūgliais, vabzdžiais. Turakų yra žinomos 4 rūšys, gyvenančios Afrikos pietuose. Vyraujančios jų spalvos — pilka, bronzinė, balta. Jie turi

stiprų balsą, kuris dažniausiai girdimas, kai paukštis pastebi pavojų. Jie gyvena miškuose. Spalvos — žalia arba mėlyna su metalo žvilgesiu. Plasnojimo plunksnos didelės ir raudonos spalvos. Spalva priklauso nuo tam tikro pigmento, vadinamo turacinu. Šis pigmentas tirpsta vandenyje — skalaujant plunksną, jos spalva išnyksta, o vanduo parausta. Iškamšose raudona spalva taip pat palaipsniui nyksta. Gyvo paukščio plunksnos, net esant smarkiam lietui, nepraranda spalvos. Tai gana dideli paukščiai, 35—65 cm ilgio, su ilga uodega, trumpu, bet stipriu dantytu snapu, su kuodu. Kojos labai tvirtos ir turi stiprius nagus. Antrojo pirštо pagrindinis narelis yra suaugęs su trečiuoju. Ketvirtasis pirštas gali atsikreipti į šoną. Tai judrūs, draugiški paukščiai; laikosi mažais būreliais, apytikriai po 20 paukščių. Poravimosi metu susiskirsto poromis. Lizdai kraunami medžiuose ir esti gana skysti. Sudedami 1—3 rausvos arba gelsvos spalvos kiaušiniai. Peri abudu tėvai. Jaunikliai labai anksti apleidžia lizdą ir laipioja šakose, bet nakvoti grįžta į lizdą. Tėvai lesina vaikus atrytu maistu, panašiai kaip karveliai. Ši šeima gyvena Afrikos pietuose, bet jos nėra, pavyzdžiui, Madagaskare. Tikslesni anatominiai tyrimai rodo esant tam tikro panašumo į hoacinus, taip pat į gegutes.

Kai kurios turakų rūšys yra labai puošnios, pvz. šalmturakis *(Tauraco corythaix)*.

Vienas populiariausių, taip pat ir mūsų tautosakoje minimų paukščių yra gegutė, priklausanti gegučių *(Cuculidae)* šeimai. Dažnai žmonės klysta, manydami, kad gegučių yra viena rūšis. Jų yra 128 rūšys, bet kukuoja tiktai viena rūšis. Kitos turi labai skirtingus balsus. Jos gyvena visuose vidutinio ir tropinio klimato kraštuose, bet tikroji jų tėvynė — pusiaujas. Jei mūsiškė vasaros metu siekia net Šiaurės ašigalio kraštus, tai vien tik

tam, kad kitas paukštis išperėtų jos vaikus; paskui ji vėl grįžta į pusiaujo kraštus.

Visos gegutės — tai ilgo kūno, ilgauodegiai paukščiai stipriu, šiek tiek lenktu snapu ir siaurais sparnais, truputį panašūs į mažuosius sakalus. Bene būdingiausias gegučių organas — tai jų kojos. Jos yra trumpos, du iš keturių pirštų atsukti į priekį, du — į užpakalį. Tačiau kai kurios tropikų gegutės gyvenimą praleidžia ant žemės ir jų kojos gana ilgos. Daugiausia tai miško gyventojai, bet gyvena ir miškastepėje ir net kultivuotame vietovaizdyje. Jos yra labai ėdrios ir minta įvairiu maistu. Kai kurios rūšys minta uogomis, bet daugumos maistas — vabzdžiai. Jos net lesa driežus ir smulkius žvėriukus. Yra keletas rūšių, mintančių erkėmis; jų snapas labai stiprus, nelyginant geležinės replės vinims traukti.

Ši šeima skirstoma į penkis pošeimius. Mūsų krašte gyvena tik viena gegutės rūšis, bet jos gyvenamasis plotas labai didelis — nuo Anglijos iki Japonijos. Kukuoja tik patinas. Patelė irgi turi balsą, bet tik pavasarį ir vasaros pradžioje (t. y. poravimosi metu) galima išgirsti jos balsą — truputį kitokį, ne tokį malonų.

Jau nuo seniausių laikų žmonija žino apie gegutės paprotį pakišti kitiems paukščiams savo kiaušinį. Šis veiksmas vadinamas perėjimo parazitizmu. Tačiau taip daro ne vien gegutė; lygiai taip pat elgiasi Afrikos paukštis, vadinamas medvedžiu *(Indicator)*, Afrikos audėjai *(Ploceidae)* ir Amerikos ikteridas *(Molothrus)*. Bet jokios paukščių rūšies perėjimo parazitizmas nėra pasiekęs tokio tobulumo, kaip tikrųjų gegučių.

Mūsų gegučių *(Cuculus canorus)* kiaušiniai nesiskiria nei didumu, nei forma, bet gali žymiai skirtis spalva. Kiekviena patelė kas 24 valandos deda po vieną kiaušinį — viso labo 4—5 kiaušinius į tos pačios rūšies

paukščio lizdą, ir tokio paukščio, kurio kiaušiniai panašūs į jos kiaušinius. Kadangi kiekviena gegučių patelė visą savo gyvenimą dėda vienodus kiaušinius, visuomet primeta juos tai pačiai paukščių rūšiai. Mano patirtim Lietuvoje dažniausiai gegutės savo kiaušinius paveda baltajai kielei, kurios kiaušiniai yra pilkos, su tamsiais „debesėliais" spalvos. Bet rasdavau mažus gegučiukus ir kiauliukės lizde, kurios kiaušiniai žydros spalvos. Šios gegutės kiaušinio nemačiau, bet spėju, kad jis taip pat turėjo būti žydras. Viena reguliariai stebima patelė per 50 dienų padėjo 25 kiaušinius vien į pievinių kalviukų lizdus. Kai kurie zoologai teigia, kad šiame darbe patelei padeda patinai. Gegutės patelė, pajutusi savo kūne subrendusį kiaušinį, jau iš anksto nužiūri būsimąjį savo kiaušinio perėtoją ir laukia, kada jis padės savo kiaušinį. Tada ji prideda savąjį, o šeimininko kiaušinį išneša ir, kaip tvirtina kai kurie stebėtojai, pati sulesa. Kai kurie stebėtojai teigia, jog kai kada gegutė savo kiaušinį padeda į ankštą uoksą. Pasiūgėjęs gegučiukas negali iš tokio lizdo išeiti, o jo globėjai ilgą laiką jį tame lizde maitina. Kiek čia teisybės, sunku pasakyti. Gegutės kiaušinio perėjimas trunka apie 12 dienų, tai yra, truputį trumpiau, negu lizdo šeimininko kiaušinių, todėl gegučiukas prasikala kiek anksčiau ar bent tuo pačiu laiku, kaip ir lizdo savininko vaikai. Pirmas prasikalusio gegučiuko žygis yra išmetimas iš lizdo šeimininko kiaušinių arba jau prasikalusių paukščiukų. Tuo tikslu jis palenda po kiaušiniu ar paukščiuku ir, kabindamasis nagais, repečkodamas, išneša ant nugaros naštą ir išmeta iš lizdo. Šis epizodas pastaraisiais laikais buvo ne kartą nufilmuotas ir demonstruojamas. Susitvarkęs su vienu kiaušiniu arba paukščiuku, gegučiukas lygiai taip pat

susidoroja ir su kitais, kol galų gale lieka lizde vienas. Čia pasireiškia ir tam tikras biologinis nuoseklumas: gegučiukas priklauso didokai rūšiai, o jo patėviai — maži paukščiukai, kurie nepajėgtų išmaitinti ir savo vaikų, ir ėdriojo, didoko gegučiuko. Kartais pasitaiko, kad dvi gegutės padeda du kiaušinius į tą patį lizdą; tuomet pirmas išsiritęs vaikas išmeta antrąjį kiaušinį. Jeigu abudu išsirita tuo pačiu laiku, jie tarp savęs rungiasi, stengdamiesi vienas kitą išmesti. Jeigu jie abu yra pajėgūs, tai ir vienas, ir antras lieka lizde greta vienas kito, nes po 4 dienų instinktas nugalėti kitą išnyksta.

Jaunas gegučiukas auga labai greit ir vienas sudoroja visą maistą, kurį atneša jo globėjai. Netrukus jisai juos praauga. Įdomu stebėti, kaip mažytė pečialinda lesina tokį didžiulį vaiką: kartais patogumo dėlei ji nutupia ant gegučiuko ir į jo plačias žiotis kemša atneštą lesalą. Po 20 dienų gegučiukas apleidžia lizdą, jau gerai skraido, bet vis tiek savo globėjų lesinamas.

Mūsų liaudyje yra prietaras, kad rudeniop gegutė virsta paukštvanagiu. Panašumo į vanagėlį tikrai yra, bet ar tame esti biologinė prasmė, sunku pasakyti. Gal tuo būdu ji sugeba atbaidyti nuo savo vaikų priešus? Kai kurių egzotinių rūšių gegutės panašios į medšarkes, kurios paprastai mėgsta grobstyti jaunus paukščiukus. Smulkūs paukščiukai dažnai gainioja gegutes, tik nežinia, ar dėl jų panašumo į vanagėlius, ar dėl gegučių daromos skriaudos?

Pas mus gegutės pasirodo balandžio mėnesio paskutinėmis dienomis ir tuoj pasigirsta jų malonus kukavimas. Jų balsas girdimas maždaug iki liepos mėnesio 15-tos dienos — tada jos baigia veistis ir pradeda skristi į dausas. Keliauja į dausas nakties metu, ir zoologams

kyla mįslė, kokiu būdu jos tamsumoje orientuojasi. Išskrenda vien senos gegutės, o jaunikliai pasilieka maždaug iki rugsėjo vidurio. Jie yra tylūs, ir jų balsų negirdėti.

Gegutė labai ėdri, jai reikia daug maisto, ir kažin ar ne dėl to atsirado instinktas primesti savo kiaušinius kitiems paukščiams, nes gegutė tikriausiai nepajėgtų suieškoti maisto savo 25 vaikams (tiek kiaušinių jos sudeda). Mūsų gegutės minta beveik vien vabzdžiais, net tokiais, kurių neliečia kiti paukščiai, pvz. plaukuotais vikšrais. Daug kas yra pasipiktinęs gegutės darbais, tačiau be reikalo, nes gegutė — vienas naudingiausių mūsų paukščių. Sulesdama daugybę visokių kenkėjų, ypač miško, sodo, gegutė padaro didelę paslaugą žmogui ir todėl turi būti globojama.

Iš 128 pasaulio gegučių tik keletas rūšių gyvena mūsų klimato kraštuose. Europoje gyvena dvi rūšys, o Tarybų Sąjungoje — 7 rūšys.

Europos vakaruose, Ispanijoje, Prancūzijoje ir Afrikoje gyvena didoka gegutės rūšis — kuoduotoji gegutė *(Clamator glandarius)*. Retkarčiais ji užklysta iki Tarybų Sąjungos. Ji, kaip ir mūsų gegutė, pati neperi, bet paveda savo kiaušinius kitiems paukščiams, tačiau turi savo skirtingą sistemą. Kadangi ji už mūsiškę gegutę žymiai didesnė, parenka savo kiaušiniams perėti didesnius paukščius: varnas, šarkas, kėkštus. Be to, ji neišmeta jų kiaušinių, kaip daro mūsų gegutė, bet prideda prie lizdo šeimininko keletą savųjų. Čia galima įžiūrėti tam tikrą biologinį nuoseklumą: mūsų gegutė primeta vieninteli kiaušinį daug už save mažesniam paukščiukui, kuris negalėtų išmaitinti daugiau kaip vieną gegučiuką, o kuoduotoji, pati būdama didesnio ūgio, paveda

keletą kiaušinių didesniam paukščiui, kuris pajėgia išmaitinti keletą vaikų.

Kas tik buvo Amerikos tropikuose ir lankėsi miškuose ar stepėse, tas negalėjo nepastebėti juodų, vidutinio didumo, ilgauodegių paukščių, kurie dažniausiai laikosi arti galvijų bandų. Tai juodosios, arba erkinės, gegutės *(Crotophaga)*. Jų yra dvi rūšys: viena didesnė, kita mažesnė, bet šiaip tarp savęs panašios. Mažesnioji yra maždaug mūsų kėkšto dydžio. Ekspedicijos Brazilijoje metu tekdavo matyti nedidelius šių paukščių būrelius netoli besiganančių galvijų ir girdėti savotišką dviskiemenį garsą „a-nu". Nuo to Amerikos gyventojai ir davė šiam paukščiui vardą. Jie yra juodos, metalinio žvilgesio spalvos; būdingas jų požymis — snapas suplotais šonais, labai stiprus, su nedideliu kabliuku gale antsnapio. Tie paukščiai ne tik vaikščioja tarp galvijų, bet ir ant jų jodinėja. Dažnai tekdavo matyti karvę arba kiaulę, o joms ant nugaros po dvi tris juodąsias gegutes. Jų svarbiausias maistas erkės (žodis „crotophaga" reiškia erkių ėdikas). Jos apžiūri visą gyvulio kūną ir nurenka erkes. Šį darbą jos atlieka labai metodiškai, nutupia, pvz., ant karvės nugaros, žengia į užpakalį iki uodegos pamato, pakimba ant uodegos, apžiūri pauodegį, nes erkės labiausiai mėgsta būti papilvėje, aplink tešmenis, aplamai ten, kur plona, gležna oda. Ne pro šalį žinoti, kad erkės tropikų Amerikoje yra vienas labiausiai paplitusių žmogaus ir gyvulių parazitų ir kad juodosios gegutės yra nepamainomos specialistės joms naikinti. Tam pritaikytas jų stiprus snapas, kuriuo jos kaip su geležinėmis replėmis išrauna tvirtai įsisegusias į odą erkes.

Juodosios gegutės ir joms artimos rūšys neparazituoja, bet irgi turi savotišką perėjimo būdą. Keletas

vieno būrelio patelių susikrauna bendrą didelį lizdą, į kurį padeda apie 20 kiaušinių. Peri ir vaikus augina bendrai.

Juodosios gegutės giminė taip pat yra Amerikoje gyvenanti guira *(Guira guira)*. Jos taip pat kraunasi bendrus lizdus. Visos Amerikos gegutės turi keistus balsus, nepanašius į mūsų gegutės kukavimą. Minėtoji guira miaukia kaip katė, ir todėl braziliečiai ją vadina „alma do gato" (katės siela).

PELĖDINIAI *(STRIGIFORMES)*

Šio būrio paukščius sudaro 113 rūšių. Pelėdoms būdinga savotiška akių padėtis — jos yra nukreiptos ne į šonus, kaip kitų paukščių, bet į priekį. Ryškūs vadinamieji skruostų vainikai — aplink akis einantis iš skirtingų plunksnų ratas; turi didelę galvą ir trumpą kaklą. Labai minkštos kaip šilkas plunksnos nulemia tylų skrydį. Pelėdos minta gyvu grobiu. Šį gyvenimo būdą atitinka riesti nagai ir stiprus riestas snapas; tuo (taip pat ir gyvenimo būdu) jos panašios į plėšriuosius paukščius. Seniau zoologai šias dvi paukščių grupes jungdavo į vieną plėšriųjų paukščių būrį. Tačiau šis panašumas yra konvergentinio pobūdžio — panašumas, atsiradęs dėl vienodo gyvenimo būdo, o ne dėl giminingumo. Anatominė struktūra pelėdos yra panašesnės į lelius, negu į plėšriuosius paukščius. Pelėdų yra visame pasaulyje, išskyrus Antarktiką ir tolimas, vienišas okeanines salas. Dėl savo biologinio plastiškumo jos užėmė įvairias ekologines nišes — nuo dykumų ir tundrų iki vešlių pusiaujo miškų. Pastaruoju metu ornitologai pelėdų būrį skirsto į dvi šeimas, bet tų šeimų skirtumai nedideli, ir mes tos klasifikacijos nesilaikysime.

Pelėdos yra nakties paukščiai, bet tas nereiškia, kad jos dieną nemato. Gal būt, ryški saulė šiek tiek susilpnina jų regėjimą, bet šiaip jos pastebi viską, kas darosi dienos šviesoje, ir prisiartinti prie pelėdos dienos metu

ne lengviau, negu prie kito baikštaus paukščio. Jos gerai mato prietemoje, bet nemato visai tamsią naktį. Todėl pelėdos daugiausia medžioja vakaro ir ryto prieblandoje arba mėnesienos naktį. Kai kurios pelėdos yra veiklios ir dienos metu, pvz. baltoji pelėda, raiboji pelėda. Šios dvi rūšys turi daug mažesnes akis. Pelėdų galva didelė. Jos didumas pareina nuo to, kad kaukolės kaulai nėra masyvūs, bet koryti ir užima daug vietos. Stambi pelėdos galva ir atkreiptos į priekį didelės reikšmingos akys daro protingo gyvūno įspūdį. Tur būt, todėl senovės graikams pelėda buvo išminties simboliu ir ji tapo pavesta Atėnei — išminties deivei. Šio paukščio skrydis yra tylus kaip šešėlio; mat, plasnojimo plunksnų vėtyklės turi užlenktas ataugėles, kurios nutildo sparnų šlamesį ir neišbaido grobio.

Labai didelė ausies anga, pridengta odos kaušeliu, kuris yra ne užpakaly angos (kaip žinduolių), bet priekyje. Tokiu būdu jos tikriausiai geriau girdi garsus, ateinančius ir iš užnugario. Minėtoji odos raukšlė gali priglusti prie galvos arba priešingai — atsiknoti. Tokiu būdu ausies anga padidėja arba sumažėja. Ausys pelėdoms, šalia akių, yra svarbiausias jutimo organas. Visiškoje tamsumoje, kai akys yra nepajėgios, šie paukščiai naudojasi nepaprastai jautria klausa. Buvo daryti eksperimentai su pelėdomis, uždarytomis visai tamsioje kameroje, kur buvo įleista pelių. Kol pelės nejudėjo, pelėdos jų nelietė, bet kai tik pasigirdo pelių sukeltas šlamesys, pelėdos labai tiksliu judesiu stvėrė jas. Pažymėtina, kad dieninės pelėdos, t. y. tos, kurios vadovaujasi daugiau akimis, turi mažesnę ausį.

Pelėdų anatomija skiriasi nuo dieninių plėšriųjų paukščių tuo, kad jos neturi gūžio. Prilesusios jos prisikemša tiktai skilvį ir daug praryti maisto negali. Tad, pagavusios kiek didesnį grobį, prilesa kiek gali, o atlie-

kamą maistą paslepia kokiame užnarvyje, pvz., jei buvo žiurkė, tai, sulesusi minkštąsias kūno dalis, suvynioja likutį į odą ir palieka atsargai. Kitaip elgiasi dieniniai plėšrieji paukščiai. Turėdami maisto perteklių, jie prisikemša skilvį, o paskui gūžį. Taip pat dieniniai plėšrieji paukščiai suvirškina ir kaulus, o pelėdos to padaryti negali. Aplamai pelėdos yra labai rajos — mano auginta̧s didysis apuokas lengvai prarydavo visą suaugusią geltonkaklę pelę.

Tos pelėdų rūšys, kurios yra veiklios nakties metu, pavyzdžiui naminė pelėda, ausytoji pelėda, prieš dieną stengiasi nutūpti tokioje vietoje, kur būtų sunku jas pastebėti (ūkio trobesiuose, storame medy, prisiglaudusi prie jo kamieno, uokse). Pastebėjusios, pvz., žmogų, jos išsitiesia, prisiglaudžia prie medžio kamieno, prisimerkia, apsimesdamos negyvu daiktu. Be to, joms užsimaskuoti padeda jų neryškios, pilkos spalvos, panašios į kerpėto medžio žievę. Į tokią apsigynimo pozą jos pereina ne staiga, bet lėtais, nežymiais judesiais.

Dienos metu pelėdoms ramybės neduoda kiti paukščiai. Išvydę pelėdą, paukščiai, ypač didysis apuokas, apspinta ją, šaukia ir erzina. Įvairūs plėšrieji paukščiai — vanagai, sakalai ir varnos, sulekia iš apylinkių, karkimu sušaukia kitas, bet per daug prisiartinti nedrįsta. Mažytės pelėdos, pavyzdžiui pelėdikė ir lututė, paprastai puolamos mažų paukščiukų. Seniau, kai be atodairos buvo naikinami plėšrieji paukščiai ir varnos, tam reikalui buvo naudojami prijaukinti didieji apuokai. Jie buvo iškeliami ant aukštos karties, o greta buvo statoma palapinė, kurioje su šautuvu tūnodavo medžiotojas ir šaudydavo atskridusius plėšriuosius paukščius. Tuo pačiu tikslu buvo laikomos mažytės pelėdikės arba lututės. Aplink pririštą pelėdikę buvo prikaišiojama

daugybė virbalų, išteptų tam tikrais klijais, ir tokiu būdu būdavo pagaunama daugybė smulkių paukščiukų.

Pelėdos yra vieniši paukščiai — gyvena poromis ir net traukimo metu nesirenka būriais, išskrisdami kiekvienas atskirai. Dauguma pelėdų — sėslūs paukščiai, bet tolimojoje Šiaurėje gyvenančios rūšys, pvz. baltoji pelėda, raiboji pelėda, stojus žiemai, pasitraukia į pietus. Tada baltoji pelėda iš ašigalių kraštų pasirodo ir pas mus. Iš mūsų pelėdų rudenį išskrenda ausytoji pelėda (mažasis apuokas), o gal ir pelėdikė.

Pelėdų balsai yra įvairūs: jos ūbauja, giksi, šnypščia; mažytė žvirblinė pelėdikė švilpia panašiai kaip sniegena.

Iš mūsų krašte gyvenančių pelėdų vien tik balinė pelėda krauna sau šiokį tokį lizdą, bet labai menką, greičiau galima jį pavadinti visokios sausos medžiagos sąšlavynu. Kitos pelėdos lizdų nekrauna, o naudojasi kitų paukščių apleistais lizdais arba deda savo kiaušinius į uoksus, kur visuomet yra trūnėsių ir kitos minkštos medžiagos. Kai kurios egzotinės pelėdų rūšys savo kiaušiniams dėti panaudoja visokių žvėriukų urvus. Kiaušiniai, kaip ir kitų paukščių, kurie deda kiaušinius uždarose vietose, yra balti ir beveik apvalios formos. Perėjimo laikas ilgas — pavyzdžiui, nedidelė pelėdikė, didumu prilygstanti pelėsakaliui ir turinti tokio pat didumo kiaušinius, peri 4 savaites. Aplamai ilgai peri tie paukščiai, kurie deda kiaušinius saugioje vietoje. Vos išsiritę iš kiaušinių vaikai yra apaugę tankiais baltais pūkais, o netrukus šis apdaras yra pakeičiamas kitu, taip pat pūkiniu apdaru. Paskui susidaro trečias apdaras, kuriame yra kartu ir plunksnų, ir pūkų. Jis minkštas ir purus, užaugantis iš tų pačių pradų, kaip ir pūkai. Jis dėvimas trumpai. Pradėjusios skraidyti pelėdos jį praranda ir gauna tokias plunksnas, kaip ir seniai.

Pelėdų vaikai, prasikalę iš kiaušinių, neregi, nes jų vokai yra suaugę; dieniniai plėšrieji paukščiai nuo pat gimimo dienos mato. Todėl ir vieni, ir kiti paukščiai lesina savo vaikus skirtingu būdu: sakalas duoda jaunikliui gabalėlį mėsos, laikydamas jį ties jo akimis, o pelėda šiuo gabalėliu turi paliesti vaiko žiočių kampą, tuomet šis apčiuopomis jį paima.

Pelėdos turi nemaža priešų. Nekalbant apie gana nekaltą neapykantą, kurią joms reiškia smulkūs paukšteliai, jas dažnai persekioja vanagai ir sakalai. Tą liudija jų lizduose dažnai randamos nupeštų pelėdų plunksnos. Kadangi sakalai ir vanagai medžioja tik dienos šviesoje, tenka manyti, kad pelėdos yra pagaunamos anksti rytą ar vakare, dar ne visai sutemus. Bet pikčiausias pelėdų priešas yra žmogus. Keista pelėdų išvaizda, savotiška fizionomija su didelėmis akimis sukelia mažos inteligencijos žmonėms pasibiaurėjimą. Jų balsus, keistai aidinčius nakties tyloje, prietaringi žmonės laiko nelaimės pranašyste. Tad daugelis medžiotojų nesusilaiko nepaleidę šūvio į pelėdą, jei tik pasirodo tinkamame atstume. Kaimo jaunuomenė neretai drasko pelėdų lizdus, sunaikina jų kiaušinius ir pan.

Pelėdų maistas — išimtinai gyvulinio pobūdžio, daugiausia smulkūs žvėriukai (pelės, pelėnai, žiurkės). Zoologas G. Švepenburgas, ištyręs 21 654 pelėdų išvamas, jose rado 53 370 stuburinių gyvūnų likučius; jų tarpe 73,60% pelių, 23,68% kirstukų, 1,68% smulkių paukščiukų, 0,45% varlių, 0,35% kurmių, 0,12% šikšnosparnių ir 0,06% įvairių kitų gyvūnų. Pastaraisiais laikais, modernizavus žemės ūkį, susisiekimo priemones, trobesių statybą ir reformavus miško ūkį, pelėdų skaičius mūsų krašte nepaprastai sumažėjo, o kai kurios rūšys galutinai išnyko. Tačiau Lietuvoje tebėra dar 13 pelėdų rūšių.

Puošniausia visų pelėdų yra baltoji pelėda *(Nyctea scandiaca)*. Patinas beveik visas baltas, o patelė turi šiek tiek juodojo margumo, skersinių juodų dryželių. Akys nedidelės, ryškiai geltonos spalvos. Tai tolimos Šiaurės gyventoja, plačiai paplitusi tiek Europos, tiek Azijos, tiek Amerikos tundroje. Ji maitinasi daugiausia smulkiais graužikais, gausiais lemingais. Žiemą jos slenka į pietus ir tada pasirodo Vidurinės Europos kraštuose, tarp kitko, ir Lietuvoje, bet tai atsitinka ne taip dažnai.

Didysis apuokas *(Bubo bubo)* — tai didžiausia mūsų pelėdų. Yra apie 15 geografinių rasių, paplitusių kone visoje Europoje, didesnėje Azijos dalyje ir Afrikos šiaurėje. Visų kraštų vietinės rasės gerokai tarp savęs skiriasi tiek didumu, tiek spalva, bet visos turi virš akių porą auselių. Stambaus ūgio esti sibirinės rasės. Seniau Lietuvos miškuose tai buvo paprastas paukštis, bet šiame šimtmetyje jų skaičius sumažėjo.

Didysis apuokas minta smulkiais graužikais, net pelėmis, kurios sudaro apie 90% jo maisto. Stambiosios jų rasės, pvz. Sibiro apuokas, būdamos žymiai didesnės, lesa voveris, burundukus, kiškius, ežius, o žiemos metu — tetervinus, kurtinius ir naminius paukščius.

Į didįjį apuoką panašus mažasis apuokas, arba ausytoji pelėda *(Asio otus)*. Didumu ji prilygsta kėkštui. Ji paplitusi visoje Europoje, Šiaurės Afrikoje ir Azijoje. Lietuvoje tai gana įprastas paukštis. Laikosi nedidelių miškelių, mažiau, negu naminė pelėda, mėgsta trobesius, bet mielai apsigyvena parkuose. Atrodo, kad iš mūsų krašto jos visos išskrenda prieš žiemą, nes žiemos metu aš jų neaptikdavau, o mūsų 3 žieduoti egzemplioriai per 2 metus buvo rasti Vengrijoje, Olandijoje ir Vokietijoje. Tai gana lepus paukštis, nepakeliantis didelio šalčio; anksti pavasarį dukart teko rasti ant sniego labai

sulysusius negyvus egzempliorius. Šiaip tai švelnus, malonus paukštis. Visi, kas yra auginę šią pelėdą, su pasigėrėjimu kalba apie jos malonų būdą ir prisirišimą prie žmogaus. Žmogui tai vienas naudingiausių paukščių, nes maitinasi beveik vienomis pelėmis.

To paties didumo, kaip ir ausytoji pelėda, yra balinė pelėda *(Asio flammeus)*. Ji plačiai paplitusi, gyvena Europoje, Šiaurės Amerikoje ir Havajų salose, gausiai randama Sibire, Indijoje ir Šiaurės Afrikoje. Sibire tai vienas paprasčiausių paukščių, kadangi ji veikli ir dienos metu, dažnai galima ją matyti. Stepėje, panašiai kaip lingės, ji aukštai ore suka ratą, darydama vikrius posūkius ir kaskart puldama smulkius graužikus. Ore ją nelengva pažinti, nes jos judesiai labiau panašūs į sakalo ar vanago, negu pelėdos. Medžiojant pelkinius paukščius, neretai galima šią pelėdą aptikti. Ji beveik visuomet nutupia ant žemės ir prisileidžia žmogų arti, bet, vieną kartą pabaidyta, darosi atsargesnė. Kai kada pasitaiko šių pelėdų antplūdžiai, ypač „pelių metais"— tada jos pas mus apsistoja dėl maisto gausumo. Šiaip žiemai jos pasitraukia į pietus. Jų maistas susideda beveik vien iš smulkių graužikų. Taigi tai vieni naudingiausių žmogui paukščių. Maža pelėdų rūšis, vos strazdo didumo, yra apuokėlis *(Otus scops)*. Jis neretas Europos ir Azijos pietinėje dalyje. K. Tyzenhauzas rašo, kad aptikdavo šią pelėdikę Lietuvoje, bet man mūsų krašte neteko jos matyti. Pietinėje Europoje ir pietinėje Azijoje, Vidurinės Azijos respublikose neretai jų matydavau.

Nedaug didesnio ūgio už apuokėlį yra pelėdikė *(Athene noctua)*. Ji gyvena pietinėje Europoje ir pietinėje Azijoje. Lietuvoje nereta, ypač mūsų krašto pietvakariuose. Jau Latvijoje tai labai retas paukštis, o Estijoje visai neaptinkamas. Tai maždaug kėkšto didu-

mo paukštis, labai nebaikštus, nevengiantis žmogaus. Neretai jis įsitaiso perėti ūkio trobesiuose. Dažnai aptikdavau juos perint senuose medžiuose, vieškelių pakraščiuose. Jos minta smulkiais graužikais, taip pat ir vabzdžiais.

Į pelėdikę panaši lututė *(Aegolius funereus)* — ji yra to paties didumo ir tų pačių spalvų, bet iškart šias dvi rūšis galima atskirti iš to, kad lututės kojos iki pat pirštų galų yra apaugusios plunksnomis. Tai Šiaurės paukštis — jo gyvenamoji sritis yra Europos, Azijos ir Amerikos šiaurė. Aš jų aptikdavau Rusijos šiaurėje, Naugardo, Archangelsko gubernijose, bet Lietuvoje tik retkarčiais. Kaip ir kiti Šiaurės kraštų paukščiai, ji pasitiki žmogum ir dažnai prisileidžia per porą žingsnių. Ji lengvai pakelia nelaisvę ir pasidaro visai drąsi. Ji nėra visai sėslus paukštis — Neringoje kasmet traukia spalio—lapkričio mėnesiais, kartais užskrisdamos ant Nidos ir Ventės Rago švyturių.

Mažiausia mūsų pelėdų yra žvirblinė pelėda *(Glaucidium passerinum)*. Ji yra vos vieversio ūgio, o spalva mažai skiriasi nuo pelėdikės ir lututės. Akys geltonos. Du jos porūšiai gyvena didesnėje dalyje Europos šiaurės ir Azijos vidutinio klimato zonoje. K. Tyzenhauzo manymu, ši daili pelėdikė Lietuvos miškuose nereta, bet aš turiu pasakyti, kad mūsų krašte ją galima aptikti tik retkarčiais. Savo papročiais ji labiau panaši į smulkius dieninius paukščius, judesiais ypač primena medšarkes. Laikosi ne stačiom, kaip kitos pelėdos, bet dažniau kūnas esti horizontalioje padėtyje; uodega mosuoja panašiai, kaip paprastoji medšarkė.

Viena gražiausių pelėdų yra raiboji pelėda *(Surnia ulula)*. Ji yra maždaug paukštvanagio dydžio, o jos apatinė kūno dalis taip pat raiba. Akys geltonos, uodega gana ilga. Gamtos aplinkoje krinta į akis jos panašumas

į dieninius plėšriuosius paukščius. Jos galva nėra tokia didelė, kaip kitų pelėdų, be to, ji yra veikli ir dienos metu. Gyvena Europos Šiaurės rytuose ir šiaurinės Azijos dalyje iki pat Ramiojo vandenyno, taip pat Šiaurės Amerikos šiaurinėje dalyje; Lietuvoje dažniausiai aptinkama žiemos metu, bet vieną kartą, 1915 m. gegužės mėnesio pabaigoje, teko pamatyti Rūdninkų girioje. Šios pelėdos kartais pagauna kurapkos dydžio paukštį.

Labai retas mūsų krašte paukštis yra laplandinė pelėda *(Strix nebulosa)*. Savo dydžiu, po didžiojo apuoko ir baltosios pelėdos, ji užima pirmą vietą. Ji visa yra tamsios pelenų spalvos, akys mažos, geltonos spalvos, neturi auselių. Labai savotiškai atrodo jos „veidas", visas išmargintas koncentriškais rudos ir juodos spalvos ratais, o po snapu didelė juoda dėmė. Tai šiaurinė rūšis, gana dažnai aptinkama Europos Šiaurėje iki pat Ledinuotojo okeano pakraščio, visoje Sibiro taigos zonoje iki pat Ramiojo vandenyno krašto ir Šiaurės Amerikos šiaurės vakarų. Pas mus Lietuvoje labai retas paukštis. Per 50 metų man į rankas pateko vienintelis egzemplioriu s, kuris buvo rastas negyvas 1933 m. Pakruojo miške. Gana išsamių duomenų apie šią pelėdą randame K. Tyzenhauzo darbuose. Jis rašo, kad apie 1825 m. Pastovių miškuose, Dysnos apskrityje, jis rado jų lizdų. Anot šio autoriaus, ji yra baikšti ir akyla. Artinantis medžiotojui, moka iš anksto pasprukti ir gali būti nušauta vien iš pasalų. Minta smulkiais graužikais, iš dalies ir paukščiais. Medžioja dažniausiai dienos metu.

Nedaug mažesnė už laplandinę pelėdą yra Uralo pelėda *(Strix uralensis)*. Ji gana panaši į paprasčiausią mūsų krašto naminę pelėdą, bet yra didesnė. Svarbiausias jos požymis — ilga uodega. Ji gyvena Europos Šiaurėje (Skandinavijoje, Suomijoje, Estijoje, Latvijoje), bet pasitaiko ir Vidurinės Europos kalnuose kaip reliktas,

taip pat paplitusi vidurinėje Sibiro zonoje iki pat Sachalino. Lietuvoje gana retai pasitaiko. Tai stiprus paukštis, bet minta daugiausia smulkiais graužikais ir tik žiemos metu dažniau medžioja paukščius varnos, net tetervino didumo. Dažniausiai Lietuvoje aptinkama pelėdų rūšis yra naminė pelėda *(Strix aluco)*, taip pavadinta dėl to, kad ji labiausiai suartėjo su žmogum. Dažnai gyvena pačiuose ūkiuose, soduose, parkuose, neretai net ir miestuose. Jos yra gana didelės, apytikriai varnos didumo, bet kadangi turi daug plunksnų, tai atrodo už varnas didesnės. Jos turi labai dideles, tamsiai bronzines, beveik juodos spalvos akis. Pažymėtina, kad naminės pelėdos skiriasi tarp savęs spalva — vieni individai yra pilkos spalvos, kiti rudos.

Be minėtųjų pelėdų rūšių, įdomi yra liepsnotoji pelėda *(Tyto alba)*, kuri ryškiai skiriasi nuo kitų rūšių ne tik savo išvaizda, bet ir anatomija, todėl zoologai ją yra išskyrę į atskirą šeimą. Ši pelėdų rūšis gyvena visuose pasaulio kraštuose, išskyrus Antarktiką ir tolimus Šiaurės ašigalio kraštus. Kadangi jos gyvena skirtingose gamtos sąlygose, tarp jų populiacijų pasireiškė nemaža skirtumų, kitaip sakant, susidarė skirtingos rasės. Kitados šios pelėdos Lietuvoje nebuvo, ir senieji mūsų krašto zoologai, pvz. K. Tyzenhauzas, pas mus jos nerado. Lenkijoje ji buvo žinoma kaip ir kituose Vakarų kraštuose. Šio šimtmečio pradžioje ji pradėjo pas mus rodytis, ir buvo rasti jos lizdai. Mūsų liepsnotosios pelėdos žymiai skiriasi nuo vakarinės jų rasės — visa kūno apačia yra šviesiai rudos spalvos, o egzemplioriai, kuriuos gavo mūsų zoologijos muziejus iš Anglijos, turi visą apačią baltą.

Liepsnotoji pelėda laikosi arti žmogaus gyvenviečių — ji mielai apsigyvena miesteliuose, ypač aukštuose bažnyčių bokštuose. Svarbiausias maistas — tai smul-

kūs žvėriukai: pelės, kirstukai, rečiau smulkūs paukščiai. Didesnių paukščių jos neliečia, ir yra žinoma atvejų, kai jos perėjo karvelidėse, greta karvelių.

Baigiant kalbėti apie pelėdas, paminėtina, kad yra pelėdų, mintančių žuvimis. Tai ketupa, arba žuvinis apuokas *(Ketupa zeylonensis)*. Tai stambi pelėdų rūšis, kiek panaši į didįjį apuoką, taip pat su auselėmis viršugalvyje, bet nežymiais skruostų vainikais. Keisčiausias jų požymis — tai plikos kaip vanago kojos — prisitaikymas gaudyti žuvims. Ši rūšis gyvena pradedant Palestina, Indija, Indokinija, baigiant Tolimaisiais Rytais, Sachalinu ir Japonija. Jos labiausiai mėgsta nedidelių upelių pakraščius, net išmindamos takelius. Minta daugiausia žuvimis ir vėžiais.

LĖLINIAI *(CAPRIMULGIFORMES)*

Šiam būriui priklauso 5 naktinių, arba prieteminių, paukščių, gimininigų pelėdoms, šeimos. Sparnų forma jie, gal būt, daugiau primena sakalus ar kregždes. Jų kojos mažytės ir mažytis snapas, bet užtat neregėtai plačios žiotys, kurių kampai užeina net už akių. Tokios plačios žiotys — tai priemonė gaudyti skrendantiems vabzdžiams, nelyginant entomologinis tinklelis, kuriuo gaudomi drugiai. Viena jų rūšis minta augaliniu maistu. Žiočių kampe yra stiprūs šereliai, kurie dar papildo žiočių platumą.

Savo spalvomis šie paukščiai panašūs į pelėdas — tai juodos, rudos, pilkos ir kartais baltos spalvos mišinys. Plunksnos esti minkštos ir švelnios. Savotiški šių paukščių balsai, kartais labai garsūs ir nejaukūs, ypač kai kurių pusiaujo rūšių. Tie balsai anglų tautoms net davė pagrindą sukurti šių paukščių pavadinimams. Šiame būryje yra apie 67 rūšys, skirstomos į penkias šeimas.

Bene įdomiausia šių paukščių šeima yra lašinpaukščiai *(Steatornithidae)*. Šį vardą sukūrėme analogiškai lotyniškajam, vokiškam („Fettschwalme"), angliškam („Oil-Bird"). Jie gyvena Venesueloje ir Trinidado saloje ir ten yra vadinami „guacharo" *(Steatornis caripensis)*. Žinoma tik viena jų rūšis. Kai gamtininkas A. Humboldtas, 1799 m. atvykęs į Venesuelą, prasimušė pro tankius

miškus, jis atrado uolėtus urvus, kuriuose perėjo tūkstančiai lašinpaukščių. Panašių uolų vėliau rasta palei Trinidado salą, Gvijaną ir Peru. Nuo senų laikų vietiniai indėnai tinkamu laiku, vadinasi, kai jaunikliai esti užaugę, užmušinėdavo juos dėl taukų, kurie storu sluoksniu dengia jų kūną. Iš tų taukų gaudavo gryną bekvapį tirštą aliejų, tinkamą kepsniams, taip pat bažnyčių žiburiams. Dabar, stengiantis išsaugoti šių paukščių bendruomenes, yra įtaisyti specialūs rezervatai. Pažymėtina, kad šių paukščių maistas yra augalinio pobūdžio; tai aliejingi medžių vaisiai.

Dauguma lelių gyvena pusiaujo kraštuose ir ne visi jie veiklūs nakties metu. Jau popiečiais, kai saulė palinkusi į vakarus, atogrąžų kraštuose, pvz. Pietų Amerikoje, galima matyti šiuos vikrius paukščius greta šikšnosparnių, kurie apie šį metą apleidžia savo dieninius užnarvius. Tuo laiku, dar prieš saulėleidį, pasigirsta visokių gyvūnų garsai, tarp jų ir keisti lelių šūkavimai. Medžiodamas dažnai susitikdavau su leliais, bet įsižiūrėti į juos ne visuomet įmanoma. Jie tyliai, tarytum šmėkla, be jokio šlamesio pakyla nuo žemės, padaro kelis posūkius ir paprastai vėl netoli nusileidžia ant žemės, tuo metu išnykdami iš žmogaus akiračio, nes jų spalvos iš karto juos užmaskuoja.

Atėjus pavasariui, tai yra lietingam periodui, rugsėjo mėnesio antroje pusėje visa gyvybė paryškėja, o ypač pagyvėja vakarais. Tarp nesuskaitomos daugybės varlių, rupūžių, cikadų koncertų pasigirsta ir lelių šūkavimas. Pažymėtinas didžiulis, apie 35 cm ilgio, didysis lelys *(Nyctibius griseus)*. Nutūpdamas jis visuomet pasirenka ar kreivą medį, ar pusiau nulaužtą kamieną, tarytum su apskaičiavimu panėšėti į nulaužto ar kreivo medžio tęsinį. Tada vargiai jį pastebėsi, nes jo plunksnų raštas nuostabiai panašus į apmusijusią ir apkerpėjusią

storą medžio šaką. Užsimaskavimas dar didesnis nuo to, kad paukštis primerkia akis, o kartais dar truputį prasižioja. Šią rūšį vietiniai indėnai vadina „urutam"— jos balsas graudus, sukelia nejaukią nuotaiką.

Lietuvoje gyvena tik viena lelio rūšis *(Caprimulgus europaeus)*, bet jis pasitaiko dažnai, beveik tik miškuose. Rudenį, keliaudami į šiltuosius kraštus, leliai neretai apsilanko soduose, net mažuose darželiuose ir kartais tupi visai netikėtose vietose, pvz. vidury tako arba ant suoliuko ar pavėsinėje. Jie užtrunka tokiose vietose keletą dienų ir taip pat netikėtai išnyksta, tęsdami savo kelionę. Mūsų lelys priklauso *Caprimulgidae* šeimai, kuri paplitusi viso pasaulio atogražų ir šiaip šiltesnėse zonose, bet jų nėra Naujojoje Zelandijoje ir Okeanijos salose.

Mūsiškį lelį lengviausia pamatyti pavakary, ypač tada, kai gyvuliai iš ganyklos grįžta namo. Juos lydi ne tik piemuo, bet ir leliai. Mat, kartu su gyvuliais keliauja visa gauja sparvų ir kitų kraują siurbiančių musių, o šiuos siurbikus mielai gaudo ir ryja leliai. Kartais jie skrenda žemai, net palenda po karve ir tik tada grįžta į mišką, kai gyvuliai įeina į tvartą.

Šį lelio draugavimą su galvijais žmogus jau seniai pastebėjo, ir iš čia atsirado kai kurie prietarai, pvz., buvo tikėta, kad leliai melžia ožkas (šių paukščių nepaprastos žiotys, galinčios apžioti ožkos ar karvės spenį). Tad kai kurios tautos ir pavadino lelius atitinkamais vardais (vok. „Ziegenmelker", angl. „goatsucker", lenk. „kozodoj"). Tikrumoje mūsiškis lelys minta vien vabzdžiais, kuriuos pagauna dažniausiai ore, karkvabaliais, visokiais dvisparniais, naktinėmis peteliškėmis, ypač sfinksais. Tokiai medžioklei patogus įrankis yra plačios, apsuptos tvirtų šerių žiotys. Kartais net keista, kad toks silpnas ir švelnus paukštis gali ryti tokį nepatogų mais-

tą, kaip mėšlavabalis, karkvabalis arba dideli ūsočiai *(Cerambycidae)*.

Lelių skrydis, kaip ir pelėdų, yra visiškai tylus. Lelių balsą galima girdėti vien poravimosi metu, tai yra pavasarį ir vasaros pradžioje. Tuomet jie atlieka tuoktuvinį skrydį, truputį panašų į karvelių — aukštai iškelia sąvo sparnus ir supliauškina jais. Atrodo, kad taip daro tik patinas. Tuomet galima išgirsti jų savotišką turkiantį balsą, taip pat ir kitą šauksmą, kurį pamėgdžioti būtų neįmanoma. Nakvojant miške, tą lelių veiklą lengvai galima stebėti. Lizdo mūsų leliai nedaro, o savo 2 kiaušinius padeda tiesiog ant žemės; jie yra pailgos formos, balsvi, išmarginti tamsiomis dėmėmis.

Peri abudu porelės nariai, bet daugiausia patelė. Perėdama primerkia akis iki mažų plyšelių; akys neblizga, ir paukštis dar sunkiau pastebimas. Pabaidytas kūlvirsčiais pasileidžia iš lizdo, apsimesdamas paliegėliu, kad atitrauktų dėmesį nuo lizdo. Peri 16 dienų, o jei buvo trukdomas — šiek tiek ilgiau. Prasikalę jaunikliai auga lėtai. Gal būt, dėl to, kad jie yra lesinami vien nakties metu, o vasaros naktis esti trumpa. Jau trijų dienų jauni leliai bėginėja kaip viščiukai, o po 17—18 dienų nueina gana toli nuo vietos, kur išsiperėjo; bet tėvai globoja juos ilgiau kaip mėnesį. Jaunikliai, priimdami maistą iš tėvų, savo žiotimis apima jų snapus ir praryja gerai įseilintą maisto gniutulėlį. Tiek jaunikliai, tiek ir seni paukščiai paprastai esti riebūs ir todėl nupreparuoti lelio kailiuką dėl storo riebalų sluoksnio kartais darosi neįmanoma.

Leliams veisiantis, pastebėtas keistas jų paprotys: kai vaikams sukanka maždaug dešimt dienų, patelė vėl padeda du kiaušinius, kuriuos peri patinas. Atskirti patelę nuo patino net laisvėje visai nesunku, nes patinas savo sparnų ir uodegos plunksnose turi didokas baltas

dėmes, kurios, net paukščiui skrendant, iš toli matyti. Išvesdami dvi vaikų vadas, leliai mūsų miškuose labai pagausėja, ir grybautojai bei uogautojai dažnai juos sutinka. Jie labai mėgsta šildytis, ir saulėtomis dienomis dažniausiai pakelsi juos sausame pušyne. Jie turi paprotį nutūpti taip, kad galva būtų atsukta į saulę, tur būt, tam, kad nemestų šešėlio ir tuo pačiu geriau užsimaskuotų. Ilsėdamasis lelys panaudoja dar ir kitų „gudrybių": primerkia akis, kad jų blizgesys jo neišduotų, o kai kada, priešui artinantis, paukštis ritmiškai juda į šonus, tuo pamėgdžiodamas vėjo judinamą žievės atplaišą. Paukščiai moka nutūpti tokiose vietose, kurios savo spalva nuo jų nesiskiria. Vieną kartą, genėdamas savo sode vaismedžius, po medžiu palikau seną, apmusijusį suoliuką. Po trumpos valandėlės grįžęs ir priėjęs visai arti, pakėliau nutūpusį ant jo lelį.

Gyvenanti Lietuvoje lelių rūšis pasaulyje užima didoką plotą — nuo Ispanijos ir Šiaurės Afrikos iki Afrikos rytų, o Azijoje iki Baikalo ežero. Žiemoti iškeliauja į Afriką, piečiau Sacharos. Vieną kartą, plaukdamas garlaiviu iš Karaliaučiaus į Ščeciną, rugsėjo mėnesio antrojoj pusėj pastebėjau lydintį mus lelį. Protarpiais jis skrido vos aukščiau jūros bangų, kartais pakildavo ir nutūpdavo garlaivio takelaže.

Vokiečių ornitologas O. Heinrotas su savo žmona augino namie lelius net iki 6 metų amžiaus. Jie veisėsi jo namuose ir kasmet išvesdavo po 2 vaikų vadas.

ČIURLINIAI *(APODIFORMES)*

Šio būrio lotyniškas pavadinimas reiškia, kad šie paukščiai neturi kojų, bet tikrumoje taip nėra — šie paukščiai, kaip ir visi kiti, kojas turi, bet jos yra neproporcingai mažos — tie paukščiai labai mažai vaikščioja, o kai kurioms rūšims jos yra vien priemonė įsikibti į stačias uolas. Sparnai, priešingai, pasiekė didžiausio tobulumo, tad jie tikri skridimo pirmūnai. Jų žastikaulis labai trumpas, bet alkūnės kaulas — didelis. Jų sparnai apytikriai dalgio pavidalo, nepaprastai stiprūs ir yra pagrindinis šių paukščių judėjimo organas. Būdingas šiems paukščiams yra savotiškas veisimosi būdas. Daugumos rūšių kiaušinių skaičius yra du arba vienas, tik kai kurie čiurliai padeda iki 6 kiaušinių. Jie yra baltos spalvos, pailgos formos ir abu galai vienodai apvalūs. Jaunikliai iš pradžios yra pliki ir jų vokai suaugę. Lizde užtrunka labai ilgai ir išlekia, kai jau visiškai apsiplunksnoja.

Iš tokių švelnių padarų, kaip šie paukščiai, vargiai galima laukti patikimų paleontologinių palaikų, bet vis dėlto jų rasta Prancūzijos oligocene. Tie palaikai byloja, kad ši grupė gyvuoja jau apie 40 milijonų metų ir turi giminystės ryšių su leliais.

Iš šio būrio mums labiausiai pažįstama yra čiurlių *(Apodidae)* grupė. Joje yra apie 70 rūšių. Ore iš tolo jie panašūs į kregždes, ir daugelis jų nuo kregždžių

neatskiria, bet panašumo tik tiek, kad vieni ir kiti yra geri lakūnai. Lietuvoje gyvena tik viena čiurlių rūšis; Dzūkijoje juos vadina svyruliais. Mūsų čiurlys *(Micropus apus)* yra visas juodas, tik pasmakrė balsva. Jis gali skristi 150 kilometrų per valandą greičiu, o kai kurios Azijos Rytų rūšys — iki 320 kilometrų per valandą. Be to, jų skrydis labai patvarus, jie visą dieną gali būti ore ir jiems dėl to ilsėtis nėra reikalo. Atrodo, kad jie niekuomet nepavargsta, o skraido iki sutemos. Trumpą mūsų vasaros naktį praleidžia kokiame užnarvyje arba lizde. Iš visų keliaujančių paukščių jie pas mus užtrunka trumpiausiai. Daug metų stebėdamas mūsų čiurlius, nustačiau jų pasirodymo datą pavasarį. Dažniausiai jie pasirodo apie gegužės mėnesio 9 dieną. Tik jeigu pavasaris vėlyvas ir oras blogas, jie kelias dienas pavėluoja. Užtrunka pas mus neilgai — apie 15 rugpiūčio dieną pagrindinė jų masė jau apleidžia mūsų kraštą. Neretai dar lieka net iki rugsėjo mėnesio vienas kitas pavėlavęs paukštis.

Mūsų čiurliai minta smulkiausiais vabzdžiais, pagautais oro aukštybėse. Nušautų čiurlių žiotyse visuomet rasdavau seilėtą vabzdžių gniutulą. Lizdą sukasi visokiuose užnarviuose. Seniau, kai Lietuvos miškuose buvo nemaža senų medžių, mūsų čiurliai, gal būt, labiausiai uoksuose ir perėjo, bet dabar tokių medžių beveik nėra, ir čiurliai persikėlė į žmogaus gyvenvietes, miestus. Lizdus įsitaiso palėpėse, bažnyčių bokštuose. Kuršių Neringoje čiurliai plačiai panaudoja žvejų namų palėpes. Kaune, Vilniuje ir kituose miestuose čiurliai gausiai peri. Vokiečių autoriai teigia, kad savo lizdams krauti čiurliai taip pat panaudoja dirbtinius inkilus, bet aš Lietuvoje tokios lizdavietės nesu aptikęs. Lizdas — tai netaisyklinga krūva, negrabiai sukrauta iš visokių šiaudelių, plunksnų ir kitos medžiagos, kurią vėjas

lengvai pakelia į orą. Tuo naudojasi Europos pietų paukščių gaudytojai, pakabinę ant plono siūlo pūkus su paslėptu juose meškerės kabliuku. Mūsų čiurliai kartais panaudoja pakulas ar kitus plaušus, kuriais yra kamšomi langų rėmai. Tuomet jie savo riestais nagais neretai įsivelia į šią medžiagą ir žūva. Čiurliai dažnai kelis metus iš eilės panaudoja tą patį lizdą, taip pat atima lizdą iš kito paukščio, nežiūrėdami, ar lizdas tuščias, ar jame jau padėti kiaušiniai. Pasinaudodamas savo aštriais kreivais nagais, čiurlys iš tokio ginčo visuomet išeina nugalėtoju. O jo pirštai tai tikrai baisus ginklas, juo labiau, kad visi keturi pirštai yra atsukti į priekį. Visa sukrauta ar sunešta lizdo medžiaga yra sulipdoma seilėmis, kurios ore greit sustingsta ir sukietėja. Kiaušinius padeda du, rečiau — tris, ir peri abu tėvai, kartais abu greta vienas kito. Peri labai ilgai — 18—20 dienų, o jaunikliai auga labai lėtai. Jaunikliai nesižioja, bet stveria atneštą maisto gniutulą. Po 6 savaičių vaikai išskrenda iš lizdo. Tuo laiku, kai esti vaikai, oro sąlygos gali pablogėti, ir seni paukščiai negali pristatyti vaikams pakankamai maisto. Tačiau jauni čiurliai paprastai būna labai riebūs, ir jų taukai sudaro fiziologinio kuro atsargą ilgam laikui. Tad paukščiukai, dar būdami lizde, ilgą laiką gali badauti. Nustatyta, kad tokioje būklėje jie gali (be žalos gyvybei) išbūti iki 21 dienos, bet tuomet įvyksta pakitimai — kažkas panašaus į žvėrių arba roplių žiemos įmigį. Jų kūno temperatūra nukrinta, kvėpavimas sulėtėja.

Jau nuo senų laikų Lietuvos piemenys žinojo, kad jauni čiurliai, būdami labai riebūs, žmogui skanėstas. Kitados Lietuvos miškingų kraštų gyventojai turėjo paprotį plėšti paukščių lizdus, ypač strazdų, kėkštų, varnų; ypatingai buvo vertinami jauni čiurliai. Europos čiurliai didesnę amžiaus dalį praleidžia Afrikoje, į pie-

tus nuo Sacharos. Jie trumpam laikui atvyksta pas mus, kad išperėtų vaikus ir grįžtų į Afriką.

Europos vakaruose, taip pat Kryme, Kaukaze ir Vidurinės Azijos respublikose vasaros metu iš Afrikos atskrenda didžiulis Alpių čiurlys *(Micropus melba)*. Jis turi apie 21 cm ilgio ir sveria apie 100 g. Visa jo apatinė kūno dalis balta. Keisčiausią lizdą susisuka čiurlių rūšis, vadinama palmių čiurliu *(Cypsiurus parvus)*, gyvenanti Afrikoje ir Azijos pietryčiuose. Jų lizdai tikrai nepaprasti. Jų pamatą sudaro nukarę palmės, banano arba dracenos lapai, o to lapo vidiniame paviršiuje iš minkštų pūkų prilipdoma ovalo formos „pagalvėlė". Į šią „pagalvėlę" patelė statmenai įklijuoja porą kiaušinių. Paukštis, įsikibęs nagais į šią pagalvėlę, peri savo kiaušinius. Vaikai, vos prasikalę iš kiaušinių, tuoj nagais įsikimba į šį padarą ir laikosi jo tol, kol gali paskristi.

Paminėtina dar viena čiurlių gentis, vadinama salanganomis *(Collacalia)*. Šie paukščiai gyvena Azijos pietryčiuose; jų ilgis — nuo 9 iki 16 cm. Jie yra tamsiai pilkos spalvos su balsva kūno apačia. Jų rūšių skaičius dar nenustatytas, bet apytikriai yra apie 15—20 rūšių. Salanganos, panašiai kaip kregždės, paprastai skraido neaukštai, nes ten randa daugiau maisto. Visos rūšys lipdosi lizdą, kuris turi žemo kavos puoduko formą ir yra pritvirtinamas prie stačių uolų arba medžių. Dažniausiai tie paukščiai uolų urvuose sudaro didžiules perėjimo kolonijas. Skirtingos rūšys savo lizdui panaudoja skirtingą medžiagą — viena daugiau medžių žievės atplaišų, kita daugiau kerpių, trečia — plunksnų, bet visuomet pagrindinė medžiaga — tai jų seilės. Kai kurios salanganų rūšys savo lizdams vartoja vien seiles. Tie lizdai yra vertingiausi, nes iš jų daroma vadinamoji „kregždžių lizdų" sriuba. Salanganų lizdų rinkimas yra

nors ir sunkus, bet pelningas darbas. Vertingiausi lizdai randami kalkinguose stačiuose Indokinijos kriaušiuose, kur peri nesuskaitomi salanganų būriai. Vietiniai rinkėjai, pasinaudodami bambuko kopėčiomis ir kartimis, nubraukia nuo uolos lizdus tiksliai tuo laiku, kai jie baigiami statyti. Tuomet paukščiai sukasi antrą lizdą, kuriuo žmonės taip pat pasinaudoja, nes jo vertė ta pati, kaip ir pirmojo. Paukščiai vėl statosi trečią lizdą, kurio vertė menkesnė, nes paukščio seilių kiekis išeikvotas, ir prie seilių likučių primaišoma visokios pašalinės medžiagos ar nešvarumų. Pirmieji lizdai parduodami už aukščiausią kainą ir tokioje padėty, kaip buvo surinkti. Paskutiniųjų lizdų kaina yra žemesnė, ir jie turi būti paruošti vartojimui — jie aptirpinami, apvalomi nuo pašalinių dalių, sulipdomi vatulais. Kinų prekybininkai juos vadina „drakono dantimis".

Tam pačiam būriui, kaip ir čiurliai, priklauso kolibrių *(Trochilidae)* šeima. Tai įvairiausia ir nuostabiai graži paukščių grupė. Garsusis Šiaurės Amerikos žinovas J. Audubonas yra pasakęs: „Ar yra žmogus, kuris, matydamas šiuos mažyčius, nuostabiai gražius padarus, nesistebėtų, kai jie kaip strėlės skrodžia orą arba, reikalui esant, kyla ore, tai vėl skraido nuo gėlės prie gėlės, žibėdami visomis laumės juostos spalvomis." O kitas Vakarų Europos gamtininkas G. Bufonas rašo: „Iš visų gyvųjų padarų kolibriai yra dailiausi; jų spalvom gali prilygti tik brangūs metalai ir brangakmeniai — jie yra gražiausias gamtos kūrinys."

Bet žmogus labai nemoka vertinti gamtos grožybių. Pavyzdžiu gali būti kaip tik kolibrių naikinimas, kurių plunksnos, kailiukai ir iškamšos buvo vartojami moterų papuošalams. Šimtai tūkstančių jų kailiukų sudarė pelningą prekybos objektą. Devynioliktame šimtmetyje milijonai kolibrių kailiukų iš Amerikos ir Vest Indijos

laivais buvo siunčiami į Europą, ir ten, daugiausia Paryžiuje ir Londone, iš jų buvo gaminami papuošalai. Tik per vienerius metus, pavyzdžiui, vienas Londono pirklys iš Vest Indijos gavo 400 000 kolibrių kailiukų. Kitas šios prekybos centras buvo Bogota, Kolumbijos sostinė. Šiandien šios prekybos apimtis labai sumažėjo, o Bogota liko centru, iš kurio muziejai papildo savo rinkinius. Plaukdamas transatlantiniu laivu, kuris sustodavo Pietų Amerikos uostuose, mačiau pardavėjus siūlant kolibrių mumijas ar iškamšas. Kartais tarp tokių prekių atsiranda ir nauja rūšis, bet trūksta jos kilmės dokumentų, o pasitaiko, kad kito tos rūšies egzemplioriaus daugiau neberandama.

Kolibrių yra 319 rūšių. Apie kolibrių šeimos senumą duomenų neturime, nes tokių smulkių padarų skeleto dalys vargiai galėtų ilgesnį laiką žemėje išsilaikyti, bet iš anatomijos ir dabartinio geografinio paplitimo atrodo, kad jų protėviai — tai panašūs į čiurlius paukščiai, atsiradę, gal būt, terciaro pradžioje. Didelis rūšių skaičius byloja apie jų senumą, o paplitimo centru reikėtų laikyti šiaurinę Pietų Amerikos dalį — iš čia jie pasiekė pietuose Ugnies Žemę, o šiaurėje — Aliaską. Bet jie nepasiekė Eurazijos, tad kolibriai yra vien Amerikos paukščiai.

Dėl kūno smulkumo ir nepaprasto gebėjimo skraidyti kolibrių gyvenime galima įžiūrėti nemaža bendrų bruožų su vabzdžiais; pvz., svarbiausias jų energijos šaltinis yra cukrus (nektaras), o riebalų ir baltymų gauna, rydami vabzdžius. Tą maistą pasiima, nenutraukdami skridimo. Kadangi augalų žiedai yra įvairiose vietose, skirtingose vietovėse, tai ir kolibriai, maitindamiesi iš žiedų, išsidirbo skirtingų formų ir papročių. Nuostabiausia jų ypatybė — mažas ūgis. Smulkiausi kolibriai yra Vest Indijoje ir Kubos saloje — jų ilgis viso

labo 5,5 cm, taigi jie prilygsta didelei kamanei. Jų svoris siekia vos 2 gr. Bet yra ir kolibrių milžinų, kurių ilgis — 20 cm, o svoris — 20 g. Tokie kolibriai gyvena Andų aukštybėje ir jie sudaro išimtį visoje kolibrių šeimoje.

Jau nekalbant apie didelį spalvų įvairumą, labai įvairi jų snapo forma. Jis yra laibas ir aštrus kaip adata. Vienų rūšių jis esti tiesus, kitų — užriestas aukštyn, trečių — lenktas žemyn, bet visuomet ilgas. Vienos rūšies jis yra ilgesnis, negu visas kūnas su uodega, ir tokiu būdu paukštis gali pasiekti giliausių žiedų nektarą.

Kita kolibrių kūno ypatybė yra jų liežuvis, kuris gali išlįsti net iš ilgiausio snapo. Vienų rūšių liežuvio galas esti tūbelės pavidalo, ir tokiu būdu paukštis gali nelyginant plonu stikliniu vamzdeliu susiurbti nektaro lašelį, o kitų liežuvio galas turi švelnaus šepetuko struktūrą. Žodžiu, randame skirtingų įrengimų, pritaikytų skirtingų augalų žiedams. Man teko stebėti kolibrius, lankantis Pietų Amerikoje. Ties mano laikinos laboratorijos langu augo keletas didžiažiedžių tabako krūmų, ir čia kaskart atskrisdavo kolibriai. Nepaprastai greit virpindami sparnelius, jie, panašiai kaip mūsų sfinksai, keletą sekundžių stabteldavo ore ir kišdavo savo ilgą laibą snapą į žiedo taurelę. Tuose žieduose matydavau vien dvi rūšis *(Eupetomena* ir *Phaetornis).*

Įvairiausi yra šių paukštelių papuošalai, ypač tuoktuvinių žaidimų metu: kuodukai, vėduoklės, barzdelės. Įvairios išvaizdos esti ir uodega — trumpa keturkampė, ilga dvišakė kaip kregždės, kartais sudaryta vien iš 4 (vietoje dešimties) vairavimo plunksnų. Skrisdamas kolibris plasnoja sparnais taip greit ir dažnai, kad atskiras skridimo fazes įžiūrėti neįmanoma, lygiai kaip tų musių, kurios stabteli ore. Bet kartais girdėti zvimbesys. Sklan-

domo skrydžio nebūna. Kai kurios rūšys žiemai pasitraukia arčiau pusiaujo ir tada perskrenda Meksikos įlanką, nukeliaudamos ne mažiau kaip 800 kilometrų. Aplamai tai yra puikūs lakūnai. Krūtinės raumenys, lyginant su kitų paukščių, yra nepaprastai dideli; taip pat labai stiprus krūtinės keteros skeletas, ir tuo galima aiškinti tokį plasnojimo greitį. Buvo apskaičiuota, kad viena kolibrių rūšis, stabtelėjusi ore, padaro 55 sparnų mostus per sekundę. Tuoktuvių metu, kai patinukas ore prieš patelę atlieka visokius „figūrinius" judesius, sparnų mostai gali pasiekti 200 kartų per sekundę. Krūtinės raumenys, panašiai kaip ir čiurlių, sudaro 25—30% bendro kūno svorio; taip pat žąsto ir plaštakos vaidmuo yra pagrindinis. Šiaip visi paukščiai, norėdami pakilti į orą, visų pirma atsispiria kojomis, o tik paskui leidžiasi skristi; kolibriam, kaip parodė fotografavimo metodas, nė to nereikia. O jeigu tupinčiam ant šakos kolibriui reikia pasilenkti nors porą centimetrų, jis pakyla į orą ir mažytį atstumą paskrenda. Matyt, jų kojos naudojamos vien tupėjimui.

Kolibrių medžiagų apykaita, savaime suprantama, sparti, nes didesnė energijos dalis panaudojama skridimui. Kaip ir kiti keliaujantieji paukščiai, jie prieš išskridimą sukrauna po oda daug riebalų, kad sudarytų kuro atsargą kelionei. Antai rubingurklis kolibris prieš kelionę pasunkėja 50%, o šis riebalų kaupimas vyksta veikiant hormonams, taip pat priklausomai nuo dienos ilgumo. Nekeliaujančios kolibrių rūšys tokių atsargų nekaupia. Kolibriai turi dar ir kitą priemonę energijai sutaupyti: kai kitų dieninių paukščių kūno temperatūra nakties metu smunka nuo 3 iki 6 laipsnių, kolibrių — net 18,3 laipsnių, t. y. beveik iki aplinkos temperatūros, ir tuo būdu sutaupoma daug energijos. Kai kurios rūšys,

gyvenančios Andų aukštumose, užėjus šaltam orui, visai sustyra ir atsigauna tik sušilus.

Dažnai kolibriai esti apdulkėję žiedadulkėmis, kurios patenka ant jų iš žiedų, tad manoma, kad jie vaidina tam tikrą vaidmenį žiedų apdulkinime.

Šie paukščiai minta žiedų nektaru, bet taip pat siurbia syvus iš medžiuose bei vaisiuose atsiradusių žaizdų. Sumedžiotų kolibrių skilviuose tekdavo rasti daugybę labai smulkių vabzdžių, daugiausia vabalų, kurie gyvena žiedų gilumoje, bet teigiama, kad jie sugeba smulkius vabzdžius gaudyti ore arba šiaip rankioti. Kai kurios rūšys tam tikslui apieško voratinklius. Jų balsas, palyginus su visomis kitomis prašmatnybėmis, labai paprastas — visai tylus čiulbėjimas, aplamai retai girdimas. Savo sparnais jie sukelia tam tikrą garsą, ypač girdimą per tuoktuvinius žaidimus.

Daugelis kolibrių rūšių gyvena poligamiškai, vadinas, pastovių porų nesudaro, bet kai kurios rūšys gyvena monogamiškai. Nors tuoktuvinė patinuko veikla yra gana ryški, dažniausiai tuo ir baigiasi visas jo rūpestis būsimąja karta. Patelė kraunasi mažyčio kavos puoduko dydžio lizdą, padarytą iš švelnių plaušelių pridėdama daug voratinklių ir seilių kurių reikšmė gali būti palyginama su cementu. Užbaigtas lizdas esti dailus, tvirtas ir labai šiltas pastatas; be to, jis gana gilus, tad perinčios patelės matyti vien galva ir uodega. Man dukart teko rasti kolibrio lizdelį, *Phaetornis* rūšies. Vienas buvo pritaisytas prie plonos šakutės, o kitas keistoje vietoje — būtent, duobėje, iškastoje vilkams gaudyti. Ten lizdas buvo pritvirtintas prie laibos, ilgos, netoli duobės esančio medžio šaknelės ir laisvai siūbavo ore. Tie du lizdai tebėra Kauno zoologijos muziejuje.

Atrodo, kad visos kolibrių rūšys deda tik 2 kiaušinius, o jauniklius maitina vien motina atryjamu maistu (panašiai kaip čiurliai). Kartais patelė nutupia ant lizdo krašto, o kartais visai nenutupia, bet, pasvirusi ore, kiša prasižiojusiems vaikams maistą. Nors kiaušiniai labai maži (apie 0,5 cm skersmens), peri labai ilgai: nuo 14 iki 19 dienų. Taip pat ilgai jaunikliai užtrunka savo lizduose, nuo 19 iki 25 dienų. Jie esti pliki ir turi vos kelis retus pūkelius. Ilgas jauniklių buvimas lizde visai suprantamas — palikę lizdą, jie turi jau tobulai skraidyti.

Kolibrių stebėtojai laiko juos nenuoramomis ir peštukais — patinukai puola ne tik savo varžovus, bet ir kitus žymiai didesnius paukščius. Ta prasme jų būdas primena šunis, kurie nebijo pulti daug už save pajėgesnio priešo.

Jau gana seniai buvo mėginta šiuos nuostabiai gražius gamtos padarus laikyti nelaisvėje, bet vis nesisekė — paukščiukams kažko trūko, bet ko, nebuvo žinoma. Pastaraisiais laikais šios pastangos davė tam tikrų vaisių. Apie 1930 metus pavyko sukomponuoti maistą, kuriuo kolibriai, lesinami nelaisvėje, pasitenkina. Teko matyti Berlyno zoologijos sode laikomus kolibrius. Jie buvo maitinami cukringu tirpalu su baltymų ir riebalų priedu. Lesyklos buvo padarytos iš stiklo ir turėjo gėlių taurelės formą. Kaskart vienas kitas laikomų paukštelių, priskridę prie šios lesyklos, įkišdavo savo ilgą snapelį ir siurbdavo skystą maistą. Arti stovinčio žmogaus jie visiškai nepaisydavo.

Mums, žinoma, būtų neįmanoma duoti net apytikrį šių nuostabių paukščių įvairumo, jų grožio, gyvenimo būdo supratimą. Tad iš bendro jų skaičiaus (300 su viršum rūšių) paminėsime tik keletą.

Kolibrių milžinas — tai patagona *(Patagona gigas)*. Jo ilgis — iki 21 cm, gyvena piečiausiame Pietų Amerikos kampe, net iki Ugnies Žemės su jos šiurkščiu klimatu. Savo gyvenamo ploto pietuose jis yra paukštis keleivis. Anduose gyvena net 4 800 metrų aukštumose ir nepaiso sniego pusnių. Jo spalva yra rusvai žalsva, o kūno apačia — tamsiai bronzinė. Patelė yra panaši į patiną. Patagonos priešingybė yra kamankolibris *(Calypte helenae)*, gyvenantis Kuboje. Tai mažiausias iš visų kolibrių ir aplamai iš visų paukščių. Jis yra 6 centimetrų ilgio, bet jo snapas ir uodega kartu sudaro daugiau kaip pusę viso kūno ilgio. Šio nykštuko galva ir gūžys yra šviesiai raudoni su metalo atspindžiu. Kūno apačia balta, o viršutinė kūno dalis — žibančios melsvos ir žalsvos spalvos. Nepaprasto grožio yra elfa *(Lophornis magnifica)*, gyvenanti Centrinėje ir pietryčių Brazilijoje. Jos liemuo — bronzinės spalvos su žalsvu atspalviu, turi raudoną kuoduką ir raudoną uodegą. Kaklo šonuose auga ilgos baltos plunksnos, galuose išskėstos, išmargintos žaliais žibančiais dryžiais. Snapas raudonas. Kūno ilgis — 7,5 cm. Nereta Brazilijoje yra *Eupetomena macroura;* jos ilgis siekia 19 cm, spalva — tamsiai melsva, beveik juoda, metalo žvilgesio, kūno apačia balsva. Ši rūšis dažniausiai laikoma nelaisvėje ir net dažnai dėdavo kiaušinius.

Praėjusio šimtmečio pabaigoje nepaprasta staigmena zoologams buvo naujo kolibrio, pavadinto *Loddigesia mirabilis*, radimas. Viršutinė jo kūno dalis yra žalia su metalo žvilgesiu, viršugalvis raudonas, o apačia balta. Nuostabus jo papuošalas yra uodega. Ji sudaryta vien iš 4 plunksnų, kurių dvi vidurinės turi smailius galus, o likusios dvi — plikus stiebus ir tik pačiame gale neproporcingo dydžio purpuro spalvos vėtykles. Šios dvi

keistos plunksnos kryžiuojasi, t. y. dešiniosios galas atsuktas į kairę, o kairiosios — į dešinę. Ši rūšis rasta Peru šiaurėje, 2 000—3 000 metrų aukštyje, Urubambos upės pakraščiuose. Keista rūšis yra ensifera *(Ensifera ensifera)*. Jos ilgis — 22 cm, bet snapui tenka 10 cm; uodega trumpa, dvišakė. Visa viršutinė kūno dalis žalia, metalinio žvilgesio. Ji gyvena Kolumbijoje, šiaurinėje Peru dalyje ir Venesueloje.

TROGONINIAI *(TROGONIFORMES)*

Trogonai yra pusiaujo kraštų gyventojai, o jų rūšių yra viso labo 34. Tai aiškiai apibrėžta grupė, kurią sudaro ramūs, sėslūs, vieniši paukščiai. Didesnė šio būrio dalis (20 rūšių) gyvena Amerikoje — nuo Arizonos Teksaso iki Argentinos. Kita dalis, susidedanti iš 11 rūšių, tai rytinės Indijos (iki Filipinų, Sumatros ir Javos) gyventojai. Dar 3 rūšys gyvena Afrikos miškuose į pietus nuo Sacharos.

Kadangi trogonai yra sėslūs ir aplamai nejudrūs paukščiai, keistai atrodo toks jų geografinis pasiskirstymas, kokį vargiai rasi tarp kitų gyvūnų ar augalų. Tai nėra konvergencijos reiškinys, nes visi trogonai ir kūno sudėtimi, ir gyvenimo būdu labai tarp savęs panašūs. Nėra abejonės, kad šios trys toli viena nuo kitos gyvenančios grupės yra kilusios iš bendrų protėvių, bet kur ir kokie buvo tie jų protėviai, sunku atspėti. Tiesa, Prancūzijoje, oligoceno sluoksniuose, rasti trogonų palaikai, kurie siejasi su dabartinių trogonų grupėmis.

Būdingas trogonų požymis yra jų kojos: jos mažos ir silpnos, pastaibis apaugęs plunksnomis, du pirštai atsukti į priekį, du į užpakalį, panašiai kaip mūsų gegučių ir genių. Be to, du priekiniai trogonų pirštai suaugę. Kitas būdingas trogonų požymis — jų plona ir švelni kaip papirosams popierius oda. Turėjau didelį džiaugsmą ekspedicijos į Braziliją metu, sumedžiojęs

pirmąjį trogoną, bet greit teko nusivilti, nes odos preparavimas sudaro nemalonų keblumą. Panašiai yra su mūsų gegučių ir lelių oda, bet trogonų preparavimas dar keblesnis. Trogonai — tai vidutinio didumo paukščiai, apytikriai mūsų kuosos ūgio, trumpais apvaliais sparnais ir gana ilga, bet lygiu galu uodega. Jų spalvos labai ryškios; viršutinė kūno dalis dažnai esti žalios arba bronzinės spalvos su metaliniu žvilgesiu. Galva, krūtinė ir pilvas ryškiai skiriasi savo raudona, žalia, mėlyna arba geltona spalva. Daugumos rūšių tarp patino ir patelės esti žymus skirtumas. Nors šių paukščių spalvos labai margos, jie mažai krinta žmogui į akis, nes pusiaujo miškų pavėsiuose jie mažai juda ir dažniausiai pratupi medžių šakose. Būdamas Brazilijoje, kartais pastebėdavau šį paukštį tupint netoli mūsų būstinės ir spėdavau pareiti namo šautuvo. Grįžęs rasdavau paukštį tupintį toje pačioje pozoje. Jų balsą retai tenka girdėti; jis duslus ir sunku pasakyti, iš kurios pusės ateina.

Trogonų maistas didžiąja dalim susideda iš vabzdžių. Paukštis, tupėdamas ant šakos, elgiasi panašiai kaip mūsiškės musinukės — puola pro šalį skrendantį vabzdį ir grįžta atgal į savo vietą jo sudoroti. Afrikinės trogonų rūšys sulesa vieną kitą uogą, kurią stveria panašiu būdu, kaip vabzdžius, tai yra skrisdami. Amerikiniai trogonai sulesa daugiau uogų. Tokiam maistui pritaikyta piūkliška snapo krašto forma. Šiaip trogonų skrydis nėra patvarus ir tinka vien trumpiems nuotoliams.

Lizdus jie įsitaiso uoksuose. Amerikinės rūšys pačios išskaptuoja apipuvusiuose medžių kamienuose bei storose šakose uoksą, nes savo menkais snapais jiems būtų sunku apdoroti sveiką medieną. Tam pačiam reikalui jie panaudoja apleistus termitynus. Viena amerikinė rūšis įsitaiso lizdą vapsvų pastatuose. Šios vapsvos, panašiai kaip ir mūsiškės, įsitaiso popierinį (iš medienos)

lizdą, o trogonas pirmiausia išgaudo visus tokio lizdo gyventojus, paskui imasi jų perų. Atrodo, kad vapsvų geluonis šių paukščių nepasiekia.

Patiesalo kiaušiniams jie nedaro, bet padeda juos stačiai duobelės dugne. Deda 2—4 kiaušinius: jie gana apvalūs, balti arba šviesiai rožinės spalvos. Peri ir patinas, ir patelė. Po 19 dienų prasikala visai pliki jaunikliai. Mažų rūšių paukščiukai užtrunka lizde 15—16 dienų, o stambių rūšių — ne mažiau kaip 25 dienas.

Didžiausias ir nuostabaus grožio paukštis yra kvezalis *(Pharomachrus mocinno)*, gyvenantis tankiuose Pietų Meksikos miškuose iki Kosta Rikos (kalnuose iki 2 700 m). Ūgiu jis praneša naminį karvelį. Didesnė kūno dalis yra žalia, žvilganti auksu; kūno apačia raudona. Dailiausios yra pečių plunksnos, nukarusios ant sparnų; galva papuošta stačiai augančiomis plunksnomis, primenančiomis šalmą. Nuostabiausias šio paukščio papuošalas — antuodegio plunksnos. Jos žymiai praneša uodegos ilgį ir yra žalios bei auksinės spalvos.

Senovės actekai, paveikti šio paukščio grožio, laikė jį oro dievu ir jo puikias plunksnas skyrė tikybinio kulto reikalams. Bet tam reikalui paukščio jie neužmušdavo, tik išraudavo plunksnas, paleisdami paukštį laisvėn. Majų tauta (Centr. Meksika) aukščiausią dievybę vaizdavo kvezalio pavidalu. Šiandien šis paukštis virto nacionaliniu ir laisvės simboliu, nes nelaisvėje, esą, jam plyštanti širdis ir jis miršta. Iš tiesų jis nepakelia nelaisvės.

Dabartiniu laiku kvezalis yra Gvatemalos herbas; jo atvaizdas yra pašto ženkluose ir piniguose, o jo vardu pavadintas antras pagal didumą krašto miestas.

Kaip ir kiti trogonai, kvezalis peri uoksuose, ir vaikų auginime dalyvauja abu porelės nariai. Anot vietinių

gyventojų, patinas susiieško uoksą su dviem angomis, kad nesugadintų savo puikių uodegos plunksnų, kai jis tupės ant kiaušinių. Kaip vėliau pasirodė, tai prasimanymas, nes jie peri uokse su viena anga. Patinas įlenda pro šią angą, apsisuka uokse, ir tada jo galva vėl atsiduria ties anga, o iš jos išsikiša jo ilgos uodegos plunksnos. Pasibaigus perėjimui, šios ilgos puošnios plunksnos yra jau gerokai sudėvėtos ir pagaliau nulūžta.

PELEPAUKŠTINIAI *(COLIIFORMES)*

Šiam būriui priklauso tik viena iš 6 rūšių šeima, kurią sudaro maždaug varnėno didumo paukščiai. Vardą jie gavo nuo to, kad jų plunksnos yra trumpos ir pilkos, be to, jie laipioja panašiai kaip pelės. Pirštai visi gali atsisukti į priekį. Jų kūno sudėtis nepanaši į kurios kitos paukščių grupės kūno sandarą ir todėl sunku nustatyti jų giminystės ryšius. Jie vikriai laipioja ir tuo iš dalies yra panašūs į mūsų uodeguotąsias zyles. Laipiodami jie atsiduria įvairiose padėtyse — ir nugara aukštyn, ir nugara žemyn. Jų plunksnos nesudaro pterilijų bei apterijų ir auga vienodo tankumo. Snapas panašus į kikilių šeimos snapą. Vieni autoriai randa panašumo į papūgas, kiti į turakus *(Musophagidae)*. Nedideliais būriais (iš 20—30 paukščių) jie perskrenda iš vieno miškelio į kitą; priskridę medį, apieško jį nuo apačios iki viršūnės, nusileidžia žemyn ir vėl tą patį pakartoja. Žemės paviršiuje jie vikriai bėgioja, mėgsta šildytis saulėje ir purtintis dulkėse. Prieš naktį jie visi susiglaudžia į vieną kamuolį ir taip pernakvoja. Jie gana tylūs ir girdėti vien tylus čiulbėjimas.

Jų pagrindinis maistas — spurgai, švelnūs lapai, uogos, vaisiai. Tuo jie pridaro žalos sodams ir daržams, nes nulesa ankštis, žiedų pumpurus, o iš vaisių pasiima visą minkštimą, palikdami vien tuščią luobelę. Kiti paukščiai jų nekenčia (panašiai kaip mūsų smulkūs

paukščiai nekenčia pelėdų), nes jie mėgsta užpulti lizde jaunus paukštelius. Poravimosi metu būrys susiskirsto poromis, ir kiekviena pora kraunasi lizdą. Lizdas turi puoduko formą ir padarytas iš žolių, žiauberio, šaknelių, o vidurys išklotas žaliomis žolėmis, kurios kaskart pamainomos. Deda 2—4 kiaušinius (retkarčiais iki 7 kiaušinių), kurie perimi 12—14 dienų. Jaunikliai iš pradžios yra pliki, bet greit apsidengia retais pūkais. Seniai juos maitina atrytu maistu. Jau po kelių dienų vaikai apleidžia lizdą ir sugeba laipioti šakose, bet nakčiai vėl grįžta į lizdą. Pradeda skraidyti po 17—20 dienų.

Viena paprasčiausių rūšių yra ilgauodegis pelepaukštis *(Colius macrourus)*.

ŽALVARNINIAI *(CORACIIFORMES)*

Šio būrio pavadinimas kilęs nuo žalvarnės — labai paprasto, nors ir labai puošnaus paukščio. Žalvarnės vardas primena varną. Iš tiesų šie paukščiai šiek tiek panašūs į varnas, bet šis panašumas apgaulingas. Giminystės ryšių tarp žalvarninių paukščių ir varnų nėra.

Minimas būrys susideda iš 7 skirtingų šeimų, daugiausia tropinių arba subtropinių rūšių. Bendras jų bruožas — trys iš dalies suaugę pirštai. Yra panašumų gomurio skelete, galūnių raumenyse, taip pat plunksnų išsidėstyme. Dauguma šių paukščių turi ryškių spalvų ir dažniausiai stiprų „varnišką" snapą. Smulkiosios rūšys priklauso todžių šeimai *(Todidae)* ir yra apie 9 cm ilgio. Stambiosios siekia 1,5 m ilgio (raganos paukščiai). Kai kurios rūšys yra triukšmingos ir karkia panašiai, kaip, pvz., mūsiškė žalvarnė. Jų maistas yra gyvulinio pobūdžio — žuvys, ropliai, smulkūs žinduoliai, vabzdžiai ir kiti nariuotakojai; kartais lesa uogas ir vaisius. Lizdus įsitaiso tamsiuose užnarviuose, urvuose, medžių uoksuose, kartais termitų ar plėvesparnių vabzdžių lizduose. Jų dėtis susideda iš 3—6 kiaušinių; jie yra balti arba nežymiai spalvoti. Tulžiai deda iki 10 kiaušinių. Vien tik kukučių vaikai iš pat pradžios esti apaugę pūkais; kitų rūšių — pliki ir akli.

Visuose pusiaujo ir vidutinio klimato kraštuose aptinkame žalvarninių paukščių, bet jų ypač daug ryti-

niame pusrutulyje. Tulžiai vienodai paplitę tiek Rytų, tiek Vakarų pusrutulyje. Vien tik Amerikoje gyvena piūkliasnapių šeima ir todžiai. Tik keletas rūšių, gyvenančių vidutinio klimato kraštuose, atlieka rudens ir pavasario migracijas; kitos esti sėslios.

Kokie šio būrio giminystės ryšiai su kitais paukščiais, nėra aišku, bet atrodo, kad trogonai, geniai ir, gal būt, čiurliai yra jų giminės.

Tulžių *(Alcedinidae)* šeima sudaryta iš 19 genčių ir 87 rūšių ir pasižymi spalvų dailumu. Tokia yra ir vienintelė rūšis, gyvenanti mūsų krašte: mūsų tulžys savo spalvingumu daro egzotinio paukščio įspūdį. Tad apie jį sukurta įvairių legendų. Senovės graikai tikėjo, kad šis paukštis sukasi lizdą atviroje jūroje, ir todėl pavadino jį „jūrose gimęs". Jį dievai taip mylėję, kad jo poravimosi metu nuramindavę jūrą 14 dienų iki žiemos solsticijos.

Zoologiniu požiūriu tulžiai sudaro gerai apibrėžtą grupę, paplitusią visame žemės paviršiuje (išskyrus ašigalių kraštus ir kai kurias salas). Yra žinomos 84 rūšys, o jų paplitimo centras yra Azijos pietryčiai ir Ost Indija. Amerikoje gyvena 6 rūšys, Europoje — 2 rūšys, o 60 rūšių yra pasiskirstę Centrinėje ir Rytų Azijoje, Australijoje bei Ramiojo vandenyno salose.

Visi tulžiai — tai kresni, drūti paukščiai, neproporcingai didele galva, trumpu kaklu ir trumpute uodega. Kai kurios, ypač amerikinės, rūšys turi kuoduką. Snapas ilgas ir stiprus, smailiu galu; kojos neproporcingai mažutės, o trys priekiniai pirštai yra suaugę tarpusavyje trečdaliu ilgio. Daugelis rūšių turi kontrastines spalvas — žalią, mėlyną, baltą ir rudą. Net ir snapas gali būti raudonas ar geltonas. Tarp patinų ir patelių mažas skirtumas, bet patelės yra blankesnių spalvų.

Geriausiai žinomas ir plačiausiai paplitęs yra vienintelis mūsiškis tulžys *(Alcedo atthis)* ir artima jam viena amerikinė rūšis. Tai maždaug vieversio ūgio paukščiai. Ir viena, ir kita rūšis turi panašų gyvenimo būdą, laikosi upių ir mažų upelių, ežerų pakraščių. Kartais tulžį pamatysi net mūsų pajūryje. Jų pagrindinis maistas — smulkios žuvelės, bet jeigu jų pritrūksta, imasi smulkių varliagyvių, vandeninių vabzdžių, varlyčių. Tulžių medžioklės būdas savotiškas — jie nutupia ant palinkusios virš vandens šakos ir tykoja praplaukiančių žuvelių, staigiu judesiu puldami į vandenį ir stverdami grobį. Paskui paukštis nešasi jį į savo įprastinę vietą, pakrato ir praryja. Kitas gaudymo būdas yra toks: paukštis, skrisdamas viršum vandens, įsižiūri tinkamą vietą, stabteli ore, panašiai, kaip daro smulkūs sakalai arba žuvėdros, ir statmena linija sminga į savo laimikį.

Tulžys neretas visoje Europoje; Lietuvoje visur galima jų aptikti, ypač kai kurių upių pakraščiuose. Gausu jų Merkio, Šventosios, Dovinės upyne. Kauno apylinkėse galima jų matyti ne tik vasaros, bet ir žiemos laiku, ir nuostabu, kad mūsų žmonės taip mažai juos pažįsta. Rudenį mūsų tulžiai kai kada patenka į tinklus, pastatytus Ventės Rage; iš to galima spręsti, kad jie žiemai išskrenda pietvakarių kryptimi. Be to, žiemos metu teko jų matyti mažuose upeliuose arti Kauno, tad žiemą tik dalis jų apleidžia mūsų kraštą.

Tulžiai nemėgsta savo bendragenčių draugystės ir gyvena pavienėmis poromis, o išvedę vaikus — vienišių gyvenimą. Anksti pavasarį, net jau vasario mėnesį, jie sueina poromis. Lizdus įsitaiso stačiuose upių krantuose, ir nuostabu, kad toks mažytis, silpnas paukštelis gali sau pasidaryti urvą, kuris siekia 40—100 cm ilgio (ne tik smėlėtoje, bet ir molingoje dirvoje). Urvo gale pa-

daroma lizdavietė; jokio patiesalo jame nėra, bet paprastai ten esti daug smulkių žuvų žvynelių, kuriuos šis paukštis atryja. Kiaušinių paprastai deda 6—8; rečiau daugiau. Jie būna baltos spalvos. Jauni paukščiukai, apleidę lizdą, pakrinka kiekvienas sau, ir tada dažnai galima jų matyti mūsų upeliuose, ypač plaukiant laiveliu. Skrenda jie dažniausiai žemai, palei pat vandenį, leisdami savo nors ne stiprų, bet būdingą balsą.

Europos pietuose, be mūsų paprastojo tulžio, pasitaiko margasis tulžys *(Ceryle rudis)* — juodas, su baltu margumu. Jis plačiai paplitęs Afrikoje bei Azijoje ir rečiau — Europos pietuose. Tarybų Sąjungoje kelis kartus aptiktas Juodosios ir Kaspijos jūros pakraščiuose.

Per mūsų išvyką į Pietų Ameriką aptikdavome ten keletą tulžių rūšių. Netoli mūsų būstinės esantis seklus, bet labai žuvingas ežeras Peri-Peri buvo jų mėgstama vieta. Ten pastebėjome tris rūšis: *Megaceryle alcyon, Chloroceryle amazona* ir *Ceryle americana.* Pirmoji tų rūšių — maždaug kuosos didumo, su kuodu ir pilkšvai melsva viršutine kūno dalimi. Jos tėviškė yra Šiaurės Amerika, bet žiemoti skrenda už pusiaujo, vadinasi, mes aptikome ją žiemojant (liepos mėnesį). Šie paukščiai, gaudydami žuvį, elgėsi panašiai kaip mūsų tulžiai — taip pat pakildavo ore ir iš aukštybių puldavo į vandenį. Kitos dvi rūšys taip pat kuoduotos, žalia, metalo atspalvio galva bei nugara, tik daug mažesnio ūgio.

Minėtos tulžių rūšys daugiausia maitinasi žuvimis, todėl prigijo antras jų vardas — žuvininkėliai. Kita, gana skirtinga tulžių grupė maitinasi kitaip. Zoologai ją vadina *Halcyoninae* (lietuviškai vadinsime juos halcionais). Jie turi trumpesnį snapą, dažnai su kabliuku gale. Maitinasi dideliais vabzdžiais ir smulkiais žvėriukais, ropliais bei kitais stuburiniais gyvūnais, retkarčiais ir žuvimis. Vabzdžius jie gaudo ore, o pasigavę

grobį, grįžta į savo priprastą vietą ir sudoroja laimikį. Peri upių kriaušiuose, medžių uoksuose, kartais termitų pastatuose. Labiausiai pagarsėjusi šios grupės rūšis yra *Dacelo gigas* — tai didžiulis paukštis, iki 43 cm ilgio. Jie nepaprasti rėksniai: stojus vakarui, susirenka kuriame nors medyje ir ima triukšmauti. Jų balsai panašūs į žmonių klegesį. Pirmą kartą girdint, net darosi nejauku, nes atrodo, kad juokais sprogsta iš ligoninės pabėgusi pamišėlių gauja. Bet australietis žino, kad tai paukščiai sako visiems savo „labanakt". Tą patį triukšmą jie kelia anksti rytą auštant. Jie domisi visu kuo, kas aplink juos darosi, pvz., jei medžiotojas kuria ugnį arba turistai statosi palapinę, jie būtinai stebi šį veiksmą ir žmonių nepaiso. Australiečiai vadina juos „Laughing John Kvokaburra", o šiaip, išvertus iš kitų kalbų, reikštų „kvatojantis Jonas". Australijos ūkininkai šiam paukščiui reiškia simpatijas ne tik už tai, kad juos pažadina anksti rytą, bet taip pat už gyvačių naikinimą. Stvėręs gyvatę, paukštis nešasi ją į savo priprastą vietą, pvz. ant sausos šakos, ir čia ją sulesa. Bet kai kas skundžiasi, kad jis taip pasielgia ir su jaunais viščiukais. Išlaikyti nelaisvėje šį „besijuokiantį Joną" nesunku, nes jis nėra lepus, tad daugelis zoologijos sodų jų turi.

Nedidelę, artimą tulžiams šeimą sudaro todžiai *(Todidae)*. Tai maždaug mažos zylės didumo, plonais, gana ilgais snapais paukšteliai, labai ryškių spalvų (vyrauja žalia, mėlyna, raudona). Gyvena Vest Indijos salose ir Kuboje. Yra žinomos tik 5 rūšys. Panašiai, kaip kai kurie tulžiai, jie turi paprotį tupėti atsikišusiose šakose, tykoti tenai pralekiančių vabzdžių, pagauti juos ore ir, grįžę ant savo šakos, juos sudoroti. Jie yra labai jaukūs ir taip pasitiki žmogum, kad galima arti prie jų prieiti ir pagauti su entomologiniu tinkliuku. Kuboje juos vadina „Cartacubos", nes jų spalvos atitinka Kubos tau-

tinę vėliavą. Jie gyvena poromis. Kiekviena pora turi savo vietovę, kurią gina nuo kitų varžovų ir puola juos su dideliu triukšmu, pašiaušdami visas savo plunksnas. Panašiai kaip tulžiai ir kiti žalvarniniai paukščiai, jie lizdus įsitaiso urvuose, kuriuos patys išsikasa žemėje; tie urvai esti apie 30 cm gylio ir baigiasi kumščio didumo kamera, kur dedami 3—4 kiaušiniai. Haičio saloje svarbiausi jų priešai — vietinių žmonių vaikai, kurie atkasa jų lizdus ir suvalgo kiaušinius.

Momotų, arba piūkliasnapių, šeimą *(Momotidae)* sudaro 8 Vidurinės Amerikos paukščiai. Jie yra mūsų kėkšto dydžio, bet turi ilgą uodegą. Gyvena nuo Meksikos iki šiaurinės Argentinos. Vardą jie gavo nuo savo šauksmo, bet ispanai vadina juos „bobos" (žodis, atitinkantis mūsų „liurbį") — dėl ramaus būdo ir pasitikėjimo žmogum. Vyraujanti plunksnų spalva — žalia, mėlyna ir bronzinė. Šešių rūšių vidurinės uodegos plunksnos yra už kitas ilgesnės, o jų gale — plačios vėtyklės (beveik pusė šių plunksnų yra plikos). Jaunų paukščių uodegos plunksnos atrodo normaliai. Snapas — platus, nedaug išlenktas, turintis dantytus kraštus.

Momotai gyvena pavieniui arba poromis ir yra nejudrūs. Taip pat jie nebaikštūs ir arti prisileidžia žmogų. Jų maistas daugiausia susideda iš vabzdžių, kuriuos jie pasigauna ore; lesa ir driežus, ir vaisius. Veisimosi būdu jie yra panašūs į tulžius. Kai kurios rūšys įsitaiso lizdą uolų plyšiuose, bet dauguma kasasi urvą stačiuose upių krantuose; tie urvai esti 1,2—1,8 m ilgio ir baigiasi kamera kiaušiniams dėti, o jų būna 3—4. Perėjimu rūpinasi, kuris trunka 12—21 dieną, abudu tėvai. Jaunikliai užtrunka lizde 4—5 savaites. Kaip ir kitų šios grupės paukščių, jų lizdas labai nešvarus — be išmatų, esti prišiukšlintas maisto likučių.

Viena iš patraukliausių šio būrio grupių yra bitininkai *(Meropidae)*. Tai grakštūs, spalvoti, tarp savęs draugiški paukščiai. Maždaug 24 jų rūšys gyvena šiltesniuose kraštuose bei pusiaujuose — ir miškuose, ir stepėse. Jų kūnas laibas, savo forma panašus į kregždės, kojytės mažos ir silpnos. Gana ilgas snapas yra kiek lenktas. Kai kurių afrikinių rūšių uodega yra skelta, kitų užsibaigia lygiai, bet daugiausia esti pleišto pavidalo, nes vidurinės plunksnos ilgiausios. Jų puikiame apdare rasi visas spalvas: vienais atvejais vyrauja žalia, kitais — mėlyna, raudona, bronzinė, geltona ir kitos spalvos. Jie minta visokiais vabzdžiais, įvairiais plėvesparniais, tarp kitko, ir bitėmis, dėl to daugelyje kalbų gavo atitinkamus vardus. Didelę jų maisto dalį sudaro skėriai. Jie visuomet stveria vabzdžius ore, o stebi juos, tupėdami ant kokios atsikišusios šakos; arba, panašiai kaip kregždės, sklando ore ir ten randa savo grobį. Kai kurios afrikinės rūšys skraido mėnesienos naktimis. Dauguma rūšių gyvena labai draugiškai — medžioja būriais, nutupia būriais medžiuose, ant telefonų vielų ir pan. Jų balsus galima dažnai girdėti, bet jie nėra labai melodingi. Rudenį iš šaltesnių kraštų jie traukia į šiltesnius. Europos pietuose, Afrikos šiaurėje ir Azijos subtropikuose gyvena 2 rūšys; jų gana gausu pietinėje Ukrainoje, Kryme, Kaukaze ir Vidurinės Azijos respublikose. Šios rūšys tai *Merops apiaster* ir *Merops superciliosus*. Manoma, kad pirmoji šių rūšių kai kada užklysta Lietuvon. Šie puikūs lakūnai įsitaiso lizdus urvuose, daugiausia stačiuose upių krantuose, sudarydami tokias kolonijas, kaip mūsų urvinės kregždės. Jų urvai labai ilgi, iki 2 m. Paukščiui reikia dviejų savaičių, kad išsikastų tokį urvą. Kaip ir kitų šio būrio giminių lizde, patiesalo nėra, ir lizdas esti labai prišiukšlintas.

Žalvarnių *(Coraciidae)* yra 17 rūšių. Tai Senojo pasaulio paukščiai, daugiausia gyvenantys tropikų kraštuose. Jie geri lakūnai, o tuoktuvių metu tai tikri oro akrobatai. Jie yra apytikriai mūsų kuosos ūgio, stipriais snapais, didele galva, trumpu kaklu, gana ilgais sparnais ir trumpomis kojomis. Ant žemės jie gana nevikrūs ir nusileidžia vien tik norėdami stverti savo grobį ar atsigerti. Jie gyvena gana vienišą gyvenimą arba poromis. Stepių kraštuose, pvz. Rusijos rytuose, jie daugiausia maitinasi skėriais. Mūsų krašte gyvena tik viena rūšis *(Coracias garrulus)*, ir ji nėra reta, tačiau apsčiai niekur nepasitaiko. Joms būtinai reikia didelių senų medžių, tad laikosi miškuose, o iš bėdos apsigyvena parkuose, soduose. Pasirinkusios uoksą, žalvarnės yra labai veiklios ir triukšmingos, ypač patinai. Jie tuomet daug ir aukštai skraido, vartydamiesi ore, ypač gražiomis saulėtomis dienomis. Tada be paliovos girdėti jų balsai — tankiai kartojamas „rak-rak-rak". Pasimankštinę jie mėgsta nutūpti vienas greta kito medžio viršūnėje, kur nors ant atsikišusios šakos, ir tuomet girdimas gana tylus jų čeksėjimas.

Pas mus žalvarnės peri uoksuose, bet stepių kraštuose tam tikslui pasirenka mūrų plyšius arba išsikasa stačiuose kriaušiuose urvus. Kartais sudaro iš kelių dešimčių lizdų kolonijas. Pats lizdas — menkas pastatas iš nerūpestingai sukrautų žagarėlių ir kitos medžiagos. Dedami 4—5 kiaušiniai. Patelei perint, patinas tupi kur nors arti ir triukšmingai sutinka žmogų, varną ar plėšrųjį paukštį. Lizdai labai nešvarūs, nes ten susirenka atmatų ir šiaip šiukšlių; prisirenka lizduose daug parazitų, pvz. dažnai jauniklius užpuola kraugerė musė *(Ornithomia)*.

Žalvarnių maistas — tai vabzdžiai, ypač stambūs vabalai, kurkliai ir kt. Bet jos stveria ir mažas varlytes,

driežus, net peles. Nelaisvę žalvarnės pakelia blogai, bet svarbiausia to priežastis — tai netinkamas maistas.

Vargiai kuris mūsų paukščių yra tokio ryškaus margumo, kaip kukutis, kitaip luputis, arba tutlys *(Upupa epops)*. Jo šeima *(Upupidae)* susideda vien iš 7 rūšių. Dėl jo savotiško margumo vargiai kas jį supainios su kitu paukščiu. Jis didesnis už varnėną, bet jo sparnai platesni. Be to, turi aukštą kuoduką, kurį gali pakelti arba priglausti prie galvos. Jo margumas iš rusvos spalvos, juodų sparnų ir uodegos su kontrastingais baltais dryžiais. Skrendantis kukutis iš pirmo žvilgsnio daro didelio drugio įspūdį. Nutūpęs medyje, moka gerai pasislėpti tankiose šakose ir todėl sunkiai įžiūrimas. Be jo ypatingo kuoduko, savotiškas ir ilgas lenktas snapas. Tai šiltųjų kraštų gyventojas, gyvenąs Europos pietuose. Siekia Lietuvą ir Latviją, bet Estijon tik retkarčiais užklysta; užtat Rusijos pietuose ir Vidurinės Azijos respublikose tai labai dažnas paukštis. Taip pat jų gausu Afrikoje, ypač Egipte. Pas mus kukučiai pasirodo pavasarį, balandžio mėnesiui įpusėjus, o rugsėjo mėnesio pirmoje pusėje pasileidžia į pietus. Mėgstamiausia jų vieta pas mus — tai ganyklos, ypač kur yra nors ir retų medžių. Jis apieško karvių mėšlą, kur slapstosi sliekai ir kai kurie vabalai, moka net tuos „blynus" savo ilgu snapu apversti. Deja, pastaraisiais laikais kukučių, kaip ir žalvarnių, mūsų krašte labai sumažėjo, o to priežastis bendra — žemės kultūrinimas, stoka senų medžių, kurių uoksuose šis paukštis įsitaiso lizdą.

Pavasarį patinai išduoda malonų balsą, kurį galima palyginti su „up-up-up" garsu. Šis balsas turi tam tikro panašumo į gegutės kukavimą ir, gal būt, dėl to baltarusiškai paukštis vadinamas žydų gegute, nes yra šioks toks panašumas į žodžius „gut-gut-gut".

Lizdą kukutis įsitaiso labai menką — medžių uoksuose, kai kada akmenų krūsnyse ar apleistuose trobesiuose. Žymus keliautojas ir zoologas P. Palasas mini kukučio lizdą su septyniais vaikais sutrūnijusio žmogaus lavono krūtinės ląstoje. Lizdai esti labai nešvarūs, nes pilni išmatų, kurių paukštis neišneša.

Žalvarninių paukščių pabaigoje tenka paminėti didžiulius, keistos išvaizdos ragasnapius *(Bucerotidae)*. Senojo pasaulio tropikų ir subtropikų miškuose jų yra 45 rūšys. Visa Afrikos dalis į pietus nuo Sacharos, Indija, Indokinija ir Indonezijos salos yra tų paukščių tėvynė.

Šių paukščių išvaizda nepaprasta — tik smulkesniųjų rūšių ilgis siekia 60 cm, o stambiųjų — 1,5 m. Gražiais vargiai juos pavadinsime, greičiau gal net kerėpliškais padarais. Pagrindinė spalva — juoda arba tamsiai bronzinė, bet vietomis, liemenyje, sparnuose ir uodegoje, yra baltos arba gelsvai pilkos spalvos. Savotiška jų ypatybė taip pat yra neproporcingai didelis snapas lenkto kūgelio formos, o viršum antsnapio — dar rago išvaizdos priedas. Abu šie „priedai" labai stiprūs. Snapą sudaro akyta masė, bet kai kurių rūšių jis esti masyvus, tad Borneo gyventojai iš tų snapų skaptuoja visokius fetišus. Kai kurios rūšys apie akis ir kaklą turi plikos spalvotos odos plotus. Viršutinis vokas turi blakstienas, o tas paukščiams retai pasitaiko (jas turi stručiai, kai kurie plėšrieji paukščiai). Plunksnos yra standžios ir gana retos, sparnai stiprūs, uodega ilga, gale apvali, kojos dažniausiai trumpos, padai stori ir stiprūs; pirštai iš dalies suaugę tarpusavyje.

Jie gyvena miškuose poromis arba mažais pulkeliais. Dienos metu tyli, bet vėsiuoju ryto metu arba vakarais pasigirsta jų stiprūs ir labai įvairūs balsai. Viena Afri-

kos rūšis trimituoja, kita bliauna, trečia švilpia, staugia, loja, giksi ir pan.

Jų skrydis (plasnojimas sparnais ir sklandymas) girdimas labai toli, panašus į senovinės konstrukcijos garvežio šniokštimą. Lesa vaisius, uogas, visokius vabzdžius ir šiaip smulkius gyvūnėlius, bet kiekviena rūšis renkasi vis kitą maistą. Vaisiaėdės rūšys laikosi medžių viršūnių, šokinėdamos nuo šakos ant šakos, nevikriai tiesdamos kaklą, kad nuskintų vaisių. Ant žemės jie rankioja žiogus, smulkius roplius ir nudobia juos savo galingu snapu. Su pagautais gyvuliukais, taip pat su vaisiais jie turi paprotį žaisti, panašiai kaip katė su pagauta pele — išmeta juos į orą ir vikriai vėl pagauna snapu. Apvirškinę maistą, jie atryja kietąsias jo dalis — sėklas, vabzdžių chitininį šarvą, kaulus ir pan. Kai kurios rūšys daugiausia minta kiaušiniais ir jaunais paukščiukais, o kai kurios — javais ir vietiniams žemdirbiams pridaro nuostolių. Smulkesnės ragasnapių paukščių rūšys dažniausiai minta vabzdžiais ir neretai, kylant stepėse gaisrams, artinasi prie tos vietos, kad pasinaudotų bėgančiais nuo ugnies smulkiais gyvūnėliais. Vietiniai gyventojai mielai laiko šiuos paukščius, nes jie greit prijunksta, laikosi namų ir teikia malonumą į juos žiūrėti, kai išmeta į orą ir vėl pagauna maisto kąsnius ar net šiaip kokius daiktus. Iš visų šių paukščių ypatybių įdomiausia yra veisimosi meto veikla. Atrodo, kad poros bendravimas trunka ilgai, gal visą gyvenimą. Kai kurios rūšys įsitaiso perėti urvuose arba uolų plyšiuose, bet dažniausiai medžių uoksuose, kuriuos palieka geniai, tik turi juos gerokai praplatinti. Tokie uoksai gali būti visai žemai, o kartais iki 30 m aukščio. Pasiruošusi dėti patelė įlenda į uoksą, ir įėjimas yra užmūrijamas. Vienų rūšių tas darbas atliekamas patino, kitų — abiejų porelės narių: patinas iš išorės, o patelė iš vidaus. Me-

džiagą tam reikalui yra dumblas, žemė ir savo pačių išmatos. Įėjimas esti tiek sumažinamas, kad patelė galėtų pro jį iškišti savo nedaug pražiotą snapą. Pavartota medžiaga sukietėja iki plytos tvirtumo, ir kai vėliau reikia ją pašalinti, paukščiai turi nelengvo darbo. Bet padarytas mūras apsaugoja perinčią patelę nuo beždžionių ir žalčių puolimo, juo labiau kad didžiulis tvirtas snapas, išlindęs pro skylę, taip pat atbaido užpuolikus.

Dėtyse esti nuo vieno iki šešių kiaušinių, bet dažniausiai 2—4. Jie perimi nuo 28 iki 30 dienų, ir jaunikliai užauga per 4—8 savaites. Per visą perėjimo laiką ir vėliau, kol vaikai dar nėra užaugę, patelė lieka užmūryta, o tai trunka iki 6 savaičių (stambiųjų rūšių net 3 mėnesius). Ten ir tupi patelė su iškelta aukštyn uodega ir panaudoja tą laiką išsišėrimui. Pirmučiausia iškrenta visos uodegos plunksnos, o vėliau sparnų ir liemens. Visą laiką patinas lesina patelę, dėdamas jai maistą tiesiog į snapą. Vaisialesių rūšių patinas, atnešęs savo gūžyje 15—20 figų, atryja jas ir po vieną kiša patelei į snapą. Patinai tų rūšių, kurios minta mišriu maistu, atryja jau perpus suviršKintą maistą ir ištisą jo vatulą pakiša patelei. Maitinantis patinas nagais įsikerta į medį žemiau skylės ir uodega atsiremia į kamieną, tad lesinimo pabaigoje jo uodega esti gerokai nučiurinta. Vaikams augant, vis daugiau reikia maisto ir tenka ištrupinti mūrą, norint išlaisvinti patelę. Kai kada jaunikliai, motinai išėjus, vėl užmūrija skylę, bet palieka kiek ertmės, kad galėtų iškišti snapą. Kad ir užmūrytas, lizdas esti švariai užlaikomas, nes ten tupinti patelė išmeta maisto likučius ir visus nešvarumus lauk, net ir pati išsituština pro mūro skylę. Apsiplunksnavę jaunikliai laiko savo uodegas panašiai kaip motina, tai yra virš nugarų. Kai patelė pagaliau apleidžia savo kalėjimą, ji esti labai riebi, bet sustingusi, vos galinti

paskristi. Ir jaunikliai tuo laiku išeina iš uokso ir iš pradžios taip pat negali skristi, tad keletą dienų turi vaikščioti, kad pamankštintų raumenis.

Nepaprasti šių paukščių įpročiai darė įspūdžio primityvioms tautoms, keldami joms pagarbos jausmą, versdami pačius paukščius ar bent jų atvaizdus laikyti švaros ir šeimyniškos ištikimybės simboliu. Centrinės Afrikos gentys laiko juos savo fetišu, ir leidžia jiems maitintis savo maisto likučiais. Tas ypač liečia didžiuosius ragasnapius. Tačiau ne visos ragasnapių rūšys laikosi minėtų įpročių. Kai kurios rūšys peri uolų plyšiuose, ir patelė neužmūrijama.

Didžiausia ragasnapių rūšis yra dviragis ragasnapis *(Buceros bicornis)* — jo tėvynė yra nuo Vakarų Indijos, Indokinijos, Malajų iki Sumatros.

Ragasnapių, taip pat, kaip ir kukučių, tolimos praeities likučiai randami dar prieš terciarą. Jų iškasenos byloja, kad seniau jų būta ir Europoje.

GENINIAI *(PICIFORMES)*

Šio būrio paukščiai visų pirmiausia išsiskiria pirštų sutvarkymu — du pirštai atsukti į priekį, du — atgal. Ketvirtasis pirštas, t. y. vienas iš priešakinių, atsuktas atgal ir stovi lygiagrečiai su užpakaliniu. Bet šio piršto kai kada gali visiškai nebūti, ir paukštis esti tripirštis. Šio būrio paukščiai skirstomi į šešias šeimas, ir visų šeimų gyvenimo būdas turi bendrų bruožų. Jie gyvena vieniši arba poromis, rečiau — mažais būreliais, dažniausiai medžiuose. Yra mažų rūšių vos 9 cm ilgio, ir stambių — iki 60 cm. Dauguma jų minta vabzdžiais, iš dalies uogomis ir kitais vaisiais. Tai nėra geri lakūnai, o jų skrydis eina banguota linija. Jų lizdavietės — daugiausia medžių uoksai ir termitų pastatai, bet viena jų šeima, medrodžiai, elgiasi panašiai, kaip mūsų gegutė: primeta savo kiaušinius kitiems paukščiams. Kaip ir kiti paukščiai, kurių lizdai esti tamsiuose užkampiuose, geniniai paukščiai turi baltus kiaušinius. Jų lizdą vargiai pavadinsi lizdu, nes jie savo kiaušiniams beveik neparuošia jokio patiesalo. Gyvenamas plotas — tai vidutinio klimato miškai ir tropikų „bušas", bet jų nėra Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Madagaskare.

Trumpai paminėsime ūsapaukščius *(Capitonidae)*. Ši šeima susideda iš 72 rūšių, o jų dydis svyruoja tarp pilkosios zylės ir kuosos. Jų galva didelė, stiprus storas snapas ir trumpas kaklas. Labai būdingas požymis —

tai ūsai: standūs šeriai, einantys aplink visą snapą. Nedaug yra rūšių, kurių apdare vyrauja viena spalva. Jis esti margas — žalios, raudonos, geltonos ir mėlynos spalvos.

Šių paukščių tėvynė — tai tropikų miškai: Indija, Filipinai, Sumatra, Borneo ir Centrinė ir Pietų Amerika. Mažosios rūšys yra judrios, o stambesnės rūšys esti nepaslankios, prilesusios ilgą laiką tarytum susimąstę tupi ant vienos šakos ir nuolat girdėti jų leidžiamas trumpas, bet stiprus balsas, kuris kartu su tropikų karščiu kartais neigiamai veikia nervus. Šis balsas be pertraukos girdimas kiaurą dieną,— juo tvankesnė diena, juo dažniau.

Maistas susideda daugiausia iš uogų, taip pat iš pumpurų, vabzdžių, ypač iš lervų, kurios gyvena apipuvusių medžių žievėje. Lizdą įsitaiso uoksuose; kai kurios rūšys pačios pasidaro sau uoksus sutrūnijusiuose medžiuose. Kitos rūšys tam tikslui kasasi žemėje įstrižus urvus. Deda 2—4 kiaušinius: urvus laiko švariai, pašalindami jauniklių išmatas. Ne poravimosi metu dažnai irgi nakvoja urvuose.

Plaukdamas bet kokia Pietų Amerikos upe, neišvengiamai aptiksi ant žemų šakų tupint žaliai auksinio atspalvio paukštelių, kurie prisileidžia žmogų arti ir leidžia save apžiūrėti — tai auksapaukščiai *(Galbulidae)*. Šiai šeimai priklauso 14 švelnių, laibų, žvirblio ar varnėno ūgio rūšių. Jų snapas esti ilgas ir smailas, o kojytės labai mažos. Jie yra šiek tiek panašūs į kolibrius, išskyrus ūgį. Mums dažniausiai tekdavo matyti žaliąjį auksapaukštį *(Galbula viridis)*. Tai gana paprastas paukštelis, ramus ir tylus, o jo balso neteko girdėti. Jis pasitaiko visur, bet mėgstamiausia vieta — upių pakraščiai. Maistas susideda iš vabzdžių, o gaudo juos panašiai kaip mūsų musinukės, tai yra pakilęs ore pagauna laimikį ir vėl grįžta į priprastą vietą. Pagavęs drugį, pir-

miausia pašalina sparnus, o paskui praryja minkštąją dalį. Veisiasi panašiai kaip mūsų tulžiai, vadinasi, padaro 30—60 cm ilgio urvą, dažniausiai stačiame upės krante, ir ten padeda savo 3—4 baltus kiaušinius. Prasikalę jaunikliai apie 3 savaites užtrunka lizde, bet, išėję iš jo, jau esti tokių spalvų, kaip jų tėvai. Vietiniai indėnai šį paukštį vadina „žakamar".

Savotiškų papročių turi šio būrio šeima, vadinama medaus rodytojais *(Indicatoridae)*. Tai maždaug žvirblio ūgio, nežymių, pilkų arba žalsvų spalvų paukšteliai, trumpom kojom, su atlenktu atgal ketvirtu pirštu, trumpesne už sparnus uodega. Iš tolo žiūrint, taip pat ir kūno sudėtimi jie panašūs į mūsiškę gražiagalvę. Tai tylūs, mažai judrūs, mėgstantys vienišą gyvenimą paukščiai. Jų maistas — vabzdžiai bei jų perai, randami šakose ir medžių žievėje; ypatingai mėgsta bičių ir kitų plėvesparnių vabzdžių perus, o kai kurios šios šeimos rūšys minta išimtinai plėvesparniais ir gyvena vien ten, kur yra šių vabzdžių. Norėdamas prieiti prie bičių lizdo, paukštelis naudojasi kitų pagalba — bitėdžio opšraus ar žmogaus. Paukštis, radęs bičių lizdą, ypatingu balsu šaukdamas ir laikydamasis ties žmogum, artinasi prie tos vietos, kur lizdas, kol pagaliau pasiekiamas tikslas. Šitaip jis gali vesti žmogų apie 1 000 metrų; tada jis sustoja ir laukia, kad būtų paimtas medus ir jam tektų perai. Su šiuo keistu paukščio papročiu siejasi daugelis vietinių žmonių prietarų. Sakoma, kad dalis laimikio pirmiausia turi būti palikta paukščiui, nes paukštis kitą kartą galįs atkeršyti, atvesdamas žmogų pas liūtą arba nuodingą gyvatę. Iš šešių šio paukščio rūšių tik 3 rūšys elgiasi kaip aprašyta; ypač tas būdinga *Indicator indicator* rūšiai. Kokiu būdu šis keistas instinktas atsirado, galima tiktai spėlioti. Reikia manyti, kad pirmiausiu paukščio talkininku buvo bitėdis opš-

rus *(Mellivora ratel)*, o paskui ir žmogus. Šį nepaprastą paukščio instinktą juo sunkiau suprasti, kad jis panašiai kaip gegutė pats neperi, savo kiaušinius primesdamas kitiems paukščiams,— ir tik tiems, kurie lizdus įsitaiso tamsiuose urvuose ir turi baltus kiaušinius. Jų kiaušinių perėtojai pirmoje eilėje esti geniai, paskui bitinukai, tulžiai, varnėnai, aplamai apie 35 rūšys. Medaus rodytojai kartais sunaikina teisėto perėtojo kiaušinius. Be to, vos prasikalę iš kiaušinių paukščiukai savo snapo gale turi tvirtą aštrų kabliuką, kuriuo jie mirtinai sužaloja savo netikruosius brolius. Šis kabliukas po kiek laiko išnyksta. Ar tie netikrieji broliai yra iš lizdo išmetami (kaip kad daro gegutės), iki šiol nenustatyta, bet yra žinoma, kad, praėjus savaitei, jauni medaus rodytojai lieka lizde vieni.

Į auksapaukščius daug panašumo turi tingiapaukščiai *(Bucconidae)*, ir jų geografinis išplitimas yra toks pat. Tai vidutinio didumo paukščiai, bet jų spalvos yra kuklios. Žymi dalis — didele galva, trumpu kaklu ir šeriuotu snapu. Tai ramūs, tylūs, sakytume, nerangūs paukščiai, ir dėl to braziliečiai juos vadina „Joao bobo" („Jonelis kvailutis").

Panašiai kaip ir auksapaukščiai, jie turi savo priprastas vietas, net savo priprastą šaką, kurioje kasdien tupi ir iš kurios jie kaskart pakyla, kad stvertų ore pro šalį skrendantį vabzdį ir vėl nutūptų toje pačioje vietoje.

Lizdavietę įsitaiso ant žemės, dažnai stačiuose kriaušiuose ir šiaip lygumoje. Urvas kasamas abiejų porelės narių ir gali turėti iki 1 m ilgio. Kai kada lizdavietei parenkamas termitynas. Dedami 2—3 kiaušiniai, kuriuos peri ir patinas, ir patelė. Šių paukščių tėvynė — tropikinė Amerika. Gana paprasta rūšis yra raudonsnapis tingiapaukštis *(Bucco capensis)*.

Viena įdomiausių paukščių šeimų yra tukanai *(Rhamphastidae)*. Ši tropikinės Amerikos paukščių grupė susideda iš 37 rūšių ir yra gimininga ūsapaukščiams bei geniams. Jų pirmasis ir ketvirtasis pirštai yra atlenkti atgal. Lizdus jie įsitaiso uoksuose. Vargiai rasime kitą taip neproporcingai sudarytą paukštį, kaip tukanas. Tukanų snapas — milžiniškas, tarytum klouno kaukės, be to, ryškių spalvų. Atrodytų, kad jis kliudo paukščiui vaikščioti ir ypač skristi. Bet iš tikrųjų šis didžiulis snapas yra lengvas kaip plunksnelė ir nė kiek paukščio neapsunkina, nes jis korėtas ir sudarytas iš plonų kaulinių plokštelių. Be to, esti aptrauktas plonu raginiu apvalkalu, tad yra labai stiprus. Kyla klausimas, kam jis reikalingas? Nei maistui imti, nei apsiginti jis netinka. Įvairios rūšys turi skirtingą jo spalvą, ir jis matomas iš toli, tad galima manyti, kad tai signalinis ženklas, iš kurio ta ar kita rūšis atpažįsta savuosius. Panašios reikšmės gali turėti ančių „spalvų veidrodėlis", iš kurio antys net tamsumoje pažįsta savo vienrūšius.

Tukanai retai nusileidžia iki žemės, o šiaip laikosi medžių šakose, dažnai viršūnėse. Pastebėti juos nesunku dėl jų ryškių spalvų, ypač dėl spalvoto snapo. Tarp patino ir patelės beveik nėra jokio skirtumo. Jų maistą daugiausia sudaro vaisiai. Didesni vaisiai susmulkinami, o šiam darbui tinka dantytas antsnapis ir posnapio kraštas. Jie taip pat stveria smulkius gyvūnėlius, medvarles, roplius, jaunus paukščiukus ir paukščių kiaušinius. Man net atrodo, kad paukščiukai ir kiaušiniai esti dažnesnis, negu manoma, jų maistas, nes kiti paukščiai persekioja tukanus, panašiai kaip mūsų paukščiukai persekioja pelėdas, kates arba gegutes. Netoli mūsų būstinės Brazilijoje, banano krūme, buvo tirono *(Pitangus)* lizdas su kiaušiniais. Vieną dieną prie jo prisiartino tukanas ir, kaip man atrodo, turėjo piktų

sumanymų, bet staiga atsirado lizdo savininkas ir, nors už tukaną daug mažesnis, puolė jį. Tukanas to puolimo neatlaikė, leidosi skristi į šalį, bet paukštelis jam įsikabino į uodegą. Tukanas nuskrido tiesia linija, nes jo uodega, apsunkinta įsikabinusio paukščiuko, nebetiko vairuoti. Atrodo, kad tukano didžiulis snapas yra tinkamas įrankis išiminėti iš uoksų kiaušiniams.

Lizdą tukanas įsitaiso uokse, kartais žemai, o kartais aukštai. Dažnai jie užima genių apleistus uoksus, pagerindami juos pagal reikalą. Retai kada jie neša į uoksą minkštų žolių; dažniausiai tiesiog ant trūnėsių padeda savo 2—4 baltus kiaušinius. Tik kai kurios rūšys laikosi švaros; šiaipgi uokso dugnas būna išgrįstas maisto likučiais. Perėjimas trunka trumpai, apie 16 dienų, bet vaikai auga lėtai — nuo 6 iki 7 savaičių. Tukanų tėvynė visa vidurinė ir didesnė pietinės Amerikos dalis, o jų išplitimo centras — Amazonės sritis. Prie mūsų būstinės Brazilijoje dažniausiai lankydavosi didysis tukanas *(Ramphastos toco)*. Dažnai būdavo girdėti jų nors karkiamas, bet gana švelnus balsas, ir lengvai galėjai juos pažinti iš didelio raudono snapo bei kontrastinių spalvų. Savo rinkiniams mes turėjome nušautų, tik gaila, kad šratai beveik visada apgadina jų puikųjį snapą. Be šios rūšies, prie namų laikėsi viena pora *Pteroglossus castanotis*. Ji perėjo aukštos palmės uokse, maždaug už 60 m nuo namų.

Gaila, kad šie gražūs paukščiai neretai pridaro žmogui žalos, nes sulesa, o dar dažniau sugadina vaisius. Todėl jie šaudomi, ypač didysis tukanas *(Ramphastos toco)*, juo labiau, kad jo kepsnys — skanus patiekalas. Aplamai nuostabioji Brazilijos gyvūnija yra gausi tik toli nuo miestų. Rytiniame pakraštyje, kur koncentruojasi miestai, gyvūnija yra smarkiai apnaikinta, o gamtos apsaugos idėja dar toli gražu nėra populiari.

Nelaisvę tukanai lengvai pakelia, yra nereiklūs ir greit prie žmogaus pripranta, todėl dažnai juos galima matyti zoologijos soduose.

Žymiausia geninių būrio šeima — geniai *(Picidae)*. Jų prisitaikymas kopinėti medžiais ir atitinkamas maistas yra toks ryškus, kad pažinti šios šeimos paukštį nesunku. Jų įprastinis vietovaizdis — miškas, o gyvena viso pasaulio kraštuose, išskyrus Australijos okeanines salas ir Madagaskarą. Jų geologinis amžius siekia eoceną. Yra 210 šios šeimos rūšių, skirstomų į tris pošeimius. Tai tikrieji geniai *(Picinae)*, kurie apima 179 rūšis; mažiau specializuoti pošeimiai — grąžagalvės *(Jynginae)*, minkštauodegiai geniai *(Picumbinae)*. Mažiau specializuotas pošeimis yra grąžagalvės: jų uodegoje nėra standžių plunksnų, kaip tikrųjų genių, o vien paprastos minkštos plunksnos. Jų snapas silpnas, todėl jie patys neprasikala sau uoksų medžiuose, o naudojasi jau gatavais, kuriuos padarė kiti paukščiai. Jie mielai užima dirbtinius inkilus. Deda 7—10 baltos spalvos kiaušinius. Minta vien vabzdžiais, tarp kitko, įvairių skruzdžių perais, taip pat žmogui žalingomis juodosiomis skruzdėmis *(Lasius niger)*. Gyvena Europoje, Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Lietuvoje grąžagalvė *(Jynx torquilla)* dažnas paukštis.

Minkštauodegių genių yra 29 rūšys, kurių viena gyvena Afrikoje, trys Azijos pietryčiuose, o kitos — Amerikos pusiaujuose. Jie yra 8—15 cm ilgio. Jų spalvose vyrauja gelsvai žali arba rusvi tonai.

Tikrieji geniai yra labai prisitaikę prie miškingo vietovaizdžio. Jie kopinėja medžiais iš apačios į viršų, o tam pritaikytos jų trumpos kojos ir ilgi pirštai (du atsukti į priekį, du į užpakalį). Jeigu tenka sustoti, tai atsiremia savo standžia uodega. Tvirtas ir briaunuotas snapas yra tinkamas įrankis skaptuoti medienai. Stiprus

storasienis galvos skeletas amortizuoja snapo dūžius. Turi stiprius galvos raumenis ir tvirtas kaklo sausgysles. Liežuvis yra nepaprasto ilgio (mūsų žaliosios meletos apie 23 cm), o galas raginis ir turi kiekviename šone eilę aštrių spyglių. Tuo būdu susidaro įrankis, panašus į žeberklus. Jį genys panaudoja, išimdamas iš medienos vabzdžių lervas. Šio liežuvio pamatą sudaro dvi kaulinės spyruoklės, kurios apsupa visą pakaušį ir baigiasi antsnapio pamate. Liežuvį dengia lipnus skystimas, kurį gamina didžiulės seilių liaukos.

Savo darbą geniai pradeda apačioje, nagais kabinasi žievės, uodega atsiremia į medį ir slenka aukštyn, dažniausiai spirale, o priėjęs storą šaką, kartais atsisuka nugara žemyn. Paskui perskrenda į kitą medį ir tuo pačiu būdu tęsia darbą. Genių skrydis labai savotiškas, jo kryptis banguota: keliais sparnų mostais paukštis pakyla aukštyn, vėliau suglaudžia sparnus ir leidžiasi žemyn, vėl mostelėjęs sparnais, pakyla aukštyn ir t. t. Mūsų krašto geniai yra sėslūs, lieka pas mus žiemą ir vasarą. Viena tik grąžagalvė rudenį išskrenda į dausas. Likusiems žiemoti geniams netrūksta maisto, nes jie daugiausia minta vabalų perais, kurie tiek žiemą, tiek vasarą randami po medžių žieve. Žiemos metu mūsų didysis margasis genys taip pat minta spygliuotų medžių sėklomis. Blogesnė padėtis tų genių rūšių, kurios minta skruzdėmis; jos kartais priverstos prieš žiemą keliauti į šiltesnius kraštus. Kai kurios genių rūšys, pvz. mūsiškė juodoji meleta, minta ir uogomis (pvz., šermukšnių).

Genių balsai — trumpi šūksniai, panašūs į „gik"; mūsiškė žalioji ir pilkoji meleta garsiai šaukia „klim-klim-klim". Bene dar garsiau šaukia juodoji meleta. Geniai, pasirinkę sausą šaką, daugiausia smalingos pušies, savo snapu tarškina, išduodami garsą, panašų į „trr". Šį garsą galima girdėti tik pavasarį, nes tai paukščio lytinio

susijaudinimo išraiška. Šis garsas neturi nieko bendro su genio kalimu, kai jis stengiasi išlupti pasislėpusį vabzdį. Lietuvoje gyvena 8 genių rūšys: žalioji meleta *(Picus viridis)*, pilkoji meleta *(Picus canus)*, didysis margasis genys *(Dryobates major)*, vidutinysis margasis genys *(Dryobates medius)*, mažasis margasis genys *(Dryobates minor)*, baltanugaris genys *(Dryobates leucotos)*, tripirštis genys *(Picoides tridactylus)* ir juodoji meleta *(Dryocopus martius)*.

Visi geniai, ir mūsiškiai, ir egzotiniai, perėti įsitaiso uoksuose ir dažniausiai šiuos uoksus pasidaro patys; tie, kurių snapas silpnas, dažniau naudojasi arba natūraliais uoksais, arba tais, kuriuos padirbo kiti geniai. Dažniausiai galima aptikti didžiojo margojo genio uoksą. Šiam reikalui paukštis susiieško sutrūnijusį medį ir jame išskaptuoja horizontalios krypties skylę. Pasiekęs apytikriai vidurį medžio, skylę pasuka į apačią ir ten išskaptuojama didoka, maždaug ovalo formos ertmė apvaliai išduobtu dugnu. Šį darbą atlieka patinas. Jis nepasitenkina vienu uoksu, bet, padaręs vieną, imasi kito, o gal ir trečio. Iš pagamintų uoksų patelė pasirenka vieną ir ten padeda savo kiaušinius, kurių skaičius 4—8, o dažniausiai 6. Jokio patiesalo uokse nedaroma. Kadangi ši ertmė padaroma sutrūnijusioje medienoje, jos dugnas ir šiaip nėra kietas, be to, paukštis gražiai jį išlygina. Peri dažniausiai patinas. Lizdas laikomas švariai.

Be uoksų, kuriuos geniai rūpestingai ir tiksliai pasidirba, jie sugeba pasidaryti sau stakles kankorėžiams aižyti. Tam reikalui storoje šakoje arba kamiene genys išskaptuoja duobutę tokio didumo ir tokios formos, kad jame galėtų tilpti storoji kankorėžio dalis. Čia jis atsineša kankorėžį, eglinį ar pušinį, ir įspraudžia jį į duobutę — paprastai įstrižai, tada jam patogu aižyti sėklas. Sudorojęs vieną kankorėžį, išmeta jį, o jo vieton įstato

kitą. Tad po medžiu, kur yra šios staklės, kartais susirenka keletas šimtų išaižytų kankorėžių.

Žaliųjų genių (vadinamų meletomis) — o jų mūsų krašte yra dvi rūšys — snapas esti silpnesnis, ir atrodo, kad jie vengia darytis sau uoksus, o naudojasi natūraliais arba kitų genių padarytais uoksais.

Tolimoje šiaurėje — Skandinavijoje, Sibiro taigoje ir Šiaurės Amerikoje gyvena tripirštis genys. Nuo kitų genių jis skiriasi tuo, kad turi tris (vietoje keturių) pirštus, ir jo viršugalvis yra ne raudonas, bet geltonas, auksinio atspalvio. Jo geografinio paplitimo pietinė riba siekia Lietuvą, bet pasitaiko jis pas mus gana retai. Atskiruose vidurinės Europos kraštuose, būtent, kalnuose, kur viešpatauja šaltesnis klimatas, jis taip pat pasitaiko. Tai buvusio ledynų periodo laikų reliktas. Pas mus šis genys aptiktas Gudų girioje ir Rūdninkų girioje, taip pat pasitaiko ir kitose vietose, bet aplamai gana retai.

Puikiausias mūsų genių yra juodoji meleta — ji yra varnos dydžio, visa juoda, tik viršugalvis raudonas. Peri aukštuose storuose medžiuose, nes jai reikia daug vietos. Lyginant su kitais geniais, ji labai nepatikli — neprisileidžia arti. Tačiau kai kada jaunikliai paukščiai nei iš šio, nei iš to apsilanko soduose, bet tik trumpam. Šių didžiųjų genių Lietuvoje kaskart mažiau, nes trūksta tokių medžių, kur jie galėtų įsitaisyti uoksą.

Puikių genių turi Amerika. Bene didžiausio ūgio yra baltasnapis genys *(Campephilus principalis)*. Jis yra juodas, su dideliais baltais plotais sparnuose ir dviem baltais dryžiais nuo snapo pamato iki sparnų galų; pakaušis raudonas, su kuodu. Jis yra beveik išmiręs, tik nedidelis jų skaičius yra dar Luizijanoje. Taip pat puikus yra vidutinio dydžio raudongalvis genys *(Melanerpes*

erythrocephalus). Jo visa galva, kaklas ir gūžys ryškiai raudonos spalvos.

Visos mūsų krašto genių rūšys pagrįstai laikomos naudingais paukščiais, nes svarbiausias jų maistas — kenksmingieji vabzdžiai. Be to, jų iškaltuose uoksuose gali perėti kiti paukščiai, pvz. žalvarnės, kukučiai, karveliai uldukai, o dideliuose juodosios meletos uoksuose neretai peri antys klykuolės.

ŽVIRBLINIAI *(PASSERIFORMES)*

Šis būrys didžiausias, įvairiausias ir tobuliausias. Jis apima ne mažiau kaip 5 100 rūšių, t. y. apie tris penktadalius visų dabar gyvenančių paukščių. Jie visi smulkūs arba vidutinio dydžio; tik kranklys ir australiškasis lyrauodegis gali būti pavadinti dideliais. Uodegoje paprastai esti 12 vairavimo plunksnų, sparnuose — po 10 didžiųjų plasnojimo plunksnų, kurių pirmoji yra daug trumpesnė, negu kitos, o kartais taip sunykusi, jog vos įžiūrima, ir atrodo, kad jų yra tik 9. Iš anatominių ypatybių, ypač giesmininkams, yra būdinga balso aparate 5 ar net 7 poros raumenų. Beveik visi žvirbliniai paukščiai turi malonius balsus, o kai kurios rūšys, pvz. strazdai, lakštingalos, devynbalsės, yra tikri šios srities menininkai.

Pažymėtinas ypatingas žvirblinių paukščių jauniklių lesinimo būdas: visi jie plačiai žiojasi, leisdami tėvams giliai, net už liežuvio pamato įkišti lesalą į žiotis. Jų žiotys yra ryškių spalvų: raudonos, geltonos, oranžinės; be to, žiočių kampai ir viršutiniame, ir apatiniame žande turi ryškių spalvų voliukus (apyžioklius), kurie žymiai padidina žiočių apimtį. Visa tai paakina senius, tarytum nurodo vietą, kur turi būti įkištas maistas. Ypatingos reikšmės apyžiokliai turi tiems paukščiams, kurie peri tamsiuose urvuose bei uoksuose. Kitų būrių paukščiai nesižioja, bet išimtį sudaro gegutės ir kukučiai. Tie

paukščiai, kurie nesižioja (geniai, žalvarnės, tulžiai, leliai, karveliai, kormoranai, gandrai, plėšrieji paukščiai ir pelėdos), priima maistą iš senių kitokiu būdu, o vištiniai paukščiai, gervės ir tilvikai — iš pat pirmųjų dienų patys susiranda ir stveria maistą.

Būdingas šio būrio požymis — keturi pirštai, nesukabinti plaukimo plėvele, ir visi pirštai prie kojos pritvirtinti viename aukštyje. Trys pirštai atsisukę į priekį, o ketvirtas į užpakalį; pastarasis labai tvirtas. Kakle 14 slankstelių (rečiau 15). Jaunikliai, prasikalę iš kiaušinių, yra pliki ir akli. Jie visiškai bejėgiai ir turi ilgai išbūti lizde.

Jie gyvena visuose žemynuose, išskyrus Antarktiką ir kai kurias salas. Apie geologinį šio būrio amžių mažai žinoma, nes paleontologai tik neseniai pradėjo domėtis šiuo klausimu.

Visi žvirbliniai paukščiai kraunasi gana tobulus, o kai kurie net nuostabiai meniškus lizdus. Tarp kitko, būdinga, kad medžiagą lizdui jie neša visu gniužulu, o ne atskirais gabalais, kaip daro karveliai, gandrai ir kt. Paprastai jie deda 5—6 kiaušinius, tik zylės dvigubai daugiau (bet atogrąžų rūšys mažiau). Dažnai išvedamos per vasarą dvi, net trys vaikų vados. Kiaušinių dydis atitinka taisyklę, kad mažų paukščių kiaušiniai yra reliatyviai didesni, negu didžiųjų, pvz., didžiulio kranklio kiaušinis sudaro 2,5% jo kūno svorio, o mažyčio nykštuko — 14%. Kiaušiniuose paprastai esti 18—20% trynio, t. y. daug mažiau, negu vištinių paukščių ar tilvikų. Pirmoje dėtyje paprastai kiaušinių daugiau, negu antroje, bet yra ir išimčių.

Augina vaikus abu tėvai, o vaikai auga greit. Mažųjų rūšių vaikai užtrunka lizde maždaug tiek laiko, kiek reikia perėti kiaušiniams, t. y. 12—14 dienų. Tačiau stambesnių paukščių vaikai užtrunka lizde ilgiau;

pavyzdžiu gali būti varna, kuri peri 18 dienų, o jaunikliai apleidžia lizdą po 33—35 dienų. Dar didesnis už varną kranklys peri 19—21 dieną, o jo vaikai palieka lizdą tik po pusantro mėnesio. Tą patį galima pasakyti apie paukščius, perinčius uždarose vietose: varnėnų vaikai palieka lizdą po 21—22 dienų, o didžiosios zylės — po 23 dienų, taigi jie užtrunka lizde daug ilgiau, negu to paties ūgio paukščiai, kurie dirbdinasi atvirus lizdus. Ypač sparčiai auga jaunikliai tų paukščių, kurių lizdai yra ant žemės: nedaug už varnėną mažesnis vieversys lizdą palieka jau po devynių dienų, nendrinė starta, lakštingala — po vienuolikos ar dvylikos. Tuos faktus galima laikyti naudingu prisitaikymu kovoje dėl būvio, nes atviriems lizdams, ypač lizdams ant žemės, gresia didesnis pavojus, negu uždariems arba aukštai sukrautiems.

Žvirbliniai paukščiai lytiškai subręsta jau sekančiais po išsiritimo metais, tik didelės rūšys, pvz. kranklys, po dvejų metų. Po metų jie paprastai įsigyja galutinį apdarą, bet kai kurių rūšių patinai, pvz. kryžiasnapių, raudongalvių sniegenų — dar vėliau.

Atrodo, kad stambesnės rūšys gyvena ilgiau, negu smulkiosios; yra duomenų, kad krankliai išgyveno nelaisvėje 50—69 m. Apie amžių laisvėje kol kas neturima tikslių duomenų, bet, naudojantis žiedavimo metodu, dažnai sekasi šias spragas užpildyti: pvz., apžieduota volungė buvo pagauta po 8 metų, strazdas giesmininkas — po 8 metų. Yra pagrindo manyti, kad jų vidutinis amžius daug trumpesnis ir kad apie 60% jų žūva jau pirmaisiais gyvenimo metais.

Patinas nuo patelės skiriasi didesniu ūgiu ir ryškesnėmis spalvomis, ir čiulba tik patinas. Žvirblinių paukščių maistas labai įvairus, vieni maitinasi vien gyvuliniu, kiti perpus gyvuliniu, perpus augaliniu maistu. Pa-

gal tai jie gali būti suskirstyti į dvi grupes. Pirmosios grupės paukščiai, mintantys daugiausia vabzdžiais, turi smailą, neretai ylos pavidalo, snapą; juos paprastai vadinama vabzdžialesiais paukščiais. Kitos grupės paukščiai minta daugiausia grūdais; jų snapai yra tvirti, stori, kūgelio formos. Jie vadinami grūdlesiais paukščiais. Kai kurie, pvz. varnų šeimos paukščiai, maitinasi bet kokiu maistu. Šioje grupėje randame ir tikrų plėšikų, grobiančių svetimus kiaušinius, paukščiukus, net ir smulkius žvėriukus — tokie yra krankliai, varnos, kėkštai. Net ir tarp smulkių žvirblinių paukščių yra plėšikiškai nusiteikusių rūšių, pvz. medšarkės, sugebančios draskyti svetimus lizdus, net ir sumedžioti suaugusius paukščius. Panašių polinkių turi ir zylės.

Maisto kiekis, reikalingas šiai paukščių grupei, yra labai didelis, ypač veisimosi laiku, tad ir šių paukščių reikšmė gamtos ekonomijai ir žmogaus ūkiui taip pat labai didelė. Netenka abejoti, kad žvirbliniai paukščiai yra pagrindinis faktorius, stabdąs vabzdžių plitimą. Tad jų nauda žemės ūkiui yra, be abejo, didesnė, negu visų kitų paukščių.

Žvirblinių paukščių sistematika, vadinasi, jų padalinimas į pobūrius, šeimas ir pan., yra sunki problema, nes šioje gausioje ir visame pasaulyje paplitusioje grupėje beveik neįmanoma rasti tokių požymių, kurie, būdami tikslūs ir pastovūs, galėtų duoti pagrindą nustatyti giminingumui. Todėl šio būrio klasifikacija ir šeimų tvarka įvairių autorių veikaluose yra labai įvairi. Kartais net autoriaus tautybė nulemia rūšių eilės tvarką. Pvz., Europos autoriai yra linkę žvirblinių paukščių būryje pirmą vietą duoti varnų šeimai *(Corvidae)*, atsižvelgiant į jų gana tobulą psichiką. Tais pačiais sumetimais amerikiečių norėtą šį paukščių būrį apvainikuoti audėjais *(Ploceidae)*.

Iš 55 šių paukščių šeimų kai kurias čia ir paminėsime.

Plačiažiočiai *(Eurylaimidae)* — gerai apibrėžta, margomis, ryškiomis spalvomis pasipuošusi žvirblinių paukščių grupė, gyvenanti Senojo pasaulio tropikų kraštuose. Nuo kitų žvirblinių paukščių skiriasi tuo, kad turi tik vieną porą balso raumenų, 15 kaklo slankstelių (vietoje 14). Dar vienas skirtumas yra tas, kad jų priekiniai pirštai iš dalies suaugę. Kai kurie autoriai, remdamiesi šiais požymiais, išskiria juos į atskirą pobūrį. Taip pat manoma, kad šie paukščiai yra platesnės, seniai išmirusios grupės liekana. Tai kresni paukščiai, 12—28 cm ilgio, didelėmis galvomis, plačiu snapu su kabliuku jo gale, trumpomis kojomis ir riestais nagais. Azijinės rūšys yra ryškios žalios ar mėlynos spalvos, o afrikinės turi raudonų, geltonų ir šviesiai violetinių spalvų. Dailus paukštis yra gyvenantis Himalajuose *Psarisomus dalhousiae*, turintis ilgą mėlyną uodegą. Šie paukščiai mažais pulkeliais keliauja po miškus ir kaip papūgos kopinėja lianose, nuolat tarp savęs šnekučiuodamiesi. Jie nepaprastai jaukūs; net jei šaunama į jų būrį, tie, kurie lieka gyvi, nepasitraukia iš vietos.

Jų maistas susideda iš vabzdžių, smulkių varlių ir driežų, o vabzdžius moka gaudyti ir ore. Kai kurios rūšys minta uogomis ir kitais vaisiais. Lizdus krauna rūpestingai. Iš žolių, šaknų jie pinasi lizdą, kuris pritvirtinamas prie lianų ar nusvirusių viršum ežero ar upės šakų. Šį darbą atlieka abu porelės nariai, bet teko matyti, kad vieną lizdą statė net keli paukščiai.

Kai kurios rūšys atlieka savotiškas tuoktuves, kurių metu patinukas stengiasi parodyti savo ryškiąsias spalvas. Viena afrikinė rūšis per tuoktuves ore suka mažą ratą (30—60 cm pločio) ten, kur tupi patelė.

Kopikų *(Dendrocolaptidae)* šeima savo išore nepaprastai primena mūsų lipučius. Kai aš pirmą kartą šį paukštį sumedžiojau Brazilijos miškuose, buvau didžiai nustebęs, kad šiuose pusiaujo kraštuose yra lipučių, bet tuoj pastebėjau ir skirtumų. Svarbiausias skirtumas buvo nepaprastai ilgas, lenktas snapas. Jis nėra toks stiprus, kaip genių snapas, ir minimas paukščiukas vargiai galėtų kapoti medžių žievę. Veikiau jis turi medicininio pinceto funkciją — juo šis paukštelis gali ištraukti pasislėpusius plyšiuose smulkius vabzdžius. Į lipučių panaši ir jo uodega — vairavimo plunksnos standžios, smailiais galais, ir paukščiukas jas panaudoja tam, kad atsiremtų į žievę, kai kopia medžių kamienu aukštyn. Šis paukštelis, kaip vėliau pasirodė, buvo *Campylorhamphus trochilirostris* — jo lotyniškas rūšies pavadinimas pabrėžia snapo panašumą į kolibrių. Mane nustebino ir spalvų panašumas į mūsų lipučius; čia galima įžiūrėti konvergenciją, kai net negimininguose rūšyse gali būti panašumas, kilęs iš panašaus gyvenimo būdo ir panašios aplinkos. Kad ir labai panašūs į mūsų lipučius, Amerikos kopikai turi skirtingus anatominius bruožus ir veikiau artimesni amerikiniams tukanams.

Kai transatlantinis laivas artinasi prie Pietų Amerikos krantų, vienas pirmųjų paukščių, kuriuos sutinka keleivis, yra grifas urubu, o soduose, skveruose ir bulvaruose — gana kuklios išvaizdos, mūsų varnėno dydžio, rusvos spalvos paukštelis, kurį braziliečiai vadina „Joano de Barros", atseit, Molio Jonukas. Jis yra visur esantis žmogaus palydovas, panašiai kaip mūsų žvirblis, bet žvirblis dažnai esti žmogui įkyrus, net žalingas, o apie Molio Jonuką to nepasakysi. Visi šį paukščiuką myli, o, be to, jo čiulbėjimas melodingas ir malonus. Ir sakytum jis žino, kad žmogus jį myli, nes įsitaiso lizdus, neslėpdamas jų, priešingai, pamatysi jo

lizdą medyje prie namo durų, o kartais sugalvoja pritvirtinti jį prie telefono stulpo.

Jo lizdas — tai savotiškas pastatas, padarytas iš molio, kažkuo panašus į tas primityvias krosneles, kurias Vidurinės Azijos gyventojai pastato kiemuose, norėdami iškepti duonos paplotėlius. Į šį lizdą, patį jo guolį, veda lenktas koridorius. Peri patelė, o patiną dažnai pamatysi tupint ant lizdo ir čiulbant taip garsiai, kad net ausyse spengia.

Šis paukščiukas vadinamas *Furnarius rufus*, atseit, rudasis krosnius. Tai ne vienintelė rūšis, nes ši šeima labai gausi; susideda iš 215 rūšių mažų ir vidutinio dydžio paukščių. Visos šios rūšys yra pavienodos rusvos spalvos su šviesesne kūno apačia.

Lietingu sezonu, t. y. nuo gruodžio iki vasario, kai žemė yra įmirkusi, paukštelis iš molio statosi savo lizdą. Darbuojasi abu — ir patinas, ir patelė. Pastatas esti labai tvirtas, ypač vėliau, sausros sezone. Dedami 2—6 baltos arba šviesiai melsvos spalvos kiaušiniai, o po 2—3 savaičių prasikala vaikai, kurie užtrunka lizde 12—18 dienų. Lizdų išvaizda esti įvairi, gali būti ir įvairių „landynių", bet pažymėtina, kad šioje didžiulėje paukščių grupėje paprastų lizdų nebūna. Jau panaudotų ir tuščių lizdų dažnai galima aptikti, tad jų savininkai pakartotinai gali jais naudotis, bet naudojasi ir kiti paukščiai, ypač kregždės. Netoli mūsų būstinės tuščiame Molio Jonuko lizde apsigyveno pora puikių mažyčių papūgėlių *(Psittacula passerina)* ir išperėjo savo vaikus.

Skruzdlesių *(Formicariidae)* šeima paplitusi Vidurinėje, ir Pietų Amerikoje. Susideda iš 221 rūšies, skirstomos į 50 genčių. Tai smulkūs, vidutinio dydžio paukščiai nuo 10 iki 35 cm ilgio. Jų spalvos nėra ryškios — pilkos arba rusvos su juodu priemaišu. Jie gyvena miškų pavėsiuose ir ten randa sau maisto, t. y. visokių

vabzdžių. Ši šeima dar nėra pakankamai ištirta, nes gyvena gana slapukiškai, mažai prieinamose tankynėse. Minta jie ir skruzdėmis,— nuo to ir gavo savo vardą. Kai kurios Amerikos skruzdžių rūšys (pvz., *Eciton* gentis, indėnų k.— „taoka") keliauja didžiausiais spiečiais, sudarydamos gyvą, judančią masę, kuri vingiuoja panašiai kaip mažas upelis. Visi nuo jų bėga, o labiausiai žmogus, nes jos puola pulkais. Jų įkandimas yra skausmingas, nelyginant įkaitintos geležies prisilytėjimas. Nuo jų bėga visi gyvuliai ir visi vabzdžiai, nes laukia staigi mirtis. Net ir gerai apsiginklavusių vapsvų tyko tas pats pavojus. Sunaikinami taip pat ir paukščių lizdai su vaikais, o kai kada net suaugę paukščiai, sakysime, naminės antys ar vištos. Tačiau šiomis skruzdžių procesijomis pasinaudoja kai kurie paukščiai, visų pirma minėtieji skruzdlesiai. Jie lydi skruzdžių eisenas, tik ligi šiol neaišku, ar jie lesa pačias skruzdėles, ar visus tuos smulkius gyvūnėlius, kuriuos skruzdės pabaidė ir privertė bėgti.

Brazilijos dykumose, ypač žaliuosiuose Amazonės tankumynuose, ne viskas ištirta ir, gal būt, ne visi šio didžiulio ploto paukščiai yra jau žinomi, o apie kitus mes turime vien menką supratimą. Tokia mažai teištirta paukščių grupė yra mašalų ėdikų *(Conopophagidae)* šeima, kurioje ne mažiau kaip 10 rūšių. Jie yra nedideli — apytikriai 14 cm ilgio. Būdingas jų bruožas — balti antakiai. Turi didelę galvą ir gana ilgas, stiprias kojas. Jų plunksnos švelnios ir purios, bet gerai prie kūno prigludusios; sparnai trumpi, tad ir jų gebėjimas skraidyti menkas. Jie laikosi neįžengiamų brūzgynų ir todėl pamatyti juos sunku. Jų balsai nežymūs, ir braziliečiai lygina juos su spiūvio garsu, o pačius paukščius vadina „spiaudikais". Apie kitas šių paukščių biologines ypa-

tybes labai mažai žinoma, juo labiau, kad ligi šiol jie nepatekdavo į kultūringųjų kraštų zoologijos sodus.

Taip pat ornitologai mažai turi žinių apie *Rhinocryptidae* šeimą ir, išskyrus kelis liaudies vardus ispanų kalba, jie nustatytų mokslinių vardų neturi. Argentiniečiai vieną jų rūšį vadina „Tococo". Šių paukščių gyvenimo būdas primena mūsiškės karetaitės papročius. Taip pat, kaip ir ji, šie paukščiai gyvena miškų brūzgynuose, tarp krūmų, išvirtusių medžių rytinių Andų vietovėse, o jų geografinis paplitimas siekia net Folklendo salas. Šios šeimos paukščių yra užregistruota 26 rūšys; ligi šiol jie nepatekdavo nei į paukščių mėgėjų rankas, nei į zoologijos sodus.

Įdomi savo ryškiomis spalvomis, drąsumu ir keistu čiulbėjimu Amerikos pusiaujų šeima, vadinama pipromis, arba manakinais *(Pipridae)*. Jie gyvena nuo pietinės Meksikos iki Paragvajaus, sudarydami 59 rūšis gana panašių tarpusavyje paukščių. Jų ilgis nepraneša 12—15 cm, turi trumpą uodegą, trumpus sparnus ir švelnias kojytes; snapas prie pagrindo platus, bet baigiasi smailiu galu. Dažnai patinas žymiai skiriasi nuo patelės, nes jo viršugalvis, nugara ir blauzdos spindi ryškiai raudona, mėlyna ir geltona spalva. Patelės neryškių, gelsvai pilkų spalvų. Pagerklio plunksnos kartais esti pailgėjusios ir atrodo kaip barzda. Savo gyvenimo būdu jie šiek tiek panašūs į mūsų zyles — mažais būreliais skraidžioja po medžius, krūmus, o minta vabzdžiais ir uogomis. Kartais galima jų pastebėti tarp kitų paukščių, kurie lydi keliaujančias skruzdėles. Jie retai ieškosi maisto ant žemės, o tik stveria tuos vabzdžius, kurie, gelbėdamiesi nuo skruzdžių, patenka ant lapų. Jų balsai labai nepanašūs į kitų paukščių balsus: kartais skamba kaip laužiamos lazdos traškėjimas arba vėjo plazdenama vėliava, kai kada panašūs į garsą, kuris atsiranda

braukiant nagu per šukų dantis, tai vėl — lyg negarsus zirzėjimas, lyg tylus, aukšto tono švilpimas. Tik kelios rūšys turi malonius ausiai, tarytum skambučio balsus.

Kai kurios piprų rūšys yra poligaminės, ir kaip tik jose pasireiškia lytinis dimorfizmas, o tuo pačiu ir sudėtingos tuoktuvės, kaip mūsų tetervinų. Poravimosi pradžioje, t. y. sausio—vasario mėnesiais, patinai vyksta į pasirinktas tuoktuvėms vietas, ant žemės arba ir šakose, ir ten prasideda tuoktuviniai žaidimai, t. y. šokiai su įvairiomis figūromis, paryškinami ypatingais garsais. Kai kuriuos garsus sukelia ne balso aparatas, bet plunksnos (panašiai kaip mūsų perkūno oželio). Pavyzdžiui, vienos šių paukščių rūšies plasnojimo plunksnos išplėstos ir sulenktos, o kitos rūšies, priešingai, yra susiaurėjusiais galais arba šiaip išlankstytos. Ilgauodegių rūšių plunksnos turi sustorėjusius stiebus. Kokiu būdu tie visi įrengimai veikia, ar sparnai trinasi vienas į kitą, ar plunksnų stiebai vibruoja, ligi šiol nežinoma. Kai patelė artinasi prie tuoktuvių vietos, patinai visokiais būdais išryškina ypatingas pozas, kad parodytų visą savo grožį. Susiporavusi patelė ramiai pasitraukia iš tuoktuvių vietos, palikdama ten patinus, kurie nenutraukia tuoktuvių per visą sezoną. Ji pati viena kraunasi lizdą, peri kiaušinius ir lesina vaikus. Lizdas įrengiamas medžiuose. Vaikai maitinami vabzdžiais ir uogomis. Jie yra panašūs į pateles ir tokį apdarą dėvi kiaurus metus.

Kotingų *(Cotingidae)* šeima yra vieni nuostabiausių Naujojo pasaulio paukščių. Joje yra 90 rūšių, skirstomų į trisdešimt genčių, tarp kurių yra nepaprastų gražuolių, bet taip pat ir keistuolių. Jų ūgis įvairus — nuo pilkosios zylės iki kranklio. Šių paukščių vardas yra paskolintas iš Amazonės indėnų kalbos (žodis „kotinga" reiškia „baltas baltutėlis"). Šį vardą indėnai davė vienai šių paukščių rūšiai, kuri, būdama visai balta, sudarė

išimtį tarp pusiaujo paukščių, kurie retai būna balti. Jie dažnai turi visokių papuošalų, pvz. kuodą, plikos spalvotos odos ant galvos, kiti turi mėsingus „varveklius" palei snapą, o viena rūšis pasmakrėje turi 15 cm ilgio plunksnotą maišą. Skirdamiesi dydžiu, spalvomis, stuomens ypatybėmis, visi tie paukščiai turi bendrų anatominių bruožų, ypač balso aparate ir kojų sudėtyje.

Artimiausi jų giminės yra tironai ir pipros. Kotingos gyvena vienišos arba poromis — mažais būriais iš tėvų ir vaikų. Mėgsta visokio tipo miškus, labiausiai laikydamiesi medžių viršūnėse; kai kurios rūšys gyvena ir tankiuose krūmuose. Viena gentis, kurią pavadinsime akmengaidžiu *(Rupicola)*, gyvena upių pakraščiuose, tarp uolų. Pagrindinis jų geografinio paplitimo centras yra Amazonės sritis — didžiulis, miškais apaugęs plotas. Nuo to centro jie yra paplitę į pietus iki Paragvajaus, Bolivijos ir šiaurinės Argentinos, o į šiaurę — iki Jungtinių Šiaurės Amerikos valstijų. Indijos salose gyvena tik viena rūšis.

Išskyrus minėtąją baltąją kotingą, visos kitos rūšys spindi savo prašmatniomis spalvomis: nuostabiu purpuro raudoniu, mėlynumu, bet vien patinai, o patelės esti kuklių spalvų. Visi šių paukščių papuošalai paryškėja per jų tuoktuves, bet kadangi jos vyksta tankiose tropinių medžių viršūnėse, mes apie tai mažai žinome. Nepaprastos kotingų spalvos nepriklauso nuo plunksnų struktūros (kaip daugelio mūsų paukščių), bet nuo tam tikro pigmento, kurį pavyko išskirti iš plunksnų. Jis pavadintas kotinginu. Toks pigmentas, tarp kitko, gautas iš nepaprastai spalvingos kotingos „Pompadour" (vardas paimtas iš garsios prancūzų kurtizanės, kuri puošdavo savo šukuoseną egzotiškų paukščių plunksnomis, net didžiausiomis jų iškamšomis).

Dauguma kotingų — tai labai tylūs paukščiai, bet ne visi. Jau minėjome baltąją kotingą, kurios balsas panašus į metalinio varpo skambesį. Kai kurios rūšys baubia visai ne paukštiškai. Prie šių paukščių keistenybių tenka pridėti dar savotiškus jų papuošalus. Kai kurios plunksnos, pvz. plasnojimo, yra ypatingu būdu susuktos. Viena gentis *(Procnias)* snapo pamate turi tris mėsingas ataugas, panašias į sliekus; šiaip jos yra gležnos ir nukarusios žemyn, bet tuoktuvių metu jos sukietėja ir atsistoja stačios.

Keista rūšis yra *Cephalopterus ornatus*, maždaug varnos ūgio, visa juoda, mėlyno atspalvio, kaip kranklio; nuo pakaušio auga tankių plunksnų kuodas, kuris gali būti išskėstas. Bet keisčiausias daiktas yra 15 cm ilgio maišas, kuris auga nuo gūžio ir kabo net žemiau kojų, apaugęs tokiomis plunksnomis, kaip visas kūnas. Patelė taip pat turi minėtuosius priedus, bet jie daug mažesni. Per tuoktuves gūžio maišas padidėja, nes prisipildo oro, o kuodas uždengia visą galvą kartu su snapu, ir tada pasigirsta garsas, panašus į tolimą galvijų baubimą. Patelė viena krauna lizdą — nesudėtingą platformą iš žagarų aukštai medžiuose. Deda tik vieną kiaušinį — rusvos spalvos su tamsiomis dėmėmis.

Savotiškas šios šeimos padaras yra ir akmengaidis. Jų rūšys: *Rupicola rupicola* ir *R. peruviana*. Jos yra viena į kitą panašios, tik pirmosios rūšies didesnė kūno dalis yra oranžinės spalvos, o antrosios — raudonos. Ir viena, ir kita rūšis pasipuošusi puikiu kuodu (išilgai galvos nuo snapo pamato iki sprando); plasnojimo ir vairavimo plunksnos juodos. Žavi ne tik nepaprastas šių paukščių grožis; akį traukia ir jų tuoktuviniai žaidimai. Keliasdešimt šių paukščių susirenka uolėtuose upių kriaušiuose ir paeiliui čia vienas, čia kitas atlieka savo šokius, o kiti nuo šakų stebi šokėją. Po kiek laiko

šokėjas pasitraukia, o jo vietą užima kitas ir t. t. Jau nuo senų laikų dėl savo puikių plunksnų šie paukščiai yra žmogaus persekiojami. Buvęs Brazilijos karalius kitados iš vietinių indėnų imdavo duoklę paukščiais. Dabar, ištobulėjus medžioklės įrankiams, dar lengviau šiuos paukščius sumedžioti, ir tuo žmogus be saiko naudojasi.

Ornitologas, pirmą kartą apsilankęs tropikų Amerikoje, esti apstulbintas paukščių įvairumo. Pvz., palyginti nedidelėje Ekvadoro valstybėje yra apie 1 300 paukščių rūšių (Lietuvoje nepilni trys šimtai). Bet, arčiau susipažinęs su šia nuostabia gyvūnija, gauni įspūdį, kad kai kurios rūšys labai panašios į mūsiškius paukščius, ir galima manyti, kad tai giminingos rūšys. Tačiau gilesnės anatominės studijos rodo, kad tokia prielaida klaidinga.

Minėtasis panašumas yra konvergentinio pobūdžio, t. y. pagrįstas prisitaikymu prie panašaus gyvenimo būdo. Didžiosiose sistematinėse grupėse konvergencijos reiškinių randama daugiau, negu mažose, tad ir tironų *(Tyrannidae)* šeima, susidedanti iš 365 rūšių, dažnai turi konvergentinio panašumo į mūsų paukščius. Šis panašumas liečia vien paukščio išvaizdą ir kai kuriuos jo išorinius organus. Tironų šeimos paukščiai gyvena įvairiuose biotopuose: nuo pajūrio žemumos iki 4 000 m aukščio Andų kalnų; jie gyvena stepėse ir savanose, upių pakraščiuose ir pelkėse, pagaliau kaimuose, miesteliuose ir dideliuose miestuose. Tokie skirtingi vietovaizdžiai turėjo įtakos paukščių išvaizdai ir gyvenimo būdui. Vieni tironai panašūs į mūsų musinukes, kiti — į medšarkes, nykštukus, zyles, vieversius, kieles, kalviukus, akmenes, strazdus. Šiltųjų kraštų rūšys yra sėslios, šaltųjų, pvz. Aliaskos rūšys, žiemai traukia į pietus, o Ugnies Žemės — į šiaurę. Taip pat ir aukštų kalnų

paukščiai turi keliauti į žemumas, nes aukštumose žiemą išnyksta vabzdžiai, t. y. pagrindinis jų maistas.

Tironai ne tik drąsūs, bet ir įžūlūs paukščiai. Jie ryžtasi pulti daug už save didesnius; ypač nekenčia savo lizdų kaimynystėje svetimų paukščių. Apie jų drąsą byloja net patarlės. Įvairus ir lizdų krovimosi būdas. Vieni lizdai esti puodynės formos, kiti apvalūs, su įėjimu iš šono, gali būti pakabinti ant plonų šakų ir padėti ant žemės, taip pat augalų tankumyne arba tarp akmenų. Kai kurie tironai apsigyvena genių apleistuose uoksuose arba krosnių (Molio Jonuko) lizduose. Arti mūsų būstinės Brazilijoje vieno tirono lizdas buvo sukrautas nukarusioje didžiulėje bananų kekėje, o kitas lizdas — ant palangės, išorinėje namo pusėje, bet aiškiai matomas pro langą. Šiame lizde jo savininkai dienos metu netupėjo, nes šis kampelis prie lango buvo stipriai kaitinamas saulės; paukščiai jame perėjo tik naktį, ir vis dėlto visi paukščiukai išsirito iš kiaušinių.

Nors ir yra tam tikrų panašumų tarp tironų bei europinių paukščių, anatomai įžiūri svarbių skirtumų balso aparate. Šis aparatas, esantis toje vietoje, kur šakojasi bronchai, turi vien dvi poras raumenų. Taip pat įžiūrima svarbių skirtumų tame raginiame apsiauste, kuris supa pastaibį. Trečiasis ir ketvirtasis pirštai yra tarp savęs suaugę. Sparnuose yra 10 plasnojimo plunksnų. Dauguma tironų neturi ryškių spalvų. Trys ketvirtadaliai šios didelės grupės turi tokias spalvas, kaip mūsiškės devynbalsės arba pečialindos. Esti margaspalvių rūšių, ir dažnai jų patinai bei patelės turi vienodas spalvas. Dažnai snapo pamate esti šerių, panašiai kaip ir mūsų vabzdžialesių paukščių, bet tos rūšys, kurios minta vaisiais, šių šerių neturi. Panašiai kaip mūsų musinukės, tironai kai pagauna ore musę ar kitą vabzdį, sprakteli snapu. Taip pat, kaip mūsų musinukės, jos

susiranda nuolatinius postus — pvz. atsikišusią sausą šaką,— ir ten tykoja pralekiančių vabzdžių. Savo maistą jie randa ne tik medžiuose, ore, žemės paviršiuje, bet surenka parazitus galvijų ir kiaulių odoje, vandens paviršiuje, sugeba sužvejoti smulkių žuvelių. Maža to, jie moka apiplėšti svetimus lizdus ir sulesti jaunus paukščiukus, peles, driežus, smulkius žalčius ir varles. Lizdą krauna, atrodo, vien patelė.

Kai kurie tironai panašūs į mūsų medšarkes — turi didoką galvą ir stiprų su kabliuku gale snapą, tad iš karto pažinsi, kad jie turi plėšiko palinkimų. Ir tikrai neretai galima juos matyti nešantis snape grobį, kad patogioje vietoje nutūpę jį išmėsinėtų. Vieną kartą pamačiau dailų ilgauodegį tironą *(Muscivora)*, laikantį snape didžiulį žiogą (kurio, dėl jo atsargumo, mums nesisekė pagauti). Aš norėjau šį laimikį iš paukščio atimti ir svaidžiau į jį pagaliukus, bet man nesisekė, ir paukštis mano akivaizdoje ramiai išmėsinėjo šį mums vertingą egzempliorių.

Tironai, bent kai kurios jų rūšys, yra triukšmingi paukščiai, tad svetimšalis, pirmą kartą apsilankęs Brazilijoje, ypač apsigyvenęs miesto pakraštyje, nuo ankstyvo ryto girdi juos. Miesto želdiniuose mielai apsigyvena stambi tironų rūšis, populiariai vadinama „bemtevi" *(Pitangus sulphuratus)*. Šio paukščio giesmelė tokia skardi ir maloni, kad visam gyvenimui lieka atmintyje, primindama puikią atogrąžų gamtą. Aplamai Pietų Amerikos paukščių vardai labai prasmingi, ir plačioji visuomenė juos žino ir jais domisi. Dalis tų vardų perimta iš vietinių indėnų kalbos; kiti vardai kilę iš paukščių balsų arba iš kurio nors būdingo paukščio bruožo. Daugelis paukščių minima tautosakoje. Reikšmingas pats tironų vardas. Indėnai jau seniai pastebėjo šių paukščių ryžtingumą, drąsą ir įžūlumą, tad pavadino juos

mažais viršininkais, o europiečiai, išsivertę šį vardą, įvedė žodį „tironas". Mums gyvenant Brazilijoje, tironus tekdavo matyti kasdien. Kai kurios rūšys buvo labai įdomios, pvz. mūsų sertano brūzgynuose dažnai pasitaikydavo dvi rūšys: *Muscivora tyrannus* ir *M. forficata.* Abi jos turi ilgą dvišaką uodegą.

Savotiškų įpročių turi viena tironų rūšis, *Myiarchus crinitus:* į savo lizdo medžiagą jis įpina žalčių išnarų. Tai davė pagrindo visokiems spėliojimams. Kai kas mano, kad tuo būdu paukštis atbaido nuo lizdo savo natūralius priešus. Greičiausiai tai atsitiktinai nugriebta lizdo medžiaga. Ne mažiau nuostabus yra kitas kai kurių tironų paprotys, būtent, statyti savo lizdą arti vapsvų lizdų ir tuo būdu kartu su vapsvomis apsiginti nuo savo priešų.

Ūgliapiovių *(Phytotomidae)* šeima gyvena Pietų Amerikoje nuo vakarinės Peru dalies iki Patagonijos. Ji susideda iš 5, panašių į kikilį, paukščių rūšių. Tačiau jų anatominiai požymiai artimesni kotingoms. Jie yra apytikriai mūsų varnėno dydžio. Geriausiai žinoma rūšis — *Phytotoma rutila.* Šių paukščių patino kakta ir visa apatinė kūno dalis rusvai pilkšvos spalvos, o patelė atrodo kaip mūsų naminio žvirblio patelė. Šios šeimos vardas nuo to, kad tie paukščiai daugiausia minta jaunų augalų ūgliais, kuriuos nupiauna savo snapu. Jie yra nebaikštūs, prisileidžia žmogų labai arti. Kai kur, ypač Čilės valstybėje, jie neretai sunaikina ištisus kultūrinių augalų laukus, tad žmogus priverstas jų saugotis.

Ugniagalvių *(Oxyruncidae)* šeima mažai teištirta, nes tik keli muziejai turi vieną kitą jų kailiuką. Jie yra kilę iš Kosta Rikos, Panamos, Venesuelos, Britų Gvajanos, pietinės Brazilijos ir Paragvajaus. Šie paukščiai gyvena siauruose plotuose, miškuose, kalnų aukštumose iki

1 000 m. Manoma, kad tai seniau buvusios didesnės grupės likučiai. Vienintelė žinoma rūšis *(Oxyruncus cristatus)* savo anatomija panaši į tironus, bet yra ir nemažų skirtumų. Jie yra 18 cm ilgio, viršugalvis kuoduotas, raudonas. Viršutinė kūno dalis žalsvai pilka, o apačia šviesiai geltona su juodomis strazdanomis.

Nepaprastai spalvoti šio būrio paukščiai yra pitidai *(Pittidae)*. Jie yra vidutinio dydžio, nuo 15 iki 28 cm ilgio, truputį žemyn lenktu snapu, didele galva, trumpu kaklu, nedideliais apvaliais sparnais ir ilgomis kojomis, nepaprastai trumpa, tarytum nukirpta uodega. Kai kurios rūšys ausų srityje turi kuodus arba trumpus plunksnų kuokštelius. Patinas ir patelė esti tokių pat spalvų, bet patelių spalvos blankesnės. Šiaip šiuose paukščiuose randame visas spektro spalvas. Tai aiškiai apibrėžta grupė, susidedanti iš 23 rūšių, kurias sistematikai talpina į vieną gentį. Jų geografinis paplitimo centras — Azijos pietryčiai ir aplinkinės salos. Jų giminystės ryšiai su kitais paukščiais yra neaiškūs.

Pitta granatina rūšis yra puikios raudonos spalvos, melsvais sparnais, o *P. steerii* — mėlyna, su žalia nugara. Šie paukščiai dažnai patenka į prekybą, bet mėgėjai nelabai linkę jų laikyti. Mat, jos tarp savęs nesugyvena ir jas tenka laikyti pavieniai atskiruose narveliuose.

Šeima, vadinama Naujosios Zelandijos pitidais *(Xenicidae)*, gyvenanti Naujojoje Zelandijoje, susideda iš 4 rūšių, bet viena rūšis dėl atgabentų kačių neseniai visai išnyko. Likusios 3 rūšys dar tęsia savo gyvenimą, nors skraido blogai. Šiaip jos turi panašumo į Senojo pasaulio pitidus, o iš mūsų paukščių panašūs į karetaitę.

Panaši į Naujosios Zelandijos pitidus yra Madagaskare gyvenanti šeima, vadinama *Philepittidae*. Tai 4 rūšys, kaip spėjama, paskutiniai išmirusios paukščių grupės palikuonys. Dvi rūšys priklauso *Philepitta* genčiai.

Jos kiek panašios į mūsų strazdus, ypač į juodąjį, net ir balsą turi panašų. Gyvena Madagaskaro rytinės dalies miškuose. Kita gentis, vadinama *Neodrepanis*, turi ilgo piautuvo pavidalo snapą, mažytes kojas ir yra mėlynos ir geltonos spalvos. Panašiai kaip nektarinas, ji savo snapą kiša į žiedus ir siurbia iš ten nektarą, taip pat ten gyvenančius smulkius vabzdžius. Kita šios genties rūšis yra žinoma iš 7 egzempliorių, rastų Madagaskare.

Lyrauodegių *(Menuridae)* šeima prisideda prie visų stebuklų, kuriuos teikia zoologams Australijos žemynas. Ši šeima susideda vien iš dviejų rūšių. Vieną, didesnę, vadinsime didžiuoju lyrauodegiu ir kitą, mažesnę,— Alberto lyrauodegiu. Pirmoji vadinasi *Menura novaehollandiae*, kita — *M. alberti*.

Pirmosios rūšies patinas turi 1,3 m ilgio (uodegai tenka 70 cm). Savo išvaizda jis labai panašus į fazaną. Nuostabiai atrodo uodega: kraštutinės vairavimo plunksnos turi labai siaurą išorinę vėtyklę, o vidujinė yra plati, visa išmarginta V pavidalo dėmėmis. Kitos plunksnos — tarsi palaidos baltos vėtyklės, panašios į puošnias baltųjų garnių nugaros plunksnas. Patinas viso labo turi 16 vairavimo plunksnų, o patelė 12. Šiaip viso kūno spalva nežymi, pilkšvai rusva.

Patino puošnumas išryškėja per tuoktuves. Tada jis išskečia uodegą, uždengdamas ja visą kūną, kartu ir galvą. Tuoktuvėms jis turi miške pasirinktas vietas ir lanko jas, kad atliktų savo ceremoniją. Abi rūšys gyvena miške arba krūmuose, bet Alberto lyrauodegis paplitęs toliau į šiaurę. Gyvendami tankumyne, šie paukščiai moka gerai slapstytis, o nakvoja aukštai medžiuose.

Šalia to lyrauodegiai pasižymi gebėjimu pamėgdžioti svetimus balsus ar garsus. Tuo atžvilgiu jie, ypatingai Alberto rūšis, pranešą visus kitus paukščius. Jie, žino-

ma, turi ir savo prigimtus, bet nežymius balsus. Laikomi nelaisvėje, lyrauodegiai sugeba trumpu laiku paeiliui pamėgdžioti 20 rūšių paukščių, net arklio žvengimą, šuns lojimą, avies bliovimą ir pan.

Atrodo, kad patinai yra poligamai. Jie tvarkingai aplanko savo tuoktuvių vietas, o patelės stebi patino „vaidinimą". Deda tik vieną kiaušinį ir peri nepaprastai ilgai, net 35—42 dienas. Jaunikliai prasikala visai pliki, bet labai greit apsidengia juodais pūkais.

Gimininga lyrauodegiams šeima yra atrichornitai *(Atrichornithidae).* Jų balso aparatas taip pat primityvus — jame yra tik 2 poros balso raumenų (lyrauodegis jų turi 3 poras). Jie gyvena Australijos brūzgynuose. Šioje šeimoje yra viso labo dvi rūšys, ir viso pasaulio muziejuose yra žinoma tik 16 jų kailiukų; paskutinis paukštis buvo sumedžiotas 1889 metais (jis priklauso *Atrichornis clamosus* rūšiai). Kita rūšis — *Atrichornis rufescens,* ligi šiol išliko, bet jų labai nedaug, nes šiuos paukščius išnaikino atvežtos į Australiją katės. Nedaug šių paukščių, radę sau prieglaudą Lemingtono Nacionaliniame parke, išgyveno iki dabartinių laikų. Pažymėtina, kad šie paukščiai beveik neskraido, o tik gali purpsėti tarp artimų krūmų. Jų sparnai trumpi ir labai silpni, o raktikauliai beveik sunykę ir nesuaugę, todėl šie paukščiai neišvengiamai tapo kačių laimikiu. Ne tik savo kūno forma, bet ir spalva jie panašūs į mūsų karetaites. Yra ir didesnių (iki 18 cm ilgio) paukščių, kurie laikosi neįžengiamuose brūzgynuose. Kaip ir karetaitės, jie statosi dengtą lizdą, bet lizdo sienelėms primaišoma supuvusios medžiagos bei seilių.

Bene populiariausia ir visų mylima yra vieversių *(Alaudidae)* šeima, o jos gyvenamas plotas labai didelis, pradedant Ledinuotojo vandenyno pakraščiu Europoje ir Azijoje iki Afrikos, taip pat Amerika iki Meksikos,

o dvi rūšys gyvena net Australijoje. Šių paukščių yra žinoma 75 rūšys.

Nors tai pilki, kuklios išvaizdos paukščiai, tačiau jie sudaro gerai apibrėžtą grupę. Net nenusimanantis lengvai juos pažins iš nepaprastai ilgo, beveik tiesaus užpakalinio piršto nago ir raginio pastaibio apsiausto, nes jis perdėm sudarytas iš atskirų žvynelių. Tai nedideli paukšteliai, nuo 13 iki 23 cm ilgio, pilkos spalvos, nežymiais tamsiais dryžiais apatinėje kūno dalyje. Anatomijos požiūriu pažymėtina 5 balso raumenų poros. Kai kurios rūšys turi kuodą arba 2 kuokšteles pakaušyje. Daugiausia laikosi didelių atvirų plotų, pievų, kultūrinių laukų, dykumų. Jų savotiška eišena: jie ne šokinėja, kaip pvz. žvirbliai, bet bėgioja smulkiais žingsniais ir tuo skiriasi nuo beveik visų kitų giesmininkų. Būdami nežymių spalvų, jie gerai užsimaskuoja, tad dažniausiai galima juos pastebėti, kai pakyla skristi. Maistas mišrus, susidedantis iš vabzdžių ir sėklų. Veisimosi metu jie susiskirsto poromis, o išvedę vaikus, susimeta būriais. Dauguma rūšių atlieka periodines migracijas.

Visos vieversių rūšys — geri giesmininkai ir tuo jie pagarsėjo visame pasaulyje — patinuko tuoktuvinė giesmelė priklauso prie dailiausių gyvosios gamtos reiškinių. Mūsų tautai vieversių dainelė ypač maloni, nes šie paukščiai, atskrisdami labai anksti, yra pirmieji pavasario pranašai.

Iš vieversių rūšių plačiausiai žinomas dirvinis vieversys *(Alauda arvensis)*, gyvenantis visoje Europoje ir Azijoje iki Kamčiatkos, o pietuose — iki Indijos ir Šiaurės Afrikos. Kadangi europiečiai šį paukštelį labai myli, jie pasirūpino jį išplatinti ir kituose pasaulio kraštuose. Sėkmingai pavyko jo aklimatizacija Naujojoje Zelandijoje ir Havajų salose. Taip pat jų buvo atvežta į Niujorko valstiją; nuo 1880 metų jie ten gyveno, bet jų

skaičius vis mažėjo ir apie 1913 m. jie ten išmirė. Sėkmingesnis bandymas buvo Kanadoje — vieversių buvo atvežta į Vankuverio salą, ir jie ten iki šiol gyvena.

Nors vieversiui reiškiamą tokia meilė, šie paukšteliai jau nuo seno buvo vertinami kaip prašmatnus kulinarinis patiekalas ir tam reikalui buvo masiškai medžiojami bei gaudomi. Ypač tuo pasižymėjo italai. Vis dėlto tenka pripažinti, kad dirviniam vieversiui žmogus mažai tepakenkia, o vis plintantis žemės kultūrinimas šiam paukščiui sudaro palankias gyvenimo sąlygas.

Visos mūsų vieversių rūšys kraunasi lizdus ant žemės, deda 3—6 balzganos spalvos kiaušinius, išmargintus tamsiomis dėmėmis. Peri vien tik patelė. Jaunikliai prasikala po 11—13 dienų. Lesina vaikus abudu tėvai. Jaunikliai apleidžia lizdą nepaprastai greit (po 9—11 dienų) ir pakrinka žolėse, tuo išsaugodami savo gyvybę. Šešiolikos dienų jaunikliai jau skraido. Per vasarą vieversiai išveda dvi vaikų vadas. Dirvinis vieversys palieka mūsų kraštą spalio mėnesį ir praleidžia žiemą Europos Vakaruose. Pavasarį anksti grįžta; kai kada, esant ankstyvam pavasariui, jau vasario mėnesį. Už dirvinį vieversį daug mažesnis yra miškinis vieversys, arba ligutė *(Lullula arborea)*. Ji yra vos 15 cm ilgio ir sveria 26 g. Ji gyvena Europoje, iš dalies Afrikoje, Mažojoje Azijoje ir Užkaspijy. Priešingai dirviniam vieversiui, ligutė yra miškinis paukštis; ypač jai patinka sausi pušynai (kaip pas mus Dzūkijoje). Ji dažnai tupi medžių šakose, netgi viršūnėse. Jos giesmelė labai maloni, skamba maždaug kaip „liuli-liuli-liuli",— ne tik dieną, bet ir naktį. Panašiai kaip dirvinis vieversys, ligutė atskrenda iš dausų labai anksti pavasarį. Trečia labai paprasta vieversių rūšis yra kuoduotasis vieversys, kitaip vadinamas sąšlavuke *(Galerida cristata)*. Jis yra didesnis už dirvinį vieversį, apie 17 cm ilgio, sve-

ria 45 g ir pakaušyje turi gražų kuoduką, taip pat jo snapas daug ilgesnis. Jis gyvena Europoje, Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Jo tikroji tėvynė — tai sausos stepės ir pusdykumės. Aplamai galima pasakyti, kad tai smiltynų ir dulkynų paukštis; jis nemėgsta drėgnų dirvų. Taip pat, kaip ir dirvinis vieversys, jis yra kultūros sekėjas. Plačiais, moderniais keliais, kurių Europoje vis daugiau, jis palaipsniui iš pietų kraštų siekia šiaurę. Dar 1840 m. K. Tyzenhauzas laikė šiaurine jo plitimo riba Dauguvos upę, bet dabar ši riba siekia pietinę Švediją, o Rusijoje — Smolenską, Tulą, Uralo upę. Pas mus jis laikosi miestelių, priemiesčių, kaimų; ypač mėgsta turgavietes, kur esti arklių ir galvijų mėšlo, javų atliekų. Jo giesmelė, nors gana trumpa ir neįvairi, bet skamba garsiai ir ausiai maloni.

Kaune ir Vilniuje kuoduotasis vieversys neseniai buvo dažnai matomas, bet dabar retesnis, tur būt, dėl pažengusios urbanizacijos.

Bene mažiausiai žinoma vieversių rūšis yra raguotieji vieversiai *(Eremophila alpestris)* — patys puošniausi iš visų mūsų vieversių. Jo pasmakrė ir antakiai yra šviesiai geltoni, gūžyje turi puikų juodą „kaklaraištį", o pakaušyje tarytum du ragučius, t. y. juodų plunksnelių kuokšteles. Tai šaltų kraštų gyventojas, gyvenąs aplink Šiaurės ašigalį, Europoje, Azijoje ir Šiaurės Amerikoje, taip pat ir piečiau, aukštuose kalnuose, kur klimatas toks, kaip ir tolimoje šiaurėje. Pas mus jis neperi, ir artimiausia jo tėvynė — Murmanas, aplamai Ledinuotojo vandenyno pakraštys. Ten jis pavaduoja mūsų dirvinį vieversį. Man giliai įstrigo atmintin vienas nuotykis. 1917 m. plaukiau garlaiviu iš Archangelsko į Norvegiją. Visą naktį siautė baisi audra, mėtydama ir blaškydama mūsų apytuštį laivą, galutinai iškamavusi įgulą ir keleivius. Ir atsimenu, kokie buvome laimingi, kai

laivas įplaukė į ramų fiordą, o aš, išlipęs į krantą, pajutau po kojomis tvirtą uolėtą dirvą ir išvydau spalvotus saksifragų kilimus bei toli nusitęsusią samanotą tundrą... Ir dar ausyse nenutilus bangų ūžesiui, staiga pasigirdo švelni ir skardi raguotojo vieversio giesmelė. Nuo to laiko aš ir mano palydovai nuolat juos girdėdavome. Paukšteliai giedodami vis pakildavo į orą kaip mūsų vieversiai arba giedodavo, tupėdami šen bei ten granito luitų viršūnėse... Lietuvoje šį paukštelį mažai kas pažįsta; vėlai rudenį, jau pirmajam sniegui iškritus, galima jų aptikti mūsų laukuose, bekeliaujant į šiltesnius kraštus.

Retas kuris kitas paukštis taip suartėjęs su žmogumi, kaip kregždės *(Hirundinidae)*. Jų yra visur, išskyrus tolimus abiejų ašigalių kraštus, tik nėra Naujojoje Zelandijoje ir kai kuriose okeaninėse salose. Kai kas kregždes painioja su čiurliais. Paviršutiniško panašumo yra, bet čia vėl tas pats konvergentinis panašumas, kurį jau buvome minėję. Panašiai kaip čiurlių, kregždžių aplinka yra oras.

Kregždės turi 12 vairavimo plunksnų, o čiurliai tik 10. Trys kregždžių pirštai atkreipti į priekį, vienas į užpakalį, o čiurlių visi keturi pirštai nukrypę į priekį. Tai nedideli paukščiai, nuo 10 iki 23 cm ilgio. Yra žinomos 79 kregždžių rūšys, taip vienodai paplitusios visame pasaulyje, kad sunku spręsti, kur yra jų pirmykštis židinys. Dažniausiai galima matyti kregždes ore, nes jos minta daugiausia ore pagautais vabzdžiais. Ant žemės jos nusileidžia vien medžiagos lizdui. Retkarčiais, ypač kai užtrunka šaltas arba lietingas oras, kregždės rankioja nutūpusius pastogėse vabzdžius. Šiaip jos mėgsta tupėti horizontaliai pratęstuose daiktuose, pvz. ant elektros laidų, ant stogų ir pan. Žemėje jos nevikrios dėl savo mažyčių ir tam nepritaikytų kojų.

Žmogus myli kregždes už jų pasitikėjimą žmogum, už musių ir kitų žalingų vabzdžių naikinimą. Kai kas laiko kregždes pavasario pranašais. Tai neteisinga, nes kregždės iš dausų grįžta į mūsų kraštą gana vėlai, kai daugybė kitų keliaujančių paukščių jau yra grįžę. Teisingiau būtų pasakyti, kad kregždės yra vasaros pranašai. Pavasarinis kregždžių atvykimo laikas nepastovus, priklauso nuo esamų dienos temperatūrų ir gali svyruoti iki 2 savaičių. Rudenį kregždės apleidžia mūsų kraštą apytikriai spalio mėnesį, bet kartais dar spalio mėnesiui įpusėjus galima jų matyti, ypač jaunų kregždžių. Žiemoti Europos kregždės išskrenda į Afriką. Mūsų žieduota blezdinga buvo užmušta Ròdezijoje.

Lietuvoje yra 3 kregždžių rūšys: blezdinga, arba šelmeninė kregždė *(Hirundo rustica)*, langinė kregždė *(Delichon urbica)* ir urvinė kregždė *(Riparia riparia)*. Kada blezdinga suartėjo su žmogum, mes tiksliai nežinome, bet veikiausiai labai seniai, nes apie tai rašo jau senosios Graikijos rašytojai. Šis paukštis panaudoja ne tik ūkinius trobesius, bet ir žmogaus gyvenamąjį namą šiltesniuose kraštuose, kur patalpos dažniausiai atdaros. Šis žmogaus palankumas tikrai padaugino blezdingų skaičių. Senesniais laikais, kai dar žmogus mažiau statėsi namų, kregždės savo lizdams, matyt, panaudodavo uolų urvus, plyšius, o gal ir medžius, panašiai kaip šiandien daro kai kurios kregždžių rūšys.

Lizdas sukamas iš dumblo, sutvirtinto sausomis žolelėmis; darbuojasi abu porelės nariai. Paprastai esti 4—5 kiaušiniai, rečiau 3 arba 6. Peri vien patelė, o patinas praleidžia naktį netoli nuo lizdo. Perėjimas trunka 14—16 dienų, o jaunikliai užtrunka lizde 20—24 dienas ir apleidžia jį, kai jau gali gerai skraidyti, bet ir paskui dar grįžta nakvoti į lizdą. Mūsų klimate blezdinga išveda 2 vadas, bet kur vasara ilgesnė, spėja iš-

vesti ir trečią vadą. Jauniklius lesina ne tik tėvai, bet ir kitos kregždės, tik gal tada, kai neturi savo vaikų.

Kaip ir kiti paukščiai, kregždės daugiausia žūva pirmaisiais gyvenimo metais. Bet yra žinoma, kad viena Anglijoje apžieduota kregždė išgyveno 16 metų.

Blezdinga gyvena ne tik Europoje, bet ir Azijoje iki Mezopotamijos, Palestinos, Pakistano, taip pat ir Šiaurės Amerikoje. Prieš rudens kelionę mūsų kregždės turi paprotį susirinkti nakvynėn meldynuose ir nendrynuose — ten kartais jų susirenka milijoniniai pulkai. Šis reiškinys davė pagrindą labai paplitusiam prietarui, esą, kregždės žiemą praleidžiančios vandenyje, panašiai kaip varlės. Tikrenybės trupinys yra vien tame, kad, esant šaltam orui ir maisto stokai, kregždės (kaip ir kolibriai) gali sustirti ir taip išbūti keletą dienų.

Šeimos, kurią pavadinsime vikšralesiais *(Campephagidae)*, pavadinimas kilęs iš lotyniško žodžio „campe"— vikšras. Ši paukščių grupė savo išvaizda panaši į medšarkes; ūgiu svyruoja tarp žvirblio ir karvelio. Šie paukščiai pažymėtini savo antuodegio plunksnų ypatybe: jos turi nepaprastai tvirtus stiebus, o prie galo staiga darosi minkštos ir švelnios. Braukiant ranka iš užpakalio į priekį, tie tvirti plunksnų stiebai atrodo kaip spygliai. Kai kuriose rūšyse šis reiškinys mažiau pastebimas, bet vis tiek plunksnos gale galima pajusti staigų stiebų sušvelnėjimą. Oda yra nepaprastai plona, ir plunksnos joje vos laikosi. Dauguma šių paukščių turi trumpą pastaibį, trumpesnį už vidutinį pirštą. 8 vidurinės uodegos plunksnos yra vienodo ilgio, o kraštutinės palaipsniui trumpėja; kartais uodega esti dvišakė. Šioje šeimoje yra apie 70 rūšių paukščių, gyvenančių rytinio pusrutulio atogrąžų kraštuose, ypač Australijos ir Indijos srityse. Viena rūšis *(Pericrocotus roseus)* siekia Japoniją ir Tarybų Sąjungą (Amūro žemupį). Savo

gyvenimo būdu šie paukščiai panašūs į musinukes. Jų lizdai yra puodynės formos, palyginti maži, plonasieniai.

Savotiška ir graži yra drongų *(Dicruridae)* šeima, kurios 20 rūšių gyvena Afrikoje, į pietus nuo Sacharos, Indijoje, Kinijoje ir į rytus nuo Saliamono salų. Tai miškiniai paukščiai, bet nevengia ir sukultūrinto vietovaizdžio, o kalnuose pakyla net iki 3 000 m. Jų dydis svyruoja tarp varnėno ir varnos; turi stiprų varnišką snapą, o šnervės pridengtos šeriais. Dažniausiai jie yra juodos spalvos, su metaliniu žvilgesiu, bet kai kurios, ypač australinės rūšys, esti margų spalvų. Neretai turi kuodą ar šiaip puošnias plunksnas, taip pat dažna ilga dvišakė uodega. Jie mėgsta tupėti ant atsikišusių šakų, telefono laidų, iš kur jiems patogu įsižiūrėti didelius praskrendančius vabzdžius. Tuo pačiu reikalu jie laikosi arti besiganančių galvijų ir beždžionių kaimenių. Pasigavę laimikį, jie nešasi į patogią vietą ir, prilaikydami viena koja, jį išmėsinėja.

Ornitologai ligi šiol nėra vieningos nuomonės dėl drongų sistematinės vietos. Daug kas gretina juos su medšarkėmis, volungėmis, varnomis, rojaus paukščiais, bet savo elgesiu jie daugiausia panašūs į musinukes.

Vietiniai gyventojai laiko drongus įžūliais paukščiais, drąsiai puolančiais kiekvieną tikrą ir įtariamą priešą, visus, kas tik artinasi prie jų užimtos vietos. Net didesnes už save varnas, vanagus ir erelius jie nuveja nuo savo lizdaviečių. Kongo gyventojai vadina juos „Nkandongu" (pašėlęs leopardas).

Kartais šie paukščiai užklysta į Tarybų Sąjungos Tolimuosius Rytus. Vieną kartą buvo sumedžiotas juodasis drongas *(Dicrurus macrocercus)* ir vieną kartą *Chibia hottentotta.*

Labai spalvinga paukščių grupė yra volungių šeima *(Oriolidae),* bet gaila, kad šiai šeimai atstovauja mūsų

krašte tik viena rūšis, o 34 šios šeimos rūšys gyvena Azijos, Afrikos, Naujosios Gvinėjos ir Australijos tropikuose bei subtropikuose. Jos gyvena miškuose, bet mūsiškė volungė nevengia sukultūrinto vietovaizdžio ir dažnai buvoja soduose bei parkuose. Minta visokiomis uogomis (mūsiškė rūšis labai mėgsta vyšnias), bet pagrindinis maistas yra visoki vabzdžiai, randami medžių vainikuose. Tai vidutinio ūgio paukščiai, apie 20—30 cm ilgio. Jų plunksnose vyrauja geltona ir juoda spalva (tas ypač būdinga patinams); patelės kuklesnių spalvų. Ryškių spalvų taip pat neturi ir jaunikliai.

Mūsų volungė didesnę metų dalį praleidžia Afrikoje, o atskrenda pas mus perėti vėliau už kitus paukščius. Rudenį, kai jau užauga vaikai, pirmosiomis rugsėjo dienomis grįžta į Afriką. Volungių balsai nėra įvairūs: šalia melodingo švilpimo, esti ir kitokių, kuriuos būtų sunku pavadinti gražiais. Bet kai kurios Afrikos rūšys moka pamėgdžioti kitus paukščius ir jų čiulbėjimą įpina į savo gaidas.

Volungės lizdas — meniškas pastatas. Jis esti įtaisomas ant horizontalios šakos taip, kad jį siūbuoja vėjas, tačiau pritvirtinamas jis stipriai, visokiais lanksčiais plaušais, ir kabo nelyginant hamakas. Rasti jį nelengva ir dažniausiai tepastebimas rudenį, kai jau nukritę medžių lapai. Kiaušinių paprastai esti 3—4; jie baltos spalvos ar su tamsiais taškeliais. Peri 14—15 dienų; antra tiek jaunikliai užtrunka lizde. Būriais volungės negyvena, tad užtinki tik pavienes jų poras arba senius su savo vaikais.

Apie šimtą rūšių sudaro varnų *(Corvidae)* šeima, kurią mūsų visuomenė, be abejo, gerai pažįsta. Tai paukščiai, kuriais žmogus priverstas domėtis, nes jie dažnai kišasi į žmogaus reikalus. Jie kartais esti žalingi, kartais naudingi. Šie paukščiai nėra puošnūs, bet

gana gražūs ir grakštūs; visos tautos davė jiems vardus ir skyrė nemaža vietos savo tautosakoje. Ši šeima labiausiai paplitusi ne tik Šiaurės pusrutulyje, bet ir šiaip visame žemės rutulyje, išskyrus Antarktiką, Naująją Zelandiją, pietinę Pietų Amerikos dalį ir kelias okeanines salas. Tai labai sena (bet mažai specializuota) šeima, kuri visur jaučiasi gerai, nereikalauja ypatingų gyvenimo sąlygų. Tokias grupes priimta vadinti euridikinėmis. Jos nėra išrankios, pasitenkina tuo, ką randa arba ką pajėgia nugalėti; gerai jaučiasi kiekvienoje vietoje — miške, krūmyne, pajūryje, kalnuose ir net žmogaus sodyboje.

Iš dabartinio paplitimo galima spręsti, kad varnų šeima atsirado Senojo Pasaulio šiaurinėje subtropinėje zonoje ir kad iš čia ji paplito po visą žemės rutulį. Seniausios jų iškasenos yra žinomos iš mioceno, t. y. 25 milijonų metų senumo.

Kėkštai *(Garrulus)* labai paplitę Amerikoje, o jų nėra Afrikoje, į pietus nuo Sacharos, ir tai rodo, kad jie Amerikoje paplito anksčiau, negu Senajame pasaulyje; kiti varnų šeimos paukščiai atvyko į Ameriką vėliau.

Aprašant varninius paukščius, tenka pirmą vietą paskirti išdidžiam, tauriam ir protingam krankliui *(Corvus corax)*. Tai yra stambiausias, išskyrus lyrauodegį, visų žvirblinių paukščių, žymiai didesnis už varną. Net ore jį lengva pažinti, nes jo uodega ne lygiai nukirpta, bet pleišto pavidalo; snapas didelis, storas. Dar lengviau jį pažinti iš balso. Sveria apie 1,25 kg. Šis svoris atitinka 2,5 varnos ir 5 kuosas.

Kranklio maistas susideda beveik tik iš mėsos — visokių lavonų, skerdyklų atmatų ir jo paties sumedžiotų žinduolių bei paukščių. Labai ryškus abipusis porelės narių prisirišimas, nes visuomet aptinki juos poromis.

Jau įpusėjus vasario mėnesiui, jie neša medžiagą lizdui. Kiaušinių esti dažniausiai 5—6. Lizdas kraunamas aukštų medžių viršūnėse, dažniausiai miškų glūdumoje. Dar prieš 40 metų kranklių buvo gausu Lietuvoje, bet pastaruoju metu jie labai praretėjo, veikiausiai nuo apnuodytų insekticidais smulkių gyvuliukų. Be mūsų krašto, krankliai gyvena beveik visame Šiaurės pusrutulyje.

Kranklys yra „inteligentiškiausias" iš visų Europos paukščių, ir vien tik papūgos gali ta prasme su juo lygintis. Todėl jis yra dėkingas objektas paukščių psichikai tirti.

Artima kranklio giminė yra pilkoji varna *(Corvus corone cornix)* — paprastas ir dažnas mūsų krašto paukštis. Ji gyvena Europos Rytuose ir Azijos Vakaruose. Europos Vakaruose pilkąją varną pavaduoja juodoji jos porūšis *(C. c. corone)*, o Azijoje, į rytus nuo Jenisejaus, kita, bet taip pat visai juoda porūšis — *C. c. orientalis*.

Visiems pažįstamas yra kovas *(Corvus frugilegus)*, net ir miestiečiui, nes dažnai peri miestų parkuose, kartais gausiomis kolonijomis. Taip pat miesto žmonės gerai pažįsta kuosą *(Coloeus monedula)*, grakščiausią iš visos šios šeimos paukštį. Bet šarka *(Pica pica)* miestų vengia; užtat kaimuose ji visiems gerai žinoma.

Mūsų miškininkai ir šiaip kaimo žmonės gerai pažįsta kėkštą *(Garrulus glandarius)*. Jis dažnai aplanko žmogaus sodybas, ypač kur yra ąžuolų, nes minta jų gilėmis. Miškininkai taip pat gerai pažįsta riešutinę *(Nucifraga caryocatactes)*, šį puošnų paukštį, kuris dažnesnis rudenį, kai prinoksta riešutai, kuriuos jis moka gražiai išaižyti. Labai įdomus varnų šeimos atstovas saksaulinis kėkštas *(Podoces panderi)*, gyvenantis smėlėtoje Azijos dykumoje, pvz. Kyzyl Kumų ir Kara Kumų dykumose. Peri saksaulo krūmuose ir nuo to gavo

vardą. Akį traukia ir grakšti, puikios spalvos mėlynoji šarka *(Cyanopica cyana)*, kurios geografinis paplitimas labai keistas. Ji gyvena Ispanijoje ir Portugalijoje, taip pat tolimiausiuose Azijos rytuose, Amūro krašte, Korėjoje ir Kinijos rytuose. Paminėtina kalnų varna *(Pyrrhocorax pyrrhocorax)* — visa juoda, ilgu, lenktu, raudonos spalvos snapu ir raudonomis kojomis. Gyvena Europos, Azijos ir Šiaurės Amerikos kalnuose. Panaši į ją rūšis yra Alpių kuosa *(Pyrrhocorax graculus)* — taip pat juoda, trumpesniu geltonos spalvos snapu ir raudonomis kojomis. Gyvena ten pat, kur ir kalnų varna. Paminėtina kukša *(Perisoreus infaustus)* — visa rudos spalvos, mažesnio už kėkštą ūgio. Gyvena Skandinavijoje, Europos Rusijos šiaurėje ir visoje Sibiro taigoje. Lietuvoje neaptikta, bet užklysta Estijon.

Į varnų šeimą šiek tiek panašumo turi paukščių šeima, vadinama *Callaeidae*. Tai mažai žinomi paukščiai, nes jie gyvena vien Naujojoje Zelandijoje, ir jų yra tik 3 rūšys. Jos visos iš abiejų galvos pusių, antsnapio ir posnapio kampe turi plikos odos lopelį (raudonos ar mėlynos spalvos). Snapas panašus į varnėno snapą, vienų rūšių tiesus, kitų lenktas. Vienos rūšies *(Heterolocha)* patino snapas tiesus, o patelės lenktas ir daug ilgesnis; patinas išskaptuoja medžių žievę, o patelė savo snapu išima iš ten vabzdžių vikšrus. Ši rūšis turi 48—53 cm ilgio. Vietiniai gyventojai noriai juos medžioja dėl puošnių uodegos plunksnų. Ne mažiau jų sumedžiojo Europos muziejininkai, tad nuo 1907 m. šios rūšies niekas jau nebeaptinka. Kitų dviejų rūšių likimas panašus — aukštų kalnų miškuose liko nedidelis jų skaičius.

Australijoje ir Naujojoje Gvinėjoje gyvena nedidelė, vos iš 4 rūšių susidedanti paukščių grupė, pavadinta *Grallinidae*. Nors šios rūšys tarp savęs labai skiriasi, bet jas jungia panašus veisimosi būdas. Jie gyvena

draugiškai, nelabai gerai skraido,— šokinėja ant žemės ir tarp šakų, miškuose ir sukultūrintame vietovaizdyje. Savotiški jų lizdai: puodo formos, pritaisyti ant horizontalių šakų, nulipdyti iš molio, sutvirtinto plunksnomis ir šiaudeliais. Pati mažiausia rūšis yra *Grallina cyanoleuca* — 33 cm ilgio Australijos rūšis. Žiemos metu šie paukščiai susimeta į būrius (iki 500 paukščių), bet pavasarį iškrinka kas sau. Kiekviena pora užima tinkamą perėjimui vietą (maždaug 6—8 hektarų plote) ir neleidžia į ją kitų porų. Maitinasi moliuskais. Šie paukščiai gražiai čiulba; ypač malonūs ausiai patino ir patelės duetai.

Paminėtina australiškoji ir papuasiškoji *Cracticidae* šeima, kuri, kaip atrodo, turi giminystės ryšių su varnų šeima arba yra kilusi iš bendro kamieno, ankstyvojo terciaro laikais suskilusi į šias dvi grupes. Antra vertus, jos turi panašumo į medšarkes. Pvz., viena rūšis *(Cracticus torquatus)* elgiasi panašiai kaip mūsų medšarkės, turi paprotį užsmeigti ant spyglių pagautą laimikį, išmėsinėti jį ir sulesti. Ši rūšis Australijoje laikoma vienu geriausių giesmininkų; šios rūšies porelės gieda dailiu sutartiniu duetu.

Visos kitos šios šeimos rūšys esti šarkos didumo paukščiai, turi trumpesnę už šarkos uodegą, ir visi pagarsėję kaip geri giesmininkai. O kita jų ypatybė — susiklausymas. Bendra giesme, tarytum sutartiniu himnu, jie pradeda krauti lizdus. Tam reikalui jie, tarp kitko, panaudoja metalinę vielą, kartais net spygliuotąją. Viename lizde, kuris svėrė apie 5 kg, buvo rasta 286 vielos gabalų nuo 10 cm iki 1,20 m ilgio.

Pavėsinių statytojai *(Ptilonorhynchidae)* yra rojaus paukščiams gimininga šeima, susidedanti iš 19 rūšių, kurių šešios gyvena Australijoje, 11 Naujojoje Gvinėjoje, o 2 rūšys ir viename, ir kitame rajone. Jų didumas

svyruoja tarp strazdo ir kuosos; sparnai trumpi, apvalūs, kojos stiprios, uodega nežymi. Plunksnos esti kuklių spalvų, tik kai kurių rūšių patinai ant galvos turi raudonos, geltonos, mėlynos ir violetinės spalvos. Nors ir gimininigi su rojaus paukščiais, tačiau tarp šių dviejų šeimų yra griežtas tuoktuvinės veiklos skirtumas. Rojaus paukščių svarbiausia priemonė yra nuostabus patinų grožis, jų nepaprastos spalvos, o minimos šeimos paukščiai pasižymi ypatingu gebėjimu paruošti vietą vestuvių iškilmei. Tačiau patinai lizdų nekrauna, o tik paruošia patelėms „priėmimo salę". Minėtosios 19 šių paukščių rūšių ruošia nevienodo stiliaus statybą, ir žinovai skirsto juos į keturias grupes. Paukštis susiranda miške aikštę (apie 1—1,5 m pločio ir ilgio), pašalina iš jos nereikalingus daiktus ir iškloja ją samanomis arba vienos, tam tikros rūšies augalo žaliais lapais; nuvytusius lapus kaskart pakeičia naujais. Kai kurios šių paukščių rūšys aikštelei iškloti panaudoja paparčių lapus, o aplinkui padaro apvadą iš visokių blizgučių, pvz. spalvotų vabalų viršutinių sparnų, moliuskų kriauklių, anglies gabaliukų, spygliuočių sakų. Aplink šią aikštę iš bambuko plaušų, sausų paparčio lapų įtaisoma tvora ir ji taip pat papuošiama žievės atplėšomis, spalvotomis uogomis, moliuskų kriauklėmis. Čia nuolat laikosi patinas, vis atnešdamas naujų puošmenų, čiulbėdamas ir šokdamas. Kai kurios Naujosios Gvinėjos rūšys savo aikštę dar apdengia 1,2—1,8 m aukščio stogu. Šis stogas panašus į mūsų trobesių šiaudinį stogą. Paukštis naudojasi šiais pastatais dažnai, keletą metų paeiliui, nuolat juos papildydamas bei papuošdamas samanomis, paparčiais ir orchidėjomis.

Sudėtingiausius pastatus darosi genties *Chlamydera* 4 rūšys, gyvenančios Australijoje ir Naujojoje Gvinėjoje. Patinukas išgrindžia iš minkštų žolių apie 1,5 m^2

platformą ir joje padirba dvi lygiagretes sienas iš įsmeigtų į žemę apie 40 cm ilgio smaigelių. Šie smaigeliai esti apipinti žolėmis, o siena padažoma. Tam reikalui paukštis panaudoja seiles, kurių spalva esti melsvai pilka arba žalia, o vietoje teptuko — žiauberis arba lapai. Apskaičiuota, kad tokie pastatai būna sudaryti maždaug iš 3 000 gabalų ir papuošti apie 1 000 puošmenų. Seniau šie paukščiai neretai būdavo pardavinėjami prekiaujant galvijais. Būdami zoologijos soduose, paukščiai neatsisakydavo šio savo įpročio. Tačiau, kai Australijos vyriausybė uždraudė vietinių paukščių išvežimą, šiuos paukščius vargiai galima aptikti.

Rojaus paukščiai *(Paradisaeidae)* — tai bene labiausiai krintantys į akis savo puikiais papuošalais ir margomis spalvomis paukščiai, ir tuo nė joks gyvas padaras jiems negali prilygti. Jų tėvynė — Naujoji Gvinėja ir jai artimos salos, o 4 rūšys gyvena Australijos šiaurės rytų miškuose. Didelė šio ploto dalis tik paskutiniu metu pasidarė prieinama ir laukia naujų tyrinėjimų. Kai kurios rūšys yra žinomos iš vieno ar dviejų egzempliorių, kažin kada sumedžiotų vietinių medžiotojų, o naujesnių duomenų trūksta. Gal ne daugiau kaip 24 paukščių tyrinėtojai turėjo laimės keletą mėnesių pabūti natūralioje rojaus paukščių aplinkoje. Didesnė dalis to, ką mes apie juos žinome, yra paremta stebėjimais zoologijos soduose.

Nuo neatmenamų laikų Naujosios Gvinėjos gyventojai naudojasi puošniomis šių paukščių plunksnomis, o Kinijos pirkliai dar prieš XVI šimtmetį patiekdavo jų plunksnų Rytų kraštams. Pirmuosius kailiukus į Europą atvežė 1522 m. „Victoria" laivas, kuriuo Magelanas apiplaukė visą žemės rutulį. Ispanams tie du paukščiai atrodė negirdėtai gražūs, tad jie tikėjo, kad jie yra kilę iš rojaus, o ne iš Naujosios Gvinėjos miškų. Šešiolik-

tame ir septynioliktame šimtmetyje Portugalijos pirkliai šiuos paukščius vadindavo „Manucadiata"; žodis kilęs iš sudarkytų malonių žodžių „Manug Devata", t. y. dievų paukščiai.

Europoje pirmą kartą su rojaus paukščiais susipažinta iš kailiukų, kuriuos pagamino tolimųjų kraštų gyventojai, nupiaudami tiems kailiukams kojas. Tokiu būdu atsirado pasaka, esą, šie paukščiai aplamai neturį kojų ir visą dieną skraidą pagal saulę, o savo kiaušinius dedą patinams ant nugaros. Žinoma, ir anų laikų mokslininkai žinojo, kad tai prasimanymas, tačiau K. Linėjus, tur būt, su šypsena vieną rojaus paukščių rūšį pavadino *Paradisaea apoda*, t. y. bekojis paukštis. Bet klydo Linėjus, manydamas juos kilus iš Indijos.

Apie tikrąją šių paukščių tėvynę mokslas sužinojo vos 1824 metais, kai prancūzų mokslininkas R. Lesonas dvi rojaus paukščių rūšis rado Naujosios Gvinėjos šiaurės vakarų srityje. Daug duomenų apie rojaus paukščius suteikė mokslui anglas A. R. Volesas, kuris apie 1850 metus atvyko į Papuasiją ir čia gyveno, vietoje studijuodamas šiuos nuostabius paukščius. Tarp kitko, jis rado ten naują rūšį, kuri jo garbei buvo pavadinta *Semioptera wallacei*. Tai vištos dydžio, bronzinės spalvos paukščiai, su žibančia žalia apikakle, kuri per tuoktuves esti išskečiama.

Atsiradus negirdėtai šių paukščių plunksnų paklausai visuose civilizuotuose kraštuose, šių paukščių kainos vis kilo. Praėjusio šimtmečio pabaigoje kasmet buvo iš Naujosios Gvinėjos įvežama apie 50 000 šių paukščių kailiukų; dauguma jų patekdavo į Paryžių, kuris visuomet buvo puošniųjų plunksnų prekybos centru. Laimė, 1920 metais buvo uždrausta juos naikinti, bet šiek tiek pavėluotai, nes kai kurios rojaus paukščių rūšys jau buvo virtusios retenybe. Suvaržymų pasėkos

jau davė vaisių: kai kurių rojaus paukščių padaugėjo, bet kartu atsirado naujas pavojus, būtent, besaikis miškų kirtimas, ir kaip tik tuo laiku, kai mokslininkai buvo bepradedą kaip reikiant studijuoti šių nuostabių paukščių gyvenimo būdą.

Geriausiai yra žinomos šešios *Paradisaea* genties rojaus paukščių rūšys, nes jos visuomet sudarydavo didžiausią importo dalį. Ilgos šilkinės raudonos, mėlynos ir kitų spalvų plunksnos puošia paukščių šonus, net pridengia visą uodegą. Patino abi vidujinės uodegos plunksnos daug ilgesnės, negu kitos, taip pat neturi vėtyklių, tik galuose esti blizgančių plokštelių. Kai kurios rūšys, pvz. baltasis rojaus paukštis *(Paradisaea guilielmi)*, per tuoktuves pakimba ant šakos galva žemyn ir kaip didelė gėlė apsigaubia šiomis puošniomis plunksnomis.

Nedidelis, vos 18 cm ilgio, yra karaliaus Alberto rojaus paukštis *(Pteridophora alberti)*. Egzempliorius, kurį esu matęs Britanijos muziejuje Londone, turi juodą nugarą ir baltą pilvą, bet nuostabiausias jo papuošalas tai dvi iš pakaušio augančios apie 45 cm ilgio plunksnos. Šių plunksnų išorinės vėtyklės visai išnykusios, o vietoje vidurinės vėtyklės yra mėlynos spalvos trikampių plokštelių eilė. Pirmieji į Europą atvežti kailiukai buvo palaikyti falsifikatais, nes niekas netikėjo, kad paukštis gali turėti tokių nuostabių papuošalų. Labai graži rūšis yra karališkasis rojaus paukštis *(Cicinnurus regius)*. Jis yra tik 16 cm ilgio, vadinasi, vienas iš mažiausių. Visa viršutinė jo kūno dalis yra ryškiai raudona, o skersai gūžio — žalia, metalinio žvilgesio juosta. Dvi vidinės vairavimo plunksnos neturi vėtyklių, vien jų galas susuktas spirale ir turi metalu žvilgančią plokštelę.

Į zoologijos sodus rojaus paukščiai retai patenka, bet Londono zoologijos sodas turi gausų jų rinkinį. Kai kur pavyko net sulaukti nelaisvėje jų vaikų.

Zylių *(Paridae)* šeima, bent mūsų krašto žmogui, taip gerai pažįstama, kaip žvirbliai ir varnos. Ji susideda apytikriai iš 65 rūšių. Tai labai judrūs paukščiai, kurie visą dieną apžiūrinėja medžių šakas, o esant nepalankiam orui, labai suartėja su žmogum, išieško sąšlavų duobes, įskrenda į palėpes ir kitus pravirus trobesius. Jos nepaiso žmogaus — pro atdarą ar išmuštą langą įlekia į butus ir dažnai ilgą laiką ten užtrunka. Tie paukšteliai yra ne tik malonios išvaizdos, bet taip pat ir naudingi, nes sulesa daugybę sodų ir laukų kenkėjų, tad visi juos myli, stato jiems lesyklas ir inkilus.

Visos zylės yra nedidelės; mažiausia jų rūšis yra vos 7,5 cm ilgio, o didžiausia — 20 cm. Jos gana spalvingos — jų apdaras susideda iš pilkos, baltos, geltonos, mėlynos, žalios ir juodos spalvos. Tik mūsų pilkoji zylė turi vien pilką, juodą ir baltą spalvą. Zylės turi trumpą, smailiu galu, bet labai stiprų snapą, kuriuo sugeba skaudžiai įgnybti; šnervės esti pridengtos šeriais. Turi 10 didelių plasnojimo plunksnų, kurių pirmoji yra pusės antrosios dydžio.

Kokie zylių giminystės su kitais paukščiais ryšiai, sunku tiksliai pasakyti, bet atrodo, kad jos giminingos varnoms, ypač kėkštams. Taip pat atrodo, kad jų paplitimo židinys yra Senajame pasaulyje. Daugiausia jos gyvena Šiaurės pusrutulyje, bet siekia net Pietų Afriką. Jų nėra nei Australijoje, nei Okeanijos salose, bet pasitaiko Amerikos šiaurėje. Tai labai plastiški paukščiai, vadinasi, jie gerai jaučiasi bet kokiose aplinkybėse ir tuo artimi varnų šeimai. Jas galima dresiruoti, t. y. išmokyti atlikti įvairius sudėtingus veiksmus. Tas buvo įrodyta ne tik laboratorijų praktikoje, bet ir mėgėjų. Japo-

nijoje per Šinto šventes mažas paukštelis (tai buvo zylė *Parus varius*) šeimininkui įsakius paėmė iš vieno žiūrovo rankų monetą ir įmetė ją į kasą; paskui atidarė dėžutės langelį, išėmė iš ten voką su bilietu ir jį atplėšė, kad būtų galima perskaityti bilietą. Yra žinoma, kad zylės sukapodavo metalinį dangtelį pieno butelių, kuriuos pardavėja pastatydavo savo klientui prie durų.

Pagrindinis zylių maistas — visoki vabzdžiai, jų tarpe daug sodų bei miškų kenkėjų ir jų kiaušinių. Būdamos gausios, zylės sunaikina daug šių kenkėjų, todėl jos žmogui labai naudingos ir turi būti globojamos.

Zylės sugeba smarkiai daugintis — per vasarą išveda dvi vadas (kiekvienoje ne mažiau kaip 10 kiaušinių). Taigi kiekviena jų pora dešimteriopai padidina tėvų skaičių. Jos ne tik peri, bet ir nakvoja uoksuose, ir atrodo, kad esti visiškai saugios. Specialistai, išnagrinėję žūvančių paukščių statistiką, teigia, kad zylių nuo plėšriųjų paukščių žūva nedaug. Matyt, jų daugėjimą labiausiai stabdo atmosferiniai veiksniai. Pvz., šarma, aptraukdama medžių kamienus ir šakas, užstoja paukščiams maisto šaltinį — uždengia visus plyšius, skyles, žievės atplėšas, kur vabzdžiai praleidžia žiemą. Taip pat pavojų sukelia ilgai užtrukęs sniegingas oras ir trumpos žiemos dienos. Tokiomis dienomis neužtenka laiko, kad paukštis pasisotintų 16 valandų trunkančiai nakčiai.

Iš dešimties mūsų krašto zylių gausiausiai pasitaikanti ir labiausiai su žmogum suartėjusi yra didžioji zylė *(Parus major)*. Ji užima didžiulį plotą — nuo Portugalijos per visą Europą ir Aziją iki Japonijos ir Indonezijos salų. Jų galima pas mus matyti kiaurus metus, bet žiedavimo praktika parodė, kad jos kai kada migruoja į vidurinės Europos kraštus. Į šią rūšį panaši mėlynoji zylė *(Parus coeruleus)* — ji ne tokia dažna, kaip didžioji zylė, bet labai gražių spalvų (vyrauja mėlyna).

Ji gyvena didesnėje Europos dalyje iki Uralo ir Kaspijos, taip pat Afrikos šiaurėje. Į ją panaši, bet daug puošnesnė, Europoje retai pasitaikanti (tačiau gana dažna pietiniame Sibire) žydroji zylė *(Parus cyanus)*. Mūsų pušynuose neretai aptiksi mažytę juodąją zylę *(Parus ater)* ir puošnią kuoduotąją zylę *(Parus cristatus)*. Arti namų šalia didžiosios zylės dažnai pasitaiko kuklios pilkos spalvos, su juoda kepuraite paprastoji pilkoji zylė *(Parus palustris)* ir daug rečiau — šiaurinė pilkoji zylė *(Parus atricapillus)*. Pastaroji užima didžiulį plotą: didesnę Europos dalį, Sibirą ir Šiaurės Ameriką. Gražus, mielas paukštelis yra uodeguotoji zylė *(Aegithalos caudatus)*, kurios galva, visa apačia, sparnai ir uodega yra baltos spalvos, o likusioji kūno dalis — juoda ir ruda. Ji sukasi menišką uždarą lizdą su maža anga iš šono. Dar tobulesnį lizdą iš augalinių plaušų ir augalinių pūkų „audžia" remeza *(Remiz pendulinus)*, jį prikabindama prie plonos medžio šakutės, pvz. žilvičio.

Lipučių *(Certhiidae)* šeima pavadinta vykusiai, nes visą dieną tie paukščiai vien tik lipinėja medžiais. Jų spalva kaip medžių žievė, tad juos pastebėti nelengva. Tai maži paukšteliai, mažesni už karklažvirblį, labai plonu, bet gana ilgu, lenktu snapu, kuriuo kaip chirurginiu pincetu jie išima iš žievės plyšių pasislėpusius ten smulkius gyvūnėlius. Visa jų kūno apačia yra ryškiai balta ir žvilganti kaip šilkas, kojos mažytės ir silpnos, bet ginkluotos didokais riestais nagais. Uodega gana ilga ir panaši į genio uodegą, ir kaip genys liputis remiasi ja, kopinėdamas medžiais.

Šioje šeimoje yra tik viena gentis, o joje 5 rūšys, paplitusios Europos, Azijos ir Amerikos miškuose. Tai vienišiai paukščiai. Jų maistas susideda iš smulkių vabzdžių, jų perų bei kiaušinių. Kopinėdami medžiais, jie slenka aukštyn, laikydamiesi spiralinės linijos ir tuo

būdu tiksliai apieškodami visą medžio kamieną. Apdoroję vieną medį, perskrenda į kitą ir vėl nuo apačios slenka į viršų.

Laipiodamas liputis dažnai leidžia savo balsą — silpną, vos girdimą švilpimą, o pavasarį — kartais irgi vos girdimą, bet melodingą giesmelę. Lipučių galima aptikti Lietuvoje ir vasarą, ir žiemą, o žiemai prasidėjus, pas mus jų nemaža atvyksta iš šiaurės kraštų.

Gamtininkai, auginusieji lipučius, su pasigėrėjimu kalba apie šių paukščių jaukumą ir malonų būdą. Ypač iš lizdo paimti jauni paukščiukai labai greit apsipranta su žmogum. Ne kartą šie paukščiai kraudavo lizdą bei užaugindavo vaikus ir nelaisvėje. Mūsų krašto liputis zoologų pavadintas *Certhia familiaris.*

Bukučiai *(Sittidae)* savo gyvenimo būdu panašūs į lipučius ir genius, ir kartais nežinantis laiko juos maža genių rūšimi. Apie 16 genties *Sitta* rūšių gyvena miškinguose Šiaurės pusrutulio kraštuose. Tai žvirblio didumo, trumpu kaklu, bet ilgoku ir stipriu snapu paukščiai. Jie turi trumpą uodegą ir trumpas stiprias kojas su ilgais pirštais ir drūtais riestais nagais. Viršutinė paukščio kūno dalis pilkšvai melsva, o apačia balta, su rusvais debesėliais arba ir aiškiai ruda.

Nuo genių jie skiriasi tuo, kad gali medžiais kopinėti ne tik aukštyn galva, bet ir žemyn galva. Maistą renka taip, kaip geniai ir lipučiai, savo stipriu snapu prakapodami medžių žievę. Bet nuo genių ir lipučių skiriasi jų uodega, kuria paukštis nesiremia, lipinėdamas medžiais, o pasitiki vien savo stipriomis kojomis. Mūsų bukučiai minta labai įvairiu maistu, daugiausia vabzdžiais, randamais žievės plyšiuose, bet mielai lesa įvairius aliejingus grūdus: saulėgrąžas ir kanapes. Savotišku būdu išaižo riešutus: įspraudę juos į žievės plyšius, padarę kevale skylę, pasiekia branduolį.

Kaip ir jų giminės zylės, jie labiausiai paplitę Senajame pasaulyje, ir, matyt, čia yra jų plitimo židinys. Amerikoje yra tik 4 jų rūšys. Europoje jie gyvena pradedant Didžiąja Britanija ir baigiant Kamčiatka, Kinija bei Japonija. Pas mus gyvena *Sitta europaea* rūšis balta apatine kūno dalimi. Vidurinėje Europoje ją pakeičia *Sitta caesia* su rudąja kūno apačia. Gražiausia rūšis — mėlynasis bukutis *(Sitta frontalis)* — tamsiai mėlyna viršutine kūno dalimi. Gyvena Azijos pietų rytuose. Dvi bukučio rūšys atsisakė miškingų kraštų ir prisitaikė gyventi Europos Rytų ir Azijos kalnuose.

Visi bukučiai yra nebaikštūs paukščiai, labai judrūs, nuolat užimti maisto ieškojimu. Jie tarp savęs nesibūriuoja, bet mielai prisideda prie zylių būrių. Tokiame mišriame būryje dažnai esti genys, kartais pora lipučių. Šis būrys aplanko sodus, parkus ir, galima sakyti, metodiškai apžiūri kiekvieną medį. Žiemos, rudens ir vasaros metu jų balsas girdimas retai, nes jis tylus ir skamba apytikriai „sit-sit". Pavasarį, poravimosi metu, jie švilpia toli girdimu balsu. Jie paprastai naudojasi gatavais genių uoksais, bet kai kada puriame sutrūnijusiame medyje patys išskaptuoja uoksą. Būdinga bukučiui, kad radęs per didelę skylę, jis užlipdo ją dumblu, sumaišytu su seilėmis, palikdamas angą tokio dydžio, kad pats vos sugeba pro ją praslysti.

Bukutis, nors ir pridaro žmogui šiokių tokių nesmagumų, sulesdamas visokias sėklas, vis dėlto yra vienas iš naudingiausių paukščių, ypač sodininkystės ūkyje, nes nurenka ir sulesa daugybę žalingų vabzdžių. Ši jo veikla pasireiškia labiausiai tuo laiku, kai jis turi vaikų.

Paminėsime dar nepaprastai gražų mūsų bukučio giminaitį, kalnuose gyvenantį drugiapaukštį *(Tichodroma muraria)*. Vardas duotas dėl spalvų panašumo į kai kurių spalvotųjų drugių spalvas (pvz., plg. su mūsiške

Callimorpha). Vyrauja pilka, juoda, balta ir raudona spalva. Pakilus paukščiui skristi, šios spalvos ypač krinta į akį. Jo didumas — 16 cm ilgio, t. y. mūsų svirbelio dydžio. Jis turi ilgoką, nedaug lenktą snapą; nugara esti pilkos spalvos, o apatinė kūno dalis balta. Tai kalnų gyventojas, kuris lizdą įsitaiso neprieinamuose uolų plyšiuose. Jis gyvena Pirėnuose, Alpėse, Apeninuose, Kaukaze ir toliau į rytus Himalajuose iki vakarinės Indijos. Jis laipioja panašiai kaip mūsų bukutis, bet ne medžiuose, o uolose. Žiemos metu jis nusileidžia į kalnų papėdę ir tada neretai pasirodo tarp žmogaus pastatų.

Šeimai, vadinamai timalijomis *(Timaliidae),* priklauso nedideli paukščiai, panašūs į mūsiškes devynbalses arba nendrinukes,— su apvaliais sparnais, o pirmoji plasnojimo plunksna ilgesnė, negu antrosios plasnojimo plunksnos pusė. Uodegoje dažniausiai esti 12 vairavimo plunksnų. Jų gyvenamas plotas yra Rytų pusrutulio tropiniai ir subtropiniai kraštai (tik keletas rūšių gyvena vidutinio klimato kraštuose). Ši grupė į žvirblinių paukščių būrį įneša daug įvairumo, nors nepasižymi spalvų margumu. Lizdas visuomet esti ant žemės arba arti žemės paviršiaus, atdaras arba dengtas, su angele iš šono. Laikosi mažais būriais, apatiniame miško aukšte. Minta vabzdžiais, iš dalies vaisiais ir sėklomis. Jų plunksnos yra tankios, švelnios, kojos ir pirštai stiprūs. Jų patelės esti gana menkos. Iš dešimties plasnojimo plunksnų pirmosios trys yra trumpesnės, negu sekančios. Snapas visuomet šiek tiek lenktas.

Kadangi ši šeima labai didelė (susideda iš 280 rūšių, panašių į kitas šeimas), ji sudaro ornitologams nemaža keblumų.

Prie timalijų siaurąja šio žodžio prasme priklauso *Garrulax* gentis; ją gali atpažinti kiekvienas, nukeliavęs į Azijos pietryčius, nes šie paukščiai ten ne reti

ir geri giesmininkai. Vidurinės Azijos respublikose (Tadžikijoje), Hisaro kalnuose, gyvena juostuotoji timalija *(Garrulax lineatus)*. Prie šios šeimos tenka prijungti pošeimį, vadinamą *Paradoxornithinae* (šiai grupei, tarp kitko, priklauso ir pas mus pasitaikantis gražus paukščiukas — ūsuotoji zylė *(Panurus biarmicus)*. Jie truputį panašūs į uodeguotąją zylę, bet didesni, turi gana ilgą uodegą, o patinukas kiekviename skruoste ryškiai juodos spalvos ūsą. Nuo to ši rūšis ir gavo savo vardą. Jie gyvena vakarinėje Ispanijos dalyje, pietinėje Europoje ir Azijoje iki Amūro žemupio. Jų labai gausu Kaspijos pakraščių brūzgynuose — ir vasarą, ir žiemą. Lietuvoje aptikti perint ir žiemojant Žuvinto ežere.

Panašiai, kaip mūsų krašte su žmogum susidraugavo varnėnai, Afrikos ir Azijos subtropikuose bei tropikuose taip su žmogum suartėjo paukščių šeima, kuri kone visose kalbose vadinama biulbiuliais *(Pycnonotidae)*. Šis žodis yra kilęs iš arabų kalbos. Jie yra nuo žvirblio iki varnėno dydžio, dažnai kuoduoti paukščiai. Yra žinoma 119 jų rūšių; šių paukščių kaklas ir sparnai trumpi, snapas vidutinio ilgio, nedaug lenktas, su nedideliu kabliuku gale. Vyrauja bronzinė, pilka ar žalsvai juoda spalva, bet dažnai pasitaiko spalvotos dėmės — geltonos, raudonos, baltos, ypač ant galvos. Afrikoje ir Azijos pietuose biulbiuliai yra visiems gerai žinomi paukščiai, panašiai kaip Amerikos pietuose tironai ir pas mus varnėnai. Jie prisitaikė prie sukultūrinto gamtovaizdžio, tad jų aptiksi kaimuose, priemiesčiuose, net didelių miestų parkuose. Nors jie neturi ryškių spalvų, bet traukia žmogaus akį, o dar labiau žadina žmogaus palankumą savo nenuilstamu judrumu, smalsumu, o ypatingai maloniu čiulbėjimu. Afrikoje, Kenijoje iki pat Kaplando paplitusi *Pycnonotus tricolor* rūšis džiugina kaimų ir miestų gyventojus savo netylančia dainele, kurią pra-

deda prieš auštant ir tęsia iki saulės laidos. Bet biulbiuliai yra labai plastiška grupė ir jaučiasi gerai net aukštuose iki 3 000 m kalnuose. Retais atvejais biulbiuliai užklysta į Tarybų Sąjungos ribas. Rastos 2 rūšys — *Microscelis amaurotis* ir *Pycnonotus leucogenis;* pirmoji jų Sachalino pietuose, antroji — Tadžikijos pietuose. Tačiau labiausiai ši paukščių šeima paplitusi Afrikoje ir Madagaskare, o nuo ten per visą pietinę Aziją iki Japonijos, Filipinų ir Molukų. Vien tik *Pycnonotus* genties yra 47 rūšys, o iš jų plačiausiai žinoma rūšis — raudonskruostis biulbiulis *(Pycnonotus jocosus)* — kuoduoti, su raudona dėme skruostuose paukščiai. Panašiai kaip pas mus priprastą klegesį kelia žvirbliai ir varnėnai, Rytų kraštuose girdėti tie biulbiuliai. Jie lengvai prisitaiko gyventi narvuose ir todėl mielai laikomi nelaisvėje. Dėl visų šių paukščių ypatybių jie buvo intradukuoti į Australiją, kur Melburno ir Sidnėjaus priemiesčiuose jie įsiruošė naują tėvynę. Tik bėda, kad jie pridaro vaisių sodams nemaža žalos. Šia proga pažymėtinas neįprastas mums reiškinys: neretai šie paukščiai prilesa pernokusių, jau besifermentuojančių vaisių ir nuo jų apsvaigsta, kitaip sakant, pasigeria. Šis reiškinys pastebėtas ir tarp kitų paukščių.

Dauguma šių paukščių, pasibaigus poravimosi laikotarpiui, laikosi savo krašto ribose. Esant pavojui, jie kelia didelį triukšmą, pvz. išvydę katę arba gyvatę. Panašiai kaip ir mūsų paukščiai, jie triukšmingai reiškia savo neapykantą varnai, šarkai ir kitiems plėšikams. Biulbiulių rūšys, gyvenančios šaltesnio klimato kraštuose, pvz. Japonijoje gyvenanti *Hypsites* gentis, keičiantis metų laikams, periodiškai keliauja į šiltesnius kraštus ir vėl grįžta atgal.

Kiek mums žinoma, šie paukščiai kraunasi lizdus neaukštai, paprastai 2—5 m nuo žemės. Lizdas gerai

užmaskuotas ir sunkiai įžiūrimas. Peri ir lesina vaikus abu: ir patelė, ir patinukas.

Irenų vardu pavadinsime šeimą *(Irenidae,* arba *Chloropseidae),* giminingą biulbiuliams ir susidedančią iš 14 žibančių puikiomis spalvomis rūšių. Savo išvaizda jie panašūs į strazdus, bet skiriasi nuo jų trumpesniais pastaibiais ir apvaliais sparnais, kur 5—6 plasnojimo plunksna dažnai esti ilgiausia. Antuodegio plunksnos dažnai turi stiprius, kietus stiebus. Nors ir panašūs į strazdus, tačiau jie rečiau bėgioja žeme, o daugiau laikosi medžių viršūnių. Jiems būdingos šerinės plunksnos, t. y. tokios plunksnos, kurios neturi vėtyklės, o tik šerio išvaizdą. Tokie šeriai dažniausiai esti pakaušyje. Minta daugiausia visokiais vaisiais. Jų geografinis paplitimas — Azijos pietryčiai ir Indonezija. Tai puikūs dainininkai, bet moka pamėgdžioti ir svetimus balsus. Dažnai dėl savo puikių spalvų ir balso laikomi narveliuose. Rytų kraštuose neretai siūlomi pirkėjams.

Viena rūšis *(Aegithina tiphia)* turi keistą tuoktuvinį ceremonialą. Pašiaušęs savo plunksnas, paukštis pakyla į orą ir atrodo kaip plunksnų kamuolys. Paskui nusileidžia ant šakos ir, virpindamas uodegą bei sparnus, nuostabiai gražiai čiulba.

Paminėtina šios šeimos rūšis — irena *(Irena puella),* puikios mėlynos spalvos, juoda papilve paukštis.

Labai savotiška ir visais atžvilgiais įdomi yra vandeninių strazdų *(Cinclidae)* šeima. Ji pavadinta strazdais (nors tai ne strazdai), kadangi į juos panaši. Tai tikri vandens paukščiai, vieninteliai dideliame žvirblinių paukščių būryje. Jie visą dieną praleidžia prie vandens ir kaskart į jį pasineria, bet plaukimo plėvės tarp savo pirštų neturi.

Yra iš viso 4 rūšys, labai panašios, todėl vadinamos viena gentim — *Cinclus.* Lietuvoje vasaros metu gal tik

retkarčiais pasitaiko ir kažin ar peri, bet prieš žiemą jų atskrenda iš Rusijos šiaurės ir užtrunka pas mus iki pavasario. O šiaip jos gyvena visoje vakarinėje Europos dalyje, Kaukaze, Urale, kai kur Sibiro kalnuose ir Himalajuose. Amerikoje gyvenančios rūšys yra skirtingos.

Kada, kur ir iš kokių protėvių kilo ši ypatinga paukščių grupė, galime tik spėlioti. Kai kurie ornitologai išveda juos iš panašių į strazdus protėvių (Centrinėje Azijoje), kurie vėliau, pasinaudodami „Beringo tiltu", persikėlė į Ameriką. Kiti zoologai jų židiniu laiko vakarinius Kordiljerus ir mano, kad jie gimininga karetaitėms.

Šie paukščiai labai prisitaikę gyventi vandenyje: visų pirma, tankios plunksnos, stambi pasturgalinė liauka, kurios riebalai apsaugo plunksnas. Ši liauka yra maždaug 10 kartų didesnė, negu kitų žvirblinių paukščių. Taip pat turi vožtuvus, kurie, uždengdami šnerves, neįleidžia ten vandens. Gerai išlavėjęs tretysis vokas, kuris irgi saugoja akį nuo vandens. Šie paukščiai ne plaukia, bet bėgioja vandenyje, tačiau pasinėrę gali vairuoti sparnais. Paprastai jie užtrunka vandenyje apie 10 sekundžių, bet gali pratęsti šį laiką iki pusės minutės. Kaip elgiasi paukštis, pasinėręs į vandenį, ne visai aišku, bet, būdamas daug lengvesnis už vandenį, turi imtis kažkokių priemonių, kad nebūtų išmestas į vandens paviršių. Galima spėti, kad jis darbuojasi sparnais, o gal juda prieš srovę, kuri savaime prispaudžia jį prie dugno.

Apsirinkę tinkamą vietą prie upelio, jie mažai nuo jo nutolsta. Net ir žiemos laiku galima girdėti jų balsą — gana malonų virpamą švilpimą. Maistas susideda iš visokių smulkių vandeninių gyvūnų, vėžiagyvių ir gyvenančių vandenyje vabzdžių lervų, o kartais ir smulkių žuvelių.

Lizdą įsitaiso uolų plyšiuose arba tarp medžių šaknų — iš samanų ir žolių su šonine anga. Deda 3—6 kiaušinius ir peri vien patelė (16 dienų). Jaunikliai po 15—24 dienų apleidžia lizdą ir netrukus nardo panašiai kaip jų tėvai.

Karetaitės, arba tarškučiai *(Troglodytidae)*,— tai didoka smulkių paukščių šeima, susidedanti iš 59 rūšių, gyvenančių Amerikoje, kurią ir tenka laikyti jų geografinio paplitimo židiniu, o Eurazijoje, t. y. ir pas mus, gyvena vienintelė rūšis. Neturime duomenų, kada ir pro kur ši rūšis pateko į Aziją, bet yra pagrindo manyti, kad jų kelias ėjo pro Aliaską ir Beringo sąsiaurį, per Aziją, Afriką ir pagaliau Europą. Jų iškasenos yra žinomos jau iš pleistoceno. Jų paplitimas Senajame pasaulyje yra senas, nes ši viena rūšis pas mus spėjo sudaryti 26 porūšis (geografines rases) ir išplisti iki Taivanio, Indijos, Šiaurės Afrikos, Farerų salų ir Islandijos.

Visos karetaičių rūšys panašios; daugumos ilgis nesiekia 15 cm, o stambiausių — 23 cm. Vyrauja rudos ir pilkos su skersiniais ir išilginiais dryžiais (juodais ar šiaip tamsesniais) spalvos. Jų sparnai yra trumpi, ir paprastai jos toli neskrenda. Jų uodega esti statmena. Mūsų karetaitė labiausiai laikosi apytamsių brūzgynų, nukirstų medžių šakų, malkinių, pintų sodo tvorų; amerikinės rūšys yra prisitaikiusios prie įvairaus gamtovaizdžio. Mūsiškę karetaitę lengviau išgirsti, negu pamatyti, nes, siūdamos tankumynuose, jos nuolat tarška — tur būt, tam, kad nepamestų tarp savęs ryšių. Be to, jos čiulba, ir nuostabu, kad net žiemos metu neretai išgirsi jų švelnią ir skardžią giesmelę. Priešingai, negu kiti paukščiai, čiulba ne tik patinukas, bet ir patelė. Jie yra labai jaukūs, žmogaus nebijo ir prisileidžia per porą žingsnių. Karetaitės dažnai aplanko visokius žmogaus

pastatus — pavėsines, šiltnamius, jų ūkinius pastatus ir pan.

Mūsiškė karetaitė įsitaiso didoką lizdą. Ši pareiga priklauso patinui. Jo polinkis statytis lizdus toks stiprus, kad jis nepasitenkina vienu lizdu, bet statosi keletą, iš kurių patelė vėliau savo nuožiūra pasirenka vieną. Dažnai vienas patinas turi 2—3 šeimynas. Patelė deda 5—7, o kai kada iki 10 kiaušinukų, kuriuos pati išperi. Vaikus lesinti padeda ir patinukas. Lizdas esti gerai paslėptas, dažniausiai upelių kriaušiuose. Jų daug po nuvirtusiais medžiais arba tarp jų šaknų, pvz. Kauno apylinkėse.

Amerikiečiai rašo, kad jų krašto tarškučiai mielai peri inkiluose, o jeigu jų nėra, tai uoksuose ir net nenaudojamuose induose, skardinėse, kartais laiškų dėžutėse, net vapsvų lizduose. Naktį praleidžia įvairiuose užnarviuose, pvz. ant tvoros iškabintų drabužių bei skalbinių kišenėse, kaliausėse ir pan.

Vien tik Amerikai priklauso strazdų mėgdžiotojų *(Mimidae)* šeima. Jų pavadinimas kilęs iš to, kad jie sugeba pamėgdžioti ne tik kitų paukščių balsus, bet ir šiaip įvairius garsus. Ši šeima, kaip ir karetaitės, turi giminystės ryšių su paprastaisiais strazdais ir yra kilusi iš bendro šių dviejų šeimų kamieno. Lizdų statymu jie panašūs į strazdus, bet savo papročiais primena karetaites. Jų ūgis mažesnis, negu tikrųjų strazdų, o snapas labiau panašus į karetaičių; tačiau turi palyginti ilgesnę uodegą. Tai judrūs, smalsūs ir mušeikos paukščiai; laikosi arti žemės, minta vabzdžiais, vaisiais ir uogomis.

Ypač pagarsėjęs amerikinis daugiakalbis strazdas *(Mimus polyglottos).* Tai pietinių valstijų gyventojas; savo puikia dainele, judrumu, drąsa jis gina savo užimtą vietą nuo bet kokio atėjūno. Kiaurus metus iš jo pasirinktos vietos — ant stogo kraigo, tvoros stulpo ar tele-

fono vielos — girdėti jo dainelė. Jis čiulba bet kokiu oru, net mėnesienos naktį. Panašiai kaip mūsiškis strazdas giesmininkas, savo dainos posmus jis kartoja 3—4 kartus, kartais įpindamas kitų paukščių balsų. Jo giesmėje girdėti ne mažiau kaip 30 kitų paukščių balsų, be to, ir kitų garsų, pvz. vežėjo švilpavimas, ratų girgždėjimas ir pan. Užtenka jam vieną kartą išgirsti svetimą garsą, ir jau gali jį pakartoti. Kai į Floridą buvo atvežta europinių lakštingalų, tuoj amerikinis giminaitis ėmė jas pamėgdžioti.

Šiai šeimai priklauso 30 rūšių. Kai kurios jų rūšys (pvz., *Dumetella carolinensis* — pavadinta kačstrazdu, nes miauksi panašiai kaip katė) siekia pietinę Kanadą. Kita šiaurinė rūšis — rudasis strazdas mėgdžiotojas *(Toxostoma rufum)*. Keturios rūšys gyvena Vest Indijoje, bet dviem tų rūšių gresia pavojus. To priežastis — medžioklė, miškų kirtimas ir naminės katės.

Tikrųjų strazdų *(Turdidae)* šeimai priklauso visas pulkas gerų dainininkų, pvz. strazdas giesmininkas, juodasis strazdas, liepsnelė, mėlyngurklė, lakštingala, kuriuos kultūringas žmogus myli ir globoja. Jų yra visame pasaulyje, išskyrus ašigalių kraštus, Naująją Zelandiją ir Polinezijos salas, kur vis dėlto 1862 m. buvo įveistas juodasis strazdas ir strazdas giesmininkas. Labiausiai paplitę subtropikų ir tropikų Senojo pasaulio kraštuose, ir tie kraštai, be abejo, yra jų geografinio paplitimo centras. Į Ameriką jie pateko, tur būt, labai seniai, nes ten atsirado ne tik naujos jų rūšys, bet ir gentys, paplitusios ne tik visoje Amerikoje, bet ir Vest Indijoje. Artimiausios jų giminės būtų devynbalsės ir musinukės, tad dažnai iškyla problema, kur tarp šių trijų grupių nubrėžti ribą. Gal būtų galima iš šių trijų šeimų sudaryti vieną šeimą ir suskirstyti ją į tris pošeimius, bet kadangi šios trys šeimos susideda iš maždaug

1 000 rūšių, tai praktiškai geresnis yra skirstymas į tris šeimas.

Nuo devynbalsių ir musinukių strazdai skiriasi didesniu ūgiu, masyvesniu kūnu ir paprastai pastaibiuose neturi žvynų. Jie minta vabzdžiais, bet pagauna juos ant žemės, o ne ore ir sulesa nemaža uogų bei įvairių augalinių dalių. Paprastai įsirengia medžiuose ar krūmuose atvirus, puodynės pavidalo lizdus, kartais ant žemės, rečiau — uoksuose. Dėl savo stiprumo, gebėjimo skristi ir prisitaikyti jie galėjo paplisti plačiau, negu devynbalsės ir musinukės. Todėl jie pateko ne tik į Ameriką, bet ir į okeanines salas, pvz. Tristaną da Kunją, Havajų ir Vest Indijos salas. Kai tik žmogus pakeitė jų prigimtą aplinką, jos greit išmirė.

Strazdų šeima skirstoma į 45 gentis, o šios gentys — į 306 rūšis, kurių priešakyje — *Turdus* gentis. Šiai genčiai priklauso 60 stambių rūšių. Mūsų krašte gyvena tik šešios rūšys. Iš jų bene plačiausiai žinomas strazdas giesmininkas *(T. ericetorum)*, gyvenantis visuose mūsų krašto miškuose ir miškeliuose, o kai kada ir parkuose. Po lakštingalos tai geriausias mūsų krašto giesmininkas. Lizdą labiausiai mėgsta įsitaisyti eglynuose, ypač jaunoje eglelėje. Jo lizdą pažinsi iš to, kad vidus esti išklotas popierine mase, padaryta iš sutrūnijusios medienos su seilių priemaišom. Toks lizdas gana gilus, lygiu švelniu dugnu ir sienomis. Deda 4—6 kiaušinius — puikios žydros spalvos, su retais tamsiais taškeliais.

Neretas Lietuvoje smilginis strazdas *(T. pilaris)*, nedaug didesnis už strazdą giesmininką. Už jį žymiai didesnis amalinis strazdas *(T. viscivorus)*. Jis laikosi dažniausiai sausuose pušynuose, ypač pietinėje Lietuvos dalyje. Pavasarį Lietuvoje galima kasmet aptikti baltabruvį strazdą *(T. musicus)*, mažiausią iš mūsų strazdų. Tai šiaurinė rūšis, kuri vasarą praleidžia Rusijos šiau-

rėje, Skandinavijoje, Suomijoje, bet pavasarį, praskrisdami pro mūsų kraštą, dalis lieka čia perėti.

Gana įprastas mūsų krašto paukštis yra juodasis strazdas, arba pamedulė *(T. merula)*. Patinas esti visas juodas, o patelės plunksnos — tamsiai bronzinės spalvos. Patino snapas ir vokai pavasarį ryškiai geltonos spalvos, o į rudenį patamsėja. Dar viena strazdo rūšis pas mus didelė retenybė: tai baltagurklis strazdas *(T. torquatus)*. Jis gyvena Skandinavijoje, Didžiojoje Britanijoje, Pirėnų ir Apeninų pusiasalyje, Kaukaze; retkarčiais užklysta pas mus.

Visi strazdai tai malonūs paukščiai, gražūs, vikrūs ir geri giesmininkai, todėl gamtos mėgėjai labai juos vertina. Visos mūsų strazdų rūšys žiemai išskrenda į šiltesnius kraštus; vienos anksčiau, kitos vėliau. Smilginis strazdas ir amalinis strazdas delsia ilgai, ir apie Naujuosius metus dažnai galima jų dar aptikti, o juodasis strazdas neretai mėgina žiemoti — jų galima matyti iki vasario mėnesio, bet kadangi mūsų klimate dar kovo mėnesį pasitaiko didelių šalčių ir pūgų, greičiausiai šie paukščių mėginimai žiemoti esti nesėkmingi, ir jie žūva. Pavasarį, apie balandžio mėnesio 1 dieną, grįžta strazdai, paprastai mišriais būriais, susidedančiais iš giesmininkų, baltabruvių, amalinių ir smilginių strazdų. Tada dideli jų pulkai paplinta pievose, kur jie knyburiuoja velėnas, gal būt, dėl gyvenančių ten didelio uodo *(Tipula)* lervų. Tie mišrūs būriai protarpiais nutupia medžių viršūnėse, ir visi čiulba, žinoma, nesutartinai. Jų čiulbėjimas toli girdimas. Juodieji strazdai tuose mišriuose būriuose nedalyvauja.

Netolimoje praeityje visoje Europoje, ypatingai Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, strazdai periodinių migracijų metu buvo masiškai medžiojami, daugiausia kilpomis. Rudens maistą šiems paukščiams daugiausia

teikia šermukšnių uogos, tad šermukšnių medžiuose būdavo įtaisoma daugybė kilpų. Dabar šie medžioklės būdai yra uždrausti, bet, deja, strazdų skaičius smarkiai sumažėjęs.

Juodasis strazdas yra vienas iš tų paukščių, kurie, panašiai kaip kregždės, kikiliai, mėgina suartėti su žmogum. Šis jų mėginimas ypač ryškus Europos Vakarų kraštuose. Londono, Paryžiaus, Amsterdamo parkuose, net ir skveruose kiaurus metus galima aptikti pusiau jaukių juodųjų strazdų. Pas mus perinčių juodųjų strazdų aptikta net Palangos gatvėse.

Iš Europos—Azijos strazdų paminėtinas gražusis uolų strazdas *(Monticola saxatilis)*. Jo krūtinė yra oranžinės spalvos, galva ir priekinė nugaros dalis melsvai pilka. Jis gyvena tik kalnuose — Europoje nuo Pirėnų iki Kaukazo ir toliau Azijoje iki Indijos. Į jį panašus mėlynasis strazdas *(Monticola solitarius)* gyvena ten pat.

Strazdų šeimai priklauso dar visas pulkas malonių paukštelių — pirmučiausia liepsnelė *(Erithacus rubecula)*. Šį jaukųjį paukštelį pažįsta kiekvienas sodininkas, nes jis esti „liepsningų" spalvų (beveik visa apatinė kūno dalis). Taip pat pažymėtina raudonuodegė *(Phoenicurus phoenicurus)*. Abi šios rūšys dažnos ir miestuose, pvz. pasitaiko Kaune bei Vilniuje, net nedideliuose darželiuose. Kita raudonuodegė vadinama dūmine *(Phoenicurus ochruros)*; yra iš priešakio dūmų spalvos. Neseniai ji gyveno Europos pietvakariuose bei Azijos pietuose, bet jau kelios dešimtys metų, kaip pasirodė Lietuvoje, ypač miestuose, pvz. Kauno, Vilniaus priemiesčiuose. Tai pačiai šeimai priklauso dvi lakštingalų rūšys, kurių viena gyvena Rytuose, o kita Vakaruose. Lietuvoje gyvena rytinė rūšis *(Luscinia luscinia)*, o Europos Vakaruose kita, bet labai panaši rūšis *(Luscinia megarhynchos)*. Žinovai labiau vertina rytinės lakštin-

galos suokimą. Be galo graži yra artima lakštingalos giminaitė, vadinama mėlyngurkle *(Luscinia svecica)*. Patino vestuvinis apdaras esti per visą pagurklį tamsiai mėlynos kaip rugiagėlė spalvos, o vidury mėlynumo — ruda ar balta dėmė. Skersai krūtinės eina juoda juosta, toliau balta, o dar toliau ruda. Mėlyngurklės gyvenamas plotas labai didelis — užima kone visą Europą ir didesnę šiaurinės Azijos dalį. Lietuvoje galima ją aptikti, bet nelengva, nes ji gyvena sunkiai prieinamuose brūzgynuose, pelkėse, vandenų pakraščiuose. Lengviau ją pamatyti ir išgirsti Šiaurės tundroje. Apsilankęs Barenco jūroje, netoli Nordkapo, buvau sužavėtas daugybės šių mielų paukštelių. Vasaros metu per visą poliarinę naktį girdėti jų daugiabalsė dainelė, o vietiniai laplandiečiai vadina juos šimtaliežuviais paukščiais. Pas mus mėlyngurklė irgi čiulba dieną ir naktį, į savo giesmelę įpindama daugybę iš kitų paukščių pasiskolintų garsų.

Artima mėlyngurklės giminė yra raudongurklė *(Luscinia calliope)*. Vietoje mėlyno pagurklio ji turi raudoną. Gyvena didesnėje Sibiro dalyje. Strazdų šeimos pošeimis, vadinamas akmenėmis *(Saxicolinae)*, laikosi atvirų plotų, vengia miškų, bet mėgsta nederlingus pūdymus, akmenuotą ir uolėtą vietovaizdį. Kai kurios rūšys gyvena pievose. Labai įprastas Lietuvoje paukštis yra kultupys *(Oenanthe oenanthe)*, pasitaikantis apleistuose laukuose, akmenų krūvose, ganyklose. Viršutinė jo kūno dalis šviesiai pilkšva, sparnai juodi, o antuodegis grynai baltas ir todėl matomas iš toli, ypač kai paukštis skrenda. Pievose šią rūšį pavaduoja artima jo giminė, lietuviškai vadinama kiauliuke *(Saxicola rubetra)*, taip pavadinta dėl jos balso, panašaus į čiuknojimą, kai šeimininkės šaukia jaunus paršiukus.

Viena paukščių šeimų yra devynbalsių *(Sylviidae)* šeima. Tai labai judrus, plonu kaip yla snapu ir plono-

mis ilgokomis kojomis paukštelis. Tarp artimų rūšių labai nedidelis skirtumas, taip pat beveik nėra skirtumo tarp patino ir patelės. Nuo strazdo jie daugiausia skiriasi savo mažu ūgiu ir tuo, kad jaunikliai nėra dėmėti. Lengviau nustatyti rūšį sulig balso, nes kai kada ir labai panašios rūšys turi tokius skirtingus balsus, tokią būdingą giesmelę, kad neapsiriksi, ją išgirdęs. Visi minta vien vabzdžiais. Bet jų gyvenimo būdas, jų pomėgiai yra nevienodi — vieni miškų gyventojai, kiti pasirenka vandenų kaimynystę ir vešlius meldų, nendrių ir švendrų tankumynus; kitos rūšys laikosi miškuose, o kai kurios labiausiai mėgsta sodus. Skirtingos rūšys statosi skirtingus lizdus, skirtingo tipo, skirtingos medžiagos, kai kada taip jiems būdingos, kad užtenka vien pažvelgti ir pažinsi, kam jie priklauso. Dauguma lizdų yra dubenėlio formos, bet jų medžiaga įvairi.

Labai paplitusią pas mus tošinukę *(Hippolais icterina)* lengvai pažinsi ne tik iš balso, bet ir iš lizdo; jis yra ant krūmo šakutės, jo viršus gražiai nuklotas plonais beržo tošies kaspinėliais, labai sandariai suadytais. Toks lizdas labai stiprus ir gerai išsilaiko net žiemos metu. Tačiau artima tošinukės giminė pečialinda laikosi kitos taisyklės ir savo lizdą įsiruošia ant žemės, priglausdama prie mėlynių ar bruknių kupsto. Jis uždengtas, ir tik iš vieno šono yra mažytė anga paukščiui įlįsti į vidų. Šiaip niekas to lizdo nepastebės, nebent tik eidamas pro šalį užkabinsi jį koja ir priversi paukščiuką iš jo išskristi. Savotiškas yra nendrinukės lizdas, išpintas iš šlapių žolių, kad jos būtų miklesnės, ir pritvirtintas prie kelių nendrelių. Kadangi jis yra gana gilus, tai net esant stipriam vėjui nei kiaušinukai, nei maži paukšteliai iš jo neiškrenta. Bet nuostabiausias lizdų konstruktorius yra Azijos pietuose gyvenanti „siuvėja", taip pavadin-

ta todėl, kad moka susiieškoti du lapus ir tarp jų įsitaisyti sau lizdą.

Geriausi giesmininkai — devynbalsė siaurąja žodžio prasme (gentis *Sylvia*), o iš jų labai maloni yra juodgalvės devynbalsės ir sodinės devynbalsės *(S. atricapilla* ir *S. borin)* giesmelė. Jos abi gyvena mažuose miškeliuose ir soduose. Labai maži paukšteliai yra pečialindos *(Phylloscopus);* jų pas mus yra keletas rūšių, ir jas nelengva atskirti, nes jos visos yra pilkšvai žalsvos spalvos, balta kūno apačia. Visos pečialindos mėgsta laikytis medžių viršūnėse, kur rankioja smulkius vabzdžius. Už jas dar mažesni nykštukai. Tai visų mažiausi mūsų paukščiai — sveria viso labo 4—5 g ir sudaro atskirą gentį *(Regulus).* Nuo pečialindų lengva juos atskirti, nes jų viršugalvis yra oranžinės arba geltonos spalvos su aukso atspindžiu. Kad ir labai maži, nykštukai neišskrenda iš mūsų krašto, tad šalčiausiomis žiemos dienomis juos galima matyti. Jie minta vien gyvuliniu maistu, o žiemos metu sugeba susirasti vabzdžių kiaušinukų ir šiaip žiemojančių vabzdžių. Maisto randa savotišku būdu — stabtelėdami ore (kaip kolibriai) ir apžiūrėdami smulkias medžių, dažniausiai spygliuočių, šakutes.

Savotiški šios šeimos paukščiai yra žiogeliai. Tai tankių krūmų, apleistų sodų arba ežerų pakraščių gyventojai, kuriuos pamatyti nelengva, bet pažinti juos iš balso nesunku. Jie zirzia panašiai kaip žiogai; nuo to ir gavo lietuvišką bei lotynišką vardą *(Locustella).* Mes jų turime tris rūšis — upinį žiogelį *(L. fluviatilis),* nendrinį žiogelį *(L. luscinoides)* ir margąjį žiogelį *(L. naevia).* Kas nori juos išgirsti ar pamatyti, tegu važiuoja į Žuvinto ežerą (gegužės ar birželio mėnesį), kur šių paukštelių gana daug.

Mes jau minėjome nendrinukes, jų savotiškus lizdus. Lietuvoje jų yra penkios rūšys: ežerinė nendrinu-

kė *(Acrocephalus schoenobaenus)*, meldinė nendrinukė *(A. paludicola)*, didžioji krakšlė *(A. arundinaceus)*, mažoji krakšlė *(A. scirpaceus)*. Visi jie — puikūs giesmininkai, ypač didžioji ir mažoji krakšlė. Gieda jos visą dieną, o jei mėnesiena, tai ir naktį, ir taip garsiai, kad už poros kilometrų girdėti. Žuvinto ežere tai įprastiniai paukščiai.

Ir kaimo, ir miesto gyventojai gerai pažįsta tuos kuklius, pilkus paukštelius, kurie laikosi arti namų, tupi ant atdarų langų, ant tvoros, ant malkinės. Tie paukščiukai — tai musinukės, sudarančios to paties vardo šeimą *(Muscicapidae)*.

Vardą šie paukščiai gavo nuo to, kad maitinasi ore pagaunamais vabzdžiais, ypač musėmis. Dėl to jie mėgsta tupėti ant atdaro lango, nes pro ten į vidų arba iš vidaus pralekia daugybė musių. Jų kojytės trumpos, pritaikytos tupėti, bet ne vaikščioti; turi 10 plasnojimo ir 12 vairavimo plunksnų. Patino ir patelės spalvos dažnai nesiskiria, bet ne visuomet; kai kurių egzotinių rūšių lytys skiriasi. Jaunų paukščių priekinė kūno dalis dažniausiai išmarginta juodais taškais. Aplamai tai nėra žymūs dainininkai, bet, pvz., mūsiškė margasparnė musinukė čiulba gana maloniai. Tą patį galima būtų pasakyti apie mūsiškę mažąją musinukę.

Šių paukščių yra 378 rūšys. Jie gyvena Senajame pasaulyje iki Okeanijos ir Australijos. Lietuvoje gyvena šios rūšys: pilkoji musinukė *(Muscicapa striata)*, margasparnė musinukė *(M. hypoleuca)*, mažoji musinukė *(M. parva)* ir baltakaklė musinukė *(M. albicollis)*. Mūsiškių musinukių lizdai visi vienodi, dažniausiai atviri — senų medžių stagaruose arba trobesių sienojuose, medinėse tvorose, taip pat uoksuose ir inkiluose. Pilkoji musinukė ta prasme labai neišranki. Lizdui panaudojama labai įvairi medžiaga; tai ypač būdinga pilkajai

musinukei, kuri į lizdą suneša visokias namines šiukšles, vatos gniužulus, skuduriukus, primaišo prie to naminių paukščių plunksnų, samanų ir dar kitokios medžiagos.

Nuo mūsų kuklių spalvų musinukių labai skiriasi egzotinės rūšys. Viena rūšis *(Terpsiphone paradisi)*, gyvenanti Azijos pietų rytuose, net Tarybų Sąjungos ribose, pvz. Tadžikijoje, yra labai puošnus paukštis — su tamsiai žalios spalvos galva ir kuoduku, dvi vidurinės uodegos plunksnos turi 45—50 cm ilgio, o šiaip viso kūno spalva esti arba bronzinės spalvos, arba balta. Ši rūšis dėl savo puošnumo vadinama rojine musinuke. Ji statosi labai gražų, apversto kūgelio formos lizdelį.

Nedidelę sistematinę grupę sudaro šeima, vadinama erškėtžvirbliais *(Prunellidae)*, susidedanti iš 12 rūšių. Viena jų rūšis, gyvenanti Lietuvoje, savo spalvomis panaši į žvirblį. Ji dažniausiai laikosi spygliuotose gyvatvorėse. Visos šios rūšys — nedideli paukščiai, žvirblio arba vieversio ūgio. Išskyrus mūsiškę rūšį *(Prunella modularis)*, kitos rūšys gyvena kalnuose arba tolimoje Šiaurėje. Jie minta vabzdžiais, o žiemos metu sėklomis, bet ryja daug akmenukų, kurie padeda jiems suvirškinti kietą maistą.

Mūsiškis erškėtžvirblis laikosi soduose ir miškuose, bet pamatyti jį nelengva, nes dažniausiai zuja arti žemės. Lizdus sukasi eglaičių tankynėse; lizdo medžiagą dažniausiai sudaro gegužlinio stiebai su sporangėmis. Kiaušinukai labai gražūs: mėlynos arba melsvai žalios spalvos. Sukasi lizdą ir peri vien tik patelė, bet vaikus lesinti padeda ir patinas. Žiemai erškėtžvirbliai traukia į Vidužemio jūros pakraštį.

Kielių šeima *(Motacillidae)* — tai labai švelnūs paukščiukai. Jie laikosi ant žemės ir paprastai paskrenda tik nedidelius atstumus. Nutūpę bėgioja ne šuoliais,

bet greitais žingsniais; uodega gana ilga, ir kai kurios rūšys turi paprotį nuolat ją kilnoti. Visos jos turi laibą, ylos pavidalo snapą ir minta beveik vienais vabzdžiais. Randa jų daugiausia ant žemės. Paprastai jos gyvena ten, kur nėra medžių: laukuose, pievose, tundroje, upių ir ežerų pakraščiuose, taip pat ir sodybose.

Kielių šeimą sudaro 54 rūšys, kurios dar skirstomos į kalviukus ir kieles siaurąja prasme. Kalviukai turi viršutinę kūno dalį pilką, o apačia šviesesnė, su išilginiais dryžiais. Tarp abiejų lyčių žymaus skirtumo nėra. Kielės esti ryškesnių spalvų; vyrauja geltona, balta ir juoda. Kielių patinai, ypač vestuviniu apdaru, gana aiškiai skiriasi nuo patelių. Abiejų šių grupių kraštinės vairavimo plunksnos esti baltos ar bent turi baltus pakraščius. Vidurinė plasnojimo plunksna labai ilga ir siekia pačios ilgiausios plasnojimo plunksnos galą. Šie paukščiai turi 9 didžiąsias plasnojimo plunksnas.

Gyvenimo būdu ir įpročiais kielių grupė yra artima Senojo pasaulio devynbalsėms bei strazdams, o jų geografinis paplitimas rytiniame pusrutulyje patvirtina šį spėliojimą. Geologiniai duomenys rodo, kad jų būta jau prieš 30 milijonų metų, viršutinio oligoceno laikais.

Kalviukų gentis susideda iš 34 viena į kitą panašių ir plačiai paplitusių rūšių. Viena rūšis *(Anthus antarcticus)* gyvena Antarktikoje (pietinėje Georgijoje). Ji yra vienintelė Antarktikos žvirblinių paukščių rūšis. Tačiau kalviukai plačiai paplitę Eurazijoje ir Afrikoje, bet jų nėra Ramiojo vandenyno salose. Lietuvoje gyvena 6 jų rūšys: pievinis kalviukas *(A. pratensis)*, rudagurklis kalviukas *(A. cervinus)*, miškinis kalviukas *(A. trivialis)*, vandeninis kalviukas *(A. spinoletta)*, dirvoninis kalviukas *(A. campestris)* ir Richardo kalviukas *(A. richardi)*. Pievinis ir miškinis kalviukai priklauso prie labiausiai pas mus paplitusių paukščių, bet tik vasaros metu, nes

rudenį jie iš mūsų krašto iškeliauja. Jie gyvena pievose, dirvonuose ir miškuose, lizdus kraunasi ant žemės ir deda tamsius, sunkiai įžiūrimus kiaušinius.

Kielės (siaurąja prasme) laikosi vandens pakraščių, pievų ir žmogaus apgyventų vietų. Daugiausia jų Vidurinėje Azijoje ir Afrikoje; kai kurios rūšys Azijoje siekia poliaus ratą. Viena rūšis sugebėjo pasiekti Aliaską.

Lietuvoje paprasčiausia kielių rūšis yra baltoji kielė *(Motacilla alba)*. Tai labai populiarus paukštis, kurį visi pažįsta ir myli. Pavasarį pas mus pasirodo apie balandžio pirmą dieną, kartu su gandru, o išskrenda apie spalio mėnesio vidurį. Taip pat dažnas mūsų paukštis yra geltonoji kielė. Ją dažnai galima matyti pievose ir ganyklose; nuo to ir jos antrasis vardas — bandkielė.

Į musinukių šeimą tam tikro panašumo turi svirbelių šeima *(Bombycillidae)*, kurios yra 8 rūšys. Aiškius giminystės ryšius turi tik 3 rūšys, kurių viena gyvena Europoje, Azijoje ir Šiaurės Amerikoje, kita Azijos rytuose, o trečia Amerikoje. Jie nedaug mažesni už varnėnus, puikiu kuoduku viršugalvyje, gausiu ir minkštu plunksnų apdaru, ilgais, gana smailiais sparnais ir trumpa uodega. Pirmoji plasnojimo plunksna yra sunykusi; šnervės apaugusios šereliais. Gyvena taigoje ir tundroje, bet žiemą nuskrenda toli į pietus, net iki Afrikos šiaurės.

Mūsų kraštą žiemos metu aplanko svirbelis *(Bombycilla garrulus)*, ūgiu nedaug didesnis už varnėną paukštis. Jo plunksnos labai tankios, liudijančios, kad turime reikalą su tolimos Šiaurės paukščiu. Ant galvos gražus kuodukas; savotiškas papuošalas — mažos plasnojimo plunksnos, kurių galai baigiasi ryškiai raudonos spalvos plokštelėmis. Uodegos galas yra ryškiai geltonos spalvos. Labai seni paukščiai vairavimo plunksnų gale

gali turėti tokių pat raudonų plokštelių, kaip ir plasnojimo plunksnos.

Šio paukščiuko tėvynė yra tolima Europos, Azijos ir Amerikos šiaurė. Jo maistas vasaros metu toks pat, kaip mūsų musinukių, t. y. visoki vabzdžiai, kuriuos gaudo ore. Bet rudens metu, jau spalio mėnesį, svirbeliai pasirodo pas mus ir minta visokiomis uogomis, ypač šermukšnių, kadagio, amalo, šeivamedžio, o į pavasarį, kai šių uogų pritrūksta, nusileidžia ant žemės ir lesa spalgenų uogas. Jų ėdrumas yra nepaprastas.

Apie šių paukščių veisimąsi turime žinių iš Kandalakšos krašto, t. y. iš Kolos pusiasalio. Lizdai kraunami retame drėgname miške, eglėse (3—4 m aukštyje). Jie prie šakų tvirtai pririšti kerpėmis *(Usnea)*. Visuose lizduose rasta po 5 kiaušinius — šviesiai violetinės spalvos, su stambiomis, durpių spalvos dėmėmis. Patelė drąsiai tupi lizde ir pakyla tik tuomet, kai žmogus gali ją ranka pasiekti.

Periodinės svirbelio kelionės nėra taisyklingos. Kartais jie pas mus pasirodo masiškai, o kartais jų esti nedaug. Tai ramus, tingus paukštis, labai ėdrus ir pasitikintis žmogum. Jo balsas tylus, bet melodingas. Seniau, o gal dėl to, kad jų buvo daugiau, jie buvo uoliai medžiojami. Dar daugiau buvo išgaudoma kilpomis, užtaisius jas šermukšnių kekėmis. Lietuvos turguose jie buvo pardavinėjami kapomis. Svirbelių kepsnys tikrai yra prabangos patiekalas. Pavasarį (paprastai iki gegužės mėnesio) svirbeliai iš mūsų krašto išnyksta.

Sibiro rytuose gyvena svirbelio rūšis, vadinama *Bombycilla japonica*, o Amerikos šiaurėje kita rūšis — *B. cedrorum*.

Artamidų *(Artamidae)* šeimai priklauso 10 rūšių paukščių. 6 rūšys gyvena Australijoje, o kiti — Indijoje, Filipinuose ir Fidžio salose. Tai grupė, kuri siste-

matikams pridaro rūpesčių, nes neaišku, kuriai paukščių grupei jie yra artimi. Iš vienos pusės, jie šiek tiek panašūs į varnėnus, bet taip pat ir į kregždes. Jų sparnai ilgi ir, panašiai kaip kregždžių, siekia už uodegos galo. Snapas panašus į varnėno snapą. Ypatingas artamidų požymis — tai pudrinės plunksnos, kurias iš mūsų paukščių turi vien garniai. Šią pudrą paukštis panaudoja kitoms plunksnoms valyti.

Tai tobuli lakūnai (tarp žvirblinių paukščių), nes jie gali sklandyti ore, t. y. skristi, nejudindami sparnų. Dažniausiai jie būriais skraido virš tam tikro riboto ploto, kartais labai aukštai, kad vos galima juos matyti, bet girdėti jų balsai. Medžioja ankstyvą rytą arba vakare, o dienos metu turi paprotį ilsėtis. Vienintelis maistas yra vabzdžiai, ir todėl žmogaus ūkiui jie naudingi. Ten, kur gyvena, jie yra gausūs ir, panašiai kaip mūsų varnėnai, kartais dideliais būriais nutupia ant telegrafo vielų. Nakvynei, o ypač esant lietingam orui, visi paukščiai arti susiglaudžia, primindami bičių spiečių. Australijoje gyvena rūšis *Artamus superciliosus.*

Nors žymi žvirblinių paukščių dalis be kita ko minta gyvuliniu maistu, visokiais smulkiais gyvūnais, mes jų nevadiname plėšrūnais. Tačiau medšarkių *(Laniidae)* šeima turi tokių plėšikiškų palinkimų, kad plėšrūnų vardas tikrai jiems tinka. Daugiausia jie minta vabzdžiais, taip pat smulkiais stuburiniais gyvūnais, pvz. varlytėmis, driežais, pelėmis, neretai puola mažus, ypač jaunus paukščiukus. Tam reikalui jiems tarnauja stiprus, riestu galu snapas (kaip vanagų ar sakalų). Jie turi paprotį visų pirmiausia savo laimikį užsmeigti ant spyglio, pvz. laukinės kriaušės, gudobelės ar net ant spygliuotos vielos. Jų didumas — tarp žvirblio ir varnėno; turi didelę galvą, ilgą uodegą ir tuo šiek tiek panašūs į šarkas.

Daugiausia šios šeimos paukščių randama Senajame pasaulyje, ypač Afrikos pusiaujuose, o Ameriką pasiekė vien tik 2 rūšys. Iš viso jų žinoma 67 rūšys, bet dar reikia pridėti 11 *Vangidae* šeimos rūšių. Jos nuo tikrų medšarkių mažai skiriasi.

Gerą supratimą apie medšarkes mums duoda plėšrioji medšarkė *(Lanius excubitor)*. Ji yra beveik varnėno dydžio, su ilga, labai judria uodega. Jos gyvenamas plotas labai didelis, nes apima kone visą Europą ir Aziją iki pat Ledinuotojo vandenyno pakraščio, taip pat visą Šiaurės Afriką ir Šiaurės Amerikos šiaurinį pakraštį. Gyvendama tokiame didžiuliame plote, ši medšarkė apima apie 19 geografinių rūšių. Lietuvoje ji peri gana retai ir atrodo, kad ta prasme šiaurės kraštai jai geriau tinka. Žiemos metu, kai ji iš šiaurės pasitraukia į pietus, Lietuvoje galima ją dažniau aptikti.

Vasaros metu ji minta visokiais vabzdžiais, varlytėmis, driežais, pelėmis ir smulkiais paukščiukais, o žiemos metu — tik smulkiais žvėreliais ir paukščiukais. Pagavus savo laimikį, užsmeigia jį ant spyglio ir paprastai sulesa vėliau. Gal daugelį jų ir užmiršta, nes tokių užsmeigtų gyvūnėlių, jau net sudžiūvusių, dažnai galima rasti. Gal šis paukščio paprotys turi vien tikslą „garantuoti" sau maistą.

Į plėšriąją medšarkę labai panaši juodakaktė medšarkė *(Lanius minor)*. Mūsų kraštas yra apytikriai šiaurinė jos plitimo riba, tad ši medšarkė pas mus randama nedažnai. Dažnesnė yra paprastoji medšarkė *(Lanius collurio)*, galima sakyti, tai vienas paprasčiausių Lietuvos paukščių. Ji neretai pasitaiko soduose, parkuose, bet ypač mėgsta apsigyventi spygliuotose, pvz. graužėlio, gyvatvorėse. Šių medšarkių nemėgsta maži paukščiukai ir jas persekioja, nes jos dažnai sulesa jų vaikus.

Varnėnų *(Sturnidae)* šeima susideda iš 106 rūšių. Kokia jų kilmė, sunku pasakyti. Vis dėlto yra pagrindo manyti, kad jų protėviai buvo strazdai arba į strazdus panašūs paukščiai. Šią nuomonę patvirtina ir paleontologija, kurios duomenimis Prancūzijos eocene rasti tarpinių tarp varnėnų ir strazdų paukščių skeletai, o jų amžius — apie 50 milijonų metų. Tai grupė judrių, vidutinio dydžio paukščių gana ilgu snapu, stipriomis kojomis. Sparnuose turi 10 plasnojimo plunksnų, kurių kraštinė labai sumažėjusi. Jų skrydis labai greitas. Jų apdare dažnai aptinkama žvilgančių kaip metalas juodos, bronzinės, pilkos spalvos plunksnų (kai kada baltos, geltonos, raudonai margos spalvos). Šeriasi kartą per metus, bet, pvz., mūsiškis varnėnas visai kitaip atrodo pavasarį, negu praėjusį rudenį, baigdamas šertis. Šis skirtumas atsiranda todėl, kad žiemos laiku nudyla buvę balti plunksnų galai, ir paukštis beveik perdėm pasidaro juodas.

Manoma, kad varnėnų grupė yra kilusi iš miškinių paukščių. Jie iš pradžios tokie ir buvo, bet vėliau prisitaikė gyventi prie atviro vietovaizdžio, o dar vėliau kai kurios rūšys prisiderino prie žmogaus sukurto vietovaizdžio. Jų pirminis maistas yra vabzdžiai, bet vėliau jie prisitaikė lesti žmogaus ūkio atmatas. Lietuvoje mes susiduriame tik su viena varnėnų rūšimi *(Sturnus vulgaris)*. Dauguma žmonių jį myli, nes jis pagyvina pavasario nuotaiką, gražiai čiulba, be to, sulesa daugybę kenksmingų vabzdžių, jų tarpe daug sodo, daržo ir javų kenkėjų. Bet yra ir nusiskundimų — varnėnas nulesa uogas, ypač vyšnias, serbentus, kartais apgadina kriaušes. Afrikon atskridę varnėnai minta beveik tik vaisiais ir tuo padaro nuostolių alyvmedžiams, datulių palmėms ir pan. Nuostoliai būna labai dideli, ir Šiaurės Afrikos gyventojai laiko šiuos

paukščius dideliais priešais. Pastaraisiais laikais ten naudojami kontaktiniai nuodai, kuriais iš lėktuvų apiberiami varnėnų nakvynės miškeliai, ir tuo būdu išnuodijami milijonai paukščių.

Skėrių naikinimu pagarsėjęs rožinis varnėnas *(Pastor roseus)* — Pietų Europos ir Azijos (iki Turkestano) gyventojas. Tai dailus paukštis — jo krūtinė ir nugara esti rožinės spalvos, galva, gūžys, sparnai ir uodega juodi. Jis dideliais pulkais laikosi Rusijos pietų stepėse ir yra svarbiausias skėrių naikintojas. Rožinis varnėnas per dieną sulesa vidutiniškai 200 g skėrių, t. y. pustrečio karto didesnį svorį, negu pats paukštis. Šiek tiek žalos šie paukščiai daro vynuogių derliui, bet ji nėra labai didelė.

Varnėnų šeimoje yra keletas rūšių, sugebančių kartoti svetimus garsus, tarp kitko, žmogaus žodžius. Tuo gabumu ypač pagarsėjo rūšis, vadinama beo *(Gracula religiosa)*, gyvenanti Indijoje ir Indokinijoje. Tai juodas, metalo žvilgesio, varnos dydžio paukštis raudonu snapu ir plikos odos skiautėmis galvos šonuose. Jie laikosi miškuose ir minta vaisiais. Jų balsai — gargaliavimas ir švilpimas, bet laikomi nelaisvėje, pramoksta, panašiai kaip papūgos, pamėgdžioti žmogaus kalbą ir taip tiksliai, kad galima aiškiai girdėti kiekvieną skiemenį.

Indijai, Ceilonui, Indokinijai būdingas varnėnams gimininga paukštis maina *(Acridotheres tristis)*. Panašiai kaip pietinis purplelis plinta į šiaurę, taip pat daro ir maina. Iš savo pietinės tėvynės ji pateko į Pietų Turkmėniją, o dabar jos gana apstu Tadžikijoje ir Uzbekijoje. Ji, kaip ir beo, pamėgdžioja žmogaus balsus, bet ne taip tiksliai. Ir beo, ir maina buvo išvežta ir aklimatizuota kai kuriuose svetimuose jiems kraštuose.

Varnėnas priklauso gyvūnų ketveriukei (varnėnas, žvirblis, naminė pelė ir žiurkė), kurią žmogus iš Europos išplatino visame pasaulyje. Sąmoningai žmogus pasielgė su varnėnu ir žvirbliu, o nesąmoningai (ir klaidingai) su pele bei žiurke. Visi bandymai (nuo 1870 iki 1900 m.) aklimatizuoti varnėną Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje buvo nesėkmingi. Vėliau, 1900 m., dar buvo atvežta 60 paukščių, ir viena pora, įsitaisiusi lizdą po Gamtos istorijos muziejaus stogu, Niujorko centriniame parke, išvedė vaikus. Iš tų paukščių yra kilę tie milijonai varnėnų, kurie dabar gyvena Amerikos žemyne. 30-jų šio šimtmečio metų pradžioje jie pasiekė vakarinį Amerikos krantą, pietinę Kanadą, Floridą, o 1940 metais jie buvo jau Floridoje. Iš pradžių pasidžiaugta tuo faktu, bet greit pastebėta, kad džiaugtis nėra ko. Tiesa, varnėnai naikino žalingus vabzdžius, bet ėmė daryti žalos daržininkystei, ypač vaisių derliui. Antra vertus, jie nukonkuravo strazdus ir svirbelius, nes ėmė maitintis laukinių medžių uogomis, taip pat išstūmė genius ir kitus paukščius, užimdami jų uoksus. Be to, iš visų pusių sulėkdavo daugybė šių paukščių į miesto centrą ir, nutūpdami ant alėjų medžių, namų palangių, stogų ir šiaip visokių statybos kyšulių, užteršdavo juos savo išmatomis. Visos priemonės, nukreiptos prieš varnėnus, ligi šiol buvo nesėkmingos. Dabar manoma statyti namus su lygiais, slidžiais fasadais, kad paukštis negalėtų ten nutūpti.

Panašių kaip Amerikoje rezultatų davė varnėnų aklimatizacija pietinėje Afrikoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, Havajų salose. Taip pat jie kažin kaip pateko į Islandiją ir nuo 1941 m. jau tenai veisiasi.

Varnėnams gimininga maina paskutiniame šimtmetyje irgi buvo perkelta į įvairius kraštus: į Pietų Afriką, Havajų salas, Naująją Zelandiją, Australiją, taip pat

į kai kurias Ramiojo vandenyno, Indijos ir Atlanto vandenyno salas. Šie bandymai buvo sėkmingi, juo labiau, kad mainos minėtose vietose padaugėjo tik iki tam tikros ribos.

Norime paminėti dar vieną šios šeimos pošeimį, kuris sugyvena su dideliais Afrikos žinduoliais, raganosiais bei galvijais, aprinkdamas jų odoje parazitus, erkes ir musių lervas. Šis pošeimis pavadintas *Buphagidae*. Jie turi stiprų snapą, pritaikytą erkėms iš odos išrauti; taip pat jie sugeria ir tą kraujo lašą, kuris prasisunkia iš žaizdelės. Jie laipioja ant gyvulio, panašiai kaip geniai ant kelmo, o gyvulys nekreipia į juos dėmesio, nebent tik tada, kai paukštis per daug priartėja prie akių ar ausų. Medžiotojai nemėgsta šių paukščių, nes jie perspėja žvėris apie besiartinantį pavojų.

Australijai būdinga paukščių grupė, kurią vadinsime medaus siurbikais *(Meliphagidae)*. Jai priklauso 160 rūšių — nuo žvirblio iki kuosos dydžio. Vieni jų yra nežymios žalsvos spalvos, kiti — bronzinės, pilkos, gelsvos, dar kiti — margi: raudonos, baltos ir juodos spalvų. Visiems jiems būdingas gana ilgas lenktas snapas ir ilgas liežuvis, kurio galas gali susivynioti vamzdeliu, ir juo paukštis gali siurbti gėlių nektarą. Didesnė šios šeimos dalis gyvena Australijoje, taip pat gyvena Molukų ir kitose Ramiojo vandenyno salose. Gal 5—6 rūšys gyveno Havajų salose, bet išmirė, kai žmogus ten iškirto miškus. Australijos eukaliptų miškuose gyvena gentis *Meliphaga*. Šios genties paukščiai neretai aplanko sodus tuo laiku, kai žydi medžiai, ir įsitikinta, kad šie paukščiai apdulkina kai kurių medžių žiedus. Jie nedideliais pulkeliais nusileidžia ant žydinčių medžių ir piktai puola kitos rūšies paukščius, kurie bando užimti vietą tame pačiame medyje.

Nektarinų *(Nectariniidae)* šeima daug kuo panaši į kolibrius, nors giminystės ryšių su jais neturi. Savo plunksnomis, žibančiomis kaip brangakmeniai, jos gali konkuruoti su kolibriais, bet gebėjimas skristi nepasiekė tokio laipsnio, kaip kolibrių. Jos minta gėlių nektaru ir smulkiais vabzdžiais, bet nesugeba pleventi ore kaip kolibriai, o jei gėlės taurelė yra per ilga, jos savo snapu perduria jos pamatą. Savo ilgu laibu snapu jos panašios į medaus siurbikus, bet vis dėlto ši šeima yra gerai apibrėžta. Savotiškas jų liežuvis; jo galas sudaro dvigubą vamzdį, kuriuo nektaras nustumiamas į žiotis.

Šios šeimos paukščių yra 104 rūšys. Jos nedidelės, iki 15 cm ilgio. Tarp patino ir patelės esti žymus skirtumas; patelės neturi tų puikių spalvų, kaip patinai. Labiausiai paplitę Afrikos pusiaujuose; toliau jie per Izraelį plinta rytinėje Azijoje iki Malajų, o Australijoje gyvena tik viena rūšis. Ramiojo vandenyno salose gyvena jų daugiau. Jiems nebūdingos periodinės kelionės, bet vis dėlto nukeliauja ten, kur žydi medžiai. Įdomūs jų lizdai — kabančio maišo pavidalo, daugiau panašūs į apmirusių augalinių dalių krūvą. Deda 2—3 kiaušinius, kuriuos peri vien patelė, ir dažniausiai tik ji išmaitina vaikus.

Mažiausi orientalinio ir australinio regiono paukščiai yra žiedsiurbiai *(Dicaeidae)*. Tai dažniausiai iki 8 cm ilgio paukščiukai, ir tik keletas rūšių siekia 15 cm ilgio. Šioje šeimoje yra 54 rūšys, iš kurių gentis *Dicaeum* viena apima 33 rūšis. Atrodo, kad jie bendros su nektarinomis kilmės, nes jų liežuvis yra panašaus sandaro, taip pat panašus ir snapas, bet jis nėra toks ilgas, kaip nektarinų. Plunksnose vyrauja paprasti, nesudėtingi tonai; dažniausiai patinas žymiai skiriasi nuo patelės.

Maistas susideda iš smulkių vabzdžių, randamų žieduose. Kai kurios grupės (ypač gentis *Dicaeum)* specia-

lizavosi ypatingu būdu: snapo randai yra piūklo pobūdžio, o toli iškišamas liežuvis — vamzdelio formos, juo vaisių syvai ir gėlių nektaras įsiurbiami į žiotis. Taurelei išlaižyti skiriami 4 raginiai šereliai gale liežuvio. Vabzdžiai pereina per visą žarną, o kietos uogų sėklos skilvyje sulaikomos ir atryjamos. Mažesnės sėklos taip pat pereina per visą žarną ir kartu su išmatomis pašalinamos. Visas šis procesas reikalauja 10—20 minučių. Pro kūną perėjusios sėklos nenustoja daigumo. Dažniausiai šie paukščiai minta parazitinio augalo *Loranthus* uogomis ir tuo būdu jį išplatina. Lizdas yra maišo pavidalo ir panašus į nektarinų lizdą.

Baltavokiai paukščiai *(Zosteropidae)* — maži paukščiukai, panašūs į mūsiškes pečialindas, turintys aplink akis baltą juostelę. Dešimtoji plasnojimo plunksna vos pasireiškusi arba jos visai nėra. Šių paukščių yra 12 genčių ir 85 labai tarp savęs panašios rūšys.

Jie gyvena Afrikoje, į pietus nuo Sacharos, Azijos pietuose iki Kinijos, Japonijos ir Australijos, taip pat Naujojoje Zelandijoje, Karolinų, Fidžio ir Samoa salose. Rasta jų ir Tolimuosiuose Rytuose. Kai šiame šimtmetyje žmogus perkėlė juos į Havajų salas, jų palaipsniui atsirado ir kitose salose. Kadangi jie menki lakūnai, manoma, kad juos nuneša vėjas ir audros. Tai miškų paukščiai; maitinasi vabzdžiais ir uogomis, bet taip pat moka siurbti gėlių nektarą. Tuo tikslu jie kiša snapą į žiedo vainiką arba jo pamate padaro skylę.

Vireonidai *(Vireonidae)* — paukščių grupė, kurią anglai, nekvaršindami sau galvos, vadina tiesiog „vireo", prancūzai „vireonidės", o vokiečiai išgalvoja vardą „Laubwürger". Šis pavadinimas gal tinkamiausias, nes išreiškia dvigubą panašumą — į pečialindas ir medšarkes. Aplamai jie yra švelnesnės sudėties, negu medšarkės — silpnesnėmis kojomis ir silpnesniu snapu, nors

ir su kabliuku gale. Jie gyvena medžiuose ir minta vabzdžiais; už pečialindas mažiau judrūs ir tuo artimesni medšarkėms. Spalvomis jie panašūs į pečialindas. Jie gyvena šiaurinėje ir pietinėje Amerikoje ir iš šiltesnių kraštų žiemai pasitraukia arčiau pusiaujų, bet kitos rūšys, gyvenančios arti pusiaujų, yra sėslios.

Yra žinoma 43 šios šeimos rūšys, skirstomos į tris pošeimius, gyvenančius daugiausia Amerikos pusiaujų kraštuose. Labiausiai laikosi atsikišusių medžių ir krūmų šakų, kur renkasi vabzdžius, bet žiemos metu šį maistą jie papildo grūdais bei uogomis. Ypač mėgsta magnolijų, šeivamedžių ir girtuoklių uogas. Jie yra nepailstantys čiulbėtojai. Dažnai jų čiulbėjimas staiga užsibaigia aukštu tonu, o po trumpos pertraukos tęsiamas žemesniu tonu, tad susidaro įspūdis, kad paukštis po garsiai išreikšto klausimo kukliai į jį atsako. Todėl vietiniai gyventojai vadina jį pamokslininku. Vienas iš geriausių giesmininkų yra *Vireo gilvus* rūšis.

Evoliucijos mokslui didelės reikšmės turi Havajuose gyvenanti paukščių šeima, kurią pavadinsime dalgiasnapiais *(Drepanididae)* dėl snapo formos — piautuvo ar dalgio pavidalo. Senovinių augalų tyrinėtojai (paleobotanikai) teigia, kad Havajų salose pirmieji miškai, kuriuose galėtų apsigyventi paukščiai, atsirado apytikriai prieš 5 milijonus metų, vidutinio plioceno laikais, ir netrukus ten pateko paukščiai, kurie davė pradžią minimai šeimai. Galima manyti, kad juos nuo Amerikos žemyno čia atnešė audra. Atėjūnai rado gausią augaliją, daugybę vabzdžių. Jie prisitaikė prie naujojo krašto sąlygų, padaugėjo jų skaičius, tolimesni jų palikuonys užėmė įvairias ekologines nišes, t. y. išnaudojo įvairias gyvavimo galimybes, ir per kelių dešimčių tūkstančių metų laikotarpį sukūrė nemaža skirtingų rūšių. Ši istorija — geras pavyzdys reiškinio, kurį evoliucionistai

vadina adaptyvine radiacija. Tuo norima pasakyti, kad evoliucija sparčiausiai vyksta mažose izoliuotose gyvūnų grupėse, kurių paveldimas kraitis (genomas) gali būti tuoj pritaikytas. Tad šiandien, nors tų paukščių Havajų salose yra 22 rūšys, jos, būdamos labai įvairios, turi bendros kilmės antspaudą.

Kai kurios jų rūšys visai neskraido. Snapas gali būti labai ilgas ir lenktas, su ilgoku antsnapiu ir trumpu posnapiu, bet gali būti ylos formos arba trumpas ir drūtas, kaip mūsiškio sviliko. Liežuvis yra iškišamas ir jo priekinė dalis esti vamzdelio formos. Patinas gali būti panašus į patelę, bet kartais esti atvirkščiai. Didžiųjų plasnojimo plunksnų — devynios, vairavimo plunksnų — 12. Visi šios šeimos paukščiai turi savotišką muskuso kvapą. Paukščio ilgis svyruoja tarp 11 ir 18 cm. Dažnai pasitaiko juoda ir raudona plunksnų spalva, pvz. *Vestiaria cocinea*. Žalia spalva yra dažna.

Dalgiapaukščiai yra ryškus pavyzdys, kaip greita evoliucija neigiamai veikia gyvybingumą. Iš 22 žinomų rūšių devynios jau išmirė, o kitos aštuonios ar dešimt dar gyvuoja, bet labai ribotomis populiacijomis. Įvairios plačiai paplitusios rūšys šiandien pasitaiko vienoje ar dviejose salose. Šiandien dažniausiai aptinkamos yra tos rūšys, kurios mažiausiai specializavosi. Spartus šitos paukščių grupės nykimas iš dalies priklauso nuo to, kad havajiečiai nuo senovės panaudojo šių paukščių apdarą papuošalams, bet didesnė yra Amerikos atėjūnų kaltė. Jie pakeitė prigimtą šių paukščių aplinką, iškirto miškus, o jų plotus pavertė ananasų plantacijomis. Atvežti naminiai gyvuliai — katės, kiaulės ir naminių paukščių ligos prisidėjo prie tų paukščių nykimo.

Dauguma šių rūšių kraunasi lizdą ne aukščiau kaip 3 m, bet tos rūšys, kurios laikosi medžių viršūnių, statosi lizdą aukščiau, net iki 15 m aukščio. Beveik visuo-

met tai vien patelės darbas. Šiaurės rūšys deda 4—5 kiaušinius, kuriuos išperi vien patelė, bet patinas kartais ją palesina. Po 11—14 dienų prasikala vaikai, o po 8—14 dienų jie gali jau skristi.

Parulidų *(Parulidae)* šeima yra gerai apibrėžta Amerikos paukščių grupė. Jų giminystės ryšiai su kitomis šeimomis kol kas neaiškūs, bet anatominiu atžvilgiu jie panašūs į tangaras ir turi 9 didžiąsias plasnojimo plunksnas. Jų yra žinoma 119 rūšių, kurios skirstomos į du pošeimius — *Parulinae* ir *Coerebinae*.

Šiai šeimai priklauso nedideli paukščiai apvalia uodega ir šeriuotu snapo pamatu (ypač tų rūšių, kurios gaudo vabzdžius ore). Bet dauguma jų renka vabzdžius nuo lapų ir šakų — vienos rūšys yra veiklios medžių viršūnėse, kitos žemuose krūmuose, o kitos — ant žemės. Rudenį daugelis rūšių minta uogomis ir grūdais.

Vyrauja pilka ir pilkšvai gelsva plunksnų spalva, bet randama ir ryškiai geltonos, mėlynos, raudonos spalvos. Tų 59 rūšių, kurios peri Šiaurės Amerikoje, o žiemą praleidžia pietuose, patinai, ypač pavasarį, yra ryškių spalvų, o patelės pilkesnės. Tarp skirtingų rūšių neretai įvyksta kryžminimasis, o mišrūnų savybės atitinka G. Mendelio dėsnius. Nors periodinių kelionių metu skirtingų rūšių paukščiai tarp savęs susimaišo, bet vasarą kiekviena rūšis užima vien savo priprastą vietovaizdį: vienos — pušyną, kitos eglyną arba maumedyną.

Ikteridų šeimą *(Icteridae)* sudaro vien amerikinė paukščių grupė, kitaip vadinama trupialais. „Icterus" yra lotyniškai graikiškas žodis ir reiškia „geltligė"— mat, kai kurie šių paukščių turi ryškiai geltonas spalvas. Jų ūgis svyruoja nuo vieversio iki varnos; turi 9 didžiąsias plasnojimo plunksnas. Jie turi nemaža panašumo į tangaras bei kardinolus, ir kartais sunku nubrėžti

tarp jų ribą. Jų snapas ilgo kūgelio formos ir kartais savo pamatu užeina toli ant kaktos, sudarydamas tokią pliką plokštelę, kokią galime matyti pas mūsiškį laukį. Jie gyvena visoje Amerikoje, išskyrus ašigalio kraštus — šiaurėje jie siekia miško ribas, o pietuose viena rūšis gyvena net Folklendo salose. Viena rūšis sėkmingai įveista Velykų saloje, Ramiajame vandenyne.

Tai labai plastiška paukščių grupė, sugebėjusi prisitaikyti prie labai įvairaus vietovaizdžio. Tuo jie yra panašūs į mūsų varnėnus. Įvairus ir jų maistas — grūdai, vaisiai, vabzdžiai, varliagyviai, smulkūs ropliai, smulkūs žvėriukai, o kai kurios rūšys net pramoko žvejoti. Jie yra labai šnekūs — apsilankęs Amerikos pusiaujuose, žmogus girdi nuo ankstyvo ryto iki vakaro šiuos negirdėtus jam balsus. Dauguma jų labai kolektyviški ir sudaro dideles kolonijas, kuriose patinai gyvena daugpatystėje, tad perėjimo ir vaikų rūpesčiai atitenka patelėms. Kai kurios rūšys *(pvz., Molothrus)* pačios neperi, bet, panašiai kaip mūsų gegutė, primeta savo kiaušinius kitiems paukščiams.

Aplamai šie paukščiai triukšmingi, be to, labai pasitiki žmogum, tad galima juos stebėti iš arti, ir atrodo, kad žmogus jiems visai nerūpi. Iš šaltesnių Šiaurės Amerikos kraštų jie rudenį išskrenda į pietus ir grįžta pavasarį. Bet žymi jų dalis Vidurinėje ir Pietų Amerikoje yra sėsli ir niekur neišskrenda.

Lizdus kai kurios rūšys įsitaiso ant žemės, bet tokių rūšių nedaug. Kitos rūšys tarp dviejų šakučių įsitaiso apie 15 cm gylio, maišelio pavidalo, šiek tiek panašų į mūsų volungės lizdą. Daugelis rūšių perėjimo metu sudaro didžiules kolonijas. Antai rūšis *Agelaius tricolor*, gyvenanti nuo Kalifornijos iki Oregono, sudaro kolonijas, kuriose esti iki 200 000 paukščių. Taip pat didžiules kolonijas sudaro *Oropendola viridis* ir kt. Pieti-

nėje Amerikoje dažniausiai turėjau progos aptikti gentį *Cassicus haemorrhous* ir kitas tos pačios genties rūšis. Nedideliame pelkėtame miškelyje, ežerėlio pakraštyje, buvo jų kolonija, susidedanti gal iš šimto lizdų. Lizdas yra apytikriai laibos kriaušės pavidalo, koteliu pakabintas ant šakos, sumegztas iš kažin kokių labai stiprių plaušų, retas viršutinėje dalyje, bet sandariai suplaktas apačioje, kur glūdi guolis ir dedami kiaušiniai. Įėjimas yra viršutinėje laibojoje dalyje, tad perintis paukštis, norėdamas patekti į guolį, turi prasiskverbti pro ilgą laibą koridorių. Kita panaši kolonija buvo arti mūsų būstinės, aukštoje palmėje, o lizdai buvo pririšami prie lapų. Kai kuriuose lapuose buvo prikabinta net po 3 lizdus. Triūsė ir klegėjo paukščiai nuo ankstyvo ryto iki vakaro; jų balsai, nors ir nelabai melodingi, dažnai buvo pas mus girdimi ir labai panašūs į lotynišką sakinį „qui pro quo", tik nesu tikras, kuri rūšis jį ištardavo, nes ten lankėsi ir kiti šios grupės paukščiai, ypač paprastasis trupialas *(Icterus jamacari* ir *Gnorimopsar chopi).* Gal 15 metrų nuo minėtos palmės buvo žabotikabos medis, visas aplipęs vyšnios didumo uogomis, ir ten nuolat lankėsi mūsų paukščiai, skindami jo vaisius. Jie ne tiek juos rydavo, kiek gadindavo, tad žemė aplinkui buvo sėte prisėta. Lizdus galima matyti Kauno Zoologijos muziejuje. Vienas iš smulkių ikteridų ne taip seniai pagarsėjo kaip kenkėjas; tai ryžėdis *(Dolichonyx oryzivorus).* Kai XIX šimtmečio gale ir XX šimtmečio pradžioje pradėta plačiu mostu kultivuoti ryžius, šis paukščiukas pasireiškė kaip jaunų daigų, rudenį — brėstančių grūdų mėgėjas. Tada pradėta tūkstančiais žudyti šiuos paukštelius, o turguose jie buvo siūlomi tuzinais, užsmeigti ant virbalų; šiandien šis paukščiukas yra gamtos apsaugos įstatymo globojamas, lygiai taip pat, kaip ir kitas jų giminaitis *Sturnella,* kuris min-

ta vabzdžiais, piktžolių sėklomis ir priešingai, nei kiti ikteridai, gyvena ant žemės. Taip pat žmogaus palankumą užsitarnavo ikteridų grupė, kurią amerikiečiai vadina „Cowbirds", t. y. karvių paukščiai (gentis *Molothrus).* Vardą jie gavo nuo to, kad kai kurios jų rūšys aprenka iš galvijų odos parazitus, o kitos, nuolat lydėdamos galvijus, išgaudo sparvas, gylius ir kitus kraują siurbiančius vabzdžius. Bet šie paukščiai turi zoologui ir teoretinės reikšmės, nes nurodo, kokiais keliais yra atsiradęs perėjimo parazitizmas. Pirmas žingsnis šia kryptimi buvo lizdo krovimo instinkto išnykimas. Šitokioj stadijoj dabar yra minėtosios *Molothrus* genties paukščiai. Vienos poros dar kraunasi lizdus, bet labiau mėgsta užimti apleistus kitų paukščių lizdus. Sekančioje šio naujo instinkto pakopoje parazituojantis paukštis turėjo išmokti išnaudoti trumpą momentą, kad įkištų savo kiaušinį į svetimą lizdą, bet jame dar ne visai išnykęs instinktas pačiam krauti lizdą. Pavyzdžiu gali būti *M. bonariensis,* kuris nors ir apdovanoja savo kiaušiniais visokius mažus paukščius, vis dėlto dar nėra praradęs poreikio pačiam krautis lizdą, tad renka medžiagą, bet šio darbo iki galo nebaigia. Taip pat ši parazituojanti rūšis dar nespėjo „išstudijuoti" geriausio metodo, kaip išdalinti savo kiaušinius. Pavyzdžiu gali būti tokie faktai: patelė, neradusi tinkamo svetimo lizdo, palieka savo kiaušinį bet kur ant žemės arba į svetimą lizdą prineša kiaušinių daugiau, negu jų galima išperėti. Vieną kartą *Dendroica* lizde buvo rasti net 37 kiaušiniai.

Kai kurie iš karvinių ikteridų savo kiaušiniams perėti pasirenka tik tam tikras paukščių rūšis, bet kitos ikteridų rūšys nėra išrankios. Nėra išrankus, pvz., juodasis karvinis paukštis, kurio kiaušiniai buvo rasti maždaug 200 paukščių rūšių lizduose. Bet vis dėlto patelės

stengiasi įsikurti tokioje vietovėje, kur gyvena daugiau tinkamų paslaugoms paukščių. Jos padeda 4—5 kiaušinius anksti rytą, tiksliai tuo laiku, kai teisėta lizdo šeimininkė deda savo kiaušinius. Priešingai, negu mūsų gegutės, priimtas svetimas vaikas neišmeta iš lizdo teisėtų vaikų.

Vardai „Jacana", „Jabiru", „Anhinga", „Tukanas", „Tinama", „Seriema" ir daug kitų, sutinkamų zoologijos moksle, taip pat ir žodis „Tangara" yra paskolinti iš Amazonės indėnų, tupi genties, o ši gentis — nepaprasti paukščių žinovai. Didelė tangarų *(Thraupidae)* šeima, susidedanti iš 222 rūšių, priklauso beveik vien tik Amerikos pusiaujams. Išskyrus 4 rūšis, gyvenančias Amerikos šiaurėje ir iškeliaujančias prieš žiemą, visos jos yra sėslūs paukščiai. Kiaurus metus tie paukščiai dėvi savo puikius margus rūbus — ir patinai, ir patelės. Tik kelios Šiaurės rūšys nesilaiko šios taisyklės. Tai nedideli paukščiai, dažniausiai mažiau negu 20 cm ilgio. Savo šereliais, esančiais snapo pamate, jie skiriasi nuo ikteridų, bet nesiskiria nuo kardinolų, kuriems, atrodo, jie giminingi.

Didesnė šios šeimos dalis priklauso *Thraupinae* pošeimiui, o jų yra 191 rūšis. Kad ir nepaprastai margas jų apdaras ir puikios spalvos, jie nelabai patraukia mūsų dėmesį, nes gyvena aukštojoje medžio dalyje, o jų balsai nežymūs. Jie minta vabzdžiais, bet mielai lesa visokius vaisius. Lizdus kraunasi ant horizontalios šakos ir deda 3—5 kiaušinius, kuriuos patelė peri 13—15 dienų. Po dviejų savaičių vaikai jau gali skristi. Kai kurios rūšys statosi dengtus lizdus, ir tokiu atveju vaikai užtrunka lizde iki 23—24 dienų.

Organistų grupę sudaro 24 maži *Tanagra* genties paukščiukai. Patinas esti margų spalvų (juodos, melsvos, geltonos), o patelės — gelsvai žalsvos spalvos.

Organistai gyvena poromis arba mažais būreliais miško pakraštyje; minta uogomis ir kitais vaisiais. Statosi uždarus lizdus. Jaunikliai lesinami atrytu maistu; tėvai atsistoja ant lizdo krašto ir uogą po uogos kemša savo vaikams, kurių žiotys yra ryškiai raudonos spalvos. Tai padeda tėvams tiksliai pataikyti maistą.

Dacninae pošeimiui priklauso 28 rūšys, mintančios gėlių nektaru. Kuboje, pietinėje Meksikoje gyvena puikus šios grupės turkusinis paukštis — kone visas žydros spalvos, raudonom kojom, juodais sparnais, uodega ir kupra, su gana laibu lenktu snapu, kuris kišamas į žiedų taureles, siekiant nektaro. Liežuvio galas gali susisukti į vamzdelį ir gali būti toli iš snapo iškišamas. Be šio įrengimo, liežuvio gale yra šereliai, kurie atlieka panašią funkciją.

Savotiški ir dailūs paukščiai yra mašastgalviai *(Catamblyrhynchinae)*, kurie gyvena nuo Ekvadoro iki Bolivijos ir Peru. Jų viršugalvis — aukso spalvos ir susideda iš trumpų, lyg nukirptų plunksnelių. Tarp tangarų yra ir retų rūšių, kurios pažįstamos vos iš vieno ar dviejų egzempliorių ir kurių niekas gyvų nematė. Praėjusio šimtmečio aštuoniasdešimtaisiais metais jie buvo atvežti į Europą laivu, kuriame buvo puošnių plunksnų transportas. Vienintelis Gouldo tangaros egzempliorius (žalios, mėlynos, geltonos ir juodos spalvos) yra Britanijos muziejuje, o gyvas Arnaulto tangaros egzempliorius pateko į Paryžiaus muziejų, bet jo atsiradimo vieta nėra žinoma. Ilgai, bet nesėkmingai stengėsi ornitologai jų įsigyti, o gal ir kitų rūšių, kurių neabejotinai dar yra neištirtuose plačiuosiuose Amazonės miškuose.

Tangaros dėl jų grožio yra pageidaujami paukščių mėgėjų augintiniai, juo labiau, kad nelepūs ir lengvai atlaiko nelaisvę.

Didžiulė yra kikilių šeima *(Fringillidae)*, apimanti ne mažiau kaip 426 rūšis. Naujaisiais laikais išaiškėjo tendencija skirstyti juos į tris pošeimius, kurių vienas gyvena Europoje. Kai kurie mokslininkai iš šios didelės paukščių grupės visai išskiria startas, sudarydami iš jų atskirą šeimą *(Emberizidae)*.

Kikilių šeima nėra senos kilmės, tačiau tai nepaprastai dinamiška grupė, atsiradusi kartu su tais augalais, kurių sėklas jie naudoja maistui. Tai įvyko prieš 25—30 milijonų metų, t .y. mioceno laikotarpyje. Dėl tokios mitybos atsirado gana trumpas, aštriu galu, kūgelio formos snapas.

Kikilių šeimos paukščiai neperi kolonijomis. Lizdus daro atdarus, puodynės pavidalo, dažniausiai žemai, iki pusės medžio aukščio arba krūmuose, o kartais ant žemės. Retos yra egzotinės rūšys, kraunančios dengtus lizdus. Šie paukščiai sudaro tvirtas poras, ir jos esti labai pastovios. Dažniausiai peri vien patelė, bet krauna lizdą patinas ir lesina perinčią patelę bei vaikus. Patelė gali būti panaši į patiną arba gali būti skirtinga. Naujose, t. y. tuoj po šėrimosi atsiradusiose plunksnose jų galas gali būti pilkšvas, pridengiantis spalvotas kitų plunksnų dalis, bet vėliau šis pilkšvas kraštas nudyla. Kai kurios rūšys, pvz. startos, šeriasi dukart per metus.

Jos gyvena visur — Senajame ir Naujajame pasaulyje, bet jų nėra Australijoje, Okeanijos salose, Madagaskare ir Antarktikoje. Dažniausiai tai maži paukščiai; stambiausios rūšys gali prilygti strazdui. Iš šaltųjų kraštų dauguma jų prieš žiemą iškeliauja į šiltesnius kraštus. Palieka žiemoti vien tos rūšys, kurios iš apmirusių augalų sugeba išlukštenti sėklas, arba tos, kurios minta spurgais, arba tos, kurios moka susirasti neapklotą sniegu, vėjo nupustytą žemę. Pasibaigus veisimosi laikui,

jie būriuojasi ir paprastai būriais rudenį iškeliauja į šiltesnius kraštus.

Šiaurės ir Pietų Amerikoje gyvena nepaprasti pošeimio *Richmondeninae* atstovai, vadinami kardinolais. Jų yra 35 rūšys. Jie visi yra ryškiai spalvoti, o didumu praneša mūsiškį vieversį. Jų patinai turi ryškiai raudonos ar mėlynos spalvos kūno dalis. Viena rūšis *(Richmondena cardinalis)* yra visa raudona, su aukštu kuoduku. Dėl savo puošnumo ši rūšis neretai atvežama į Europą ir laikoma narveliuose. Viena rūšis *(Guiraca caeru'ea)* beveik visa yra puikiai žydros spalvos. *Geospizinae* pošeimiui, gyvenančiam Galapagų salose, duotas Darvino kikilių vardas, nes jie pirmą kartą buvo šio didžiojo gamtininko ištirti ir, jais remdamasis, Darvinas nustatė geografinio kintamumo dėsnius. Darvino kikiliai tai nedidelė, gerai apibrėžta 14 rūšių grupė, gyvenanti vien tik Galapagų salose, apie 900 kilometrų nuo Amerikos krantų. Spėjama, kad ši grupė kilusi iš protėvių, kurie plioceno laikais, prieš 5—10 milijonų metų, kažkokiu būdu čia pateko iš Amerikos žemyno. Viena tų rūšių apieško medžių žievę ir maitinasi gyvenančiais ten vabzdžiais, panašiai kaip geniai, bet, neturėdami tokio ilgo liežuvio, kaip geniai, panaudoja tam reikalui kaktusų spyglius. Tai bene vienintelis pavyzdys, kai paukštis panaudoja darbo įrankį.

Mūsų krašto visi kikilių šeimos paukščiai priklauso dviem pošeimiams: kikilių siaurąja prasme ir startų pošeimiams. Pirmajame pošeimyje yra 16, o antrajame — 7 rūšys. Visi jie yra paprasti ir visiems gerai žinomi paukščiai. Didžiausio ūgio yra svilikas *(Coccothraustes coccothraustes)*, beveik prilygstantis varnėnui. Krinta į akį didelė jo galva ir stambus, storas snapas. Lietuvoje jis daugiausia pagarsėjęs vyšnių gadinimu. Kai tik prinoksta vyšnios, ypač ankstyvosios, svilikai tuoj ima

jas pulti, juo labiau, kad apie tą laiką yra užaugę jų vaikai, tad visa šeimyna ima lankytis vyšnių soduose. Jiems nerūpi uogos minkštimas, bet tik kauliukas, iš kurio jie išaižo branduolį. Tuomet visa žemė po medžiu būna aptaškyta vyšnių sultimis ir pribarstyta kauliuko lukštų. Tuo būdu svilikas sodui pridaro daug žalos. Bendra išvaizda į sviliką panaši žaliukė *(Chloris chloris)*, bet mažesnio ūgio ir silpnesniu snapu. Tai labai paplitęs mūsų krašte paukštis. Peri kartais darželiuose, visai arti namų. Rudenį sulekia į kanapes, kurių grūdus labai mėgsta. Visiems gerai žinomas dagilis *(Carduelis carduelis)*, bene puošniausias šio pošeimio paukštis. Įprastas pas mus paukštis yra alksninukas *(Carduelis spinus)*, ypač žiemos metu. Kasmet dideli šių paukščių pulkai atskrenda iš šiaurės. Taip pat paprastas yra čivylis *(Carduelis cannabina)*, neretas darželiuose, prie pat namų; retai pasitaiko jo giminė — geltonsnapis čivylis *(Carduelis flavirostris)*, rudenį atvykstantis iš šiaurės kraštų. Žiemos metu kai kada masiškai iš šiaurės kraštų atvyksta čimčiakas *(Carduelis flammea)* ir kartu su alksninukais aižo alksnio kankorėžius. Gana retas Lietuvoje yra svilikėlis *(Serinus canaria)*, šiaip gyvenantis Europos vakaruose, bet nuolat slenka į šiaurę ir į rytus. Lietuvoje pirmuosius egzempliorius gavau į rankas 1938 metais. Puikus paukštis yra juodgalvė sniegena *(Pyrrhula pyrrhula)*; ypač gražus patinukas, kurio visa kūno apačia raudonos spalvos, o patelė vietoje raudonos spalvos turi pilkai rusvą apačią. Raudongalvė sniegena *(Carpodacus erythrinus)* gana retai pasitaiko. Ją ne tiek galima pamatyti, kiek išgirsti jos skardųjį „tin-tin-fi-tiutin". Gana didelė retenybė mūsų krašte yra pušinė sniegena *(Pinicola enucleator)*. Tai tolimos šiaurės paukščiai bet žiemos metu kartais pas mus apsilanko.

Turime taip pat paminėti 3 kryžiasnapių rūšis, iš kurių eglinis kryžiasnapis *(Loxia curvirostra)* labai paprastas, o pušinis kryžiasnapis daug retesnis. Trečioji rūšis, *Loxia leucoptera,* labai reta. Iš visų šio pošeimio paukščių dažniausiai Lietuvoje aptinkamas kikilis, Dzūkijoje vadinamas šilagaidžiu *(Fringilla coelebs).* Pavasarį gana apsčiai pasitaiko šiaurės kikilis *(Fringilla montifringilla),* kuris pas mus neperi, bet periodinių kelionių metu aplanko Lietuvą.

Startų pošeimiui būdingas lieknas kūnas ir švelnios linijos, snapas silpnokas, o posnapio kraštai sudaro buką kampą. Jie esti nežymių spalvų — vyrauja bronzinės, pilkos, geltonos, baltos spalvos. Geltonoji starta *(Emberiza citrinella)* yra vienas iš paprasčiausių mūsų paukščių. Rečiau pasitaiko didžiulė, maždaug vieversio ūgio pilkoji starta *(E. calandra)* ir dar retesnė sodinė starta *(E. hortulana).* Pelkėse, ežerų ir upių nendrynuose dažnai galima aptikti nendrinę startą *(E. schoeniclus)* — ji taip pat, kaip ir sodinė starta, žiemai išskrenda iš Lietuvos, bet labai anksti pavasarį grįžta ir tuomet galima išgirsti jos malonią giesmelę. Bene gražiausias šio pošeimio paukštis yra sniegstartė *(Plectrophenax nivalis),* kurios plunksnose vyrauja balta spalva. Tai tolimos šiaurės gyventoja, Europoje, Azijoje ir Amerikoje siekia net 80° š. p. Žiemos metu sniegstartės kai kada dideliais būriais aplanko mūsų kraštą, o pavasarį vėl traukia į šiaurę.

Audėjų *(Ploceidae)* šeima — tai labai gausi žvirblinių paukščių grupė, artima kikilių šeimai ir tik pastaraisiais laikais nuo jos atskirta. Ji susideda iš smulkių paukščių, bet jie yra judrūs ir sugeba prisitaikyti prie įvairių gyvenimo sąlygų. Tipingu pavyzdžiu gali būti naminis žvirblis. Jų snapas stiprus, kūgelio formos, turi 10 didžiųjų plasnojimo plunksnų; pirmoji jų žymiai

trumpesnė, negu kitos, o kartais esti labai maža. Uodegoje — 10 vairavimo plunksnų. Spalvos esti labai įvairios — nuo labai kuklių pilkų iki prašmatnių.

Visi šios šeimos paukščiai yra draugiški, gyvena labai dideliais būriais; kai kurios rūšys net sudaro perėjimo kolonijas. Viena rūšis *(Philetairus socius)* sukasi didžiulį lizdą, kuriame telpa apie 25 poras. Visų pirmiausia medžio šakose pastatomas stogas (2—3 m skersmens), o vėliau kiekviena pora po šitu stogu įsitaiso „privačias patalpas". Kai kurios rūšys įsitaiso lizdą uoksuose, o kiti įsiruošia dengtą, rutulio pavidalo lizdą su įėjimu iš šono. Vienų rūšių krauna lizdą patelė, kitų — patinas. Kai kurių rūšių vien patinas suneša medžiagą rentiniui ir stogui, bet vidujinę lizdo dalį užbaigia patelė.

Kadangi tarp audėjų ir kikilių šeimos nėra ryškios ribos, ornitologai nėra vieningos nuomonės. Pvz., O. L. Austinas audėjų šeimai priskiria 375 rūšis, o jo kolega E. T. Giliardas — tik 263 rūšis. Taip pat ir kikilių šeima šių dviejų autorių veikaluose yra skirtingos apimties. Mes audėjų šeimai priskirsime 263 rūšis, skirstomas dar į šešias porūšis.

Seniau šitie paukščiai gyveno atvirose, retais medžiais apaugusiose vietose, bet dabartiniu laiku pasitaiko ir parkuose, o kai kurios jų rūšys — miškuose. Minta sėklomis ir vabzdžiais, turi gūžį, kuriame kietesnis maistas atmirksta ir esti lengviau virškinamas. Snapas kūgelio formos; jo stiprumas priklauso nuo to, kokiu maistu ta ar kita rūšis minta. Plunksnos gana retos, bet patinai vestuviniu periodu gali turėti papuošalų, pvz. ilgų, labai gražių uodegos plunksnų ir pan. Praėjus vestuvių periodui, jie šiuos papuošalus numeta ir pasidaro panašesni į pateles.

Ši šeima gyvena Senojo pasaulio pusiaujuose nuo Afrikos iki Australijos, bet didesnė jų dalis — Afrikoje, o keletas rūšių gyvena Eurazijoje; viena gentis Amerikoje.

Passerinae pošeimis, t. y. žvirbliai, apima 3 Europoje gyvenančias rūšis: naminis žvirblis *(Passer domesticus)*, karklažvirblis *(P. montanus)*, ispaniškasis žvirblis *(P. hispaniolensis)*. Naminis žvirblis seniau buvo paplitęs Šiaurės Afrikoje, Europoje ir vidutinio klimato Azijos kraštuose, bet žmogus išplatino jį už jo pirminės tėvynės ribų. Šiandien jie gyvena beveik visoje Amerikoje, pietinėje Afrikoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Filipinuose. Ispaniškasis žvirblis skiriasi nuo mūsiškio juoda krūtine ir bronzinės spalvos viršugalviu, o jo tėvynė irgi plati: vakaruose nuo Ispanijos, Šiaurės Afrikos per Italiją, Balkanų kraštus iki Vidurinės Azijos. Abi šios rūšys kai kur gali būti labai žalingos. Naminis žvirblis užjūrio kraštuose ne tik kenkia sodams, daržams, lauko kultūroms, bet ir nukonkuruoja naudingus vietinius paukščius, priversdamas juos apleisti savo įgimtas lizdavietes. Karklažvirblis nesilaiko miestų, kaip naminis žvirblis, nebent laikosi tik miestų pakraščiuose, bet kaimuose tai įprastas paukštis. Minta labiausiai piktžolių sėklomis ir vabzdžiais, tad tenka jį laikyti naudingu paukščiu. Europos ir Azijos pietuose, tarp kitko, ir Kaukaze, dar gyvena akmenžvirblis *(Petronia petronia)* — pilkas, su geltonu pagurkliu paukštis. Jis yra už kitas minėtąsias žvirblių rūšis daug retesnis.

Paminėtinas būtų tikrų audėjų pošeimis *(Ploceinae)*, kurio apie šimtą rūšių gyvena Afrikoje, Pietų Azijoje, Filipinuose ir Zondo salose. Jie sukasi meniškus, rutulio formos lizdus, kurie pakabinami ant šakos, o į patį lizdą veda vamzdis, pro kurį paukštis patenka į vidų. Plačiau žinoma rūšis yra *Ploceus cucullatus*, gyvenanti

Afrikos pusiaujuose. Dar garsesnis raudonsnapis audėjas *(Quelea quelea)*. Lietingo periodo gale milijoniniai šių paukščių būriai susiranda tinkamą lizdams sukti vietą ir ten visos poros tuo pačiu laiku ima taisytis savo lizdus ir perėti. Tanganikoje yra žinoma (apie 400 ha ploto) tokia vieta, kurią užima apie du milijonai šių paukščių porų, ir visos poros vienu laiku išveda savo vaikus. Panašių vietų yra žinoma ir Senegale. Kadangi visi vaikai užauga tuo pačiu laiku, visa draugė, ir seniai, ir jaunikliai, išvyksta iš savo lizdaviečių ir ieško kultivuotų laukų pasiganyti; ypač puola soras bei kitų javų laukus. Žemdirbiai bando atbaidyti juos, nuodydami arba išdegindami juos liepsnosvydžiais.

Audėjų grupėje savo puošnumu kitas rūšis praneša pošeimis, vadinamas našlėmis *(Viduinae)*. Jų 9 rūšys. Tikrumoje turėtumėm šiuos paukščius vadinti Vidos audėjais. Šių audėjų patinukai nepaprastai puošnūs; jų nugara juoda, su ryškiai raudonomis sparnų plunksnomis ir ilgomis (iki 60 cm) uodegos plunksnomis. Jie gyvena poligamiškai — patinukas tuoktuvėms susiranda apie vieno kvadratinio metro aikštelę ir apvalo ją nuo žolių. Čia susirenka jo „haremas" iš 4—12 patelių. Jis įmantriai šoka, išryškindamas savo papuošalus. Bet ne tik draugystė yra šios grupės požymis — jie, panašiai kaip mūsų gegutės, pakiša savo kiaušinius kitiems paukščiams. Čia jie labai išrankūs — patelė išdalina savo kiaušinius tik tam tikrai kitų paukščių rūšiai, dažniausiai kitiems audėjams.

Savo dailia išvaizda, o ypač spalvų margumu, iš kitų audėjų išsiskiria astrildų *(Estrildinae)* pošeimis, susidedantis iš 107 rūšių, paplitusių Afrikoje, į pietus nuo Sacharos, Madagaskare, Arabijos pietuose, pietinėje Azijoje, Australijoje, Samoa. Tai smulkutėliai paukščiukai, apytikriai mūsų karetaitės dydžio. Jaunikliai

savo žiotyse turi dėmes, dryžius arba ryškių spalvų karpeles, kurios gali atspindėti šviesą. Visi tie požymiai išnyksta tuo metu, kai jaunikliai palieka lizdą. Jų paskirtis — kad seniai tamsumoje žinotų, kur jaunikliams kišti maistą. Lizdas esti rutulio formos, dengtas, su įėjimu iš šono. Kai kurios rūšys pasisavina svetimus lizdus.

Šie paukščiukai, būdami labai jaukūs ir nelepūs, nuo senų laikų yra vertinami paukščių mėgėjų, o tokių mėgėjų apsčiai yra japonų ir kinų tarpe, kur šie paukščiukai yra ne tik auginami, bet ir veisiami nelaisvėje. Tam tikrais metodais pasiekta net naujų mutacijų. Labai gražios rūšys yra *Amandava formosa, Erythrura gouldiae, Mandinga nitidula* ir daug kitų.

Strutis

Kivis

Ausuotasis kragas

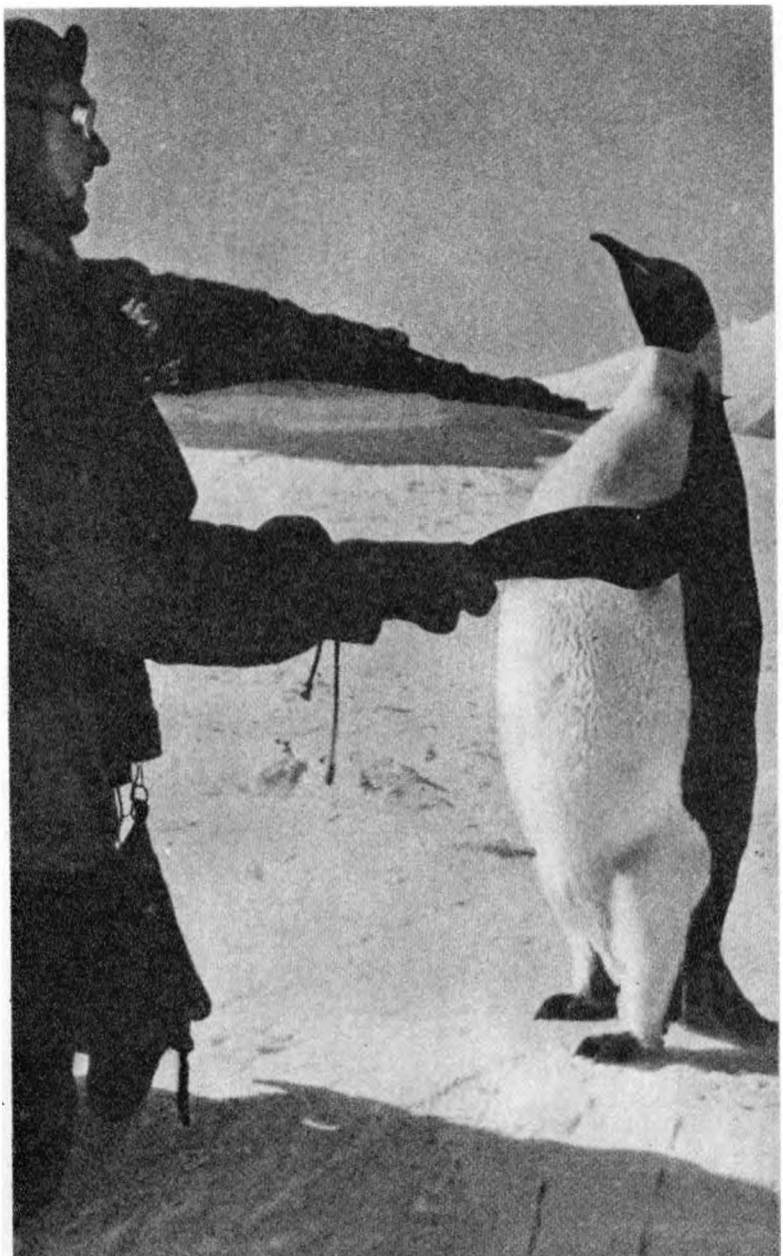

Imperatoriškasis pingvinas

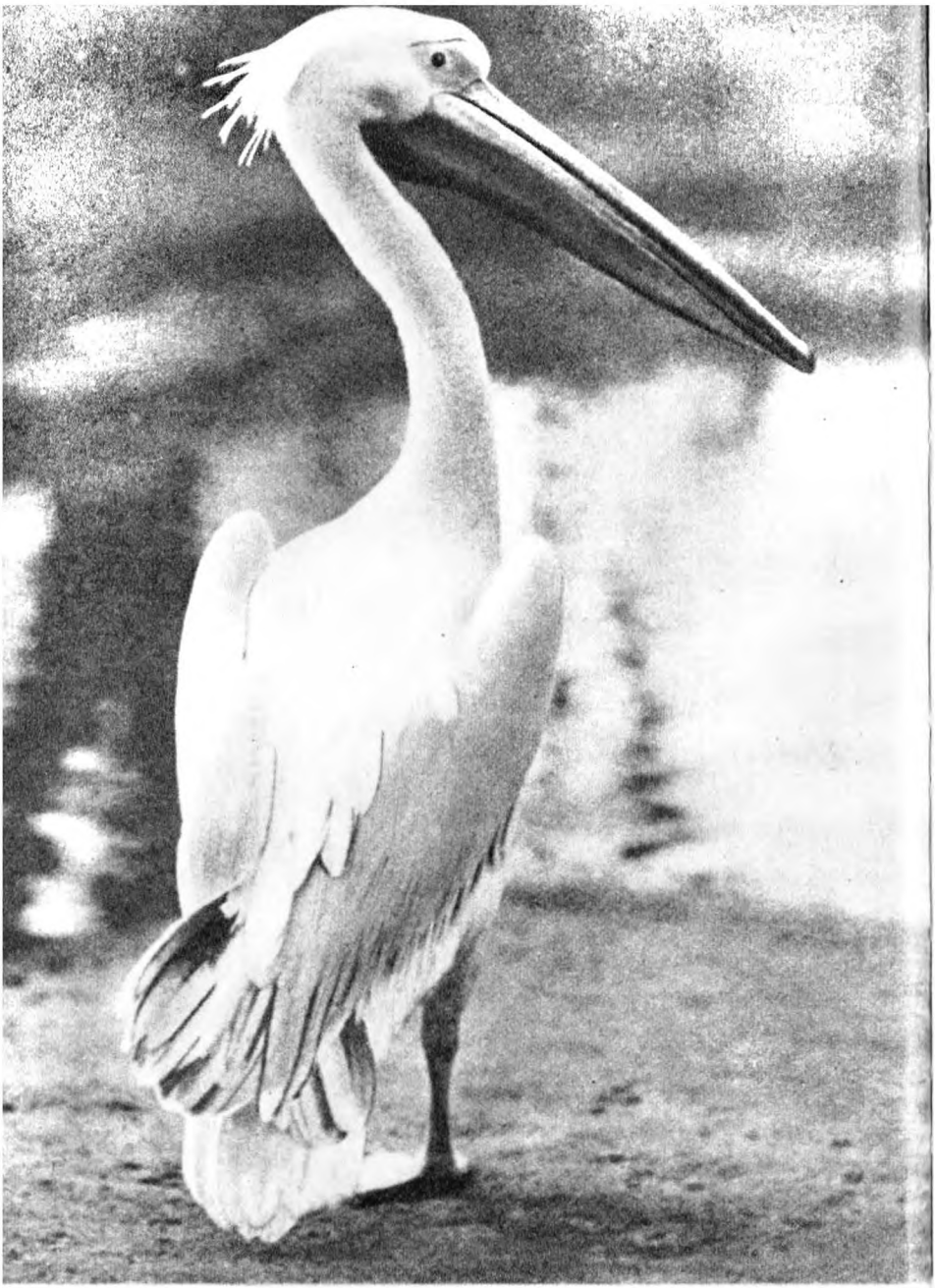

Rožinis pelikanas

Žalčiagalvis

Didysis baublys

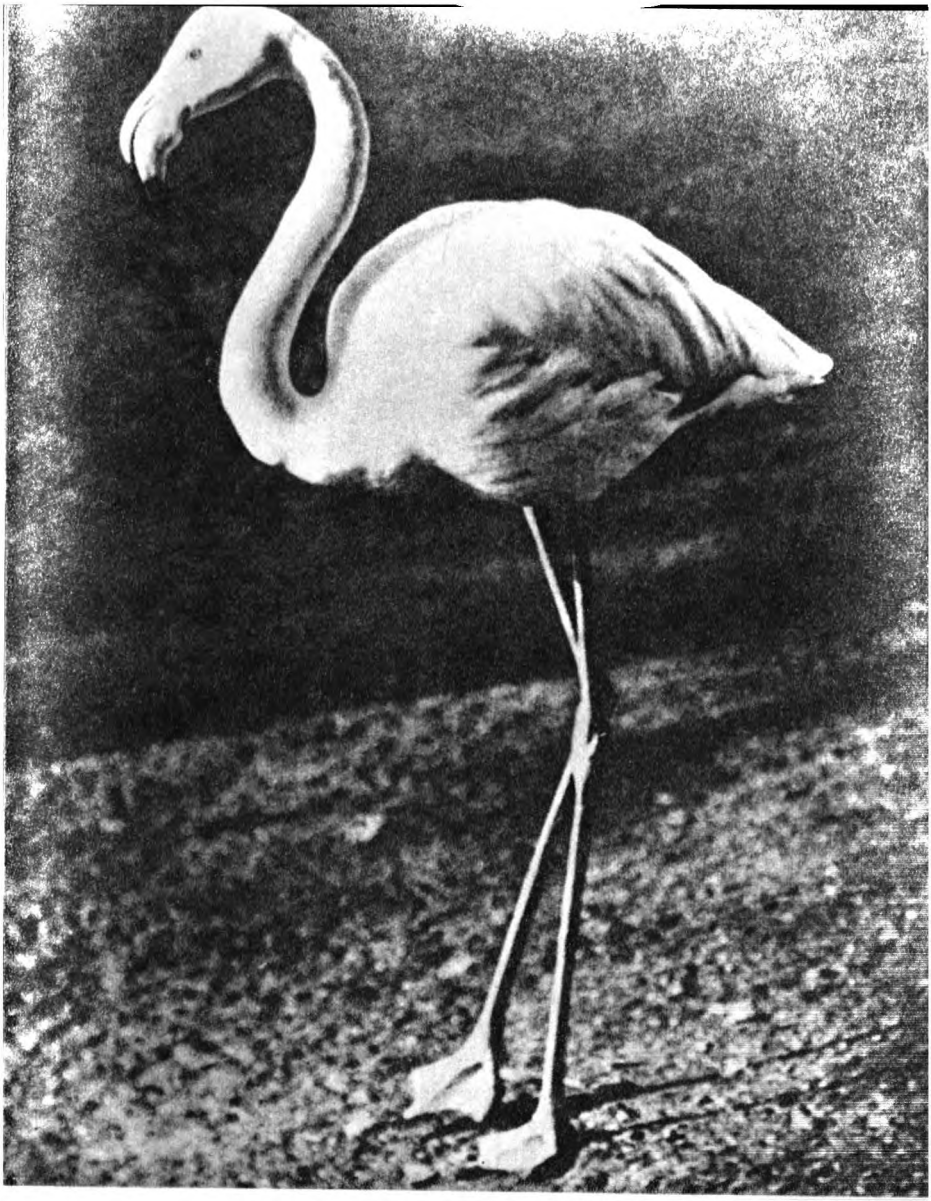

Flamingas

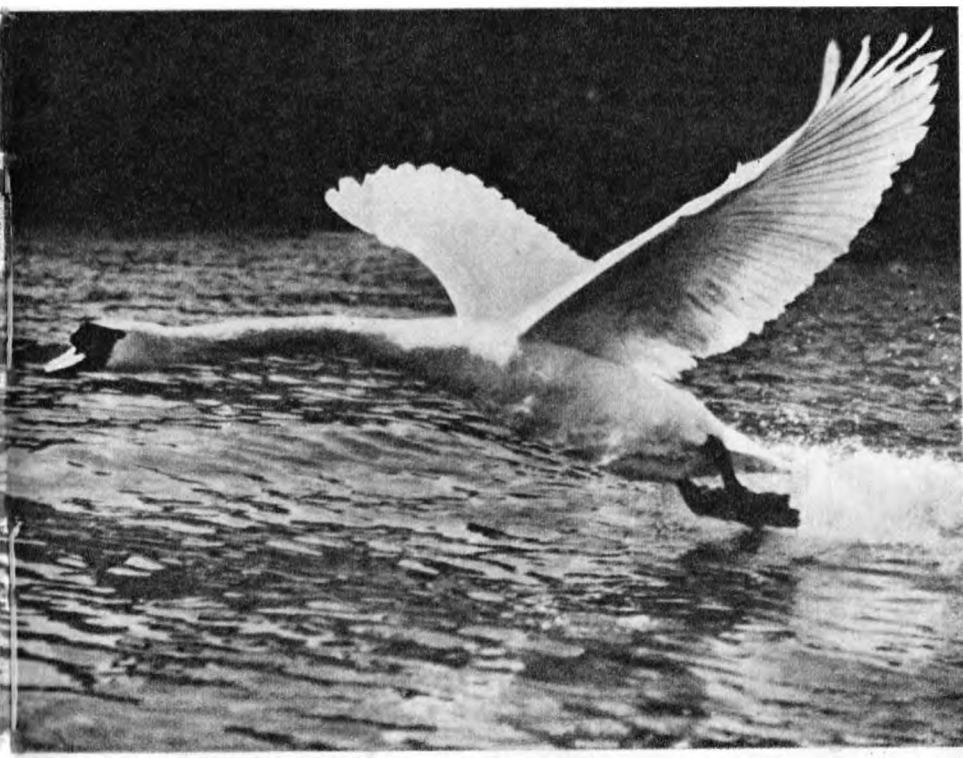

Gulbė nebylė

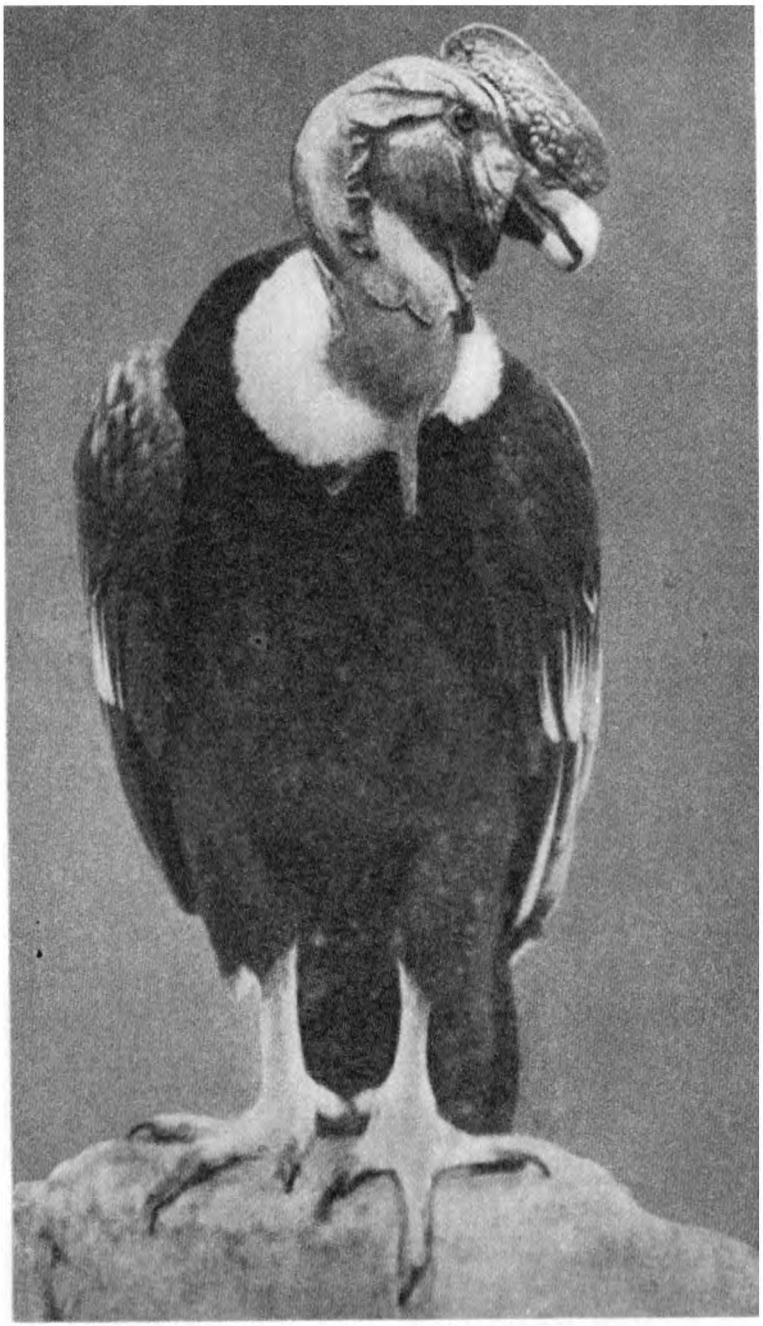

Andų kondoras

Jūrinis erelis

Sakalas keleivis

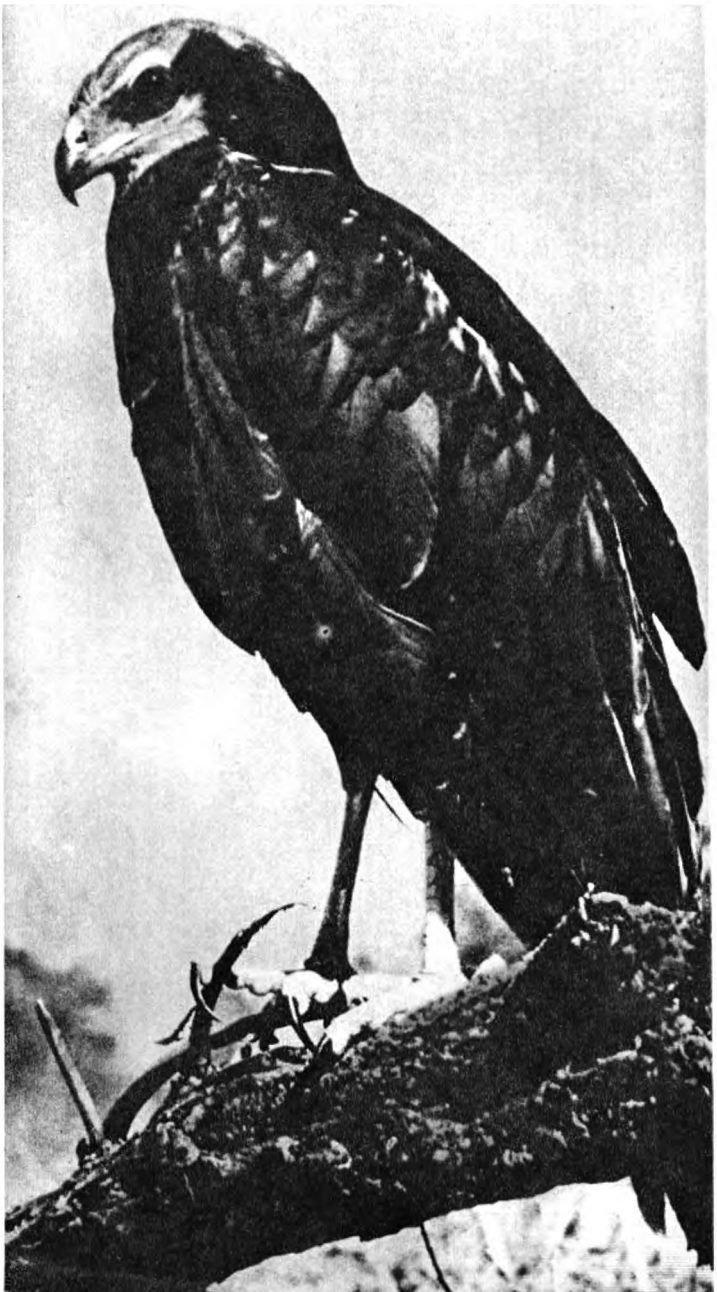

Nendrinė lingė

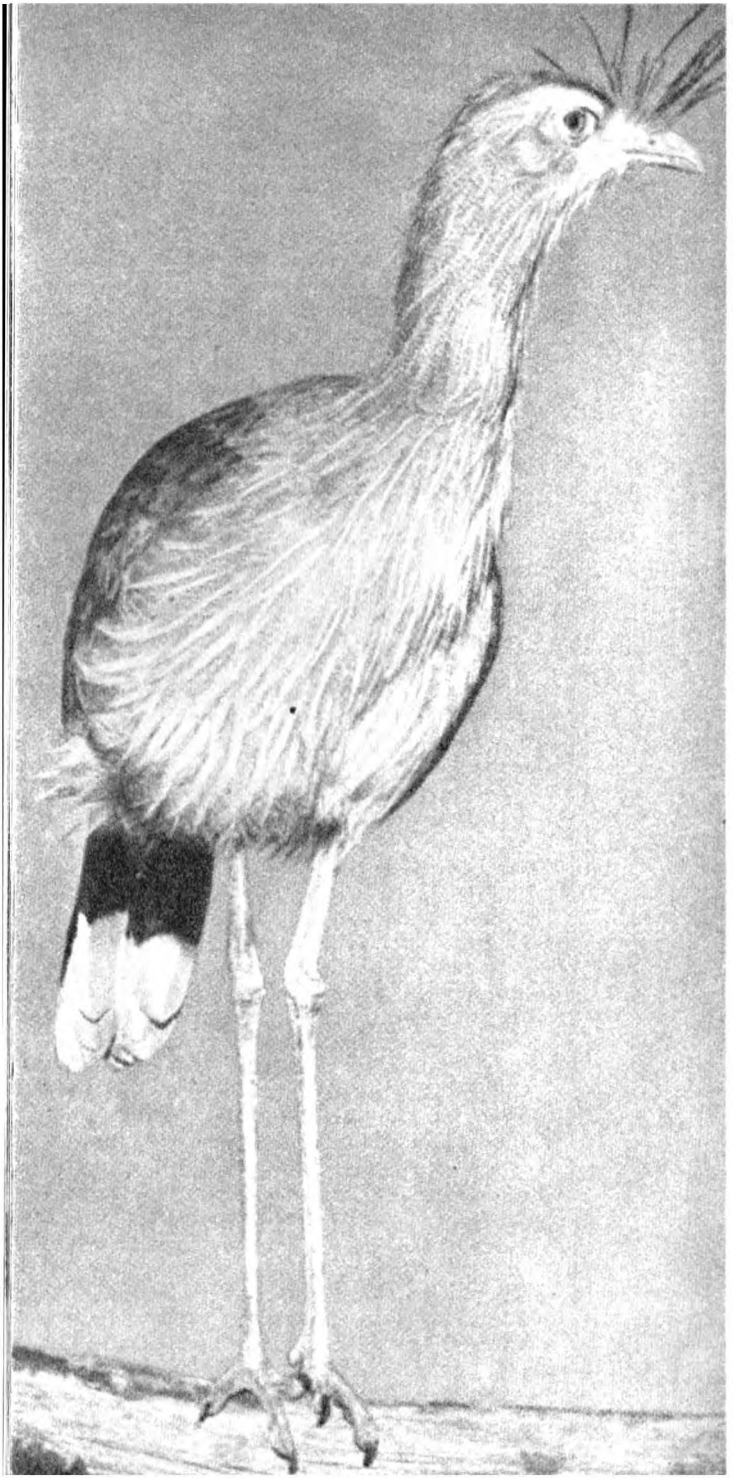

Seriema

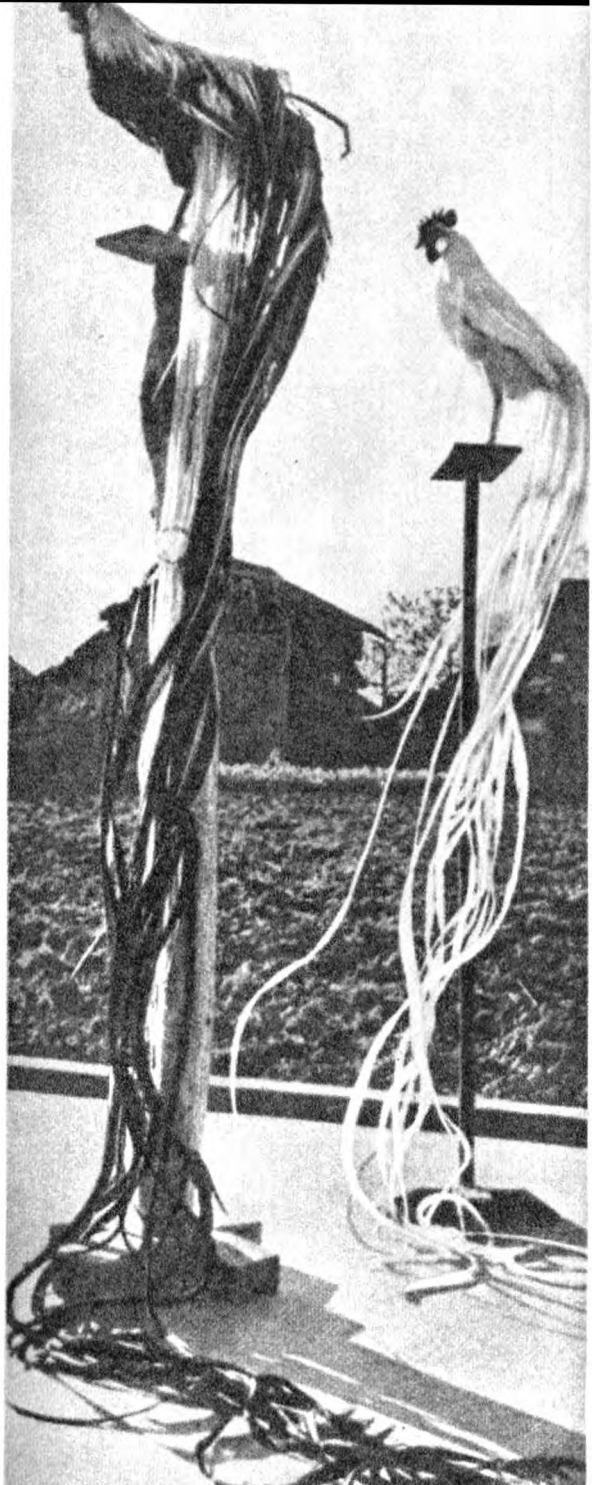

Japoniškos vištos

Pempé

Juodakaklis naras
Fregata

Kazuaras

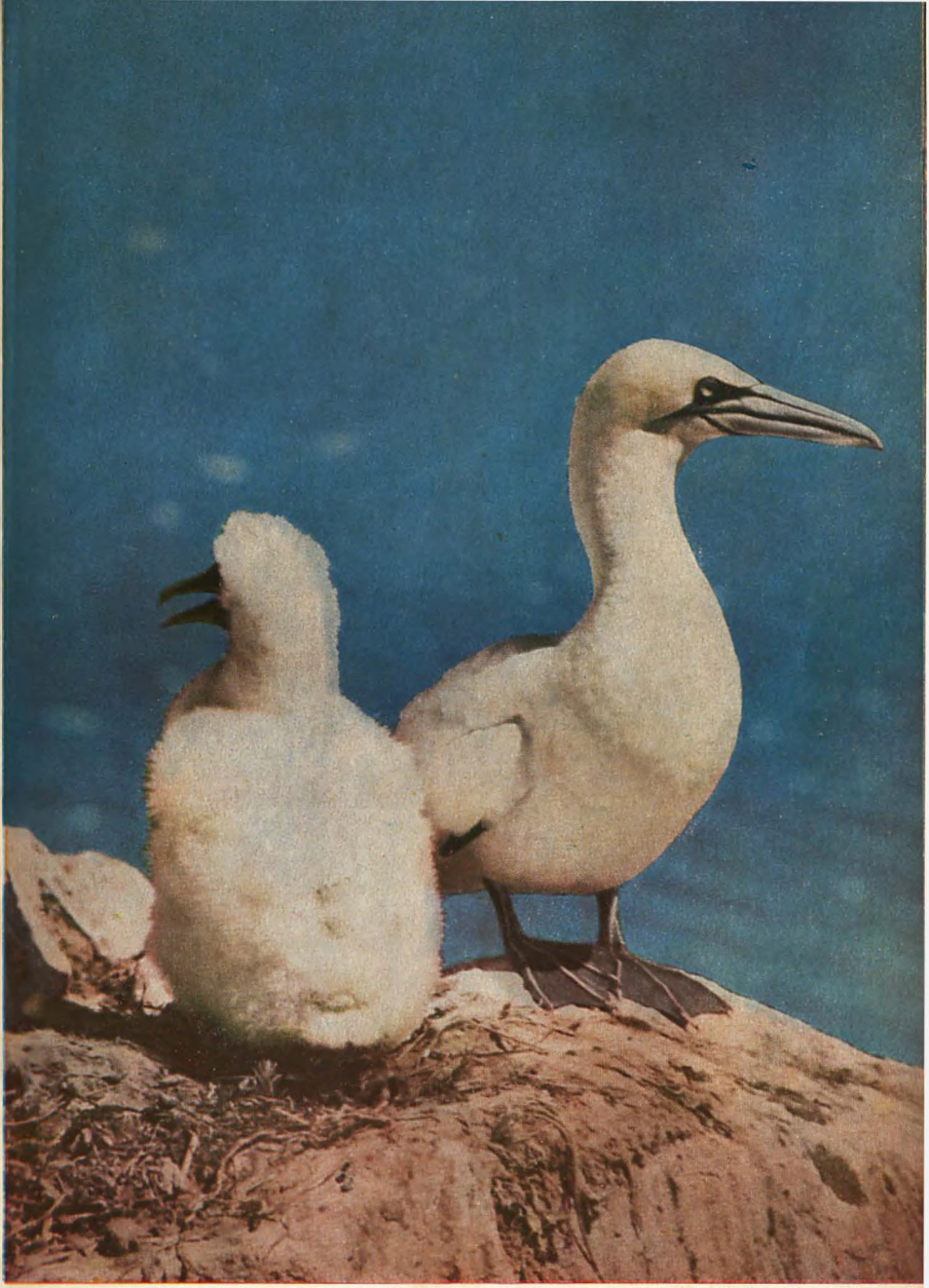

Padūkėlis

Didysis baltasis garnys

Karolininė antis

Povas

Klumpiasnapis

Laukys

Kūjokas

Kirviasnapis

Storkulnis

Papūgos lioros
(viršuje patinas, apačioje patelė)

Kakadu

Liepsnotoji pelėda

Rusvasis kolibris

Geltonasis rojaus paukštis

Lyrauodegis

Mėlynoji zylė

Liepsnelė

Didžioji kuolinga

Gaidukas

Rudgalviai kirai

Upinė žuvėdra

Alkos

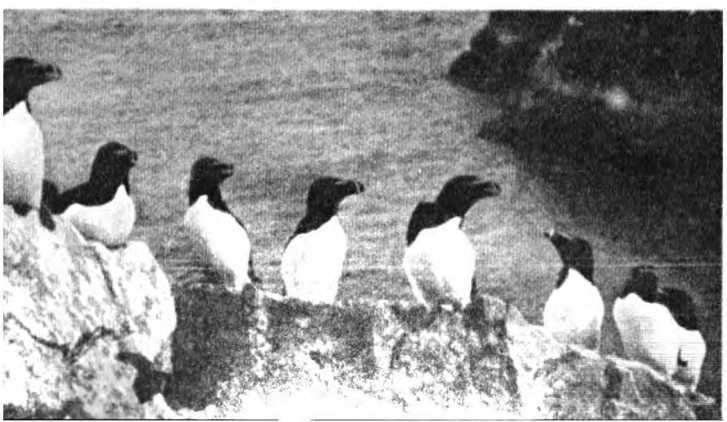

Gegužiuką maitina devynbalsė

Balinė pelėda

Baltoji pelėda

Lelys

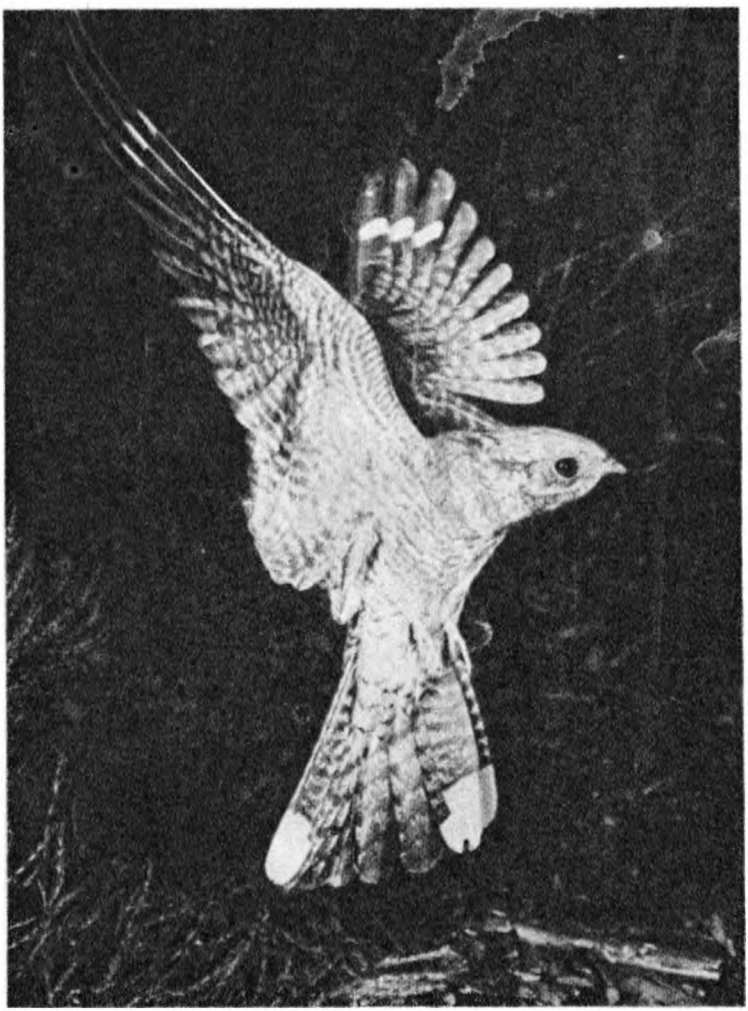

Kukutis

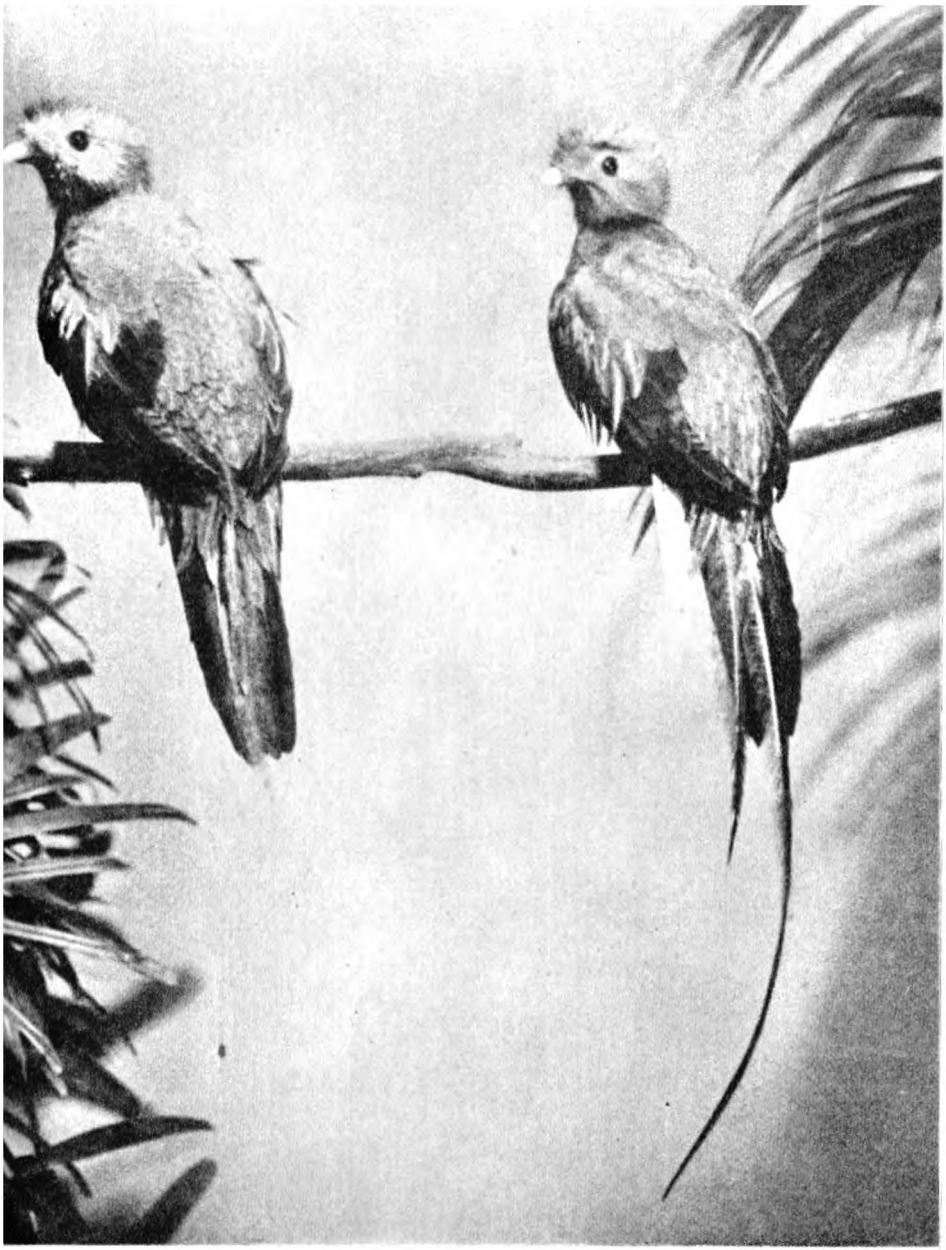

Kvesalis

Grąžagalvė

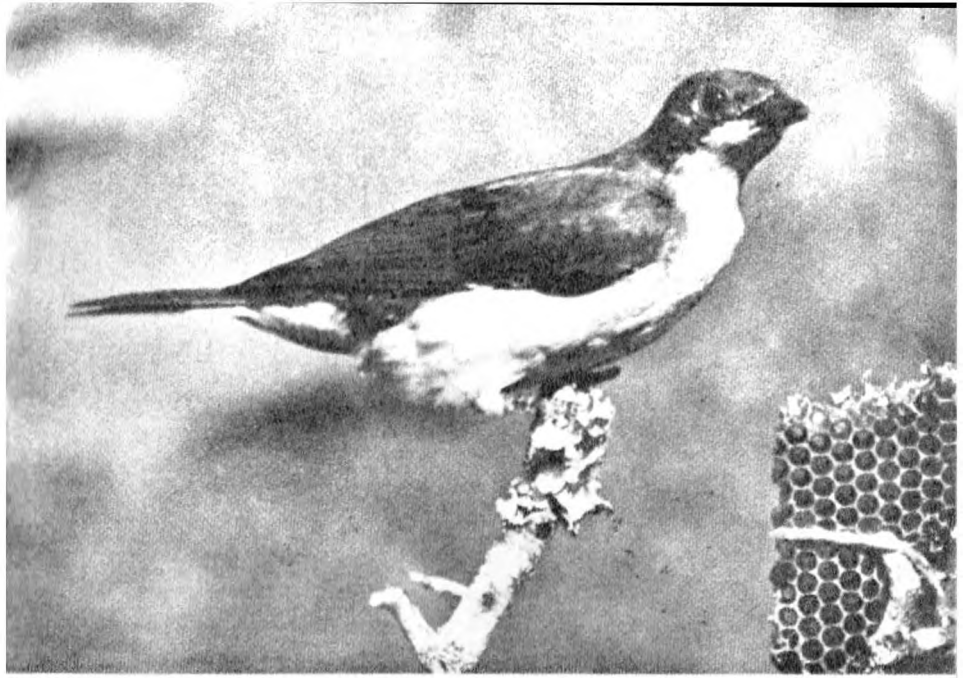

Medaus rodytojas

Dirvinis vieversys

Šelmeninė kregždė

Kėkštai

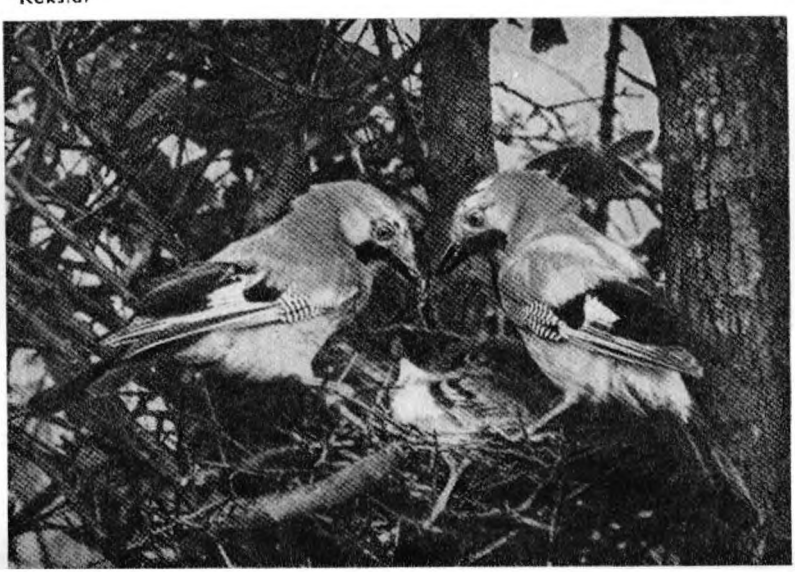

Baltabruvis biulbiulis

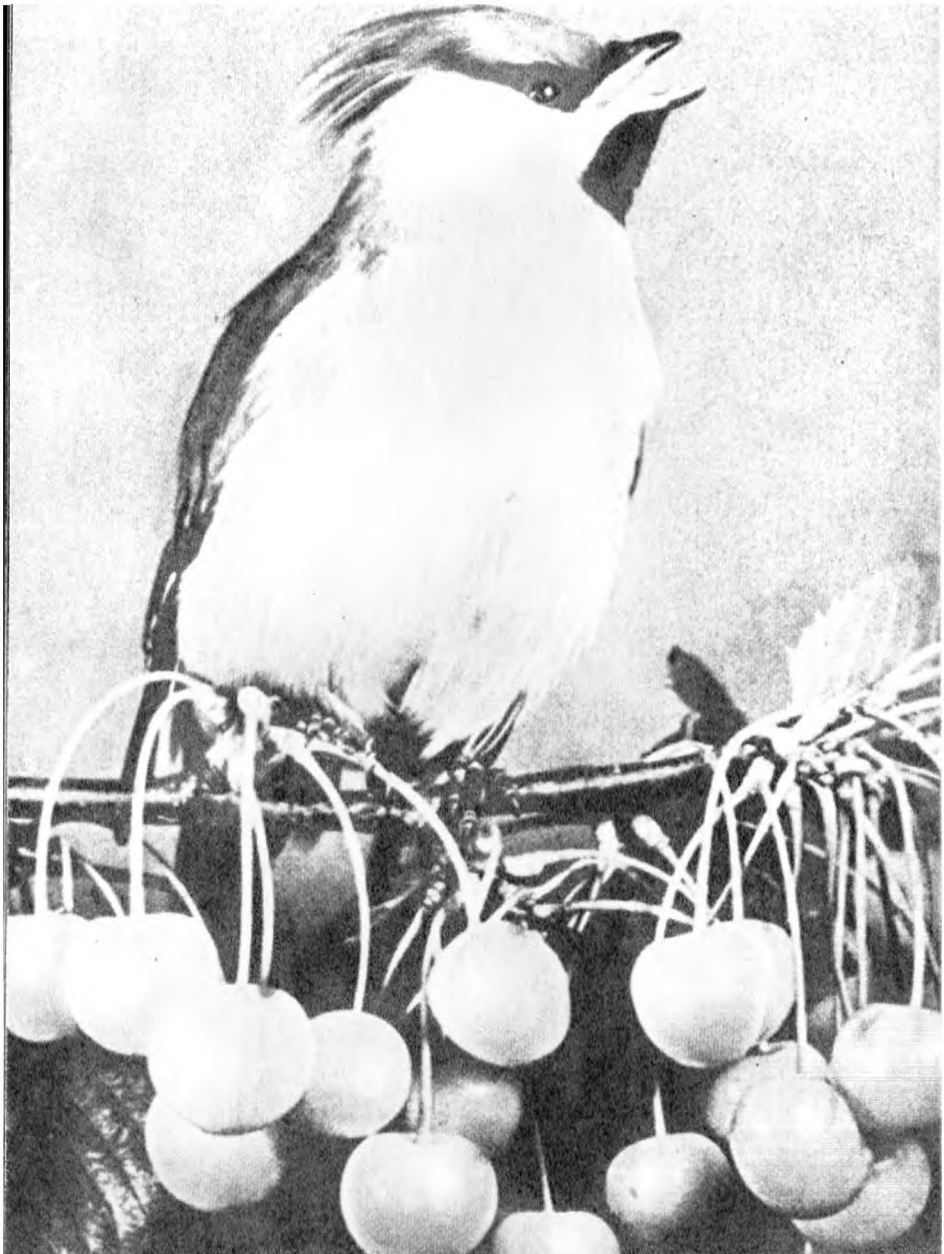

Svirbelis

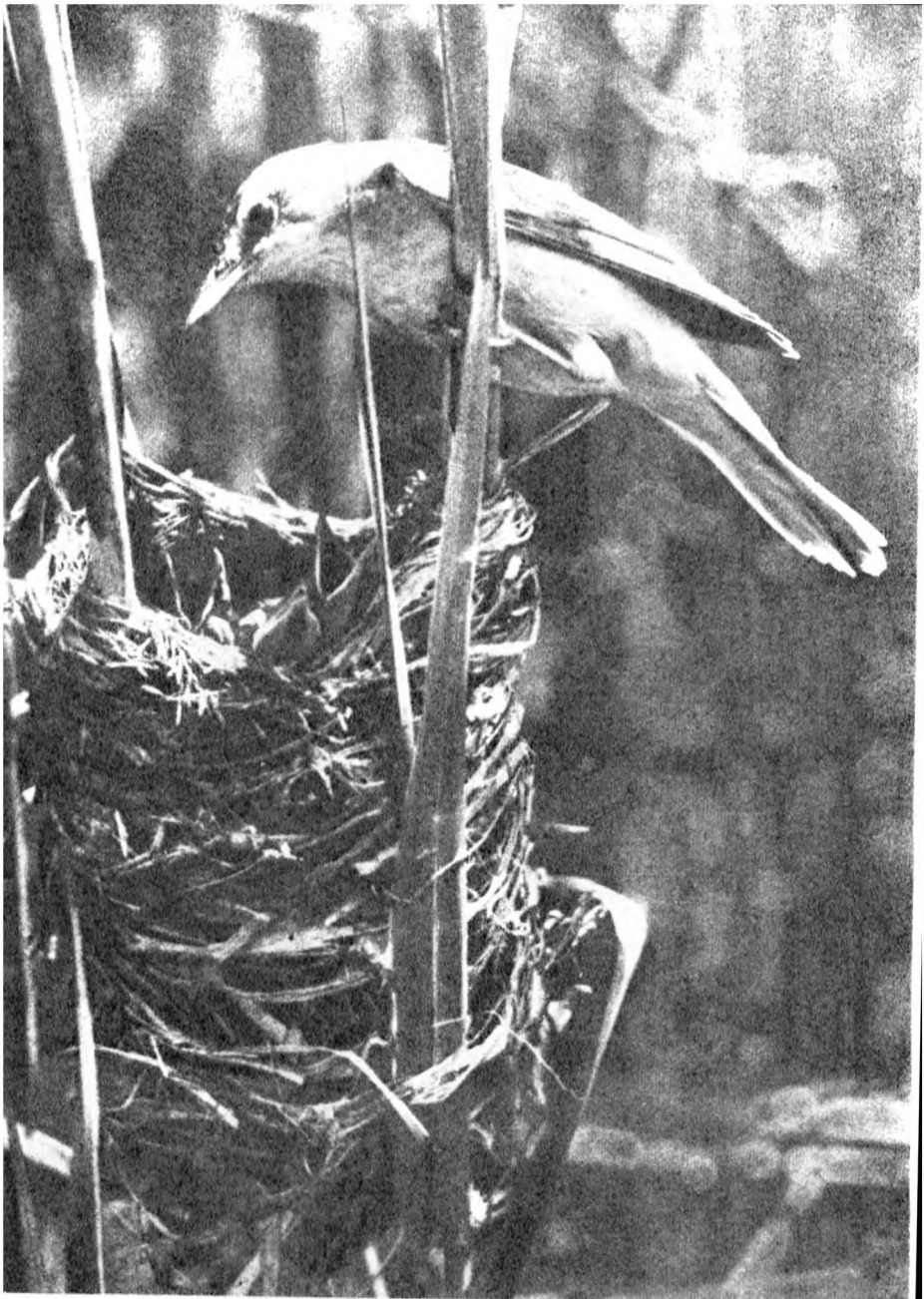

Didžioji krakšlė

Plėšrioji medšarke

TURINYS

Įvadas 5
Sistematinė paukščių apžvalga 15
Kiviniai *(Apterygiformes)* 15
Afrikos stručiai *(Struthioniformes)* 17
Amerikos stručiai, arba nandiniai *(Rheiformes)* 19
Australijos stručiai, arba kazuariniai *(Casuariformes)* 20
Tinaminiai *(Tinamiformes)* 22
Kraginiai *(Podicipediformes)* 24
Narniniai *(Gaviiformes)* 27
Pingvininiai *(Sphenisciformes)* 29
Audrapaukštiniai *(Procellariiformes)* 33
Irklakojiniai *(Pelecaniformes)* 39
Gandriniai *(Ciconiiformes)* 49
Žąsiniai *(Anseriformes)* 57
Plėšrieji paukščiai *(Falconiformes)* 62
Vištiniai *(Galliformes)* 75
Gerviniai *(Gruiformes)* 92
Stibinuočiai. Kiriniai *(Charadriiformes)* 106
Karveliniai *(Columbiformes)* 131
Papūginiai *(Psittaciformes)* 140
Gegužiniai *(Cuculiformes)* 146
Pelėdiniai *(Strigiformes)* 154
Leliniai *(Caprimulgiformes)* 165
Čiurliniai *(Apodiformes)* 170
Trogoniniai *(Trogoniformes)* 182
Pelepaukštiniai *(Coliiformes)* 186
Žalvarniniai *(Coraciiformes)* 188
Geniniai *(Piciformes)* 201
Žvirbliniai *(Passeriformes)* 212

Твдас Ивавускас
ПТИЦЫ ВСЕГО МИРА
На литовском языке

Redaktorė D. Venclovaitė
Spec. redaktorius V. Logminas
Techn. redaktorius J. Dargis
Korektorės E. Ramonaitienė ir A. Dudzinskienė

Pasirašyta spaudai 1971.VIII.8. LV 12161. Leidinio Nr. 6709. Tiražas 30 000 egz. Popierius 84×108$^{1}/_{32}$ — 4,625 pop. l. = 15,54 sp. l. + 24 psl. gil. il.; 16 psl. sp. il.; 15,8 leid. l. Spaudė K. Požėlos spaustuvė Kaune, Gedimino 10. Užsak. Nr. 1015. Kaina 1 rb 16 kp

2—10—6
123-71 V

596.4
Iv-12